

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Etkileşim Ritüelleri

Erving Goffman

Erving Goffman

Etkileşim Ritüelleri

Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler

Türkçe Söyleyen
Adem Bölükbaşı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Interaction Ritual, Essays on Face-to-Face Behavior,

Erving Goffman

This edition is an authorized translation from the English language edition published by Transaction Publishers, 10 Corporate Place South, Suite 102, Piscataway, N.J. 08854. All rights reserved.

Heretik Yayınları: 46 – Goffman Dizisi: 4

ISBN: 978-605-9436-14-4

©2016 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Mart 2017, Ankara

Editör: Levent Ünsaldı

Türkçe Söyleyen: Adem Bölükbaşı

Redaksiyon: Levent Ünsaldı

Dizgi: İsmet Erdoğan

Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara

Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00

İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr

E-mail: heretikyayin@gmail.com

Twitter: twitter.com/heretikyayin

Facebook: facebook.com/heretikyayin

Tarcan Matbaacılık Yayın San.

Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15. İskitler-Ankara

Tel: 0312 384 34 35

Erving Goffman

Etkileşim Ritüelleri

Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler

*Interaction Ritual
Essays on Face-to-Face Behavior*

Türkçe Söyleyen: Adem Bölükbaşı

İçindekiler

Açıklama ve Teşekkür	7
Giriş.....	9
Birinci Bölüm: Yüz Çalışması	13
İkinci Bölüm: Hürmetin ve Tavrın Mahiyeti	57
Üçüncü Bölüm: Mahcubiyet ve Toplumsal Örgütlenme.....	109
Dördüncü Bölüm: Etkileşime Yabancılaşmak.....	129
Beşinci Bölüm: Akıl Hastalığı Belirtileri ve Kamu Düzeni..	157
Altıncı Bölüm: Aksiyonun Döndüğü Yer	173

Açıklama ve Teşekkür

“Yüz Çalışması: Toplumsal Etkileşimdeki Ritüel Unsurların Analizi” adlı makale şurada yayınlanmış ve derginin izniyle yeniden basılmıştır: *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, Cilt 18, No: 3, Ağustos 1955, ss. 213-31. Telif hakları 1955, William Alanson White Psikiyatri Vakfı A.Ş.’ye aittir.

“Mahcubiyet ve Toplumsal Örgüdenme” adlı makale şurada yayınlanmış ve derginin izniyle yeniden basılmıştır: *The American Journal of Sociology*, Cilt 62, No: 3, Kasım 1956, ss. 264-74.

“Hürmetin ve Tavrın Mahiyeti” adlı makale şurada yayınlanmış ve derginin izniyle yeniden basılmıştır: *American Anthropologist*, Cilt 58, Haziran 1956, ss. 473-502. Telif hakları 1956, Amerikan Antropoloji Derneği’ne aittir. Her hakkı saklıdır.

“Etkileşime Yabancılaşmak” adlı makale şurada yayınlanmış ve derginin izniyle yeniden basılmıştır: *Human Relations*, Cilt 10, No: 1, 1957, ss. 47-59.

“Akıl Hastalığı Belirtileri ve Kamu Düzeni” adlı makale Walter Reed Ordu Araştırma Enstitüsü’nün izniyle yeniden basılmıştır.

“Aksiyonun Döndüğü Yer” adlı makale birçok kurumun yardımıyla hazırlanmıştır. Bu kapsamda Ford Vakfı Gençlik Kal-

kınma Programı ve California Üniversitesi (Berkeley) Hukuk ve Toplum Araştırmaları Merkezi'nden hibe desteği alındı. ABD Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Çocuk Suçluluğu ve Gençlik Kalkınma Bürosu Sosyal Yardımlar Dairesi ve Başkanlık Çocuk ve Genç Suçluluğu Komitesi'nin işbirliğiyle sağlanan bir hibe desteği de alınmıştır. Ayrıca California Üniversitesi (Berkeley) İnsani Kalkınma Enstitüsü'nden ve Harvard Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Merkezi'nden de destek alınmıştır. Edwin Lemert'in ayrıntılı eleştirileri için kendisine müteşekkirim. Nevada kumarhanesi hakkındaki yorumlar devam etmekte olan bir araştırmaya dayanmaktadır.

İlk dört makale, Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü Sosyo-çevresel Araştırmalar Laboratuvarı üyesi olduğum sırada yayımlanmıştı ve Laboratuvarın desteği için müteşekkirim. Ayrıca altı makaleden oluşan bu çalışmanın yayımlanmasına verdiği destek için Harvard Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Merkezi'ne de teşekkürü borç bilirim.

Giriş

Doğal ortamlardaki yüz yüze etkileşimin incelenmesi sahasının henüz uygun bir ismi yoktur. Üstelik bu alanın analitik sınırları da belirsizliğini korumaktadır. Bir şekilde, fakat sadece bir şekilde, kısa bir zaman aralığı, mekânda kısıtlı bir yer ve bir kez başladıktan sonra bitmesi gereken sınırlı olaylar söz konusudur. Bütün bunlarla kişilerin ritüel vasıfları ve kendi bulunduğu alanı korumaya odaklanan benmerkezci davranış biçimleri sıkı bir şekilde içi içe geçmiştir.

Bu sahanın henüz bir ismi olmasa bile araştırma konusu şöyle tanımlanabilir. Başkalarıyla bir arada olduğumuz esnada ve bir arada olmamız vesilesiyle meydana gelen olaylar bütünü. Burada temel davranış kaynakları; insanların farklı durumlarda isteyerek ya da istemeyerek sürekli kullandığı bakışlar, jest ve mimikler, duruşlar ve sözlü ifadelerdir. Bunlar yönelim ve katılımın görünen işaretleridir -yani toplumsal örgütlenmeler nazarında şimdiye kadar düzenli olarak incelenmemiş ruh ve beden halleridir-.

Hayvanlara ve dile dair etkileyici güncel çalışmalar, bu “küçük davranışlar”a dair yakından ve sistematik incelemeleri tetiklemiştir ve bu incelemeler de “küçük gruplar”da etkileşimin araştırılması ve psikoterapiler için kullanılan malî kaynaklarla desteklenmiştir.

Bu verileri değerlendirmekteki hedeflerimizden biri, en kü-

çüğünden (mesela bir bireyin yaşanmakta olan şeye karşı nerede durduğunu ifade etme oyununda hızlıca değişebilen yüz hareketi) başlayıp bir hafta süren konferanslar gibi işlere kadar uzanan (ki bu işler etkileşim açısından bir sosyal etkinliğin sınırlarını zorlayan büyük fırsatlardır) ve bu verilerden inşa edilen doğal etkileşim birimlerini tanımlamaktır. İkinci bir hedef, bu birimler içerisinde ve bunlar arasında hâkim olan normatif düzeni ortaya çıkarmaktır. Yani kamusal, yarı-kamusal veya özel olarak tertip edilmiş bir toplumsal etkinlik çatısı altında ya da bütünüyle sıradanlaşmış bir toplumsal ortamın daha yavan zorlamaları içerisinde, kısacası insanın olduğu her yerde bulunan davranışsal düzeni açığa çıkarmaktır.¹ Bu hedeflerin ikisi de ciddi etnografilerle daha ileri taşınabilir: Kişilerin, bir başkasının dolaysız varlığı esnasında ortaya çıkan sayısız davranış kalıplarını ve doğal davranış sıralamasını tespit etmeliyiz. Ve toplumsal ilişkiler, küçük sosyal gruplar, iletişim sistemleri ve stratejik etkileşim şeklindeki bu vakaları, analitik anlamda komşu alanlardan tam olarak ayırt edilmiş, kendi başına bir araştırma konusu olarak görmeliyiz.

Burada bir durumlar sosyolojisi savunulmaktadır. Toplumsal örgütlenme ana konudur, ancak örgütlenen şey, kişilerin birbiriyle kaynaşması ve bundan kaynaklanan geçici etkileşim girişimleridir. Normatif olarak sabitlenmiş bir yapı söz konusudur, yani bir “sosyal topluluk”, ancak bu da değişken bir varlıktır, kaçınılmaz olarak gelip geçicidir ve insanların bir araya gelişleriyle ortaya çıkarken, ayrılmalarıyla da ortadan kaybolur.

Bu kitaptaki ilk beş makale, küçük editoryal değişikliklerle, ilk yayımlanma sırasına göre yer almaktadır. Kitabın neredeyse yarısını kaplayan altıncısı ise burada ilk defa yayımlanmaktadır. Umarım bu makaleler, öyle botanik gibi, işin çok fazla ayrıntısına giriyormuş izlenimi vermezler. Daha çok, etnografin ilgisini çeken ve her zaman üzerinde düşünülmesi gereken genel bir konuya odaklanırlar.

1 *Behavior in Public Places* (New York, The Free Press of Glencoe, 1966) adlı kitapta bu maddenin ilk baskısı vardır. <https://rantey.org>

Etkileşime dair doğru bir incelemenin konusu birey ve onun psikolojisi değildir, daha ziyade, karşılıklı olarak birbirinin yanında hazır bulunan farklı kişilerin eylemleri arasındaki sentaktik ilişkidir. Yine de nihaî malzemeye katkı sağlayanlar bireysel aktörler olduğu için, eğer bunlardan böyle bir katkı bekleniyorsa bu kişilerin ne gibi genel vasıflara sahip olması gerektiğini sormak makuldür. Dostlarının arasında kendisini öfkelenendirip, heyecanlandırmayı ve onda düzenli bir davranış akışı ortaya çıkarmayı düşündüğümüz bir aktör varsa, bunun için nasıl bir minimal aktör modeli gerekiyor? Eğer araştırmacının, bireyin etkileşimde bulunan kişi sıfatıyla hangi yollarla etkili olacağını veya çöküntüye uğrayacağını önceden fark etmesi bekleniyorsa, bu hangi minimal modeli zorunlu kılıyor? İşte buradaki yazılar bununla ilgilidir. Muhakkak ki psikoloji de işin içindedir ama sohbetin, atletizm müsabakasının, akşam yemeğinin, jüri yargılamalarının, aylak sokak gezintilerinin sosyolojik açıdan incelenmesine yarayacak daraltılmış ve yalınlaştırılmış bir psikoloji.

O halde insanlar ve onların anları değil, anlar ve o anların insanları vardır.

Birinci Bölüm

Yüz Çalışması *

* Bu makale Chicago Üniversitesi'nde yazıldı; Chicago Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden Dr. William Soskin başkanlığında, bireyler arasındaki sosyal etkileşimin niteliklerine dair bir araştırmaya verilen ABD Halk Sağlığı Hibesiyle (No. M702[6] Mh[5]) sağlanan mali destek için minnettarım.

I. Toplumsal Etkileşimdeki Ritüel Unsurların Analizi

Her insan, diğer katılımcılarla yüz yüze veya dolaylı irtibat kurmasını gerektiren bir toplumsal karşılaşmalar dünyasında yaşar. Bu temasların her birinde kimi zaman *rol* denilen şeyi canlandırır. Bu rol, kişinin içerisinde bulunduğu duruma dair kendi görüşünü ve bu görüşle de diğer katılımcıları ve özellikle de kendisini nasıl değerlendirdiğini ifade eden sözlü veya sözsüz fiillerden oluşan bir kalıptır. Bir kişi bir rol üstlenmeyi istese de istemese de eninde sonunda bir rol üstlendiğini anlayacaktır. Diğer katılımcılar onun az ya da çok isteyerek bir duruş sergilediğine hükmedeceklerdir. Bu yüzden eğer onların kendisine vereceği cevaplarla ilgilenecekse, bu kişilerin muhtemelen kendisi hakkında oluşturduğu izlenimi de dikkate almak zorunda kalacaktır.

Yüz kavramı, başkaları tarafından bir kişinin belli bir ilişki boyunca takındığı düşünülen rol aracılığıyla kendisi için talep ettiği olumlu toplumsal değer olarak tanımlanabilir. Yüz, kabul görmüş toplumsal vasıflarla tarif edilen bir benlik imgesidir -gerçi mesela bir kişi, meslekî veya dinî açıdan kendini gösterip bir başarı yakaladığında başkaları da bu imgeyi paylaşabilir-²

- 2 Çinlilerin yüz tasavvuruna dair tartışmalar için bkz. Hsien Chin Hu, "The Chinese Concept of 'Face,'" *American Anthropologist*, 1944, n.s. 46:45-64. Martin C. Yang, *A Chinese Village* (New York, Columbia University Press, 1945), ss. 167-72. J. Macgowan, *Men and Manners of Modern China* (Lon-

Bir kişi, başkalarıyla bir teması sayesinde karşılaştığı yüze doğrudan duygusal cevap vermeye meyillidir; bütün duygusal enerjisini yüzünde toplar; “duyguları” artık yüzündedir. Eğer karşılaşma zaten her zaman sahip olduğunu düşündüğü imajını devam ettirirse muhtemelen bu olayda pek duygulanmayacaktır. Ama olayların gidişatı umduğundan daha iyi bir yüz ortaya çıkarırsa muhtemelen daha “iyi hissedecektir.” Eğer sıradan beklentileri gerçekleşmezse “kötü” veya “incinmiş hissedeceğini” söyleyebiliriz. Çoğunlukla, bir kişinin belli bir yüzle özdeşleştirilmesi ve bir de bunun üstüne kendisi ve başkaları tarafından rahatsız edici bilgilerin taşınabilmesinin bu kadar kolay olması, o kişinin başkalarıyla herhangi bir ilişkiye katılmayı bir taahhüt ve sorumluluk altına girmek olarak görmesinin sebeplerinden biridir. Bir kişinin diğer katılımcılara karşı sürekli gösterdiği yüzü hakkında da duyguları olacaktır ama bu duyguların miktarı ve doğrultusu kendi yüzü için hissettiklerinden farklı olabilir. Bu duygular başkalarının yüzünde de bir ilgi oluşturur ve bu ilgi, kendi yüzüne duyduğu ilgi kadar yakın, ani ve kendiliğindendir. Birinin kendi yüzü ve başkalarının yüzü aynı düzenin birer kurgusudur; birinin yüzünde ne kadar duygu olacağını ve bu duygunun orada bulunanlar arasında nasıl dağıtılacağını belirleyen, grubun kuralları ve durumun tanımlanmasıdır.

Bir kişinin fiilen üstlendiği rol, o kişiye dair kendi içinde tutarlı, yani diğer katılımcılar tarafından da ifade edilen yargılar ve kanıtlarla desteklenen ve o durumdaki gayrişahsî vasıtaların ortaya koyduğu kanıtlarla doğrulanan bir imaj sunarsa, o kişinin bir yüze *sahip olduğu*, bir *yüzün içerisinde olduğu* ve bir yüzü *muhafaza ettiği* söylenebilir. Böyle zamanlarda kişinin yüzü, açıkça bedeninin içerisinde veya üzerinde bulunan bir şey değil de sanki karşılaşma sırasındaki olayların akışı içerisinde dağınık halde

don, Unwin, 1912), ss. 301-12. Arthur H. Smith, *Chinese Characteristics* (New York, Felming H. Revell. Co., 1894), ss. 16-18. Kızıldillerilerdeki yüz tasavvuruna dair bir yorum için bkz. Marcel Mauss, *The Gift*, tr. Ian Cunnison (London, George Allen and Unwin, 1954) s. 38 <https://rantey.org>

bulunan bir şeydir ve sadece, bu olaylarla ifade edilen şeylerin değerlendirilmesi amacıyla olaylar okunduğunda ve yorumlandığında açığa çıkar.

Başkalarıyla temas esnasında bir kişi tarafından ve bir kişi için sürdürülen rol, meşru ve kurumsallaşmış türde bir roldür. Belli türde bir temas esnasında, bilinen ve görülen vasıfları taşıyan bir etkileşimde bulunan kişi sürekli olarak belli bir yüze sahip olması gerektiğini düşünebilir ve ahlâkî açıdan doğru olanın da bu olduğunu zannedebilir. Kişinin vasıfları ve karşılaşmanın alışlagelmiş doğası baştan belli olduğu için, kendisine çok az sayıda rol seçeneği kaldığını ve az sayıda yüz seçeneği olduğunu anlayacaktır. Ayrıca, bilinen az sayıdaki özelliğe dayanarak, çok daha fazla sayıdaki başka vasıflara sahip olma sorumluluğunu da yüklenmektedir. Kişi bu vasıflara sahip olmadığını fark ettirecek şekilde davranana kadar, onunla birlikte bulunan katılımcılar muhtemelen bu vasıfların çoğunun mahiyetinin ne olduğunu bile bilmezler; ancak tam da işler aksadığı zaman herkes bu vasıfların farkında olur ve o kişinin bu vasıflara sahipmiş gibi kasten yanlış bir izlenim verdiği sonucunu çıkarır.

Bu nedenle, her ne kadar yüze dair ilgisi kişinin dikkatini sadece mevcut etkinliğe odaklasa da, kişi o yüzü korumak için bu etkinliğin ötesinde de toplumsal dünyadaki yerini göz önünde bulunduracak şekilde davranmalıdır. Mevcut durumda yüzünü koruyabilen kişi, geçmişte daha sonra kendisi için yüzleşmesi zor olacak belli eylemlerden de kaçınabilmiş kişidir. Üstelik o, biraz da yüz kaybından korkar çünkü ötekiler bu tavrı, gelecekte onun duygularına saygı gösterilmemesi gerektiğinin işareti olarak anlarlar. Ancak mevcut durumla, bu durumun ötesindeki toplumsal dünya arasındaki karşılıklı bağımlılığın bir sınırı vardır: Kişi bir daha hiç işinin olmayacağı insanlarla karşılaşmasında, daha sonrasında geçersiz olduğu anlaşılabilecek olan rolünü daha yüksek perdeden canlandırabilir veya onlarla gelecekteki işlerini yüzleşilmesi gereken mahcup edici bir şeye dönüştürecek aşağılanmalara katlanmakla kendisine sorumluluk taşıyabilir.

Kişi hakkında bir şekilde ortaya konan bilgi onun canlandırdığı rolle hiç uyuşmuyorsa o kişinin *yanlış bir yüzde* olduğu söylenebilir. Bir kişi, katılımcıların belli bir rolü üstlenmeleri gerektiği bazı durumlarda bu role hazır değilken başkalarıyla temas ettiyse eğer, o kişinin *olması gereken yüzün dışında* biri olduğu söylenebilir. Birçok eşek şakasının gayesi bir kişiyi yanlış yüzünü göstermeye veya yüzünü ifadesizleştirmeye yöneltmektir fakat hiç şüphe yok ki kişinin, pek anlamlı bir şekilde durumla temasının kesilmiş olduğunu fark ettiği bazı ciddi vakalar da olacaktır.

Bir kişi o an, olması gereken yüzü taşıdığından emin olduğunu hissettiği zaman, genelde özgüven ve rahatlık içerisinde karşılık verir. Canlandırdığı rolden emin, kafasını dik tutup başkalarına karşı açıkça arz-ı endam edebileceğini hisseder. Tıpkı başkalarının onun yanlış bir yüzde olduğunu anladıkları ama bu hislerini ondan ustaca sakladıkları zaman hissedebildiği gibi, biraz emniyet ve biraz ferahlık hissi içindedir.

Bir kişi yanlış bir yüzde veya olması gereken yüzün dışında olduğu zaman, durumun mana dokusuna gönüllü bir şekilde işlenmemiş anlamlı ve tesirli olayları, sanki bunlar bir katkı sunuyormuşçasına karşılaşmaya dâhil etmeye çalışır. Eğer yanlış bir yüzde veya olması gereken yüzün dışında olduğunu sezebilseydi, bir katılımcı olarak kendi adına, bu etkinlikte yaşananlar ve itibarının alacağı zarar yüzünden muhtemelen utanç ve aşağılık duygusu hissederdi. Ayrıca kendini kötü de hissedebilirdi zira duygusal olarak bağlı olduğu ve şimdi tehdit altında olduğunu düşündüğü kendi benlik imgesini sağlamlaştırmak için karşılaşmaya bel bağlamış olabilirdi. Dahası, bu türden bir karşılaşmadan dolayı muhakeme gücünün eksikliğini hissetmesi etkileşimde bulunan kişi olarak onu afallatabilir, kafasını karıştırabilir ve onu o an için aciz bırakabilir. Tavrı, edası ve dayanma gücü sendeleyip çökebilir ve paramparça olabilir. Mahcubiyet ve hüsranı bürünüp utançtan yüzü kızarabilir. Yanlış bir yüzdeyken veya olması gereken yüzün dışında kalarak utançtan yüzü kızarmış

bir hale gelmesi nasıl ki durumun anlamlı bir şekilde örgütlenmesini daha da düzensiz ve karmaşık hale getiriyorsa, başkaları tarafından bocalatılmış biri olarak görüldüğü ve uygun bir rol oynayamadığı hissi de, doğru veya yanlış, duygularını daha fazla yaralar. Yaygın kullanıma uyarak, başkalarıyla karşılaşmalarımız esnasında utançtan yüzü kızarmış bir hale bürünmemize yol açacak herhangi bir eğilimi bastırma ve gizleme kapasitesine işaret etmek için *vakar* tabirini kullanacağım.

Bazı diğer toplumlarda olduğu gibi Anglo-Amerikan toplu-
mundada da “yüzünü kaybetmek (itibarını kaybetmek, küçük düş-
mek)” ibaresi yanlış yüzde olmak, olması gereken yüzün dışında
olmak veya utançtan yüzü kızarmak anlamlarına gelir. “Yüzünü
kurtarmak” ibaresi, kişinin başkalarına karşı yüzünü kaybetme-
diği izlenimini vermeye çalışması sürecine atfen kullanılır. Çin-
cedeki kullanımına bakarsak, “yüz vermek” bir başkasının eski-
den üstlenebileceğinden daha iyi bir rol üstlenmesini planlamak
anlamına gelir,³ böylece öteki kişi kendisine yüz verilince yüz
bulur ve bu da yüz kazanmanın bir yoludur.

Bir insan, herhangi bir toplumsal muhitin toplumsal yasasının bir yönü olarak, kişinin yüzünü korumak için ne kadar ileri gitmesi gerektiğini anlamak isteyebilir. Kişi, yüz yoluyla ifade edilen bir benlik imgesi üstlendikten sonra artık hep o imgeye uygun yaşaması beklenir. Kendisi için çok pahalıya mal olsa da bir yandan belli eylemleri yapmaya tövbe edip onları terk ederken, bir yandan da başka eylemleri yapmaya kendini zorlayarak farklı toplumlarda farklı şekillerde öz-saygısını göstermesi gerekir, çünkü bu davranışlar ya onun çok daha üstünde ya da daha aşağısındadır. Bir kişi, kendisine yüz verilen ve bu yüzü muhafaza etmesi gerektiği bir duruma dâhil olarak, olaylar geçip giderken bunların akışını gözetme sorumluluğunu alır. Belli bir *anlamalı düzenin* sürdürülmesini temin etmelidir -yaşanan olaylarla dışa vurulan herhangi bir şeyin yüzüyle uyumlu olması için,

3 Mesela bkz. [Sırdış, dipnot Kitap Arşivi - https://rantey.org](https://rantey.org)

büyük veya küçük olayların akışını ayarlayan bir düzen-. Bir kişi bu çekincelerini öncelikle kendisine karşı duyduğu sorumluluk sebebiyle dışa vuruyorsa, o kişi bizim toplumumuzda gururdan bahsediyordur. Fakat daha da ötesinde, bunu toplumsal birimlere karşı duyduğu sorumluluk sebebiyle yapıyorsa ve böyle yaptığı için de bu birimlerden destek alıyorsa o kişi onurdan bahsediyordur. Bu çekinceler vücudun duruşuyla ve kişinin kendi bedenini, duygularını ve fiziksel temasta bulunduğu şeyleri kullanma biçiminden elde edilen anlamlı olaylarla ilgili olduğunda, o kişi haysiyetten bahsediyordur. Bu da daima övülen ve hiçbir zaman incelenmemiş olan anlamlı kontrolün bir boyutudur. Her hâlükârda, kişinin toplumsal yüzü en özel varlığı, güvenliği ve memnuniyetinin çekirdeği olsa da, bu sadece ona toplum tarafından ödünç olarak verilmiş bir kredidir; bunun değerini bilecek şekilde hareket etmediği zaman geri alınacaktır. Kabul görmüş vasıflar ve bunların yüzle olan ilişkisi her insanı kendi gardiyanı yapar; her insan kendi hücrelerini seviyor olsa bile bu çok temel bir toplumsal baskıdır.

Nasıl ki herhangi bir grubun üyesinin öz-saygıya sahip olması bekleniyorsa, onun başkalarına karşı da belli bir saygılı olma standardını koruması beklenir; kişinin, o ortamdaki diğer kişilerin de duygularını ve yüzlerini korumak için bazı yollara başvurması beklenir; başkalarıyla ve onların hisleriyle duygusal bir özdeşlik kurduğu için de bunu isteyerek ve kendiliğinden yapmalıdır.⁴ Dolayısıyla kişi, başkalarının bozulmasına tanıklık

4 H. E. Dale'nin, *The Higher Civil Service of Great Britain* (Oxford, Oxford Univ. Press, 1941) s. 126'da söylediği gibi, başkaları ne kadar güçlü ve itibarlı olursa, kuvvetle muhtemeldir ki insanlar da onların duygularını o kadar önemser. "Duygular doktrini" uzun yıllar önce bana çok üst düzey bir kamu görevlisi tarafından oldukça hoş bir sinizm üslubuyla açıklanmıştı. Bana, duyguların öneminin o duyguyu hisseden kişinin önemiyle yakından alakalı olduğunu anlatmıştı. Eğer kamu yararı alt kademedeki bir memurun görevinden uzaklaştırılmasını gerektiriyorsa onun duygularını dikkate almaya gerek yoktur. Ancak olayın kahramanı bir müsteşarsa duyguları makul çerçevede titiz bir şekilde göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer söz konusu kişi bir müsteşarsa <https://duygular.org> bu durumun en

etmeyi pek istemez.⁵ Bir başkasının aşağılanması bizzat şahitlik edebilen ve bu esnada soğuk çehresini duygusuzca muhafaza eden kişiye bizim toplumumuzda “kalpsiz” denir, tıpkı kendi kendisinin rezil olmasına duygusuzca katılabilen kişiye “utanmaz” dendiği gibi.

Öz-saygı ve saygılı olma kurallarının birleşik etkisi şudur ki, kişi bir karşılaşma esnasında hem kendi yüzünü ve hem de diğer katılımcıların yüzünü koruyacak şekilde davranır. Bu da her bir katılımcı tarafından üstlenilen rolün geçerli olmasına ve her bir katılımcının kendisi için seçtiği rolü oynamasına genellikle izin verildiği anlamına gelir. Herkesin birbirinin rolünü geçici olarak kabul ettiği bir durum oluşturulur.⁶ Böyle bir karşılıklı kabulün; etkileşimin, özellikle de yüz yüze konuşma etkileşiminin temel yapısal özelliği olduğu anlaşılır. Bu genellikle “gerçek” bir kabul değil, “işe yarayan” bir kabuldür, zira samimi olarak ifade edilen

belirleyici unsurdur ve ancak zorunlu kamu yararı bu duyguların gerektirdiği şeylerden daha ağır basabilir.

- 5 Satıcılar, özellikle de sokakta “bitiverenler” bilirler ki eğer inandırıcılığı olmayacak bir rol benimserlerse, isteksiz müşteri malı satın almaması durumunda satıcının bozulacağını bildiği için nezaket ve saygı tuzağına düşürülebilir ve satıcının yüzünü kurtarmak ve normalde yaşanacak olan sahnenin yaşanmasını engellemek için müşteri malı satın alır.
- 6 Yüzeysel uzlaşma, bir toplumsal değer belirlenmesinde, elbette, eşitliği gerektirmez; bir katılımcıdan kendi rızasıyla sağlanan değerlendirme belki bir diğerinkinden çok farklıdır. Böyle bir uzlaşma, her iki tartışmacının birbirine “saygı” göstermesi şartıyla, iki katılımcı arasındaki fikir farklılıklarının ifade edilmesine de uygundur çünkü diğer kişiye dair bir değerlendirmeyi nakledip onun da kendisine dair değerlendirmesini iletmede istekli olmasını sağlayarak anlaşmazlığın ifade edilmesine kılavuzluk eder. Aşırı uç örnekler savaşlar, düellolar, efendi gibi olduğu sürece meyhane kavgalarıdır zira bunlar tarafların kendi rızasıyla oluşan koşullarda, her bir kahramanın eylemlerini oyunun kurallarına göre belirlediği ve dolayısıyla da eyleminin açıkça bir kavgada dürüst bir rakibe karşı, dürüst oynayan bir oyuncunun tezahürü olarak yorumlanmasını mümkün kıldığı örneklerdir. Aslında her oyunun kuralları ve âdâbı, oyunu dürüstçe oynayan bir oyuncu imgesinin ifade edilebilmesinin aracı olarak analiz edilebilir. Aynı şekilde, oyunu dürüstçe oynayan bir oyuncu imgesi de, oyunun kuralları ve âdâbını sürdürebilmenin bir aracı olarak analiz edilebilir.

içtenlikli değerlendirmelerde hemfikir olmaya değil, katılımcıların gerçekten hemfikir olmadığı düşüncelere karşı geçici ve yapmacık bir saygı gösterme isteğine dayanır.

Rollerin karşılıklı kabulü etkileşimler üzerinde tutucu bir etkiye sahiptir. Bir kişi başlangıçta bir rolle ortaya çıktıysa, o ve diğerleri, daha sonraki tepkileri de genelde bunun üzerine inşa ederler ve bir anlamda buna yapışıp kalırlar. Eğer kişi rolünü tamamen farklı bir noktaya taşırsa veya itibarını ve inandırıcılığını yitirirse işte o zaman karmaşa başlar; çünkü katılımcılar kendilerini artık elverişsiz olan eylemlere göre hazırlamışlar ve onlara bel bağlamışlardır.

Çoğunlukla, yüzün muhafaza edilmesi etkileşimin hedefi değil, şartıdır. Kendisi için yüz takınmak, gerçek inançlarını özgürce ifade etmek, başkaları hakkındaki küçük düşürücü bilgileri ortaya sermek veya sorunları çözmek ve bazı görevleri ifa etmek gibi alışılmış hedefler, beklendiği üzere yüzün muhafaza edilmesiyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilir. Yüzü kurtarma (yani vaziyeti kurtarma) sürecini incelemek, toplumsal etkileşimin trafik kurallarını incelemektir; kişi yollardaki hareketi esnasında, bağlı olduğu kuralları ve başkalarının planlarını öğrenir fakat nereye gittiğini ve oraya niçin varmak istediğini bilmez. Neden kurala uymaya hazır olduğunu bile öğrenmez, çünkü çok sayıda farklı saik onu böyle yapmaya yöneltmiş olabilir. Dışa vurduğu benlik imgesine olan duygusal bağlılığı sebebiyle, gururu ve onuru için, kabul görmüş statüsünün diğer katılımcılara uygulamasına izin verdiği güç sayesinde veya başka sebeplerle kendi yüzünü kurtarmak istiyor olabilir. Kişi, başkalarının benlik imgesine duygusal bağlılığı sebebiyle veya kendisinin yanında katılımcı olan kişilerin böyle bir korumayı ahlâkî açıdan hak ettiğini düşündüğü için ya da o kişilerin yüzlerini kaybetmeleri durumunda kendisine yönelebilecek düşmanlıktan kaçınmak istediği için başkalarının yüzünü de kurtarmak isteyebilir. Diğerlerinin onun başkalarına karşı şefkat ve merhamet gösteren bir insan olduğunu düşüneceklerini hissedebilir, başkaları kadar yüzünü muhafaza etmek

için, kendisini diğer katılımcılar tarafından üstlenilen role saygılı olmaya mecbur hisseder.

Yüz çalışması derken, bir kişi tarafından yapılan her şeyin yüzüyle uyumlu hale getirilmesini sağlayan eylemlere işaret ediyorum. Yüz çalışması, “hadiselerin”, yani etkili simgesel sonuçlarıyla yüzü tehdit eden olayların önlenmesini sağlar. Bu yüzden vakar önemli bir yüz çalışması türüdür çünkü bu sayede kişi kendi mahcubiyetini ve mahcubiyeti yüzünden de kendisinin ve başkalarının mahcubiyet duymasını kontrol altına alır. Yüz-kurtarma eylemlerini gerçekleştiren kişi, bu eylemlerin bütün sonuçlarını bilse de bilmese de bunlar alışkanlığa ve standartlaşmış uygulamalara dönüşür; bunlar, bir eğlencenin içindeki geleneksel oyunlar veya bir danstaki geleneksel adımlar gibidir. Adeta her bir kişinin, alt kültürün, toplumun; kendine has yüz-kurtarma uygulamalarına dair bir birikim dağarcığı vardır. İnsanların, bir kişinin ya da kültürün “gerçekte” neye benzediğini sorduklarında kısmen işaret ettikleri şey işte bu birikim dağarcığıdır. Ancak, belli kişiler veya gruplar tarafından altı çizilen belli bir dizi uygulamanın, mantıksal açıdan tutarlı tek bir olası uygulamalar bütününden seçildiği anlaşılmaktadır. Haliyle sanki yüz, sadece belli birkaç yolla korunabilir ve sanki her bir sosyal grup tek bir olasılıklar matrisinin içinden seçimler yapmalıdır.

Her toplumsal muhitin üyelerinin, yüz çalışmasına dair biraz bilgisinin ve onun kullanımına dair bir parça tecrübesinin olması beklenebilir. Bizim toplumumuzda bu tür bir yeterlilik bazen nabza göre şerbet verme, *maharet*, ilm-i siyaset veya sosyal yetenek olarak adlandırılır. Sosyal yetenek çeşitliliği, yüz çalışması yapma sıklığından ziyade, yüz çalışmasının etkililiğiyle ilgilidir, çünkü başkalarını da ilgilendiren neredeyse her hareket, yüzle ilgili hususlar göz önüne alınarak emredici veya yasaklayıcı biçimde değiştirilir.

Eğer bir kişi yüz-kurtarma uygulamalarına dair birikim dağarcığını kullanacaksa, en doğrusu öncelikle başkalarının onun

hareketleri hakkında yapabileceği yorumların ve belki kendisinin de onların hareketlerine dair yapması gereken yorumların farkında olmalıdır. Başka bir deyişle o kişi anlayışlı olmalıdır.⁷ Fakat kişinin simgesel olarak ifade edilen yargıların tam anlamıyla farkında olması ve sosyal açıdan yetenekli olması yetmez, aynı zamanda anlayış ve yeteneğini kullanmaya da istekli olmalıdır; kısacası o gururlu ve düşünceli olmalıdır. Herkesçe kabul edileceği üzere, şüphesiz anlayış ve sosyal yeteneğe sahip olmak çoğu zaman bu özelliklerin hayata geçirilmesini de beraberinde getirdiği için toplumumuzda nazik olmak ve incelik tabirleri, bu yetenekleri hayata geçirme eğilimiyle bu yeteneklerin bizzat kendisi arasındaki ayrımı ortaya koyamaz.

Kişinin iki bakış açısı olacağını daha önceden ifade etmiştim -kendi yüzünü kurtarmaya yönelik savunmacı eğilim ve başkalarının yüzünü kurtarmaya yönelik koruyucu eğilim-. Genel olarak bu iki perspektifin aynı zamanda kullanılacağı düşünülebilse de, bazı pratikler öncelikli olarak savunmacı ve bazılarıysa öncelikli olarak korumacıdır. Kişi, başkalarının yüzünü kurtarmaya çalışırken kendi yüzünü kaybetmesine sebep olmayacak bir yol seçebilir; kendi yüzünü kurtarmaya çalışırken de yaptığı eylemlerin başkalarında yol açacağı yüz kaybını göz önüne alarak hareket etmelidir.

Pek çok toplumda, bir kişinin eylemlerinin yüze yönelik oluşturduğu tehdide karşı sahip olabileceği üç tür sorumluluktan bahsedilir. Birincisi, masumca hareket etmiş olarak görülebilir; istemeden ve cahilce kusur işlemiş olabilir ve onun yaptığı

7 Muhtemelen, üyeleri çoğu zaman sülale ve ulus gibi daha büyük toplumsal birimlerin temsilcileri olarak onlar adına hareket eden gruplarda sosyal yetenek ve anlayış düzeyi yüksek olacaktır çünkü buradaki oyuncu birçok kişinin duygusal bağlılık hissettiği bir yüzle kumar oynamaktadır. Aynı şekilde, yüksek makamlarda olanların ve bu kişilerle iş yapanların sosyal yeteneklerinin daha gelişmiş olması beklenir. Zira etkileşimde bulunan kişinin ne kadar çok yüzü varsa bununla tutarsız olan çok daha fazla sayıda olay olabilir ve dolayısıyla da bu tutarsızlıkları önlemek ve bertaraf etmek için daha büyük bir sosyal yeteneğe ihtiyaç vardır. <https://rantey.org>

hareketi algılayanlar, “eğer bu hareketinin incitici sonuçlarını öngörebilseydi bunu yapmaktan kaçınırdı” diye düşünüyor olabilirler. Toplumumuzda yüze karşı bu tehditler pot kırma, gaf yapma, falso veya çam devirme olarak adlandırılabilir. İkincisi, saldıran kişi açıkça aşağılamak gayesiyle kötü niyetli ve kinci bir şekilde hareket etmiş olabilir. Üçüncüsü umulmadık saldırılar olabilir; bunlar planlanmamıştır ancak eylemin yan ürünü olarak ortaya çıkarlar -kabahatlinin, inadına yapmasa bile, incitici sonuçlarına rağmen gerçekleştirdiği eylem-.

Belli bir katılımcının gözünden bu üç tehdit türü; katılımcının kendisi tarafından kendi yüzüne karşı, kendisi tarafından diğerlerinin yüzüne karşı ve diğerleri tarafından da kendi yüzüne karşı öne sürülebilir. Bu yüzden, kişinin, yüzüne karşı oluşan tehditle ilişkileri çok farklı olabilir. Eğer kendisini ve diğerlerini her koşulda iyi idare etmesi gerekiyorsa, tehditle olası ilişkilerinin her biri için yüz-kurtarma pratiklerine dair bir birikim dağarcığı olmalıdır.

II. Yüz Çalışmasının Başlıca Türleri

Kaçınma süreci: Bir kişi için yüzüne yönelik tehditleri önlemenin en emin yolu bu gibi tehditlerin oluşabileceği temaslardan kaçınmaktır. Bunu bütün toplumlarda kaçınma ilişkisinde⁸ ve bazı hassas işlemlerin araçlar yoluyla yapılmasında gözlemleyebiliriz.⁹ Benzer şekilde, birçok toplumda o toplumun üyeleri,

8 Bizim toplumumuzda kaçınmanın izahını, giysileri ve tavırlarıyla benliklerine dair yansıttıkları değerlendirmeyi korumak için beyazlarla bazı yüz-yüze temaslardan kaçınan orta ve üst sınıfa mensup zencilerde bulabiliriz. Mesela bkz. Charles Johnson, *Patterns of Negro Segregation* (New York, Harper, 1943), 13. Bölüm. Küçük yazısız toplumlardaki akrabalık sistemini muhafaza etme hususunda kaçınmanın işlevi aynı genel konuya dair özel bir izah olarak görülebilir.

9 K. S. Latourette, *The Chinese: Their History and Culture* (New York, Macmillan, 1942) adlı kitapta buna dair bir açıklama yapılmıştır: “Bir ya da bir grup komşu, bütün iyi niyet ve çabasını her bir hasmın ötekine yaklaşmak için ilk adımı atarak kendi yüzünü feda edeceği bir kavgayı yatıştırmak için kullanabilir. Akıllı arabulucu, süreci her iki tarafın da haysiyetini koruyacak bir uzlaşmayla sonuçlandırır.” (Kitap 2, s. 211) <https://rantey.org>

yüze karşı gerçekleşme ihtimali olan ve öngörülen bir tehdit öncesinde gönüllü olarak nazik bir şekilde geri çekilmenin değerini bilirler.¹⁰

Kişi bir karşılaşma olasılığı yakaladığında, kaçınma uygulamalarının diğer türleri devreye girer. Savunma tedbirleri uygulayarak, sürdürmekte olduğu rolle uyumlu olmayan bilgilerin ortaya serilmesine yol açacak konulardan ve faaliyetlerden uzak durur. Fırsatını bulduğu anda konuşmanın konusunu veya faaliyetin yönünü değiştirir. Çoğu zaman, karşı tarafın kendisine karşı nasıl bir tavır takınabileceğini anlayana kadar, öncelikle duygularını bastırarak olaya çekingen ve ılımlı bir çehreyle yaklaşır. Benliğe ilişkin her türlü iddia küçültücü bir tevazuuyla, güçlü niteliklerle veya ciddiyetsiz bir ifadeyle ortaya konulabilir; bu gibi yollarla önlemler alarak, ifşa etme, kişisel başarısızlık veya başkalarının beklenmedik davranışlarıyla itibarını kaybetmeyecek bir benlik inşa edebilir. Benliği hakkındaki iddialara karşı önlem almasa bile bunlara karşı en azından gerçekçi olmaya çalışır, çünkü bilir ki aksi takdirde olaylar onun saygınlığını zedeleyebilir ve yüzünü kaybetmesine yol açabilir.

Bazı koruyucu manevralar da bu savunma manevraları kadar yaygındır. Kişi başkalarını da törensel davranışın içine dâhil ettiğinden emin olup onlara hak ettiği saygı ve nezaketi gösterir. İhtiyatı elden bırakmaz; başkalarının olumlu iddialarıyla kapalı veya açık bir şekilde çelişme ve bunları zorlaştırma ihtimali olan, dile getirilmemiş gerçekleri bir yana bırakır.¹¹ Cevaplarını

10 Harold Garfinkel yayımlanmamış bir yazısında, "kişinin bir sohbet sırasında yüzünü kaybettiğini (küçük düştüğünü) anladığında ortadan kaybolma veya 'yerin dibine girme' arzusu duyabileceğini" savunmaktadır. Ona göre bu arzu sadece yüz kaybını gizleme isteğini değil, aynı zamanda yüzünü korumak için sihirli bir şekilde o karşılaşmanın henüz yaşanmadığı bir zamana geri dönme isteğini de içerir.

11 Kişi başkalarını iyi tanıyorsa onların yanında hangi konuların açılmaması gerektiğini ve onların hangi durumlara düşürülmemesi gerektiğini bilir ve bunlar dışında diğer bütün alanlardaki konuları istediği gibi konuşabilir. Tanımadığı kişilerle konuşurken sadece söz konusu konuları bildiği belli

özenli bir belirsizlikle ifade ederek o kadar dolambaçlı sözlerle ve hilelere başvurur ki, başka kişiler bundan rahatsız olduğunda bile yüz ifadelerini bozmazlar.¹² Kişi, başkalarının içerisinde bulundukları durumu özsaygılarının tehdit altında olmadığı bir durum olarak yeniden tanımlayabilmeleri için onlara dair değerlendirmelerinde ve onlardan beklediği şeylerde bazı ufak tefek değişikliklere giderek kibarlıklar yapar. Başkalarına karşı küçümseyici bir talepte bulunurken ya da onlara aşağılayıcı özellikler isnat ederken şakacı bir tavır takınabilir ve böylece onlara her zamanki gurur ve onur ölçülerinden sıyrılma ve şaka kaldırabilen biri gibi davranma imkânı verir. Ve muhtemel bir saldırganlık yapmadan önce neden başkalarının buna gücenmemesi gerektiğine dair açıklamalar yapabilir. Mesela eğer karşılaşma bitmeden önce geri çekilmesi gerektiğini biliyorsa, çekilmesi gerektiğini diğerlerine önceden bildirebilir. Böylece diğerlerinin o duruma özgü bir yüze bürünmeleri için onlara zaman kazandırmış olur. Ancak muhtemel saldırganlığın etkisizleştirilmesi işinin sözlü olarak yapılması gerekmez, kişi muhataplarının eşref saatini veya doğal bir kırılma anını bekleyebilir -mesela konuşmada hiçbir konuşmacının gücendirilemeyeceği ani bir suskunluk- ve daha

alanlarla kendisini sınırlayarak çoğu zaman formülü ters çevirir. Simmel'in de belirttiği gibi bu gibi durumlarda; "İhtiyat yalnızca başkasının sırrına, şu ya da bu şeyi bizden gizlemek yönündeki kesin iradesine saygı duymak değil, başkasının bize açıkça ifşa etmediği her türlü bilgidan uzak durmak anlamına gelir." Bkz. *The Sociology of Georg Simmel* (Kurt H. Wolff, çev. ed.) (Glencoe, Ill., Free Press, 1950), ss. 320-21.

- 12 Batılı seyyah, sürekli olarak, Çinlilerin aslında söylemek istedikleri şeyleri söylemediklerinden şikâyet eder. Ona göre Çinliler, Batılı muhataplarının neyi duymak istediklerini düşünüyorlarsa daima onları söylerler. Çinlilerse öteden beri Batılıların kaba, görgüsüz ve terbiyesiz olmalarından şikâyetçidir. Çinlilerin standartlarına göre muhtemelen bir Batılının davranışı o kadar patavatsızcadır ki ani ve müşkül bir durum yaratır. Bu durumda, Batılının kendi kendisini düşürdüğü itibar zedeleyici vaziyetten onu hemen kurtarabilecek bir şey söylemek için Asyalı, her türlü doğrudan karşılığı vermekten feragat etmeye mecbur kalır. (Bkz. Smith, dipnot 1; 8. Bölüm, "The Talent for Indirection.") Bu, farklı ritüel standartlara sahip gruplara mensup kişiler arasındaki etkileşimde ortaya çıkan önemli bir tür yanlış anlaşılma örneğidir.

sonra ayrılır. Böylece saldırmazlık ve zararsızlığın teminatı olarak kelimelerden ziyade o anki şartları kullanır.

Bir kişi bir hadiseyi önleyemediğinde bile yine de yüze karşı bir tehdidin var olmadığı yönündeki kurgunun devam etmesini sağlayabilir. İnsan, tehditkâr bir ifade içeren bir olay sanki hiç olmamış gibi davrandığı zaman bu durumun en bariz örneği sergilenmiş olur. Bu kasıtlı yok sayma tavrıyla kişi kendi yaptıklarını görmezden gelebilir. Mesela karnının guruldadığını açıkça kabul etmediğinde böyle yapmış olur. Yahut da başka birinin ayağının tökezlediğini “görmediğinde” başkalarının yaptıklarını yok sayma davranışına başvurmuş olur.¹³ Akıl hastanelerindeki sosyal hayat bu yok sayma süreciyle birebir ilişkilidir; hastalar kendi tuhaflıklarıyla ilgili olarak bu yok sayma davranışına başvururlar. Ziyaretçiler de çoğu zaman belli belirsiz bir umutsuzluk içinde hastalara karşı bu yola başvururlar. Genellikle bu tür düşünülüp planlanmış körlükler, eğer bir şekilde algılanabiliyorsa, sadece yüze karşı tehdit olarak algılanabilecek ve öyle yorumlanabilecek olaylarda uygulanır.

Bu gibi düşünülüp planlanmış bir görmezden gelme davranışının daha önemli ama az dikkat çeken bir türü de, kişinin bir hadiseyi açıkça kabul ettiği ancak onu tehdit ifadesi içeren bir olay olarak görmediği zaman gerçekleşir. Eğer kişi hadisenin sorumlusu değilse o zaman onun körlüğünün yanı sıra olaya hoşgörüyü yaklaşması da gerekecektir. Ancak eğer o tehditkâr hareketin failiyse, körlüğünün yanı sıra meseleyi halletmek için bir yol bulmaya çalışması da gerekecektir. Bu da onu çok riskli bir şekilde diğerlerinin müşterek hoşgörüsüne bağımlı hale getirecektir.

Bir kişi karşılaşma esnasında ifadelerinin kontrolünü kaybettiğinde başka bir tür kaçınma meydana gelir. Böyle zamanlarda bir şekilde kendi yaptıklarını gizlemek ve örtbas etmek için

¹³ Bunun güzel bir örneğini merasim alanının görgü kurallarında bulabiliriz. Mesela merasime katılanlar o esnada bayılan birine sanki orada yokmuş gibi davranırlar. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteyp.org>

hadiseyi çok fazla görmezden gelmemeye çalışabilir. Bu sayede başkalarının, yüzünü muhafaza etmemiş bir katılımcının sebep olduğu sorunlardan kaçınmasını mümkün kılar. Benzer şekilde, bir kişi etkileşime zorla dâhil edilmeyi beklemediği için veya güçlü duygular onun etkileyici maskesini dağıttığı için o an yüzünün dışında yakalandığında, başkaları onu koruma güdüsüyle ve kendisini toparlamasına fırsat vermek amacıyla bir an için ondan veya onun yaptıklarından uzaklaşıp yüzlerini başka yere çevirirler.

Düzeltilme süreci: Bir karşılaşma veya girişim içindeki katılımcılar, muhafaza edilen toplumsal değer yargılarıyla anlamlı şekilde çatışan bir olayın olmasını engelleyemiyorlarsa ve olayın görmezden gelinmesi zor ise, o zaman katılımcılar muhtemelen olayı bir hadise olarak hak ettiği şekilde ele alırlar. Böylece olayın herkesçe onaylanmış ilgi ve dikkati hak eden bir tehdit olduğunu kabul ederler ve sonuçlarını düzeltmeye çalışmak için harekete geçerler. Bu noktada bir ya da daha fazla katılımcı kendilerini mevcut bir ritüel dengesizlik ve ayıplanma halinde bulurlar ve onların tekrar telafi edici ritüel durumlarına dönmeleri için çaba gösterilmelidir. *Ritüel* tabirini kullanıyorum çünkü ele aldığım fiillerin simgesel muhtevaları sayesinde aktör, kendisinin ve diğerlerinin ne kadar saygıdeğer olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Denge imgesi burada çok uygundur çünkü düzeltme çabasının uzunluğu ve yoğunluğu tehdidin sürekliliği ve yoğunluğuyla uyumludur.¹⁴ O halde insanın yüzü kutsal bir şeydir ve sürdürülmesi gereken anlamlı düzen tam da bu yüzden ritüel düzendir.

14 Bu tür bir imge sosyal antropologların doğal olarak uyumlu buldukları bir şeydir. Mesela Margaret Mead'in şu makalede ("Kinship in the Admiralty Islands", *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History*, 34: 183-358) ortaya koyduğu ifadenin mantıksal sonuçlarını düşünelim: "Eğer bir koca karısını döverse, örfere göre o kadın adamı terk edip erkek kardeşinin veya hakem rolündeki birinin yanına gitmelidir ve haysiyetinin uğradığı saldırının derecesine denk bir zaman boyunca orada kalmalıdır" (s. 274).
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yüze karşı var olduğu kabul edilmiş bir tehdidin harekete geçirdiği fiillerin sıralanışına ve ritüel düzenin yeniden tesis edilmesi esnasında bu tehditlerin sona erdirilmesine *mukabele* diyeceğim.¹⁵ Bir mesajı veya bir hareketi, aktör tarafından iletilen her şey gibi, harekete geçme esnasındaki bir değişim olarak tanımlarsak, mukabelenin iki veya daha fazla hareket ve katılımcıyı kapsayacağını söyleyebiliriz. Toplumumuzdaki bariz örnekler “Affedersiniz” ve “Elbette” sıralamasında ve hediyelerin veya ziyaretlerin karşılıklı kabulünde görülebilir. Mukabele, toplumsal faaliyetin adeta temel somut birimidir ve her türden etkileşimi incelemek için doğal ampirik bir yöntem sunar. Yüz-kurtarma uygulamaları bu birimi de içine alan hareketlerin doğal sıralanışı içerisindeki konumuna göre sınıflandırılabilir. Düzeltici mukabele ihtiyacını ortaya çıkaran olayın dışında dört klasik hareketin söz konusu olduğu görülebilir.

Birincisi, katılımcıların kötü davranışa dikkat çekme sorumluluğunu üstlendiği meydan okuma tavrıdır; Katılımcılar, dolaylı olarak, tehdit edilen iddialardan taviz verilmemesi ve bizzat tehdit içeren olayın tekrar uygun çizgiye çekilmesi gerektiğini söylemiş olurlar.

İkincisi katılımcıya, yani kabahatli kişiye, yaptığı hatayı düzeltmesi ve anlamlı düzeni yeniden tesis etmesi için şans verilmesini içeren teklif tavrıdır. Bu hareketi yapmanın bazı klasik yolları vardır. Bir yandan herkesin tehditkâr bir ifade olarak ortaya çıktığını kabul ettiği şeyin aslında anlamsız bir olay, kasıtlı olmayan bir hareket, ciddiye alınmaması gereken bir şaka veya hafifletici şartların kaçınılmaz ve “anlaşılabilir” bir ürünü olduğunu

15 Mukabele fikri kısmen Eliot D. Chapple'den alınmıştır: “Measuring Human Relations,” *Genetic Psychol. Monographs* (1940) 22:3-147, özellikle ss. 26-3. Ayrıca şu kaynaktan faydalanılmıştır: A. B. Horsfall and C. A. Arensberg, “Teamwork and Productivity in a Shoe Factory,” *Human Organization* (1949) 8: 13-25, özellikle s. 19. Mukabele hakkında daha fazla malzeme için bkz. E. Goffman, “Communication Conduct in an Island Community,” yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1953, özellikle 22-23. Bölüm. Arşiv: <http://www.eric.ed.gov/fulltext/ED165495/rantey.org>

göstermek için çaba harcanabilir. Öte yandan, olayın anlamı kabul edilebilir ve daha ziyade olayın failine odaklanılır. Failin bunu kendi kendine yapmadığı ve bir şeylerin etkisinde olduğuna veya bunu kendisi için yapmadığına ve başkasının emrinde olduğuna dair bilgilere erişilebilir. Bir kişi bir hareketin şakadan yapıldığını iddia ediyorsa buna devam edebilir ve bu hareketin arkasında saklı olan benliğin de bir şaka olarak planlandığını öne sürebilir. Kişi, başkalarının onda var olduğunu düşündüğü ve onun için uygun gördüğü yeterlilikler konusunda apaçık bir şekilde başarısız olduğunu birdenbire anladığında, bu yetersizliklerin de benliğinin bir parçası olduğunu, ciddi veya gayriciddi bir şekilde, hemen söyleyebilir. Böylece tehditkâr hadise hâlâ etkisini korur ama artık anlamlı olayların akışına yumuşak bir şekilde dâhil edilebilir.

Kabahatli kişi, kendisini veya saldırganca davranışını yeniden tanımlama stratejisinin yerine veya bu stratejinin bir tamamlayıcısı olarak iki farklı yöntemi daha izleyebilir; tehdit ettiği şey kendi yüzü olmadığı durumlarda zarar görmüş olan kişiye bazı telafiler sunar; veya kendisi için cezalandırma, kefaret ve pişmanlık şartını koşar. Bunlar ritüel mukabele içerisindeki önemli hareketler ve evrelerdir. Saldırgan kendi masumiyetini ispatlayamasa da bu araçlarla o artık yenilenmiş bir kişidir; anlamlı düzene karşı işlediği günahın bedelinin ödemiş ve yargılama sahnesinde bir kez daha güvene layık görülecek bir kişidir. Ayrıca, başkalarının duygularına karşı umarsız olmadığını ve eğer onların duygularını, masumca bile olsa, incittiyse bunun için bir bedel ödemeye hazır olduğunu gösterebilir. Böylece, onun açıklamalarını kabul etmelerinin başkaları için bir onursuzluk veya zayıflık işareti olarak görülmeceğine onları ikna eder. Öte yandan kendisine karşı muamelesi ve kendini bu şekilde cezalandırmasıyla, eğer hadise ilk seferde görüldüğü gibi olsaydı, ne tür bir suç işlemiş olacağının ve böyle bir suç işleyen kişiye nasıl bir cezanın verilmesi gerektiğinin farkında olduğunu gösterir. Böylece suçlu kişi kendi yapıtlarına karşı kendisini başkaları-

nın yerine koyarak bakabildiğini, ritüel süreçte hâlâ sorumlu bir katılımcı olarak görülebildiğini ve onun tarafından ihlal edildiği görülen davranış kurallarının hâlâ kutsal, gerçek ve sarsılmaz olduğunu ortaya koyar. Saldırganca bir hareket ritüel yasaya ilişkin kaygı uyandırabilir; kabahatli kişi hem yasanın hem de yasanın savunucusu olarak kendisinin hâlâ bu işleyen düzenin içerisinde olduğunu göstererek bu kaygıyı hafifletir.

Meydan okuma ve teklif yapıldıktan sonra üçüncü harekete sıra gelir: Teklif götürülen kişiler, bu teklifi anlamlı düzeni ve bu düzenin desteklediği yüzleri yeniden tesis etmenin memnuniyet verici bir aracı olarak kabul edebilirler. Ancak o zaman kabahatli kişi ritüel teklifinin en önemli bölümünü sonlandırır. Muka-belenin en son hamlesinde, affedilen kişi kendisine bağışlanma hazzını yaşatanlara karşı bir minnettarlık mesajı verir.

Düzeltilme sürecinin evreleri -meydan okuma, teklif, kabul-lenme ve minnettarlık- kişilerarası ritüel davranış için bir model sunar fakat bu, bazı önemli noktalarda farklılaşan bir modeldir. Mesela saldırılan taraflar, bir meydan okuma gerçekleşmeden ve onlar saldırının bir hadise olduğunu teyit etmeden önce, suçluya kendi başına bir teklif sunma şansını verirler. Bu, mesajı alan kişinin kendi kendisine meydan okuyacağı varsayımına dayanan bir görgü kuralıdır. Daha sonra, saldırıya uğrayan kişiler düzeltici teklifi kabul ettiklerinde, suçlu bunun istemeyerek ve planlı bir şekilde yapıldığından şüphelenebilir ve bu yüzden tekrarlayan özürleri ikinci veya üçüncü kez kabul edilene kadar mese-lenin soğumasına izin vermeden ilave düzeltici teklifler için can atabilir. Ya da saldırılan kişiler, suçlunun rolünü kibarca devralıp benimserler ve saldırılan kişilerin ister istemez kabul edeceği özürleri saldırgan adına kendileri dile getirirler.

Meydan okunan bir saldırgan uyarılara kulak vermeyi açıkça reddettiğinde ve hareketlerini iyileştirmek yerine saldırganca davranışına devam ettiğinde bu durum standart düzeltme döngüsünden sapıp önemli bir noksanı teşkil eder. Bu hamle, oyunu

yeniden meydan okuyanlara doğru çevirir. Eğer meydan okuyanlar, kendi taleplerinin reddedilmesine göz yumarsa, o zaman meydan okumalarının bir blöf olduğu ve bu blöfün karşıdakiler tarafından görülerek, bu sefer onlara meydan okunduğu ortaya çıkar. Bu savunulamayacak bir duruştur; bu duruşlarıyla kendileri için yüz bulamazlar ve yaptıkları boş tehditten ibaret kalır. Ancak bu sondan kaçınmak için bazı klasik hamleler yapmaları mümkündür. Mesela kendilerine veya uyarılarına kulak vermeyi reddeden kişiye zarar vererek, düşüncesizce ve şiddet dolu bir misillemeye başvurulabilirler. Ya da apaçık görünen bir öfkeyle bu teşebbüslerinden vazgeçip geri çekilebilirler; haklı olarak kızgın, incinmiş, ama en nihayetinde temize çıktıklarından emin bir haldedirler. Bu anlayışların hepsi, saldırganın etkileşimde bulunan kişi olarak statüsünü ve dolayısıyla da verdiği saldırganca kararın gerçekliğini reddetmesinin bir yolunu sunar. Bu stratejilerin hepsi yüzü kurtarmanın farklı yollarıdır fakat ilgili herkes için maliyetleri genellikle yüksektir. Çoğu zaman bir saldırganın özür dilemekte acele etmesi kısmen bu gibi sahnelerin önüne geçmek içindir; saldıran kişi, hakarete uğrayan kimselerin kendi kendilerini umutsuz tedbirlere başvurmak zorunda hissetmeleri gibi bir tuzağa düşürmelerini istemez.

Kişinin başkasının yüzünde yol açtığı keder dışa vurulduğunda veya kişinin kendi kendisine yaptıkları yüzünden kızgınlık ifade edildiğinde olduğu gibi, duyguların bu karşılık verme döngülerinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Bu duyguların hamleler gibi işlev gördüğünü ve ritüel oyunun mantığına tam olarak uyduğunu belirtmek istiyorum. Öyle ki bu oyun olmadan söz konusu duyguları anlamak zor görünmektedir.¹⁶ Aslında kendiliğinden ifade edilen duygular bilinçli olarak tasarlanan

16 Bir çocuk bir şey istediğinde ve reddedildiğinde muhtemelen irrasyonel bir hüsrân ifadesi olarak değil ritüel bir hamle olarak ağlar ve somurtur. Böylece hâlâ kaybedecek bir yüzü olduğunu ve bu yüzün kaybedilmesine kolay kolay izin vermeyeceğini ifade etmiş olur. Anlayışlı ebeveynler bu acemice stratejilerde toplumsal bir benliğin ilk oluşum aşamalarını görerek böyle gösterilere izin vermezler.

duygulara göre ritüel mukabelenin biçimsel kalıbına muhtemelen daha mükemmel bir şekilde uymaktadır.

III. Taşı Gediğine Koymak – Yüz çalışmasının Kavgacı Bir Şekilde Kullanımı

Belli bir tehdidi etkisizleştirmek üzere yapılmasına izin verilen her yüz-kurtarma uygulaması, tehdit sayesinde güvenli bir şekilde kazanılan şeyleri elde etmek amacıyla tehdidin kasten ortaya çıkarılmasının yolunu açar. Bir kimse alçakgönüllülüğünün başkalarının övgüsüyle karşılık bulacağını biliyorsa iltifat peşinde koşmaya başlar. Ona biçilen değer tesadüfî olaylarla tekrar gözden geçirilecekse, o zaman kendi lehine tesadüfî olayların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Eğer başkaları kendilerine yönelik bir hakareti görmezden gelmeye ve sabırlı davranmaya veya özürleri kabul etmeye hazırsa, o zaman o kişi bunu onlara sağlam bir şekilde saldırmak için fırsat olarak kullanır. Ani bir geri çekilmeyle, başkalarını ritüel açıdan memnuniyet verici olmayan bir duruma zorlayabilir ve onları kolayca tamamlanamayacak bir mukabele içerisinde bocalar halde bırakır. Sonunda, kendi adına bazı bedeller ödeyerek başkalarının onun duygularını incitmesini sağlar ve böylece onları suçlu ve pişman hissetmek zorunda bırakarak ritüel dengesizliği devam ettirir.¹⁷

Bir kişi yüz çalışmasını, oynamaya hazırlanılacak bir şey olarak değil de başkalarının oynaması veya kabul etmesinin beklediği bir şey olarak değerlendirdiğinde, bir karşılaşma veya bir girişim, karşılıklı saygı ve hürmet sahnesinden ziyade bir maçın veya müsabakanın oynandığı bir arenaya dönüşür. Oyunun amacı, birinin rakiplerine karşı olabildiğince çok puan almasını sağlarken, herkesin rolünü mazur görülemeyecek bir çelişkiden korumaktır. Bir kavganın seyirci kitlesi olması neredeyse bir zo-

17 Bir başkasını, verdiği zararı düzeltemeyecek bir konuma itme stratejisi çok yaygın kullanılan bir yöntemdir fakat hiçbir yerde intikamcı intihardaki gibi, ritüel davranış modeline bu kadar büyük bir adanmışlık yoktur. Mesele bkz. M. D. W. Jeffreys, "Samsonic Suicide, or Suicide of Revenge Among Africans," *African Studies* (1952) Arşiv: <http://www.rantey.org>

runluluktur. İnsanların kullandığı yaygın yöntem, kendisi hakkındaki olumlu gerçekleri ortaya koyarken başkaları hakkındaki olumsuz gerçekleri öne çıkarmaktır. Kişi, bunu öyle bir şekilde yapar ki başkalarının bulabileceği yegâne karşılık, mırın kırın eden cılız bir özürle, işi şakaya vuran yüz-koruyucu bir kahkahayla veya “öyle mi dersin” ya da “sana öyle geliyor” gibi boş, basmakalıp bir hazırcevapla mukabeleyi sona erdiren bir karşılık olacaktır. Bu gibi durumlarda, kaybedenler kayıplarını görmezden gelmek zorunda kalacak, bir puan kaybetmiş olmaya sessizce razı olacak ve sonraki mukabelede daha iyisini yapmaya çalışacaklardır. Sosyal sınıf statüsünü hatırlatarak alınan puanlar bazen haddini bildirmek olarak görülür; ahlâkî saygınlığını ima ederek puan almak bazen iğneleme olarak adlandırılır; ve her iki halde de kişi, kimi zaman “şirretlik” olarak ifade edilen şeyi yaparak durumu idare eder.

Kavgacı mukabelelerde kazanan, sadece kendinin lehine ve başkalarının aleyhine olan bilgileri ortaya koymakta başarılı olmaz aynı zamanda etkileşimde bulunan kişi olarak durumu rakiplerinden daha iyi idare edebildiğini de gösterir. Bu liyakatin apaçık bir biçimde kanıtlanması çoğu zaman kişinin mukabelede taşıdığı diğer bütün bilgilerden daha önemlidir çünkü sözlü etkileşimde laf “çakılması”, çoğu zaman bunu ilk başlatan kişinin, manevra yapma konusunda bu sözlerden zarar gören kişilerden daha usta olduğunu gösterir. Ancak eğer onlar bu hücumu savuşturmayı ve ardından başarılı bir karşı hamle yapmayı becerabilirlerse, oyunu kışkırtıcı biçimde başlatan kişi sadece kendisine verilen cevabın getirdiği aşağılanmayla yüzleşmek zorunda kalmaz, aynı zamanda manevra konusunda üstün olduğu düşüncesinin bir kuruntudan ibaret olduğunu kabul etmek zorunda kalır. Aptal durumuna düşürülür; yüzünü kaybeder. Bunda ötürü, “söz söylemek” daima bir kumardır. Olayların akışı tersine dönebilir ve kavgacı kişi, kazanmayı umduğundan çok daha fazlasını kaybedebilir. Toplumumuzda başarılı karşı hamleler ve hazırcevaplar ağzını, payını verme veya şakaya karşı

nükte yapma olarak adlandırılır. Teorik olarak, birinin ağzının payını verene de ağzının payının verilmesi mümkündür ya da bir nükteye karşı da başka bir nükte yapılabilir ve bir karşı hamle de başka bir karşı hamleyle bertaraf edilebilir. Ancak planlı olarak sahnelenen mukabeleler dışında, bir hamleye karşı yapılan karşı hamlenin tekrar bir karşı hamleyle püskürtülmesi gibi, üçüncü düzeydeki başarılı bir eylem çok nadir görülür.¹⁸

IV. Uygun Yüz Seçimi

Bir hadise meydana geldiğinde, diğer katılımcılar farklı türde bir usulün kullanılmasını isteyip beklerken, yüzü tehdit edilen kişi belli bir tür stratejiyle ritüel düzeni yeniden tesis etmeye çalışabilir. Mesela kişinin yanlış yüzde olduğunu veya yüzünün dışında olduğunu bir anlığına gözler önüne seren küçük bir talihsiz olay yaşandığında, diğerleri çoğu zaman bu uygunsuzluğa karşı kör taklidi yapmaya, tehdit edilen kişinin kendisinden daha isteklidirler ve bunu daha iyi becerirler. Genellikle, o kişi, yüzünün başına gelen şeyi göz ardı etmeyi başaramayacağını düşünür ve eğer hadiseye kendisi sebep olduysa bu yüzden kendisini utanç içinde ve savunma durumunda hisseder, yok eğer başkaları sebep olduysa¹⁹ o zaman da yıkıcı bir iddia ve özgüvenle davranır. Oysaki

18 Masa ve kâğıt oyunlarında oyuncu, yapmak üzere olduğu hamleye karşı rakibinin yapacağı olası hamleleri dikkate alarak oynar. Hatta rakibinin, kendisinin böyle tedbirler aldığını bilme olasılığını da dikkate alır. Konuşma oyunu, bu oyunlara kıyasla hayret verici bir şekilde dürtüseldir; insanlar sürekli olarak, orada bulunan başka kişiler hakkında, karşı taraftan gelebilecek hazırcevaplara karşı sözlerini özenli bir şekilde düşünmeden bir şeyler söylerler. Benzer şekilde, konuşma esnasında bir şey söyleyecekmiş gibi yapıp söylememek şeklinde sahte hücumlar ve şaşırtmacalar yapmak veya bir insanı kum torbasına çevirmek de olası yöntemler iken pek fazla kullanılmadıkları anlaşılmaktadır.

19 Bu yüzden bizim toplumumuzda, bir kişi başkalarının ondan temizlik, tertip, dürüstlük, misafirperverlik, cömertlik, bolluk ve buna benzer kabul edilmiş standartlara ulaşmasını beklediklerini düşünüyorsa veya o kendisini bu gibi standartları muhafaza etmesi gereken biri olarak görüyorsa, noksanları yüzünden uzun uzun özür dileyerek karşılaşmayı bir zahmet ve eziyete dönüştürür. Halbuki her birinde ki bütün diğer katılımcılar stan-

diğerleri onun vakur davranmasını tercih edecektir.²⁰ Fakat öte yandan, diğerleri onun mahcup bir af dileme haline bürünerek ruhen yıkılması gerektiğini düşünürken, tam tersine o vakur bir duruş da sergileyebilir -böylece işi pişkinliğe vurmaya çalışarak, onların yardımseverliğini hak etmediği bir fırsata çevirir-. Bazen kişinin kendisi nasıl bir yol takip etmesi gerektiği konusunda kararsız olabilir ve bu yüzden başkalarını da nasıl bir rota takip edeceklerini bilmemekten kaynaklanan mahcup edici bir halde bırakır. Bu yüzden, o kişi önemsiz bir *gaf* yaptığında, o ve diğerleri, bu gibi zorluklarla başa çıkamadıkları için değil, bir anlığına *gaf* yapan kişinin hadiseyi görmezden mi geleceğini yoksa şakacı bir şekilde kabul mü edeceğini veya başka bir yüz-kurtarma uygulamasıyla mı karşılık vereceğini hiç kimse bilemediği için mahcup olurlar.

V. Yüz Çalışmasında İşbirliği

Bir yüz tehdit edildiğinde mutlaka yüz çalışması yapılmalıdır. Fakat bu yüz çalışmasının, bizzat yüzü tehdit edilen kişi tarafından mı, saldırgan tarafından mı ya da sadece olaya şahit olan

dardı umursamazlar veya kişinin gerçekten bunlardan yoksun olduğunu düşünmezler, ya da onun gerçekten bu konularda kusurlu olduğuna kanaat getirirler ve dilediği özürleri kendisini yüceltmeyi amaçlayan boş bir çaba olarak görürler.

20 Halkbilimi üst sınıflara epey bir vakar atfeder. Eğer bu inanç doğruysa, genellikle üst-sınıftan bir kişi sosyal sınıf dışındaki bazı hususlarda da diğer katılımcılardan üstün olduğu karşılaşmaların içinde olduğu için böyledir. En yüksek mevkideki katılımcı çoğunlukla diğerlerinin olumlu kanaatlerini pek umursamaz ve o karşılaşma için münasip olup olmadığına bakmaksızın sadece bir yüz taşıyarak burnu havada olmayı kendisi için uygun görür. Oysa bu katılımcının kontrolünde olan diğer kişiler onun kendilerine ne kadar değer verdiğini ve kendileri hakkındaki şahitliğini çok önemserler ve bu yüzden onlar birazcık da olsa yanlış bir yüze bürünseler genellikle hemen utanıp sıkılırlar ve savunma durumuna geçerler. Ancak küçük olaylardaki sembolizmin farkında olmayan insanların, zor durumlarda aslında normalde hiç de sahip olmadıkları bir vakar göstererek, son derece sakin ve soğukkanlı kulağıklarını duyurarak, kendilerini garantiye alırlar.

biri²¹ tarafından mı başlatılıp başarıyla sonuçlandırıldığı ikinci planda gelir. Bir kişinin çaba göstermemesi, diğerlerini bu eksikliği telafi edici çaba göstermeye sevk eder; bir kişinin katkısı diğerlerini külfetten kurtarır. Aslında saldırganın ve saldırıya uğrayanın eşzamanlı olarak birbirinden özür dilemeye çalıştığı küçük hadiseler de vardır.²² Durumun görünürde herkesin memnun olduğu bir şekilde çözülmesi ilk şarttır; suçun haklı bir şekilde bölüştürülmesi de genelde dikkat edilmesi gereken ikinci bir husustur. Bu yüzden, nabza göre şerbet verme ve maharet gibi tabirler, bazen kişinin ortaya koyduğu ilm-i siyasetin, kendi yüzünü mü yoksa başkalarının yüzünü mü koruduğunu ayırt edemez. Yine *gaf* ve *pot kırma* gibi tabirler aktörün kendi yüzünü mü yoksa diğer katılımcıların yüzünü mü tehdit ettiğini net bir şekilde ortaya koyamaz. Eğer bir kişi kendi yüzünü koruyamayacak kadar güçsüz olduğunu anlarsa o zaman diğerlerinin onu özellikle korumak zorunda hissetmesi anlaşılabilir. Mesela kibar insanlar arasında, belki çok fazla uzatılmamış olması gereken bir tokalaşma, nazikçe reddedilemeyecek hale gelir. Bu yüzden, yüksek statüye sahip olanların, kendilerinden daha aşağıdakileri utandırma gücünü dizginlemelerinin beklenmesi²³ *'asilce*

21 Bu yüzden hem gerçek düelloda hem de temsili düelloda, şahitlerin bir işlevi de dövüşmemeleri için her iki tarafın da kabul edebileceği bir mazeret sunmalarıdır.

22 Mesela bkz. Jackson Toby, "Some Variables in Role Conflict Analysis," *Social Forces* (1952) 30: 323-37: "Yetişkinler için esas itibariyle ehemmiyetsiz konuların çatışma yaratması pek muhtemel değildir. Kalabalık bir caddede kazara çarpışan iki yabancıların birbirlerinden otomatik olarak özür dilemeleri âdâb-ı muaşeretin bütünleştirici işlevini gösterir. Aslında çarpışan her iki taraf da şunu söylemektedir: 'Bu durumdan sorumlu olup olmadığımı bilmiyorum, fakat eğer sorumluyum bana kızmaya hakkın var, ama bu hakkını kullanmamı istihdam ediyorum.' Toplum da, bu durumu, her iki tarafın da kendi kibirini kırması gereken bir durum olarak tanımlayarak, her iki tarafın kendisine olan saygısını muhafaza etmesini sağlar. Aslında her ikisi de içinden şunu geçiriyor olabilir; 'Bu ahmak herif niçin nereye gittiğine bakmadan yürüyor?' fakat bunun yanlış bir rol olduğunu düşünseler de düşünmeseler de, dışarıya karşı *her ikisi de suçlu taraftrolünü oynar*" (s. 325).

23 Kişinin diğerlerini gördükçe güçsüzleştiği sosyal konularda, bağımsız olarak,

davranma gerekliliği'nin ne olduğunu gösterir; sakat kişilerin, çoğu zaman bunlar yapılmadığında daha iyi hissedebilecekleri bazı kibarlıkları kabul etmeleri de bu şekilde değerlendirilebilir.

Bir işin içerisindeki her bir katılımcı, farklı sebeplerle de olsa, kendi yüzünü ve diğerlerinin yüzünü kurtarma derdinde olduğu için, doğal olarak üstü kapalı bir işbirliği ortaya çıkar ve bu sayede katılımcılar hep beraber, farklı saiklerden kaynaklanan ortak hedeflerini elde edebilirler.

Yüz korumada yaygın olarak rastlanılan bir üstü kapalı işbirliği türü, bizzat yüz çalışması yaparken gösterilen inceliklerdir. Kişi sadece kendi yüzünü savunup başkalarının yüzünü kurtarmaz, aynı zamanda diğerlerinin de hem kendileri için hem de o kişi için yüz çalışması yapmasını mümkün kılar ve hatta kolaylaştırır. Mesela toplumsal görgü kuralları, erkekleri, kızlara yılbaşı gecesi

onun diğer katılımcılar üstünde bir gücü vardır ve onlar bu kişinin saygısına güvenmek durumundadırlar. Diğerleri ona karşı bir şekilde bir davranış sergilediklerinde onunla belli bir sosyal ilişkileri olduğunu kabul ederler zira etkileşim sayesinde ifade edilen şeylerden biri de etkileşimde bulunan kişilerin ilişkisidir. Bu yolla diğer kendilerini bir riske atarlar çünkü o kişiyi, onlara karşı tutumu hakkında ifade ettiği iddiaları yalanlayacak bir konuma yerleştirirler. Bu yüzden varsayılan her ilişkiye karşı, yüksek veya aşağı sınıftan, her kişinin *asilce davranma gerekliliği*'ne riayet etmesi ve diğerlerinin kendilerini riske atmış olmalarını istismar etmemesi beklenir. Sosyal ilişkiler kısmen karşılıklı gönüllü yardıma dayandığı için, bir yardım talebinin geri çevrilmesi, yardım isteyen kişinin yüzünü yok etme ihtimali olan, çok hassas bir mesele haline gelir. Chester Holcombe, *The Real Chinaman* (New York, Dodd, Mead, 1895) konu hakkında Çin'den bir örnek verir: "Çinlilerin bir ulus olarak bağımlı oldukları söylenen sahteliklerin birçoğu sosyal görgü kurallarının onlardan beklediği şeylerden kaynaklanır. Onlara göre düz ve dobra dobra 'hayır' demek büyük kabalıktır. Her türlü reddetme ve geri çevirme yumuşatılmalı ve pişmanlık dolu bir acziyet ifadesiyle hafifletilmelidir. Bir iyilik talebine karşı asla isteksizlik gösterilmemelidir. Bunun yerine yumuşatılmış bir keder ifadesi görülür ki bunu da ancak kaçınılmaz ama hayali şartlar tamamen imkânsızlaştırabilir. Yüzyıllardır süren bu tarz kaçınma ve yan çizme pratikleri Çinlileri mazeret uydurmak konusunda rakipsiz bir biçimde üretken hale getirmiştir. Aslında, nahoş bir gerçeği saklamak için ustaca uydurulmuş küçük bir yalan yüzünden kimsenin zarara uğradığı da pek görülen bir şeydir" (s.234/235) www.75tey.org

için çıkma tekliflerini erkenden yapmamaları konusunda ikaz eder çünkü bu durumda kızların çıkma teklifini reddedebilmek için kibarca bir mazeret bulabilmeleri zor olur. İkinci derece bir öneme sahip olan bu incelik, olumsuz-özellik kuralının yaygın bir şekilde kullanımıyla daha da iyi örneklendirilerek anlaşılabilir. Açıkça görünmeyen olumsuz bir özelliğe sahip olan kişi, çoğu zaman, özellikle kendisini tanımayan kişilere karşı, bu kusurunu pek göze çarpmayacak şekilde kabul ederek karşılaşmaya başlamayı uygun bir tedbir gibi görür. Böylece diğerleri onun gibi bir insan hakkında küçük düşürücü sözler söylememeleri konusunda önceden ikaz edilmiş olurlar ve onlar farkında olmadan düşmanlık ettikleri bir kişiye arkadaşça davranma çelişkisinden kurtulmuş olurlar. Bu strateji, diğerlerinin onu yanlış değerlendiren otomatik varsayımlarda bulunmasının önüne geçer ve kişiyi can sıkıcı bir sakınma tavrından ve huzursuz eden serzenişlerden korur.

Maskemelele hususundaki inceliğin iyi işlemesi çoğu zaman kinayeli bir dille iş yapmaya dayanan gizli bir anlaşmaya bağlıdır. Bu dil, dokundurma, taş atma, muğlaklık, iyi ayarlanmış duraksamalar, özenle kelimelere dökülen şakalar ve benzeri şeylerden oluşur.²⁴ Bu gayri resmî iletişimin kuralı, mesaj gönderen kişinin ima ederek söylediği bu mesajı sanki resmen iletmemiş gibi yapması ve alıcının da imada dile getirilen bu mesajı sanki resmen almamış gibi davranma hakkının ve sorumluluğunun olmasıdır. O halde imalı iletişim inkâr edilebilir bir iletişim biçimidir, onunla yüzleşmek gerekmez. Bu iletişim, kişinin mevcut rolünün veya durumunun yüz kaybına yol açmakta olduğu konusunda ikaz edilebilmesini sağlayan bir araçtır ve söz konusu ikaz yapılmazsa bu durum bir hadiseye dönüşür.

Üstü kapalı işbirliğinin birçok toplumda da fazlaca kullanıl-

24 Gayri resmî iletişimde oynanan yapısal rollerden bazılarına dair faydalı yorumlar, ironi ve şakalaşmanın tartışıldığı şu makalede bulunabilir: Tom Burns, "Friends, Enemies, and the Polite Fiction," *Amer. Sociol. Rev.* (1953), 18: 654-62. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

diği anlaşılan başka bir şekli karşılıklı feragattir. Genellikle kişinin olay esnasında yargılarını adil ve kabul edilebilir bir şekilde nasıl tayin edeceği konusunda net bir fikri yoktur. Bu yüzden diğerlerini övüp onlara müsamaha gösterirken kendisini gönüllü olarak mahrum eder veya hakir görür ve her iki durumda da kendisi hakkındaki yargıları muhtemelen adil olan bir noktadan daha da iyi bir yere taşır. Kendisi hakkındaki olumlu yargılar diğerlerinden gelmesini sağladığı yargılardır; olumsuz olanlar ise kendisinin eseridir. Bu “önce siz buyurun, Alphonse” tekniği muhakkak işe yarar çünkü kendisini mahrum bırakarak diğerlerinin onu övmesini veya ona müsamaha göstermesini emin bir şekilde bekleyebilir. Sonuçta taraflar arasında iyilikler nasıl bölüşülürse bölüşülsün, bütün katılımcılar daha en başında kendi arzu ve beklentileriyle sınırlı ve bunlara bağımlı olmadıklarını, tam anlamıyla mütevazı bir kişiliğe sahip olduklarını ve ritüel yasaya bağlı kalma hususunda onlara güvenilebileceğini gösterme şansını elde ederler. Her bir katılımcının alış veriş koşullarını karşı taraf için daha elverişli kılmaya çalıştığı olumsuz pazarlık da bunun başka bir örneğidir; bu bir mübadele şekli olarak belki de iktisatçının bahsettiği türden mübadelelerden daha yaygındır.

Bir kişinin yüz çalışması performansı, başkalarının da bu performansı sahnelemesine yardım etmeye yönelik yaptığı gizli uzlaşıyla birlikte, toplumsal etkileşimin temel kurallarına sadık olma iradesinin göstergesidir. Kişinin, etkileşimde bulunan bir kişi olarak sosyalleşmesinin ayırt edici özelliği de buradadır. Eğer o ve diğerleri bu yolla sosyalleşmeselerdi, çoğu toplumda ve çoğu durumda etkileşim, duygular ve yüzler için çok daha tehlikeli bir şey olurdu. Böyle bir durumda kişi, toplumsal değere dair simgesel olarak iletilen değerlendirmelere uyum sağlamanın veya duygularını kontrol etmenin mantıksız olduğunu düşünürdü -yani ona göre, ritüel anlamda duyarlılık sahibi bir muhatap olmak saçma olurdu-. Ve iddiam o ki, eğer kişi ritüel anlamda duyarlılık sahibi bir muhatap olmasaydı, sözel iletişim bağlamları şimdiye kadar yapıldığı gibi düzenlenmezdi. Bu sebeple,

yüz-kurtarma oyununu oynama konusunda bel bağlanamayacak birinin sorun oluşturmaları şaşırtıcı değildir.

VI. Benliğin Ritüel Roller

Buraya kadar üstü kapalı olarak benliğe dair çift anlam içeren bir tanım kullanıyordum. Bir işin içindeki bütün olay akışının işaret ettiği anlamlı sonuçların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir imge olarak benlik; ve içinde bulunduğu durumun getirdiği yargılayıcı koşullarla onurluca veya onursuzca, kurnazca veya samimi bir şekilde mücadele eden, ritüel oyundaki bir oyuncu türü olarak benlik. Burada çifte bir zorunluluk söz konusudur. Kutsal muhataplar olarak insanlar hakaret ve saygısızlıkla karşılaşabilirler. Bu sebepten ötürü, ritüel oyunun oyuncularını olarak düelloya yönelmek ve hasımlarıyla kucaklaşmadan önce bir tur atışın hedeften uzağa gitmesini beklemek zorundadırlar. Buradaki ayırım, kâğıt oyununda bir elde çekilen kartların değeriyle, o eli oynayacak oyuncunun değeri arasındakine benzer. Bu ayrımı aklımızda tutmalıyız. Kişi bir kez iyi veya kötü oyuncu olarak şöhret kazanmış görünse bile, bu şöhret daha sonra da oynamayı sürdürmek zorunda olduğu yüzün bir parçasına dönüşebilir.

Benliğin iki rolünü birbirinden ayırdıktan sonra bu iki rolün birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu bulmak için, yüz çalışmasında gizli olan ritüel yasaya bakabiliriz. Bir kişi başka birinin yüzüne yönelik tehdidin sorumlusuysa, açıkçası bir yere kadar kendini küçülterek bu sıkıntıdan kurtulmaya çalışmak tehdit eden kişinin hakkıdır. Gönüllü olarak yapıldığında bu onur kırıcı hareketler onun kendi imajını kirletmiyor gibi görünür. Adeta onun kendini tecrit etme hakkı vardır ve en yüce değer nesnesi olan kendi benliğini incitmeden aktör olarak kendini cezalandırabilir. Yine bu tecrit yoluyla hiç kimsenin onun beyanlarını kutsal kalbinin dürüstçe bir simgesi olarak görmeyeceğini düşünerek, kendisini küçümseyebilir ve mütevazı davranarak olumlu vasıflarını öne çıkarmayabilir. Ancak kendi iradesinin dışında kendisine karşı böyle davranmayacağından söz zaman yüzü, gururu ve

onuru ciddi biçimde tehdit edilmiş olur. Demek ki ritüel yasa-ya göre, kişinin başkalarından bekleme hakkının olmadığı bazı kötü davranışları kendi kendisine yapabilmesini sağlayan özel bir yetkisi vardır. Belki bu güvenli bir anlaşmadır çünkü o bu yetkiyi muhtemelen çok da ileri boyutlarda kullanmaz, oysaki bu yetki başkalarına verilse istismar edilebilir.

Ayrıca kişinin kendi kutsal imajına yönelik hakaretlerinden dolayı diğer katılımcıları, belli bir yere kadar, affetme hakkı vardır. Yüzüne yönelik ufak tefek kara çalmaları sabırlı bir şekilde görmezden gelebilir ve daha büyük incinmeler sebebiyle kutsal benliği adına özürleri kabul edecek tek kişi de yine kendisidir. Bu, kişinin kendisi hakkında sahip olacağı nispeten güvenli bir hak ve yetkidir çünkü diğerlerinin ve üstlendiği işin yararına kullanılan bir yetkidir. Tuhaftır ki kişi kendisine karşı bir *gaf* yaptığı zaman, bunu affetme yetkisine sahip olan kişi o değildir; yalnızca diğerleri bunu affetme imtiyazına sahiptir ve bu onlar için çok da güvenli bir imtiyazdır çünkü bunu sadece onun ve üstlendikleri işin yararına kullanabilirler. O halde her bir katılımcıya, kötüye kullanmak için pek bir nedeninin olmadığı meseleleri idare etme yetkisinin verildiği bir denetim ve denge sistemi bulunabilir. Kısacası, etkileşimde bulunan kişinin hakları ve yükümlülükleri, kutsal bir değer nesnesi olarak rolünü suiistimal etmesini engelleyecek şekilde tasarlanır.

VII. Sözlü Etkileşim

Her ne kadar, her bir katılımcının rolünün yazılı ifadeler ve çalışma belgeleri gibi şeylerden derlendiği aracılı etkileşim türü azalmış olsa da, şimdiye kadar söylenenlerin çoğu hem aracısız ve hem de aracılı etkileşim türleri için geçerlidir. Ancak doğrudan kişisel temaslar esnasında eşine pek rastlanmayan bilgi koşulları hâkimdir ve yüzün önemi özellikle ortaya çıkar. İnsanların işaret ve simgeler kullanma yönündeki eğilimi, toplumsal değere ve karşılıklı kıymet vermeye dair kanıtların çok küçük şeylerle bile karşı tarafa iletebileceği yapısı ve kişinin görülebileceği gibi

bu şeylerin de gözle görülebileceği anlamına gelir. İhtiyatsız bir bakış, ses tonundaki anlık bir değişme, çevreci bir duruş seçmek ya da seçmemek konuşmayı eleştirel bir anlama büründürebilir. Bu yüzden, nasıl ki uygunsuz izlenimlerin isteyerek ya da istemeden ortaya çıkmadığı hiçbir konuşma yoksa, her bir katılımcının da kendisiyle ve orada bulunan diğer kişilerle meşgul olduğu zamanki kadar ciddi bir ilgi göstermesini gerektirmeyecek kadar önemsiz olan hiçbir konuşma yoktur. Aracılı ilişkilerde var olan ritüel etkenler burada da aşırı şekillerde vardır.

Her toplumda, ne zaman ki sözü etkileşime müsait fiziksel bir ortam oluşursa, mesajların akışını yönlendiren ve düzenleyen bir araç olarak uygulamalar, âdetler, usule ilişkin kurallar devreye girer. Ne zaman ve nerede, kimler arasında ve hangi konularda konuşma başlatmanın hoş görülebilir olduğuna ilişkin bir anlayış geçerli olacaktır. Pek çok iletişimi başlatmak için ve ilgili kişilerin birbirlerini meşru katılımcılar olarak onaylamaları için birtakım anlamlı jestler kullanılır.²⁵ Bu karşılıklı onaylama süreci gerçekleştiğinde, meşru katılımcı olarak onaylananlar *bir konuşma halinde* olurlar -yani kendilerinin birbirlerine karşı sözlü iletişime açık olduğunu bildirmiş olurlar ve birlikte sözlerin akışını sağlayacaklarına dair güvence vermiş olurlar-. Bir ya da daha

25 Bu statünün anlamı, sözlü etkileşimde rastlanabilen onaylanmamış ve meşrulaştırılmamış katılımcılara bakarak anlaşılabilir. Bir kişi başkalarından habersizce onlara kulak misafiri olabilir, onların bilgisi dâhilinde kulak misafiri olabilir ve bazen de insanlar sanki o kişinin kulak misafiri olduğundan haberleri yokmuş gibi davranırlar veya ona gayri resmî olarak onun kendilerine kulak misafiri olduğunun farkında oldukları mesajını verirler. Bu durumların hepsinde, üçüncü şahıs o ortama usulüne uygun şekilde katılmayan biri olarak resmen uzak tutulur. Şüphesiz, ritüel yasalar, onaylanmış bir katılımcıya onaylanmamış bir katılımcıdan çok daha farklı davranılmasını gerektirir. Mesela bu yüzden, kaçınma tavrının aşağılanan kişilerin yüzlerini kaybetmelerine yol açmayacak düzeyde olması şartıyla, onaylanmış bir katılımcıdan gelen aşağılama ancak belli yere kadar sineye çekilebilir; bir noktadan sonra diğer katılımcılar da saldıran kişiye meydan okumalı ve yanışını düzeltmesini istemelidir. Fakat açıkçası birçok toplumda, sözlü tacize uğrayan kişilerin meydan okumaması yüzlerini kaybetmelerine yol açmadığı sürece, onaylanmamış katılımcılardan gelen çok çeşitli sözlü tacizler görmezden gelebilir.

fazla katılımcının konuşmaya katılmasına, bir ya da daha fazla onaylanmış katılımcının resmen çekilmesine eşlik eden ve konuşma halini sonlandırabilecek bir dizi anlamlı jest de kullanılır.

Genellikle, tek bir düşünce ve görsel ilgi odağı ve tek bir konuşma akışının sürdürülmesi ve bunların resmen karşılaşmanın temsilcisi olarak meşrulaştırılması söz konusu olur. Katılımcıların ortak ve onaylanmış görsel ilgisi, katılımcının sözünü tamamladığına ve bir diğerine bırakacağına dair resmî veya gayri resmî işaretler yoluyla çoğunlukla yumuşak bir şekilde aktarılır. Bu işaretler yoluyla mevcut konuşmacı söz söyleme hakkından vazgeçmek üzere olduğunu ve müstakbel konuşmacı da kendisine söz hakkı verilmesi isteğini ortaya koyar. Her bir konuşmacının ne kadar süre ve ne sıklıkla konuşma hakkına sahip olacağına dair bir görüş hâkim olur. Dinleyiciler, dikkatlerini konuşmacıya verdikleri mesajını ona uygun jestlerle iletirler. Katılımcılar karşılaşmanın dışındaki konulara olan alakalarını kısıtlarlar ve karşılaşmadaki herhangi bir mesajla ilgilenme konusunda bir sınıra riayet ederler. Bu yolla konuşma konusu onları ne yöne götürürse o yöne gidebildiklerinden emin olurlar. Kesintiler ve durgunluklar mesajların akışını engellemeyecek şekilde düzenlenir. Resmen onaylanmış akışın parçası olmayan mesajlar, onaylanmış mesajlara ciddi bir engel teşkil etmemeleri için değiştirilerek uyarlanır. Orada bulunan ama katılımcı olmayan kişiler, zorluk çıkaran bir engel oluşturmamak için, sahip oldukları iletişim konumlarını kullanmaktan bir şekilde vazgeçerler ve hatta o an bir iletişimleri varsa bunu da değiştirirler. Belli bir değerler sisteminin ve duygusal havanın ortama hâkim olmasına imkân verilir. Genellikle nazik bir uyum sağlanır ve birbirleriyle gerçekten anlaşmazlık içinde olabilecek katılımcılar, kendilerini olgular ve ilkeler temelinde uzlaştırabilecek görüşleri geçici bir süre için destekliyormuş gibi yaparlar. Eğer konudan konuya atlanıyorsa, bir konuşma konusundan diğerine geçişi yumuşatmak için kurallara uyulur.²⁶

26 Sözlü etkileşimin yapısına dair daha fazla değerlendirme için bkz. Goffman dipnot. 14. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu konuşma kuralları, devam eden bir süreç olarak görülen sözlü etkileşimle değil, *bir* sohbet durumuyla veya doğal olarak sınırlandırılmış bir birim olarak etkileşimle alakalıdır. Bu birim, belli bir grup katılımcının konuşmak için birbirini karşılıklı onayladığı ve kendilerini etkileyen tek bir ilgi odağına yöneldikleri bir süre boyunca gerçekleşen bütün etkinliklerin toplamından oluşur.²⁷

Sohbet ortamlarının yapısına dair teamüller, sözlü mesaj akışının düzenlenmesi sorununa bir çözüm olarak görülebilir. Bu teamüllerin eylemi yönlendiren geçerli kurallar olarak bugüne kadar nasıl muhafaza edildiğini anlamaya çalışırken benliğin yapısı ve sözlü etkileşimin yapısı arasında işlevsel bir ilişki olduğunu ortaya koyacak kanıtlara ulaşılır.

Sohbet ederek etkileşime giren kişi, sözlü etkileşimi de diğer etkileşim türleri gibi ritüel bir özenle sürdürülmesi gereken bir şey olarak görmeye başlar. Farkında olmadan kendiliğinden yüze hitap ederek konuşmada nasıl bir davranış yolu izleyeceğini anlar. Kendiliğinden ve defalarca kendisine şu soruyu sorar: “Bu şekilde davranırsam ya da davranmazsam ben veya diğerleri yüzünü kaybeder mi? Böylece her an yeniden, farkında olarak ya da olmadan, nasıl davranacağına karar vermiş olur. Mesela sözlü etkileşim ortamına girmek bir yakınlığın veya meşru hedefin belirtisi olarak görülebilir ve bu yüzden kişi, içinde bulunduğu şartlar onun konuşmaya dâhil olması halinde kendisi hakkında ifade edilecek şeyleri doğrulamadığı sürece, kendi yüzünü korumak için başka bir grup insanın bulunduğu bu konuşmaya girmekten imtina eder. Sohbet için bir kez yaklaştıktan sonra diğerlerinin yüzünü korumak için onları kendi rızasıyla kabul etmelidir. Konuşmaya dâhil olduktan sonra ancak kendi top-

27 Burada kuralların belirgin olmadığı ve konuşmacı rolünün katılımcılar arasında sürekli değiştiği muhabbetler ve eğlenceli sohbetlerin yanı sıra, usule ilişkin kuralların açıkça belirtildiği ve resmi olarak uygulandığı ve sadece belli katılımcı türlerinin söz hakkı almasına izin verilen resmi sohbetleri de dâhil edebileceğimizi belirtiyorum.

lumsal değerinin ifadesi olacak kadar bir ilgi bekleyebilir. Yersiz duraksamalar muhtemelen ortak hiçbir noktaları olmadığına veya söyleyecek bir şeyler bulamayacak kadar serinkanlılığını yitirdiğinin işareti olarak görülür, bu yüzden bu tarz duraksamalardan kaçınılmalıdır. Yine kesintiler ve dikkat dağınıklığı da saygısızlık olarak görülebilir ve eğer bu da ilişkinin bir parçası değilse, yani karşı tarafa saygı duymadığımızı kasten ima etmeye çalışmıyorsak bundan da kaçınmalıyız. Katılımcıların birbirlerini karşılıklı olarak tasvip ettikleri varsayımının boşa çıkmaması için ihtiyatlı davranarak ve beyaz yalanlarla bir uzlaşma zemini sağlanmalıdır. Geri çekilmeler, yakışsız bir değerlendirmeye sebebiyet vermemesi için iyi idare edilmelidir.²⁸ Kişi kendini kontrol edemeyen veya duygularını aşamayan onursuz biri görüntüsü vermemek için duygusal bağılıklarına gem vurmalıdır.

Benlik ve sözlü etkileşim arasındaki ilişki ritüel mukabeleyi incelediğimiz zaman da görülebilir. Bir sohbette etkileşim çoğunlukla, bir seferde bir mukabele şeklindeki hamlelerle ilerler; ve bilgi ve iş akışı nispeten kapalı olan bu ritüel birimlerde paylaşılır.²⁹ Mukabeleler arasındaki duraksamalar genelde mukabele esnasında konuşma sırasının değişmesindeki duraksamalardan daha uzundur ve ardışık iki mukabele arasında, ardışık konuşmalar arasındaki ilişkiden daha anlamsız bir ilişki vardır.

Sohbetin yapısal tarafının bu şekilde olmasının bir sebebi var-

28 Birbirleriyle etkileşimde bulunma konusunda biraz deneyimi olan insanlar arasında, sohbetler çoğunlukla bütün katılımcıların sohbetten ayrılmak için birbirinden bağımsız olarak adeta aynı anı seçtikleri izlenimini verecek şekilde sona erdirilir. Sohbetin dağılması herkesi kapsar ve hiç kimse bu kadar yerli yerinde bir tarzda eşzamanlı hareket etmelerini sağlayan karşılıklı işaretlemeler ve sözlerin farkında olmayabilir. Böylece her katılımcı, kendisiyle vakit geçirmeye onun kadar hevesli olmayan biriyle daha fazla zaman geçirmeye hevesli görünmek gibi onur kırıcı bir tavırdan kurtulmuş olur.

29 Bir mukabeledeki konuşma esnasında sohbeti sona erdiren kişiyle bir sonrakinde sohbeti başlatarak ilk sırayı alan kişi aynı olduğu zaman mukabele biriminin ampirik farklılığı muğlaklaşabilir. Ancak bir birim olarak mukabele analitik ünlü ve defektif parçaları - <https://rantey.org>

dır. Şöyle ki, söyleyeceği şey ne kadar önemsiz veya basmakalıp olursa olsun, kişi bir şeyi beyan etmek veya bir mesaj vermek için gönüllü olduğunda, kendisini ve hitap ettiği insanları belli bir şeye mecbur bırakmış olur ve bir anlamda orada bulunan herkesi tehlikeye atar. Konuşmacı bir şey söylemek suretiyle, hitap ettiği alıcıların kendisini dinlemeyerek aşağılaması veya onun küstah ve ahmak olduğunu ya da söylediği şeylerin incitici olduğunu düşünmesi gibi riskli ihtimallere yol açmış olur. Eğer böyle bir tarzla karşılanırsa, kendisini yüzünü-kurtarma yönünde bir tavır almak zorunda bıraktığını anlar. Ayrıca bir şey söylemek suretiyle, hitap ettiği alıcılar açısından da şöyle bir olasılığa yol açmış olur: ilettiği mesaj mağrur, kendini haklı gören, ısrarcı, tahkir edici ve genellikle dinleyicilere ve konuşmacının dinleyicilerin kafasındaki imajına saldıran bir mesaj olarak algılanabilir ve bu yüzden onlar kendilerini ritüel yasayı savunmak için konuşmacıya karşı bir tavır almak mecburiyetinde hissedebilirler. Konuşmacı dinleyicileri överse, onlar etkileşimde bulunan kişiler olarak kendileri hakkında o kadar da olumlu fikirleri olmadığını ve kendi güvenilirliklerini ve esnekliklerini tehlikeye atacak kadar şımartılmaya hevesli olmadıklarını göstererek bu övgüleri uygun bir dille reddetmek durumunda kalırlar.

Bu yüzden bir kişi bir mesaj iletmek istediğinde ve dolayısıyla ritüel düzene kolaylıkla bir tehdit oluşturabilecek bir şey yapmak istediğinde, orada bulunan bir başka kişi mesajın alındığını ve içeriğinin ilgili herkes için kabul edilebilir olduğunu ve uygun bir şekilde karşılanabileceğini göstermek mecburiyetinde hisseder. Şüphesiz, mesajın alındığını onaylayan cevap, söylenmek istenen şeyin nazikçe reddedilmesini ve verilen bu mesajın değiştirilmesi talebini de içerebilir. Böyle durumlarda mukabele- nin, değiştirilen ikna edici sözleri esas alarak sona erdirilmesinden önce birçok mesaj alışverişi gerekebilir. Mukabele- nin sona erdirilmesi katılımcılar tarafından mümkün görüldüğünde, yani orada bulunan herkes ritüel aşısından memnuniyet verici bir dü-

zeyde gönlünün alındığını işaret ettiğinde konuşma sona erer.³⁰ Mukabeleler arasında anlık bir duraksama olabilir çünkü bunlar münasebetsiz bir şeyin işareti olarak görülmeyecek bir zamanda gelir.

O halde bir kişi çoğu zaman, bir konuşma esnasında nasıl davranacağını, sürdürülmekte olan benlik imgelerine karşı yaptığı şeylerin olası simgesel anlamını test ederek belirler. Ancak bunu yaparak davranışını o an hâkim olan ve mesajların düzenli biçimde akışını sağlayan anlamlı düzene de tâbi kılmış olur. Onun amacı yüzünü kurtarmak, elde ettiği sonuç ise durumu kurtarmaktır. Yüzü kurtarma açısından bakacak olursak, sözlü etkileşimin baştan belli, alışılacelmış bir düzeninin olması iyi bir şeydir; sözlü mesajların düzenli şekilde akışının sürmesini sağlamak açısından bakarsak, benliğin baştan belli bir ritüel yapısının olması iyi bir şeydir.

Ancak, başka tür bir mesaj düzeniyle ilgili başka tür bir kişinin bunu daha iyi yapmayacağını iddia etmiyorum. Daha da önemlisi mevcut sistemin zayıf yönlerinin veya kusurlarının olduğunu da savunmuyorum; bunların hepsi ihtimal dâhilindedir, zira toplumsal hayatın her alanında bazı sorunları çözen bir mekanizma veya işlevsel bir ilişki ister istemez tamamen kendine has muhtemel başka sıkıntıları ve suiistimalleri ortaya çıkarır. Mesela kişisel temasların ritüel düzeninde ortaya çıkan karakteristik bir sorun; kişinin bir karşılaşmadan kavga ederek veya hiddetli bir şekilde ayrılırken bunu etkileşimi bitirme pahasına yapmasıdır. Ayrıca kişinin yüzüne olan bağlılığı başkaları için açık bir hedef olur; onlar kişiyi sadece gayri resmî bir şekilde yaralamaya çalışmazlar aynı zamanda yüzünü tamamen yok etmek için resmî bir çaba sergilerler. Ayrıca, olası bir yüz kaybı korku-

30 Mukabele biriminin oluşumu ampirik bir olgudur. Buna dair ritüel açıklamanın yanı sıra başka açıklamalar da yapılabilir. Mesela kişi bir şey ifade ettiğinde ve hemen bir cevap aldığı anda, bu ona ifade ettiği şeyin anlaşıldığını ve doğru anlaşıldığını öğrenme imkânı sunar. Böyle bir “üst-iletişim” ritüel anlam itibarıyla gerekli bir işlevsel bileşen olarak değerlendirilebilir.

su çoğu zaman kişiyi önemli bilgilerin iletilebileceği ve önemli ilişkilerin yeniden tesis edilebileceği temasları başlatmaktan alıkoymaz; bu durum insanın sosyal karşılaşmaların tehlikesinden ziyade yalnızlığın getirdiği güveni istemesiyle sonuçlanabilir. Diğerleri kişinin “boş bir gurur”la, yani ritüel yasanın bu yasaya riayet edecek şekilde davrananları ele geçirdiğini savunan bir gururla böyle davrandığını düşünseler de o yine de böyle yapar. Ayrıca, “önce siz buyurun, Alphonse” kompleksi bir mukabelenin sonlandırılmasını zora sokabilir. Üstelik bu şekilde her katılımcı kendisi için yapılan fedakârlıktan biraz daha fazla fedakârlık yapması gerektiğini düşünür ve bu yüzden, tıpkı açık kavgalara yol açabilen düşmanlık döngüleri gibi, herkesin istemediği şeyleri aldığı ve buna karşılık kendisine saklamak istediği şeyleri verdiği kısır bir hoşgörü döngüsü ortaya çıkabilir. Yine kişiler resmî koşullarda bulunuyorken, fiilen uygunsuz bir ifadeye yol açabilecek olayların olmamasını sağlamak için çok fazla enerji harcanabilir. Fakat öte yandan bir grup insan senli benli oldukları bir ortamdalarsa ve birbirleriyle protokole uygun davranma ihtiyacı hissetmiyorlarsa, o zaman konuşma esnasında dalgınlık ve kesintiler muhtemelen son derece yaygınlaşır ve konuşma düzeni bozulabilir ve karmakarışık seslerden müteşekkil neşeli bir gevezeliğe dönüşebilir.

Bizzat ritüel yasa, çok hassas bir denge gerektirir ve standartlara ve ait olduğu grubun beklentilerine göre konuşmayı ya çok isteksiz bir şekilde ya da haddinden fazla istekli biçimde devam ettiren biri tarafından kolaylıkla alt üst edilebilir. Kişinin çok az anlayışı, çok az *mahareti*, çok az gururu ve saygısı varsa, kendisi hakkındaki imalı lafları anlayacak biri olarak veya diğerlerinin mahcup olmasını engelleyecek ipuçları vererek onları kurtaracak biri olarak görülmez ve bu hususlarda ona güvenilmez. Böyle bir kişi toplum için gerçek bir tehdide dönüşür; onun için yapılacak pek bir şey yoktur ve çoğu zaman kendi bildiğini okur. Kişinin anlayışı veya gururu daha yüksek düzeydeyse, belki de hak ettiğinden daha fazla ilgi gösterilmesi gerektiren son derece alıngan

ve nazik davranılması gereken biri olur. Bir insan çok fazla *ma-haretli* veya düşünceliyse, çok sosyal birisi olur ve başkalarına sanki kendisiyle nasıl ilişki kurmaları gerektiğini ve uzun vadeli, faydalı bir uyum içinde olmak için ne yapmaları gerektiğini bil-mediklerini hissettirir.

Konuşma düzeninin doğasında var olan bu “patolojiler”e rağmen, sosyalleşmiş kişiyle sözlü etkileşim arasındaki uygun-luk, varlığını devam ettirebilen ve kullanışlı bir uygunluktur. Kişinin yüze, özellikle de kendi yüzüne yönelimi ritüel düzenin o kişiye dair kaldıraç noktasıdır; ancak onun yüzüne karşı ritüel bir özen gösterileceği vaadi tam da konuşmanın yapısı içerisinde inşa edilir.

VIII. Yüz ve Toplumsal İlişkiler

Bir kişi aracılı veya aracısız bir karşılaşmaya girdiği zaman, ilgili diğer kişilerle daima bir tür toplumsal ilişki içerisinde bulunur ve belli bir karşılaşma bittikten sonra da onlarla belirlenmiş bir ilişki içinde olmayı bekler. Şüphesiz bu, toplumsal temasların onu çevreleyen topluma tam olarak uyumlu hale getirilmesinin yollarından biridir. Bir karşılaşma esnasında vuku bulan faali-yetlerin çoğu, katılımcıların bir yandan ilişkilerini bozmamaya özen gösterirken aynı zamanda bu durumu ve beklenmeyen, istemeden gerçekleşen ve katılımcıları arzu etmedikleri şekilde açığa çıkaran bütün olayları atlatma çabası olarak anlaşılabilir. Eğer ilişkiler değişim sürecindeyse hedef, gelişmelerin beklenen akışını değiştirmeden karşılaşmayı memnuniyet verici bir şekil-de sonlandırmak olacaktır. Bu bakış açısı, mesela insanların bir sohbete başlarken veya ayrılırken yaptıkları küçük selamlamaları ve vedaları iyi bir şekilde açıklar. Selamlamalar, ilişkinin hâlâ bir-likte katıldıkları önceki etkinliğin sonundaki gibi olduğunu ve genellikle, katılımcıların geçici olarak süngü düşürüp konuşma-larını sağlayacak kadar düşmanlıkları bastırdıklarını göstermeyi sağlar. Vedalar karşılaşmanın ilişki üzerindeki etkisini özetler ve bir dahaki karşılaşmalarında birbirlerinden neler bekleyebile-

ceklerini gösterir. Selamlamaların coşkusu, katılımcıların, henüz sonlandırılmış olan birbirleriyle görüşmemiş olmaları durumunun ilişki üzerinde oluşturduğu zayıflatıcı etkiyi telafi eder. Vedaların coşkusu ise ayrılığın ilişkiye getireceği zararı telafi eder.³¹

Anlaşıldığı kadarıyla her üyenin belli bir durumda diğer üyeler için belli bir yüzü desteklemeyi taahhüt etmesi birçok toplumsal ilişkinin getirdiği karakteristik bir yükümlülüktür. Bundan ötürü, söz konusu ilişkilerin bozulmasını engellemek için her üyenin diğerlerinin yüzünü yok etmekten kaçınması gerekir. Aynı zamanda, çoğu zaman kişiyi, yüzünü desteklemek için durumun gereği olarak bağımlı olacağı diğer kişilerle belli karşılaşmalara girmeye yönelten de kişinin diğerleriyle olan toplumsal ilişkisidir. Ayrıca katılımcılar, çoğu ilişkide bir yüzü paylaşmak konusunda uzlaşırlar, bu yüzden üçüncü kişilerin varlığında bir kişinin yaptığı uygunsuz bir hareket diğer üyeler için çok ağır bir mahcubiyet sebebi olabilir. O halde bir toplumsal ilişki, kişinin alelade bir şekilde sadece kendi benlik imgesine güvenmeye zorlandığı ve diğerlerinin iyi davranışı ve inceliğiyle karşılaştığı bir davranış yönteminden daha fazlasıdır denilebilir.

IX. Ritüel Düzenin Doğası

Ritüel düzenin temelde uzlaşma ve uyum çizgisinde oluştuğu görülmektedir. Öyle ki diğer toplumsal düzen türlerini düşünürken kullanılan imgeler ritüel düzen için pek de uygun değildir.

31 Şüphesiz, selamlamalar katılımcıların konuşma esnasında üstleneceği rolleri açıklamaya ve tespit etmeye ve katılımcıları bu rollere bağlamaya, vedalarsa karşılaşmaları açık bir biçimde sona erdirmeye yarar. Selamlama ve vedalar hafifletici koşulları ifade etmek ve bunlara ilişkin mazeretler belirtmek için de kullanılabilir. Selamlamalarda bu koşullar şimdiye dek katılımcıları etkileşime girmekten alıkoyan koşullar iken, vedalarda ise katılımcıların dayanışmalarını göstermeye devam etmesini engelleyen koşullardır. Bu mazeretler, katılımcıların sosyal anlamda gerçekte olduğundan daha sıcak bir ilişki içinde oldukları izlenimini bırakır. Buna karşılık olumlu stres, o kişilerin temas kurmak için gerçekte hissettiklerinden daha istekli davranmalarını sağlar, böylece toplum içerisindeki olası iletişim için var olan o dağınık kanalların açık tutulması güvence altına alınacaktır.

Diğer toplumsal düzen türleri için bir nevi okul çocuğu modeli kullanılabilir: eğer bir kişi kendisine dair belli bir imajı güçlendirmek istiyorsa ve bu konudaki duygularına güveniyorsa, kendisi için bu gelişmeyi sağlayacak kredileri kazanmak adına çok çalışmalıdır. Eğer hedeflerini kopya ve hırsızlık gibi uygunsuz araçlarla elde etmeye çalışırsa cezalandırılacak ve yarıştan men edilecektir ya da en azından sıfırdan tekrar başlamak zorunda bırakılacaktır. Bu çok çetin ve can sıkıcı bir oyun tasavvurudur. Aslında toplum ve birey her ikisi açısından da çok daha kolay ama kendine has tehlikeleri olan bir oyuna girmektedir.

Toplumdaki konumu ne olursa olsun kişi körlüklere, kasten tahrif edilmiş gerçeklere, yanılgılara ve rasyonelleştirmelere başvurarak kendisini tecrit edebilir. Yakın çevresinin anlayışlı desteğiyle kendisini olmak istediği kişi olduğuna, amaçlarına ulaşmak için başkalarının kendi amaçlarına ulaşırken yaptığı şeyleri yapmadığına inandırarak bir “uyarlama” yapar. Topluma gelince, eğer kişi gayri resmî toplumsal denetime tabi olmaya istekliyse -yani yerinin neresi olduğunu imalardan, bakışlardan ve ince işaretlerden anlamaya ve bu yeri muhafaza etmeye istekliyse- o halde ince zekâsının onun için bir araya getirdiği bütün rahatlığı, zarafeti ve asaletiyle bu yeri kendi takdiriyle uygun görmesine kimsenin itirazı olmaz. Bu sığınağını korumak için çok çalışmasına, bir gruba katılmasına veya bir başkasıyla rekabet etmesine gerek yoktur; yalnızca kendisini yerleştirdiği ve başkaları tarafından şahit olunan konum hakkında ifade ettiği yargıları dillendirirken dikkatli olmalıdır. Bazı durumlardan, fiillerden ve kişilerden kaçınılması gerekecektir; daha az tehlikeli olan diğerlerinin ise çok fazla üzerinde durulmamalıdır. Toplumsal hayat dağınık olmayan, düzenli bir şeydir çünkü kişi istenmediği ve küçük düşürüleceği yerlerden, konulardan ve zamanlardan kendi iradesiyle uzak durur. Hiçbir şeyi tehlikeye atmamanın kendisine kazandıracağı çok şey olduğunu fark ederek, yüzünü kurtarmak için işbirliği yapar.

Olgular okul çocuğunun dünyası gibidir -gayretli bir çabayla

değiştirilebilir ama onlardan kaçınılamaz-. Ancak bunlar, kişinin koruduğu, savunduğu ve duygusal yatırım yaptığı kendisi hakkındaki bir fikirdir ve fikirler, olgulara ve şeylere karşı değil iletişimlere karşı kırılmalıdır. İletişimler olgulara oranla daha az ceza gerektiren bir düzenin parçasıdır çünkü iletişimleri önemsemeyip onların etrafından dolaşabiliriz, geri çekilebiliriz, onlara olan inancımızı yitirebiliriz, onları işimize geldiği gibi anlayabiliriz, incelikle ifade edebiliriz. Hatta kişi eğer yakışıksız hareket etse ve toplumla yaptığı anlaşmayı bozsa bile sonucun illa da cezalandırma olması gerekmez. Eğer yapılan saldırı, saldırıya uğrayan kişilerin çok fazla yüzlerini kaybetmeden izin verdikleri bir şey ise, o zaman bu kişiler, aksi durumda böyle bir olay ortaya çıkmasa ve fırsat olarak kullanılmasa bile, saldırgan kişiyle zaten başka bir zamanda, başka bir şekilde karşılaşacaklarını kendilerine telkin ederek, muhtemelen tahammüllü bir şekilde davranırlar. Eğer saldırı büyükse saldırıya uğrayan kişiler, geri çekilmelerini ritüel yasayı ihlal eden birine karşı hissedebilecekleri dehşetle pekiştirerek, karşılaşmadan çekilebilirler veya gelecekteki benzer karşılaşmalardan kaçınabilirler. Ya da daha fazla iletişimin gerçekleşmemesi için saldırganı çekilmek zorunda bırakabilirler. Ancak saldırgan bu gibi muamelelerden yüzünü epey miktarda kurtarabildiği için, bir saldırıda geri çekilmek gayri resmî ceza olarak pek de büyük değildir ancak sadece karşılaşmayı sonlandırmanın bir aracıdır. Belki de ritüel düzenin temel ilkesi adalet değil yüzdür ve herhangi bir saldırganın aldığı karşılık hak ettiği bir karşılık değil, o an için üstlendiği ve bu yolla etkileşimi de kendisine adadığı rolünü sürdürmesini sağlayacak bir karşılıktır.

Bu bölümde kültür farklılıklarının ötesine baktığımızda, insanların aslında her yerde aynı olduğunu anlatmaya çalıştık. Eğer evrensel bir insan doğası varsa, bunun açıklanması için insanların bizzat kendilerine bakılmamalıdır. Bunun yerine tüm toplumların, eğer toplum olacaklarsa, toplumsal karşılaşmalarda kendi kendini idare eden katılımcılar olarak üyelerini seferber etmeleri gerektiği gerçeğine bakılmalıdır. Bireyi bu amaç için harekete geçirmenin yollarından biri ritüeldir: bu yolla anlayışlı ol-

duğu, benliğine bağlı duyguları ve yüzü vasıtasıyla dışa vurduğu bir benliği olduğu, gururu, onuru ve haysiyeti olduğu, saygı, incelik ve bir miktar vakar sahibi olduğu ona öğretilir. Eğer ondan etkileşimde bulunan kişi olarak pratik bir fayda sağlanması bekleniyorsa, işte bunlar o amaçla kişinin benliğinde inşa edilmesi gereken bazı davranış unsurlarıdır ve evrensel bir insan doğasından bahsederken atıf yaptığımız unsurlar da kısmen bunlardır.

Evrensel insan doğası aslında pek de insanî bir şey değildir. Bunu edinen insan, içsel psikik eğilimlerden müteşekkil bir kişi değil, dışarıdan kendisine uygulanan ahlâkî kurallardan inşa edilen bir nevi kurguya dönüşür. Eğer riayet edilirse, bu kurallar karşılaşmada kendisi ve kendisine eşlik eden katılımcılar hakkında yapacağı değerlendirmeleri, duyguların dağılımını, kesin olarak belirlenmiş ve zorunlu türde bir ritüel dengeyi sürdürmek için yapacağı uygulama çeşitlerini belirler. Genel olarak ahlâkî kurallarla kısıtlanmış olma durumu bireye has olabilir fakat onu bir insana dönüştüren belli kurallar bütünü toplumsal karşılaşmaların ritüel düzeni içerisinde tesis edilen gerekliliklerden kaynaklanır. Eğer belli bir kişi, grup ya da toplumun tamamen kendine has, eşsiz bir karakteri var gibi görünüyorsa bunun sebebi, bu birimlerin standart insan doğası unsurlarının belli bir şekilde kurulması ve bir araya getirilmesidir. Çok fazla gurur yerine çok az gurur olabilir. Kurallara uymak yerine onları güvenli bir şekilde ihlal etmek için çok fazla çaba söz konusu olabilir. Ancak eğer bir karşılaşma veya girişimin ritüel ilkeler üzerine kurulu, yaşayabilir bir etkileşim sistemi olarak muhafaza edilmesi bekleniyorsa, o zaman bu çeşitlilikler belli sınırlar dahilinde tutulmalı ve diğer kurallar ve anlayışlardaki benzer değişimlerle hassas bir şekilde dengelenmelidir. Benzer şekilde, belli kişilere ait insan doğası bu insanların katılacağı bazı özel iş türleri için özel olarak tasarlanmış olabilir. Fakat yine de bu kişilerin her birinin, ritüel açıdan örgütlü her toplumsal etkinlikteki uygun katılımcılarda bulunması beklenen vasıflar bakımından bir dengeye sahip olması gerekir.

İkinci Bölüm

Hürmetin ve Tavrın Mahiyeti

Durkheim ve Radcliffe-Brown'ın etkisiyle modern toplumu inceleyen bazı araştırmacılar, belirli bir toplumsal pratiğin simgesel anlamını ve bu pratiğin onu uygulayan grupların bütünlüğüne ve dayanışmasına nasıl bir katkı sağladığını araştırmayı öğrenmişlerdir. Ancak dikkatlerini bireyden uzaklaştırıp gruba yönelttikleri için Durkheim'in ruh üzerine yazdığı bir bahiste sözünü ettiği hususu göz ardı etmiş gibi görünmektedirler.³² Orada Durkheim, bireyin kişiliğinin kolektif *mana*'nın bir parçası olarak görülebileceğini ve (daha sonraki bölümlerde işaret ettiği üzere) toplumsal bütünlüğün temsili olarak icra edilen törenlerin de bazen bireyin kendisi için yapılacağını savunur.

Bu yazıda, kentsel, seküler dünyamızda insanların payına düşen ve simgesel fiillerle ortaya konularak doğrulanan bir kutsallığın hangi anlamlarda tezahür ettiğini irdelemek istiyorum. Bazı ortak antropolojik terimleri esneterek ve eğip bükerek kavramsal bir yapı iskelesi kurmaya çalışacağım. Bahsettiğim iskele, bu alanda en önemli olduğunu düşündüğüm iki kavramı desteklemek için kullanılacaktır: hürmet ve tavır. Böylece yeniden

32 Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, tr. J. W. Swain (Free Press, Glencoe, Ill., 1954), ss. 240-72.

* Türkçe Söyleyen Notu [T.S.N.]: *Mana*: İnsanlarda, nesnelerde veya ruhlarda bulunduğu inanılan doğüstü güç.

düzenlemelerle Durkheim'in ortaya koyduğu farklı bir sosyal psikoloji türünün modern kılık içerisinde daha verimli olabileceğini göstermeye çalışacağım. Bu yazıdaki veriler büyük ölçüde, modern bir araştırma hastanesindeki akıl hastaları hakkında gözleme dayalı kısa bir incelemeden edinilmiştir.³³ Kişisel görgü kurallarıyla ilgili bir şeyler öğrenmek için en doğru yer, bariz bir şekilde bu kuralları uygulamayı başaramadıkları için kapatılan kişilerin olduğu yerdir varsayımına dayanarak bu verileri kullanıyorum. Onların bu kuralları çiğnemesi bir koğuşun sınırları içinde vuku bulan bir olaydır fakat ihlal edilen kurallar bizi koğuşun sınırlarından dışarı doğru çıkarıp, Anglo-Amerikan toplumuna dair kapsamlı bir incelemeye yönlendiren son derece genel kurallardır.

Giriş

Bir davranış kuralı, bir eylem için bir rehber olarak tanımlanabilir ve hoş, ucuz veya etkileyici olduğu için değil, münasip

33 A Koğuşu resmî olarak farmakolojik araştırmalar için ayrılmıştı ve burada normal kontrol altında tutulan ve her ikisi de on dokuz yaşındaki Menno-nit mezhebine mensup vicdanî retçiler, elli yaşlarındaki iki hipertansiyon hastası kadın, şizofreni teşhisi konulan ve ciddi düzeyde iyileşme gösteren otuz yaşlarındaki iki kadın kalıyordu. Yazar iki ay boyunca normal kontrol altında bir hasta sıfatıyla yiyip içerek ve gün boyu hastalarla sosyalleşerek ve geceleri bazen bir hastanın odasında uyuyarak koğuşun sosyal hayatına katıldı. B Koğuşu, şizofrenik kızların ve onlar gibi şizofrenik annelerinin araştırılması için ayrılmıştı: on yedi yaşındaki Betty ve annesi Mrs. Baum; anneleri haftanın birçok günü koğuşu ziyaret eden on beş yaşındaki Grace ve otuz bir yaşındaki Mary burada kalıyordu. Yazar haftanın bazı günlerini sosyolog kadrosundaki bir personel sıfatıyla B Koğuşu'nda geçiriyordu. Bir yere kadar, A Koğuşu'nu düzenli bir şekilde, akıl hastalığı olmayan bir koğuş olarak ele almak mümkünken B Koğuşunu ise rahatsızlığı oldukça yüksek düzeydeki akıl hastalarının bulunduğu bir koğuş olarak görebiliriz. Şu açıkça belirtilmelidir ki verilerin yalnızca bir tarafı dikkate alınacaktır ve bahsedilen her olay için, mesela psikoanalitik vakalar, ilave yorumlar sırasıyla verilecektir. Bu koğuşların yöneticileri olan Dr. Seymour Perlin ve Dr. Murray Bowen'a ve personeline işbirliği ve yardımları için teşekkür ederim. Ayrıca o zamanlar Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü'nde çalışan Dr. John A. Clausen ve Charlotte Green Schwartz'a da eleştirel önerileri için müteşekkirim.

ve makul olduğu için tavsiye edilir. Bu kuralların çiğnenmesi huzursuzluk duygularına ve olumsuz sosyal müeyyidelere yol açar. Davranış kuralları bütün faaliyet alanlarına ilham verir ve neredeyse her şey adına ve her şeyin şerefine savunulur. Ancak daima bu yolla ortak bir sosyolojik köken ihtiyacını karşılayan -kurumsal bir toplumsal varlık değilse bile- bir taraftar grubu söz konusu olacaktır. Kurallara bağlılık, davranışların sabitlenmesine ve kalıplaştırılmasına yol açar; bu durum insan ilişkilerindeki yegâne kural ve düzen kaynağı olmasa bile kesinlikle önemli bir kaynaktır. Şüphesiz çoğu zaman kabul görmüş davranış rehberlerinin gizlice dışına çıkılır, bunlardan kaytarılır veya kabul görmemiş sebeplerle bunlara uyulur fakat bu alternatifler kuralların, en azından davranışın dış görünüşünü kısıtladığı durumlardandır.

Davranış kuralları bireyi genel olarak iki yoldan etkiler: doğrudan, hangi ahlâkî sınırlar içerisinde davranması gerektiğini belirleyen *yükümlülükler* olarak; ve dolaylı olarak, diğerlerinin ahlâkî açıdan kendisi hakkında nasıl davranmak zorunda olduğunu belirleyen *beklentiler* olarak. Mesela bir hemşire hastalarıyla ilgili tıbbî talimatları takip etmekle yükümlüdür; öte yandan hastalar üzerinde bu eylemleri gerçekleştirebilmesi için hastaların kendisine müsaade etme konusunda uysal bir şekilde işbirliği yapmasını bekler. Buna karşılık, bu uysallık hastalar açısından hemşireye karşı bir yükümlülük olarak görülebilir ve çoğu kuralın aktör-alıcı şeklinde kişilerarası nitelikte olduğunu ortaya koyar: Bir kişinin yükümlülüğü olan şey çoğu zaman diğerinin beklentisidir.

Yükümlülükler bizim belli bir şekilde hareket etmemize yönelik bir kısıtlama içerdiği için, bazen bunları insanın bilinçli bir azimle dışını sıkıp sebat ederek yerine getirebileceği zahmetli ve bıktırıcı görevler olarak düşünebiliriz. Aslında davranış kurallarının yönlendirdiği çoğu eylem düşünmeden yapılır. Aktöre sorulduğunda “öylesine” yaptığını söyler veya çünkü “canım istedi yaptım” der. Ancak her gün yaptığı işler engellendiği zaman, et-

kisiz küçük eylemlerinin hepsinin ait olduğu grubun görgü kurallarıyla uyumlu olduğunu ve bunları yapamaması durumunda bunun bir utanç ve aşağılanma sebebi olabileceğini fark edebilir. Benzer şekilde, diğerleri hakkındaki beklentilerini de zaten olması gereken şeyler olarak gördüğü için ancak işler beklenmedik şekilde bozulduğu zaman öfkelenmek için sebepleri olduğunu aniden fark eder.

Bir kişinin bir yükümlülüğü, bu yükümlülük hakkında bir şey hissetmeden karşılayabileceği anlaşıldıktan sonra, yapılması *gereken* bir şey olarak *hissedilen* bir yükümlülüğün, yükümlü olan kişi için arzu edilen bir şey olarak mı yoksa bir zahmet olarak mı, kısacası hoş bir görev mi yoksa nahoş bir görev mi olduğunu anlamaya çalışabiliriz. Aslında aynı yükümlülük bir noktada makbul bir görev olarak görünürken başka bir noktada nahoş görünebilir. Mesela hastalara ilaç vermekle yükümlü bir hemşire, (hemşireler tarafından hastalara ilaç vermek gibi bir işte “yeterince iyi” olmadığı düşünülen) hasta bakıcılarla arasında bir sosyal mesafe oluşturmaya çalıştığı zaman bu durumdan memnun olabilir fakat okunaksız yazılmış tıbbî reçetelere dayanarak dozaj belirlemesi gerektiğinde bu işi bir külfet olarak görür. Benzer şekilde, beklenti içindeki kişi tarafından bir beklenti, istenen veya istenmeyen bir şey olarak görülebilir, mesela bir kişi hak ettiği şekilde terfi ettirileceğini düşündüğünde veya bir başkası hak ettiği şekilde kovulacağını düşündüğünde. Alışlagelmiş kullanımıyla söylersek, görgü kurallarından bağımsız olarak aktörde veya alıcıda kişisel anlamda arzu edilen bir şey izlenimi bırakan bir kural tıpkı burada olduğu gibi bazen hak veya ayrıcalık olarak adlandırılır. Ancak bu kavramların, bir bireyin uymak isteyebileceği ama uymak zorunda olmadığı bazı özel kural çeşitlerini akla getiren başka anlamları da vardır. Şu da belirtilmelidir ki bir aktörün hoşuna giden bir yükümlülüğü aynı zamanda bir alıcının hoşuna giden beklentisi olabilir, mesela işten döndüğü zaman kocanın karısına borçlu olduğu öpücük gibi, fakat örneklerde görüldüğü üzere her türlü kombinasyon mümkündür.

Bir kişi belli bir kuralın devam ettirilmesi işine müdahil olduğu zaman, belli bir benlik imgesini de üstlenecek duruma gelmiş olur. Yükümlülükleri söz konusu olduğunda, kendisini ve diğerlerini bu belirli kurala riayet eden ve zaten doğal olarak böyle yapması beklenen kişiler haline getirir. Beklentileri söz konusu olduğunda, diğerlerinin onu etkileyecek yükümlülüklerini düzgün bir şekilde yerine getireceği varsayımına göre hareket eder çünkü onların bu kişiye nasıl muamele ettikleri ona dair düşüncelerini de gözler önüne serecektir. Kendisini diğerlerine karşı belli bir şekilde davranan ve onlar tarafından da belli bir şekilde davranılan bir insan olarak kabul ettirirken, böyle bir insan gibi davranıp bu tür bir insan olmanın onun için mümkün olduğundan emin olmalıdır. Mesela bazı psikiyatrlar için hastalara, *onların* hastalarına, psikoterapi verme yükümlülüğü, eğer kendilerine dair sahip oldukları imajı korumak istiyorlarsa yapmak zorunda oldukları bir şeye dönüşür. Bu dönüşümün etkisi, bu psikiyatlardan bazılarının kariyerlerinin daha ilk aşamalarında bir araştırma yapmak, bir koğuşı yönetmek veya yalnız bırakılması daha uygun olabilecek hastalara terapi vermek üzere görevlendirildiklerinde ortaya çıkabilen kıvranıslarında görülebilir.

O hâlde genel olarak, bir davranış kuralı ihlal edildiğinde iki kişinin saygınlığını kaybetme riskiyle karşılaştığını anlarız: birisi yükümlülük altında olan ve kendisini kurala bağlı olarak yönlendirmesi gereken kişi; diğeri ise beklentileri olan ve bahsi geçen yönlendirme sayesinde kendisine belirli bir şekilde davranılması gereken kişidir. Demek ki, hem aktör hem de alıcı tehdit altındadır.

Sonuç olarak, davranış kuralına tabi olan fiilin bir iletişim olduğunu söyleyebiliriz çünkü bu, benliklerin doğrulandığı bir yöntemi temsil eder -hem kuralın yükümlülük anlamına geldiği benliğin ve hem de kuralın beklenti anlamına geldiği benliğin doğrulandığı bir yöntem-. Davranış kurallarına tabi olan ancak onlara uymayan şey de bir iletişimdir -hatta diğerine göre daha

da çok böyledir- çünkü kural ihlalleri bir malumat oluşturur ve bu, çoğu zaman da katılımcıların benliklerini yalanlayacak bir malumattır. Böylece davranış kuralları hem eylemi hem de eylemsizliği anlatıma dönüştürür ve bireyin bu kurallara uyması ya da onları ihlal etmesi, muhtemelen haber verilmesi gereken önemli bir şeydir.

Mesela incelenmekte olan koğuşlarda her bir araştırmacı psikiyatr normalde hastasının terapi saatlerine düzenli olarak gelmesini bekler. Hastalar bu beklentiyi karşıladığında tedaviye ihtiyaç duyduklarını ve psikiyatrin hastalarıyla “iyi ilişki” kurabilecek bir kişi olduğunu anlayıp takdir ettiklerini göstermiş olurlar. Hasta terapi saatlerine gelmeyi reddettiğinde ise koğuştaki diğer kişiler genelde onun kendisi için neyin iyi olduğunu bilemeyecek kadar “çok hasta” olduğunu ve belki de psikiyatrinin ilişki kurmak konusunda başarılı bir kişi olmadığını düşünür. Hastalar tedavi saatlerine katılsalar da katılmasalar da, onlar ve psikiyatrları hakkında önem arz eden her şey personele ve koğuştaki diğer hastalara haber verilmelidir.

Bireyin toplumsal eyleme katılımını düşünürken, bir bakıma onun bu eyleme bütün bir kişi olarak değil de, özel bir sıfatı ve statüsüyle ilgili olarak katıldığını anlamalıyız; kısacası özel bir benlikle. Mesela kadın olan hastalar erkek olan doktorların önünde utanç duymadan davranmak durumunda olabilirler çünkü burada resmen söz konusu olan şey cinsel ilişki değil tıbbî ilişkidir. İncelenen araştırma hastanesinde, hem hastalar hem de personel arasında siyah olanlar vardır ancak bu azınlık grubu statüsü onların resmî olarak (ya da hatta çoğunlukla gayri resmî olarak) faal oldukları bir statü değildir. Elbette bireyler yüz yüze karşılaşmalara birden fazla sıfatla katılabilir. Hatta resmen konuyla ilgisiz olarak görülen sıfatlara da hemen hemen her zaman biraz önem verilir, kişinin başka bir yeteneğiyle kazandığı itibar diğer sıfatlarıyla kazandığı itibarı da etkiler ve bir ölçüye kadar da belirler. Ancak bunlar daha ayrıntılı analiz yapmayı gerektiren konulardır.

Davranış kurallarını ele alırken bunları simetrik ve asimetrik olarak iki gruba ayırmak uygun olur.³⁴ Simetrik bir kural bireyi başkalarına karşı, onların da kendisine karşı hissettiği bazı yükümlülük ve beklentilere yönelten bir kuraldır. Mesela toplumumuzdaki diğer birçok yer gibi iki hastane koğuşunda da, statüleri ne olursa olsun, her bir bireyin başkasından bir şey çalmaması ve kendisinden de bir şey çalınmaması gerektiğine dair ortak bir anlayış vardır. Görgü kuralları veya toplu yaşama kuralları dediğimiz şeyler, mesela tıpkı bir kişinin komşusunun karısına göz koymaması gerektiğini öğütleyen İncil'deki nasihatler gibi genelde simetriktir. Asimetrik bir kural ise, diğer insanları, bir kişiye oturun diğerlerine davrandığından ve kendisine de davranılmasını istediğinden daha farklı davranmaya yönelten bir kuraldır. Mesela doktorlar hemşirelere tıbbî talimatlar verirler ancak hemşireler doktorlara tıbbî talimatlar vermezler. Yine Amerika'daki bazı hastanelerde, doktor içeri girdiğinde hemşireler ayağa kalkar fakat bir hemşire içeri girdiğinde normal olarak doktorlar ayağa kalkmaz.

Toplum araştırmacıları, farklı kural türlerini çok çeşitli şekillerde tasnif etmişlerdir, mesela resmî-gayri resmî gibi, ancak bu yazıda önemli olan ayırım, asli ve törensel olan arasındaki ayırmadır.³⁵ Asli bir kural, kural ihlalinin veya kuralın devam ettirilmesinin ilgili kişilerin benlikleri hakkında ne ifade ettiğinin dışında, kendi içinde önemli olduğu düşünülen meselelere ilişkin davranışları yönlendiren bir kuraldır. Bu yüzden, bir kişi diğerlerinden bir şey çalmaktan kaçındığı zaman, öncelikli olarak diğer kişilerin malını korumaya ve bu arada da mülkiyet haklarına

34 R. H. Thouless, *General and Social Psychology* (University Tutorial Press, London, 1951), ss. 272-273.

35 Bu ayırmı Durkheim'den aldım: (Emile Durkheim, "The Determination of Moral Facts," *Sociology and Philosophy*, tr. D. F. Pocock, FreePress, Glencoe, Ill., 1953, özellikle ss. 42-43) ; ayrıca bkz. A. R. Radcliffe-Brown, "Taboo," *Structure and Function in Primitive Society* (FreePress, Glencoe, Ill., 1952, ss. 143-44), ve Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (McGraw-Hill, New York, 1937, ss. 430-33); bu ikili tasnif "asli" veya "araçsal"a karşı "anlatımsal" veya ritüel" şeklinde ifade edilebilir.

sahip bir kişi olarak onların gözündeki imajını muhafaza etmeye yarayan aslî bir kurala riayet etmiş olur. Aslî kuralların dışarı yansıyan bu gibi anlamlı sonuçlarının resmî anlamda önemsiz olduğu düşünülür; bazı özel durumlarda herkes katılımcıların öncelikli olarak dışarıya yansıyan ifadeyle ilgilendiklerini hissetse de bu görünüş devam ettirilmelidir.

Törenselsel bir kural, çok önemli olmadığı ya da hatta kendi içinde hiçbir anlamı ve önemi olmadığı düşünülen meselelerdeki davranışları yönlendiren bir kuraldır. Bu meselelerin öncelikli önemi ise -resmen nasıl olursa olsun- bireyin kendi karakterini ifade ettiği veya o durumda bulunan diğer katılımcılara dair takdirlerini ifade ettiği alışlagelmiş bir iletişim aracı olmasından kaynaklanır.³⁶

36 Törenselsel eylemlerin aslî değerinin pek önemli olmadığı düşünülse de, yine de bir hayli kayda değer olabilir. Amerikan toplumundaki düğün hediyeleri bunun bir örneğidir. Bazı durumlarda eğer belli türde bir hissin törenselsel olarak aksettirilmesi gerekiyorsa belli düzeyde aslî değere sahip olan bir işaret aracının kullanılması gerekecektir. Bu yüzden, Amerika'da alt sınıflar arasında, kadınlar ve yüzüklerin eşdeğer şeyler olduğuna kimse inanmasa bile, bu tarz bütün yatırımlarda olduğu gibi nişan yüzüğüne az bir para yatırılması, bu gibi şeylerde hep rastlandığı üzere kişinin nişanlısına az bir değer verdiği şeklinde anlaşılabilir. Katılımcıların ilgilendiği tek şeyin törenselsel bir eylemin aslî değeri olduğunun açıkça anlaşıldığı durumlarda, mesela bir kadın veya bir memur pek düzgün ilişkiler içinde olmayan birinden kıymetli bir hediye aldığı anda, topluluk kendi simgesel sistemlerinin suiistimal edildiği duygusuyla tepki verebilir. Eylemin törenselsel içeriğine dair en ileri düzeydeki ilginç bir örneğe "şövalyece davranış" olgusunda rastlanılabilir. Mesela bir adam soğukkanlı bir şekilde kenara çekilerek hiç tanımadığı bir hanımefendinin çankurtaran simidine kendisinden önce gitmesini sağladığında, mesela elinde kılıçla düello yapan bir centilmen o sırada rakibinin yere düşen silahını kibarca alıp ona tekrar uzattığında böyle bir davranışta bulunmuş olur. Burada çoğu zaman aslî değeri çok önemli olmayan törenselsel bir jest olan bir hareket, beklenmedik şekilde büyük bir aslî değere sahip olduğu bilinen şartlar altında icra edilmektedir. Burada sanki tören biçimleri görev aşkının üzerinde ve ötesinde devam ettirilir.

O halde, genel olarak bütün törenselsel jestlerin sahip oldukları aslî değer düzeyine göre farklılaştığını ve bu aslî değer eylemin iletişim değerinin bir parçası olarak sistematik şekilde kullanılabildiğini fakat yine de törenselsel düzenin aslî düzenden farklı olduğunu ve öyle anlaşıldığını söyleyebiliriz.

Kelimenin bu kullanımı, "tören" in çoğu zaman, muhtemelen dinî duyguların uyandığı mukaddes anlarda yüce aktörlerce icra edilen son derece net olarak belirlenmiş ve ardı ardına gelen birçok simgesel eylemi temsil ettiği gündelik hayattaki kullanımından farklıdır. Ben burada, birinin yaptıklarına şapka çıkartmak veya taç giyme töreni gibi bu tarz uygulamaların ortak yanlarını vurgulamaya çalışırken bunlar arasındaki farklılıkları, belki de çoğu antropoloğun kullanışsız bulacağı kadar, ister istemez görmezden geleceğim.

Bütün toplumlarda davranış kuralları, genellikle herkesin münasip bir şekilde davranması ve bunun karşılığını almasını sağlayacak yasalarla düzenlenir. Toplumumuzda törensel kurallara ve ifadelere hâkim olan yasa görgü kuralları dediğimiz şeyin içinde saklıyken, aslî kurallara ve aslî ifadelere hâkim olan yasa ise hukuk, ahlak ve etikten oluşur. Bu iki tür yasanın ikisi de kurumlarımızın içinde bulunmaktadır ancak bu yazıda törensel olanlara odaklanacağız.

Eylemler ve olaylar, yani törensel mesajlar taşıyan işaret araçları veya simgeler nitelik itibarıyla dikkat çekici bir çeşitliliğe sahiptir. Bu araç ve simgeler, bir kişi kendi benliği veya bir başkası hakkında övücü ya da küçültücü şeyler ifade ettiği zaman ve bunu belli bir dil ve tonlamayla yaptığı zamanki gibi dilsel olabilir;³⁷ kişinin fiziksel duruşu arsızca veya dalkavukça olduğu zamanki gibi jestle dayalı olabilir; kişi kapıdan girerken başkasından önce girdiğinde olduğu gibi mekânsal olabilir; kişi bir görevi zarif bir biçimde kabul ettiği ve bunu başkalarının da gözü önünde özgüven ve ustalıkla yerine getirdiğindeki gibi görev-odaklı olabilir; ve son olarak kişi diğerlerinden daha sık konuştuğunda ya da daha çok nezaket ve alaka gördüğünde olduğu gibi, iletişim yapısının bir parçası olur.

Buradaki önemli husus, tıpkı aslî eylem gibi törensel eylemin

37 P. L. Garvin ve H. Riesenberg, "Respect Behavior on Pronape: An Ethnolinguistic Study," *American Anthropologist*, 54 (1952), 201-20.

de; somut ampirik eyleme değil de eylemin bir bileşenine veya işlevine işaret eden analitik bir unsur olmasıdır. Törenselleşmişlere sahip bazı faaliyetlerin kayda değer bir aslı bileşeni yok gibi görünürken, öte yandan, önem itibarıyla öncelikli olarak aslı olan bütün faaliyetlerin, şayet diğerleri tarafından bir şekilde algılanabildiyse yine de bir parça törensel anlam taşıdığını fark ederiz. Faaliyetin gerçekleştirilme tarzı ve karşılıklı olarak küçük incelikler yapmak için hoş görülen anlık duraksamalar, araçsal-yönelimli bu duruma törensel bir anlam yükler.

Belli bir sosyal grup tarafından törensel amaçlar için kullanılan işaretlerin hepsine o grubun törensel üslûbu denilebilir. Toplamları genellikle belli bir dönemde, belli türde bir etkileşime katılan törensellik düzeyiyle ya da bu işaretlerin ayrıntılı olarak tanımlanmasındaki biçimlerin ve aşırı titizliğin kapsamlı oluşuyla ayırt ederiz. Oysaki toplamları, ihtiyaç duyulan törenin nahoş bir görev olarak mı yoksa kendiliğinden, hiç hissedilmeden, hoş bir şey olarak mı yerine getirildiğine göre tasnif etmek daha iyi olabilir.

Törensel faaliyetin bazı temel bileşenleri içerdiği anlaşılmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere bu yazının amacı bu bileşenlerden ikisini, yani hürmet ve tavrı ana hatlarıyla oraya koymak ve aralarındaki farkı netleştirmek olacaktır.

I. Hürmet

Hürmet derken, bir alıcı *hakkında* ve o alıcının bir sembolü, uzantısı veya vekili olarak görülen bir şey hakkında, o alıcıya düzenli olarak takdir ve minnettarlık iletilen bir faaliyetin simgesel aracı olarak işlev gören bileşenini kastediyorum.³⁸ Bu sa-

³⁸ Bu yazıda hürmet hakkında kullanılan kavramsal malzemenin bir kısmı, Chicago Üniversitesi'nden profesör E. A. Shils'in yönetiminde sosyal tabakalaşmaya dair taslak niteliğinde bir envanter oluşturmayı hedefleyen ve Ford Vakfı hibesiyle desteklenen bir araştırmadan elde edilmiştir. Beni hürmet davranışını incelemeye yönlendiren Mr. Shils'e müteşekkirim. Onun ortaya koyduğu kavrama dair yapmış olabileceğim herhangi bir yanlış kullanımdan kendisi sorumlu değildir.

mimi bağlılık emareleri, aktörün o alıcıyla olan ilişkisini övme ve doğrulama biçimlerini temsil eder. Bazı durumlarda hem aktör hem de alıcı insanlar olmayabilir, mesela iki gemi geçerken birbirlerine dört kısa düdük sesiyle selam verdiklerinde olduğu gibi. Bazı durumlarda aktör insandır ancak alıcı, bir nesne veya tapınılan ve çok saygı duyulan bir figür olabilir, mesela bir denizcinin yanaşan bir geminin güvertesini selamlaması veya bir Katolik'in mihrapta diz çökmesi gibi. Ancak benim ilgilendiğim tek hürmet biçimi, bir başkası adına hareket ediyor olsalar bile hem aktörün hem de alıcının insan olduğu durumlardır. Bu gibi törensel faaliyetler en açık biçimde toplumsal münasebetleri vurgulayan küçük selamlaşmalarda, iltifatlarda ve özürlerde görülür ve bunlara "statü ritüelleri" veya "kişilerarası ritüeller" denilebilir.³⁹ "Ritüel" tabirini kullanıyorum çünkü bu eylem her ne kadar gayri resmî ve seküler olsa da, özel değer atfedilen bir nesnenin dolaysız varlığı karşısında yapılan hareketlerin üstü kapalı simgesel anlam ve sonuçlarını denetleme ve planlamanın bir yoludur.⁴⁰

Bu noktada, hürmet ritüellerine dair araştırmanın yönelebileceği iki farklı istikamet olduğu ortaya çıkar. Birincisi belirli bir ritüel üzerinde karara varmak ve bu ritüelin icra edildiği bütün toplumsal durumlar için ortak olan etkenleri keşfetmeye çalışmaktır çünkü ancak böyle bir analiz sayesinde ritüelin "anlamını" kavrayabiliriz. Diğer istikamet ise, her kım tarafından icra ediliyorsa edilsin, belli bir alıcıya yönelen bütün ritüelleri bir araya getirmektir. O hâlde bu ritüellerin her biri kendisinde somutlaşan ve simgesel olarak ifade edilen anlamıyla yorumla-

39 Bu törensel yükümlülüklerin kullanılma teknikleri "Yüz Çalışmasına Dair" bölümünde ele alınmıştır.

40 Bu tanım Radcliffe-Brown'ın tanımına (a.g.e. s. 123) uyar fakat bir farkla ki ben onun "saygı" kavramını diğer itibar etme türlerini de kapsayacak şekilde genişlettim: "Bir toplum, üyelerine, bir nesneye karşı belli bir tutum içinde olmayı benimsetmeye çalışıyorsa orada ritüel bir ilişki vardır. Bu tutum da o nesneye karşı geleneksel davranış biçimi içerisinde ifade edilen belli ölçüde bir saygıyı gerektirir."

nabilir. Bu anlamları bir araya getirerek, diğerlerinin ona karşı ve ona dair muhafaza etmek zorunda olduğu bir alıcı tasavvuruna ulaşırız.

Kişi hürmeti arzu edebilir, kazanabilir ve hak edebilir fakat umumiyetle onun bu hürmeti kendi kendine sağlamasının mümkünü yoktur, bu hürmeti mutlaka başkalarından görmek zorundadır. Bunu başkalarında ararken onları arayıp bulmak için ilave sebepleri olduğunu fark eder ve bunun karşılığında topluma, üyelerinin birbirleriyle etkileşim ve iletişim içine gireceğine dair ilave bir güvence verilir. Eğer kişi arzu ettiği hürmet duygusunu kendi kendine sağlayabilseydi, toplum her biri kendi tapınağında sürekli ibadet eden münzevi ve kültleşmiş insanların yaşadığı adacıklara bölünmeye doğru gidebilirdi.

Hürmet içeren bir davranışın taşıdığı takdir, aktörün alıcıya karşı, çoğunlukla ona dair genel bir değerlendirme içeren bir önemseme duygusuna sahip olduğu anlamını taşır. Önemseme, kişinin diğerlerine karşı sürekli taşıdığı bir duygudur ve yeri geldikçe bunu yalancıkta yapmayı da bilir; fakat birisini önemserken kişi gerçekte kafasında ne olduğunu tam ayrıntılı olarak netleştiremez.

Bir kişiye hürmet gösteren insanlar bunu yalnızca o kişinin bir zümreyi temsil etmesi sebebiyle veya bir şeyin temsilcisi olması sebebiyle yaptıklarını, yani onun hakkındaki “şahsî” düşünceleri sebebiyle değil, bu düşüncelere rağmen onun hak ettiği saygıyı gösterdiklerini düşünebilirler. Mesela ordu gibi bazı kurumlar, özel olarak kişiye yöneltilmiş bir duygu yerine kişiler üstü bir düzenin tesisini sağlayan, hürmete uygun bir düzen için açıkça bu tarz bir gerekçeyi öne çıkarırlar. Aktör aslında hissetmediği bir önemseme duygusunu kolaylıkla göstererek, tam da törensel düzeni onaylıyormuş gibi yaparak ondan kaçındığı için, bir tür içsel özerkliği muhafaza ettiğini düşünebilir. Şüphesiz görünürdeki uygun davranış biçimlerini titizlikle koruyarak, ama tonlamasını, telaffuzunu, konuşma hızını ve benzeri şeyleri de-

giştirerek her türlü umursamazlığı kinayeli bir şekilde kurnazca dile getirmekte özgür olduğunu düşünebilir.

Hürmet üzerine düşünürken, emir altında olan kişilerin yetki sahibi olanlara karşı gösterdiği itaat, boyun eğme, teveccühünü kazanma gibi ritüel modellerini kullanmak yaygın olarak başvurulan bir yoldur. Hürmet, astın üste karşı göstermek durumunda olduğu bir şey gibi görülebilir. Ancak bu, iki sebepten dolayı hürmete dair görüşü son derece kısıtlayan bir bakış açısidir. Birincisi, toplumsal anlamda eşit kişilerin birbirine gösterdiği birçok simetrik hürmet biçimi vardır; bazı toplumlarda, mesela Tibetlilerde, yüksek makama sahip eşit kişiler arasındaki selamlaşmalar uzun uzadıya devam eden ritüel davranış gösterilerine dönüşebilir. Bu gibi uzun selamlaşmalar, daha az ritüelleşmiş toplumlarda kişinin yöneticisine göstermek zorunda olduğu itaat türüne göre süre ve kapsam açısından çok daha ileri düzeydedir. Yine benzer şekilde üstün asta karşı göstermek durumunda olduğu hürmet yükümlülükleri de vardır; dünyanın her yerinde başrahipler sunulan bağışlara karşı kendilerini “Tanrı seni kutsasın, evladım” gibi bir ifadeyle karşılık vermekle mükellef hissederler. İkincisi, aktörün alıcıya karşı duyduğu önemseme hissinin saygı dolu bir korku olması gerekmez zira kişiler arası ritüellerle sürekli ifade edilen başka önemseme türleri de vardır. Bir kişi evine ansızın gelen yabancı bir misafiri karşılayıp ağırladığında gösterdiği güven veya kişiler birbirlerinin teknik tavsiyelerine riayet ettiklerinde söz konusu olan liyakatten kaynaklanan itibar bu türdendir. Hürmette önemli bir rol oynayan önemseme hissi, aidiyet ve duygusal yakınlıktan kaynaklanan bir histir. Bunun uç örneklerini toplumumuzda, yeni evli bir erkeğin, her fırsatta sıradan bir davranışı bu türden bir gösteriye dönüştürerek, geline karşı şefkat dolu bir hürmetle davranma yükümlülüğünde görebiliriz. Mesela bunu, aktörün sesini bir hüznün ve hasretle doldurmak zorunda hissettiği vedaların bir parçası olarak orta-sınıf toplumumuzda daha yaygın bir şekilde görürüz. Bu yolla alıcının statüsüne, diğerlerinin hep içtenlikle

davranması gereken bir insan olarak hürmetini gösterir. "İlerici" psikiyatrik kurumlarda, onaylama, sefkat ve ilgiden oluşan bir hürmet gösterisi, görevlilerin hastalarla ilişkilerinde gösterdikleri duruşun değişmeyen ve önemli bir yönünü oluşturabilir. Aslında B Koğuşundaki en genç iki hasta bu tarz davranışlara muhatap olmakta o kadar tecrübeli ve bunlara şüpheyile bakmaya da o kadar hazır görünüyordular ki, açıkçası etkileşimi kendilerine göre daha içten olduğunu düşündükleri bir zeminde yeniden kurmak için bu tavırlara bazen alaycı bir şekilde karşılık veriyorlardı.

Genel itibariyle hürmet davranışının, alıcıya dair takdir duygusunu çeşitli yollarla, aktörün gerçekte hissettiğinden çok daha övücü bir şekilde alıcıya ileten onurlandırıcı ve nazıkçe bir tonda gerçekleştiği görülmektedir. Aktör tipik olarak, alıcının olumsuz bir muameleyle karşılaşmadığını düşünmesini sağlar ve hatta ona karşı aşırı titiz davranarak aslında pek önem vermediğini de gizleyebilir. Böylece hürmet ifade eden hareketler, çoğunlukla aktörle alıcı arasında gerçekte yaşanan eylemin de zaman zaman başvurabileceği ideal ana ilkelere bağlı kalır. Alıcı son bir çözüm yolu olarak, teorik iddialarında ısrarcı olmak için, içinde bulunduğu durumun onurlandırıcı tanımlamalarına doğrudan başvurma hakkına sahiptir. Ancak bunu yaparken çok aceleci ve çürekâr olursa muhtemelen aktörle ilişkisi o noktadan sonra değişebilir. İnsanlar, alıcının aktörün söylediği her şeye kelimesi kelimesine inanmaması ve ona zorla bir şey yaptırmaya çalışmaması gerektiğini düşünürler. Alıcı, aktörün takdirini doğrudan ifade etmesini beklemek yerine bir takdir ve beğeni gösterisiyle memnun olmalıdır. Bu yüzden, gayri ihtiyari olarak yapılp hürmet belirten birçok hareketin işlevini yitirmiş olduğunu anlayabiliriz. Bu gibi hareketler, kimsenin artık ilgilenmediği ve çoktandır beklenmeyen bir takdiri üstü kapalı olarak ifade eden eylemlerdendir ancak yine de biliriz ki eski zamanlara özgü bu övgü ve sitayişler umursamaz bir şekilde göz ardı edilemez.

Hürmet belirten hareketler, bir önemseme duygusunun yanı sıra, çoğu zaman devam etmekte olan faaliyet içerisinde, aktörün

alıcıya yarım ağızla da olsa belli bir şekilde davranma yönünde bir beyan ve taahhütte bulunma vaadini de içerir. Bu verilen söz, alıcının hem aslı ve hem de törensel beklenti ve yükümlülüklerine müsaade edileceğini ve bunların aktör tarafından destekleneceğini tasdik eder. Böylece aktörler, alıcının içerisinde bulunduğu kurallarla inşa ettiği benlik tasavvurlarını muhafaza edeceklerini taahhüt ederler. (Belki de buradaki prototip, tebaanın efendisine bazı meselelerdeki bağlılığını resmî olarak bildirdiği kamuya açık bir sadakat ifadesidir.) Hürmet vaatleri sözlü konuşma koşullarında sürekli olarak iletilen ve statü tanımlayıcıları içeren mesajlardır. Mesela bir hemşire ameliyat odasında yediği bir fırçaya "Peki, doktor" diye karşılık verdiğinde hitap şekli ve ses tonuyla eleştirinin anlaşıldığını ve yenir yutulur cinsten bir şey olmasa bile, doktora karşı gelmesine yol açmadığını ifade etmiş olur. Farazî bir alıcı beklenen hürmet davranışlarını görmediğinde veya bir aktör istemeyerek saygı gösterisinde bulunduğunu açıkça belli ettiğinde, alıcı öteden beri kanıksadığı şartların değiştiğini ve görevleri, ilişkileri ve iktidarı yeniden belirlemek için aktör tarafından itarsızlık içeren bir girişimde bulunulabileceğini hissedebilir. Eskiden beri var olan bir hürmet davranışının ortaya çıkmasını sağlamak için, aktöre ilk önce yükümlülüklerinin hatırlatılması ve nezaketsizliğinin sonuçları hakkında ikaz edilmesi gerekse bile, şu açıktır ki eğer bir isyan gelecekse sinsice gelir; beklenen bir hürmet tavrının bariz bir şekilde gösterilmemesi çoğunlukla açık bir başkaldırının başladığını göstermenin bir yoludur.

Burada başka bir karmaşaya daha değinilmelidir. Belirli bir hürmet davranışı, belirli bir sıfatla davranan aktörün belirli bir sıfatla davranan alıcıya borcudur. Fakat bu iki kişinin birbirleriyle sadece bir sıfatın ötesinde farklı yollarla da ilişki içinde olması muhtemeldir ve bu ilave ilişkiler de muhtemelen törensel bir ifade kazanırlar. Bu yüzden aynı saygı davranışı farklı önemseme türlerinin ifadesi olabilir. Mesela doktor babacan bir jestle, astı olan bir teknisyen sıfatını taşıyan hemşireye otoritesini gösterir-

ken, bir yandan da o hemşireye destek olan yaşlı bir adam sıfatıyla kendisine bağımlı genç bir kadın olan hemşireye şefkatini gösterir. Yine bir hasta bakıcı mütebessim bir şekilde “Doktor” diye seslenerek bazen doktorun tıbbî rolüne saygı gösteriyor olabilir fakat aynı zaman da o rolün sahibi olan kişiyle erkek dayanışması gösteriyor da olabilir. O yüzden, bu yazı boyunca hürmetkâr davranışlardan pek çoğunun, tek bir sıfatıyla var olan iki kişi arasındaki yalnızca bir ilişkiyi ifade eden tek bir şeyin belirtisi olmadığını aklımızdan çıkarmamalıyız. Hürmetkâr davranışlar daha ziyade aktör ve alıcının birbirleriyle çok farklı ilişkiler içerisinde olduğu gerçeğine cevap veren seslerin bir karışımıdır. Bu farklı ilişkilerden hiçbirini genellikle törensel davranışın ayrıcalıklı ve sürekli kesinliğine sahip olamaz. Bu karmaşık durumun efendi-köle ilişkilerine dair ilginç bir örneği on dokuzuncu yüzyıla ait bir âdâbı muaşeret kitabında görülebilir:

“Emirlerinizi mesafeli bir tavırla ve ciddi ve nazik bir şekilde verin. Sesinizin sakın olmasına dikkat edin ancak teklifsizlik ve sempati izhar edecek bir tondan da kaçın. Onlara hitap ederken yüksek perdeden konuşmanız ve sesinizin yüksekliğinin cümlelerin sonuna doğru azalmaması daha munasiptir. Bir arada olmaktan memnun olduğumuz en iyi yetişmiş insanlar, hizmetçilerine hitap ederken yumuşak bir tonla fakat yüksek perdeden şöyle bir konuşma üslûbu kullanırlar: ‘falan ve filan için sana teşekkür ederim’, ‘senden şöyle bir şey rica ediyorum.’ Bu hususta davranışın kusursuz olması için, bu performansın bir lütuf olduğunu dilinizle ve bunun olağan bir süreç olduğunu da ses tonunuzla belirtmelisiniz.”⁴¹

Hürmet çok farklı şekiller alabilir ama ben burada sadece kaçınma ve takdim ritüellerini ele alacağım. Bir kavram olarak kaçınma ritüelleri, aktörü alıcıya karşı mesafesini korumaya ve alıcının etrafını çevreleyen ve Simmel’in “ideal alan” dediği sahayı ihlal etmemeye yönelten hürmet biçimlerini ifade etmek için kullanılır:

41 Anonim, *The Laws of Etiquette* (Carey, Lee, and Blanchard, Philadelphia, 1836), s. 188.

“Bu alan, büyüklük itibariyle çeşitli yönlerle göre ve ilişkilerimizi sürdürdüğümüz kişiye göre değişse de, bireyin kişilik değeri ortadan kaldırılmadan nüfuz edilemeyen bir alandır. Bu tür bir alan kişinin etrafına onuruyla inşa edilen bir alandır. Dil, ‘had-dinden fazla yaklaşılarak’ kişinin onurunu ayaklar altına alacak bir işaret verebilir; tabiri caizse bu alanın yarıçapı, bir kişi tarafından izinsizce girilmesi diğerinin onurunu zedeleyecek olan bir mesafeyle tanımlanabilir.”⁴²

Her toplumda var olan hürmetten kaynaklanan mesafe düzenlemeleri sisteminin incelenmesi faydalı olabilir ve birçok araştırma bize buna dair kanıtlar sunar.⁴³ Başkalarına isimleriyle hitap etmekten kaçınmak antropolojide bunun en yaygın örneklerinden biridir ve sosyolojide de en az bu kadar yaygındır.

Burada toplumumuzdaki sosyal sınıflar arasındaki farkların en önemlilerinden birinin söz konusu olduğunu söylemeliyiz. Başkalarının mahremiyetine karşı gösterilen dikkat ve özenin ifade edildiği işaretlerden bazıları sadece farklı değildir, aynı zamanda bariz bir şekilde, ne kadar üst bir sınıfa mensup iseniz sizinle temas kurmaya yönelik o derece geniş ve ayrıntılı tabular vardır. Mesela bir Shetland topluluğuna dair araştırmada yazar, Britanya’da orta-sınıf kent merkezlerinden kırsal alt-sınıf adalara doğru gidildikçe masalarda sandalyeler arasındaki uzaklığın azaldığını fark etmiştir. Zira en dıştaki Shetland adalarında yemekler ve benzer sosyal etkinlikler esnasında bedensel temas bağımsızlığın ihlali olarak görülmez ve buna karşı bir mazeret üretilmesi gerekmez. Fakat bir eylem içerisindeki katılımcıların mevkii ne olursa olsun, aktör muhtemelen alıcının haklı olarak bir dokunulmazlık beklentisinin olduğunu düşünür.

Aktörün, alıcının alışılmış kişisel mesafesini aşma ve mahremiyetine müdahale ederek onu lekeleme korkusu taşımasının

42 Georg Simmel, *The Sociology of Georg Simmel*, tr.,ed. By Kurt Wolff (Free Press, Glencoe, III., 1950), s. 321.

43 Mesela bkz.F. W. Hodge, *Etiquette: Handbook of American Indians* (Government Printing House, Washington, D.C., 1907), ss. 442.

gerekmediği durumlarda, aktörün alıcıyla samimiyet koşulları içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. (Çocuğunun burnunu karıştıracak kadar özgür hisseden anne uç bir örnektir.) Aktörün alıcıya karşı yaklaşımında temkinli olması gerektiği vakalarda, samimi olmayan durumlardan ve saygıdan bahsedebiliriz. Oysaki iki kişi arasındaki davranışları belirleyen kurallar samimiyet veya saygı açısından simetrik olabilir ancak olmak zorunda da değildir.

Bu noktada törensel mesafe ve diğer sosyolojik mesafe türleri arasında bazı tipik ilişkiler ortaya çıkar. Statü bakımından eşit olanlar arasında simetrik samimiyetle ilerleyen bir etkileşim görmeyi bekleriz. Üst ve astlar arasında ise, üstün ast tarafından karşılık verilmesine izin verilmeyen bazı samimi davranışlarda bulunma hakkının olduğu asimetrik ilişkiler görmeyi bekleriz. Bu yüzden, araştırma hastanesinde doktorlar genelde hemşireleri ilk adıyla çağırırlar hemşireler ise "nazik" veya "resmî" bir hitapla karşılık verirler. Benzer şekilde, Amerikan şirketlerinde patron düşünceli bir şekilde davranarak asansör görevlisine çocuklarının nasıl olduğunu sorabilir fakat bu şekilde başkasının hayatına müdahil olmak, patronun bu ilgisine minnettar kalması gereken ancak buna karşılık vermeye hakkı olmayan asansör görevlisi için mümkün değildir. Bunun belki de en bariz örneği psikiyatrin, hastanın hayatında kendisinin bile temas etmesine izin vermediği bazı yönlerine temas etme hakkının olduğu ve şüphesiz bu ayrıcalığa hastanın sahip olmadığı bir ilişki olan psikiyatr-hasta ilişkisinde görülebilir. ("Hastayla karşılıklı aktarımları analiz etmenin" istenen bir şey olduğuna inanan bazı psikanalistler vardır fakat doktor ile hastanın bu ve buna benzer yakınlıklar kurması resmî psikanalitik kurumlarınca şiddetli bir şekilde kınanmaktadır.) Hastaların, özellikle de akıl hastalarının, kendi durumlarına dair doktorlarının fikrini sorgulama hakkı bile olmayabilir; çünkü eğer sorgulamaya kalkarlarsa, o doktorları, hizmet verdikleri sıradan insanlardan farklı kılan bir bilgi sahasıyla gereğinden fazla yakın bir temas kurmuş olacaklardır.

Törenselsel mesafe ile diğer mesafe türleri arasındaki bu karşılıklı ilişkiler tipik olsa bile, diğer ilişkilere de sık sık rastlandığından emin olabiliriz. Bu yüzden, statü bakımından eşit olan ama birbirini çok tanımayanlar, samimiyet değil de karşılıklı saygı temelinde bir araya gelebilirler. Ayrıca Amerika'da mevki farklılıklarının sistemin düzenine karşı son derece büyük bir tehdit olarak görüldüğü birçok şirket vardır. Hatta o kadar ki davranışın törenselsel yanı bu farklılıkları ifade etmenin simgesel bir yolu olarak değil, dikkatli bir şekilde dengeleme yolu olarak kullanılır. İncelenen araştırma hastanesinde psikiyatrlar, psikologlar ve sosyologlar isimle hitap etme konusunda tek bir törenselsel grubun parçasıydılar ve bu simetrik samimiyet psikologlar ve sosyologlar açısından takımın eşit üyeleri olmadıklarına dair bazı duyguları teskin etmekte açıkça işe yaradı ve gerçekten de eşit üyeler değillerdi. Yine, küçük işletme yöneticilerine dair bir araştırmada yazar⁴⁴, akaryakıt dolum istasyonu görevlilerinin patronlarının sözünü kesme, sırtını sıvazlama, kafaya alma, telefonunu kullanma ve benzeri hakları olduğunu ve bu ritüel iznin, yöneticinin çalışmanın moralini yüksek tutmasını ve onun dürüstlüğüne korumasını sağlayan bir yol olduğunu tespit etmiştir. Yapısal olarak son derece benzer örgütlenmelerin bir hayli farklı hürmet gösterme tarzları olabileceğinin ve bu hürmet gösterme tarzlarının kısmen değişen modalarla ilgili olduğunun farkında olmalıyız.

Toplumumuzda birinin mesafesini korumasına dair kurallar çok fazladır ve serttir. Bunlar genellikle alıcının "kendisinin" olarak tanımlanan fiziksel alanlar ve varlıklar ve bedeninin cinsel parçaları gibi belli konular etrafında toplanır. Hürmetkâr kaçınmanın odaklandığı bir diğer önemli şey de, sözlü iletişimde aktörlerin, alıcı için can sıkıcı, mahcup edici veya aşağılayıcı olabilecek meseleleri tartışmaya açmamak konusunda göstermek zorunda olduğu tirizliktir. Simmel'in deyişiyle:

44 Social Research, Inc. için hazırlanan yayımlanmamış yazı, 1952.

“İnsanı çevreleyen aynı türden muhit -çok farklı bir anlamıyla değer vurgulu olsa da- onun ilişkileri ve vasıflarıyla doldurulur. Bu muhite farkında olarak girebilmek onun kişiliğinin ihlal edilmesi demektir. Örneğin maddî mülkiyet nasıl ki benliğin bir uzantısı ise ve bu yüzden bunlara yapılan bir müdahale kişinin kendi haklarına yapılmış gibi anlaşıyorsa, tıpkı bunun gibi bir de entelektüel özel mülkiyet vardır ve bunun ihlal edilmesi de benliği tam kalbinden yaralar. İhtiyat ve sakınma hayatımızın en yakın muhtevasının bulunduğu alana dair bir hakkımızın olduğu düşüncesinden başka bir şey değildir. Tıpkı onur ve mülkiyet mertebesinin ‘yakın’ kişilere, yabancılara ve sıradan insanlara karşı farklı farklı etki alanları olması gibi, şüphesiz sakınma da kapsam itibarıyla farklı kişiliklere karşı değişiklik gösterebilir.”⁴⁵

İmadan kaçınma, kuralların bu anlamda çok iyi kurumsallaştığı A Koğuşu’ndan bir örnekle açıklanabilir.⁴⁶ Kadın hastalardan ikisinin daha önce federal bir akıl hastanesinde kaldıkları gerçeği bu kadınların bizzat kendileri tarafından söylenmesinin dışında, ciddi konuşmalarda veya şaka yollu hiç gündeme getirilmemişti; (otuzlu yaşlarının ortalarında olan) bu hastaların yaşlarından da hiç bahsedilmemişti. İki erkek hastanın vicdanî retçi oldukları da, bu retçilerin kendileri tarafından bile gündeme getirilmemişti. Hastalardan birinin kör diğerinin ise siyah olduğu da onların yanında diğerleri tarafından hiç konuşulmamıştı. Zavallı bir hasta, ilgilenmediğini söyleyerek bir gezintiye katılmayı reddedince diğerleri onun aslında gitmek istediğini fakat bu geziye uygun bir paltosu olmadığı için utandığını bildikleri halde, onun gitmeme yönündeki rasyonelleştirmesi görünürde kabul edilmiş ve uydurduğu bahaneyle saygı duyulmuştu. Deneyisel amaçla ilaç verilmek üzere olan hastalar veya henüz yeni ilaç verilmiş olanların duyguları, kendileri gündeme getirmediği sürece, bahis konusu edilmezdi. İster hasta isterse hemşire olsun, evlenmemiş kadınlara erkek arkadaşları olup olmadığı sorulmaz-

⁴⁵ Simmel, a.g.e. s. 322.

⁴⁶ Bu kaçınma türlerinden bazılarını dikkatimi çektiği için ve bunların öneme işaret ettiği için Dr. Seymour Perlin’e müteşekkirim.

dı. Dinî bağları hakkındaki bilgiler kendiliğinden söylenirdi fakat nadiren söylenmesi talep edilirdi.

Mahremiyet ve bağımsızlığa ilişkin kuralların ihlali akıl hastanesi koğuşlarında yakından incelenebilecek bir olgudur çünkü personel ve hastalar sürekli bunun gibi birçok ihlal yapmaktadır. Bu ihlaller bazen durumun aslı veya araçsal gereklilikleri olduğu düşünülen şeylerden kaynaklanır. Bir akıl hastası hastaneye giriş yaptığında genellikle özel eşyalarının hepsi kalem kalem yazılarak kaydı tutulur; bu onun kendisini, muhtemelen aşağılanma olarak tanımlamayı öğreneceği bir şekilde tümüyle başkalarının ellerine teslim etmesini gerektirir. Koğuşu “kesici ve delici aletlerden”, alkollü içkilerden, uyuşturucu maddelerden ve diğer kaçak eşyalardan arındırmak gibi genel bir çalışma kapsamında hastanın şahsî eşyalarının düzenli olarak aranması gerekebilir. Her hastanın odasında gizlendiği bilinen bir mikrofonun varlığı ve bunun hemşire odasındaki bir hoparlöre bağlı olması (bu ancak en yeni hastanelerde bulunan bir şeydir) hastanın hayatına daha da ileri düzeyde bir saldırıdır; yine dışarı giden mektupların sansürlenmesi de bir başka müdahaledir. Eğer hasta diğer görevlilerin, kendisinin gelişimi hakkında bir şeyler öğrendiğinin, hatta vakaya dair ayrıntılı raporlar aldığının farkında ise psikoterapi de hastaların mahremiyetine karşı başka bir saldırı biçimidir. Yine hemşirelerin ve hasta bakıcıların hastanın günlük duygularını ve davranışlarını takip edip “çizelge haline getirmesi” uygulaması da benzer bir saldırıdır. Personelin, terapinin yararı için, hastanın terapiyi bırakma sürelerini azaltıp seyrekleştirmek amacıyla hastalarla “ilişki geliştirme” çabaları da bir başka örnektir. Tipik “yokmuş gibi davranma” şekillerine de rastlanır, mesela bir hastanın yanında o hasta hakkındaki mahrem şeyleri sanki o hiç orada yokmuş gibi konuşan personel, imadan kaçınma ritüeline çok az riayet etmektedir. Tuvaletin bir kapısı bile olmayacaktır ya da varsa bile hastanın bu kapıyı kilitleme hakkı yoktur; yatakhane uyumak, özellikle orta-sınıf hastalar arasında, yine mahremiyete halel getiren bir şeydir. Birçok büyük dev-

let hastanesinde “son derece rahatsız” hastalara sunulan bakım; zorla ilaç tedavisi, çıplak bedene buz keseleriyle soğuk uygulama, personelin ve hastaların da içini görebildiği boş, korunaklı bir odaya çıplak olarak kapatılma gibi pratikleri içeren benzer bir istikamette ilerler. Başka bir örnek de, bazı yemekleri yemeyip tükürme ihtimali olan ürkmüş, sessiz bir hastaya, bu türden sorunlu hastaların beslenmesini denetlemek zorunda olan bir hasta bakıcının nezaretinde zorla yedirmediir.

Araçsal bir teknik açıklaması olan mahremiyete yönelik saldırılar bütünüyle daha törenselsel bir niteliğe sahip olan diğer ihlal türlerine benzetilebilir. Nitekim “rol yapan” veya “psikopat” hastalar, kibarlık sınırlarını aşması, diğer hastalar ve personel hakkında urandırıcı sorular sorması veya normal şartlarda had-dine düşmediği halde iltifatlar etmesi ya da kucaklama, öpme gibi minnettarlık bildiren ancak uygunsuz olduğu düşünülen fiziksel jestler yapması beklenebilecek hastalardır. Şöyle ki B Koğuşu’ndaki hastalar şunun gibi sözlerle erkek görevlilerin başının etini yiyorlardı: “Niçin traş olurken böyle kendini kestir,” “Niye her zaman aynı pantolonları giyiyorsun, bıktım artık,” “Saçındaki şu kepeklere bak.” Bu yüzden, erkek görevlilerden biri ne zaman hastaların yanına otursa, kendisiyle hasta arasına güvenli olduğunu düşündüğü bir mesafe koymak için yavaş yavaş uzaklaşması gerekebiliyordu.

B Koğuşu’ndaki hastaların mesafelerini korumayı başaramamış olmasının aksine, A Koğuşu’ndaki kişilerin mesafelerini koruma yöntemlerinden bazıları açık ve net bir şekilde ortaya konmuştu. A Koğuşu’nda hastaların hemşire odasının dışında kalması gerektiği kuralına riayet ediliyordu. Hastalar çağırılmayı bekliyordu veya çoğu zaman olduğu gibi, odadakilerle konuşabilmek için onlarda pek de yüz göz olmamak için kapı atalığında duruyorlardı. B Koğuşu’nda ise hastalardan üçünü sadece rica ederek odanın dışında tutmak mümkün değildi, bu yüzden mahremiyet korunmak isteniyorsa kapı kilitli tutulmalıydı. Hatta o zaman bile hemşire odasının duvarları sürekli bağırıp

çağrılar eşliğinde sert bir şekilde yumruklanıyordu. Başka bir deyişle, A Koğuşu'nda hemşire ve hasta bakıcıların odalarına çekilerek kendi etrafında oluşturdukları koruyucu halkaya hastalar tarafından saygı duyuluyor iken B Koğuşu'nda ise duyulmuyordu.

İkinci bir örnekleme daha yapılabilir. A Koğuşu'ndaki hastalar doktorları hakkında karmaşık duygulara sahipti fakat her bir hastanın kendine göre sevdiği bir iki doktor vardır. Bu yüzden masadayken, sevilen bir doktor yanlarından geçtiğinde karşılıklı bir selamlaşma olur, ancak törensel olarak söylersek, daha fazlası olmazdı. Kimse doktorların arkasından koşmanın, onların başını ağrıtmamanın ve aslında bağımsızlık haklarını zedelemenin doğru olduğunu düşünmezdi. Oysa B Koğuşu'nda bir doktorun içeri girmesi çoğu zaman hastalardan bazılarının adeta onun üzerine saldırması, elini tutarak, kolunu beline dolayarak ve sonra onunla beraber koridorda yürüyerek ve heyecanlı, muzip bir sohbele dalarak laubali olması için bir işaret gibiydi. Çoğunlukla, bir doktor koğuştaki ofiste kendi odasına çekilip dinlenirken hastanın biri gelip kapıya güm güm vurur, cam pencereden içeri bakar ya da haddini aşan başka şeyler yaparak laubali olurdu.

B Koğuşu'ndaki Mrs. Baum başka insanların mahremiyetine saldırı niteliğinde olabilecek şeyleri sezmek konusunda son derece yetenekli görünüyordu. Mesela alışveriş için gezmeye çıktığında onun dükkânda tezgâhın arkasına geçip oraları kurcaladığı veya tanımadığı birinin alışveriş çantasını karıştırdığı herkeşçe biliniyordu. Yahut da bir kavşakta tanımadığı birinin arabasına biner ve kendisini bir yere götürmesini isterdi. Genellikle, mahremiyet sınırlarını belirleyen işaretler olarak kullanılan çok sayıdaki farklı davranışı ve nesneyi araştırmacıya sürekli hatırlatabilen biriydi. Bu da bazı "akıl hastalıklarında" hastalık belirtisinin kesinlikle toplumsal mesafeyi korumamak olduğunu ve bunun da sadece bir tesadüf olmadığını hatırlatır.

Hürmetkâr kaçınmanın analizi bazen geri planda tutulmuş

olabilir çünkü hürmet sebebiyle kendini dizginlemeye benzeyen ama analitik olarak bundan çok farklı, kendini-koruma odaklı, başka bir törensel kaçınma türü vardır. İnsan kirletme veya lekeleme ihtimalinden korktuğu için bir nesneden kaçındığı gibi, tam aksine kirletilmemek veya lekelenmemek için de o nesneden kaçınabilir. Mesela B Koğuşu'nda Mrs. Baum paranoyak bir haldeyken, kızının zenci bir hasta bakıcıdan gelen evlenme teklifini kabul etmesine izin vermedi, anlaşılan o ki, kendilerine karşı önyargılı olduğu bir topluluğun üyelerinden biriyle ilişki kurmasının onu kirleteceğini düşünüyordu; ve yine bu yüzden, doğum günü çocuğu gibi coşkulu bir ruh hali içerisinde doktorları ve hemşireleri öperken sanki bu hasta bakıcıyı da öpmek istiyormuş da bir türlü kendine yediremiyormuş havası veriyordu. Genel olarak öyle görünüyor ki kişi, yüksek statü sahibi birine olan saygısından dolayı ondan uzak durabilir, kendisinden daha düşük statüye sahip olan birinden ise kendini koruma endişesiyle uzak durabilir. Belki de bazen eşitler arasında özenle korunan toplumsal mesafe, taraflar açısından her iki kaçınma türünü de içeriyor olabilir. Her hâlükârda bu iki kaçınma türü arasında çok derin bir benzerlik yoktur. Bir hemşire, hastanın zaten yalnız kalmak istediğini anlayışlı bir şekilde fark ederek ondan uzak durduğu zaman, yüzüne ve bedenine belli bir ifade takınır; oysa hasta idrarını tutamadığı ve bu yüzden koktuğu için hemşire ona karşı aynı fiziksel mesafeyi koruyorsa o zaman yüzüne ve bedene başka bir ifade hâkim olur. Ayrıca, aktörün statüsü yükseldiğinde, başkalarına karşı hürmet sebebiyle korunan mesafeler azalır ama kendini-korumaya yönelik olan mesafeler ise artar.⁴⁷

47 Toplumsal mesafe ölçeklerine göre yapılan araştırmalar çoğu zaman şaşırtıcı bir şekilde, bir kişinin diğerlerine karşı mesafesini, onların o kişi için hem yeterince kutsal olmaması hem de fazlasıyla kutsal olması sebebiyle koruyabileceği gerçeğini göz ardı etmiştir. Bu süregelen hatanın sebebi bilgi sosyolojinde bir sorun oluşturmaktadır. Genel olarak Radcliffe-Brown'ın talebelerinin izinden giderek, temas kurulamayacak kadar saf olan bir şeyi temsil eden "iyi-kutsallık" ile temas kurulamayacak kadar kirli olan bir şeyi temsil eden "kötü-kutsallık" arasındaki ayrımı ortaya koymalıyız. Bunu, her iki anlamdaki kutsal durumları ve nesneleri ritüel açıdan tarafsız olan

Kaçınma ritüellerinin başlıca hürmet türlerinden biri olduğu belirtilmişti. *Takdim ritüelleri* olarak tabir edilen ikinci bir tür ise, kişinin alıcılara onları nasıl önemseydiğine ve başlayacak olan etkileşimde onlara nasıl davranacağına dair belli bildirimlerde bulunduğu fiilleri kapsar. Bu ritüel uygulamalara dair kurallar belli yasakları değil belli emirleri içerir; kaçınma ritüelleri neyin yapılmaması gerektiğini net olarak belirtirken takdim ritüelleri ise neyin yapılması gerektiğini ortaya koyar. Bu durumla ilgili olarak A Koğuşu'ndaki hemşireler, hastalar ve hasta bakıcılardan oluşan grubun sürdürdüğü toplumsal hayattan bazı örnekler verilebilir. Bence bu takdim ritüelleri, toplumumuzdaki diğer birçok kurumda var olan takdim ritüellerinden çok da farklı değildir.

Koğuş sakinleri birbirlerinin yanından geçerken her zamanki gibi selamlaşma yapılır. Selamlaşmanın süresi, son selamlaşmalarından bu yana geçen zaman ve bir dahaki muhtemel selamlaşmalarına kadar geçecek olan zamana bağlıdır. Masada göz göze geldiğinde, karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıklarını gösteren kısa bir tebessüm olacaktır. Birisi hafta sonu için oradan ayrılırken, o an devam eden faaliyete ara verilip kısa bir veda ve birkaç kelam edilecektir. Her hâlükârda koğuş sakinleri fiziksel olarak bir şekilde göz göze temas edecek bir durumda olduklarında, bu temasın gerçekleşeceğine dair aralarında bir anlaşma hâkimdir. Öyle görünüyor ki, bundan aşağısı koğuş sakinlerinin birbiriyle ilişkisine gerekli saygıyı göstermemek anlamına gelir.

Bir kişinin görünüşünde, statüsünde veya itibarındaki herhangi bir değişikliği “fark etme”yle alakalı pratikler selamlaşmalarla ilişkiliydi. Zira sanki kişide gerçekleşen bazı değişimler, değişen kişinin grup tarafından onaylanması gereken kesin kararını

şeylerle karşılaştırarak yapmalıyız. (Bkz. M. M. Srinivas, *Religion and Society Among the Coorgs of South India* [Oxford University Press, 1952], ss. 106-7.) Radcliffe-Brown (a.g.e) bazı toplumlarda iyi ve kötü kutsal arasındaki ayrımın bizim toplumumuzdakinden çok daha belirsiz olduğu uyarısını yapmaz.

simgeliyordu. Yeni kıyafetler, yeni saç şekilleri, giyinip kuşarılan "özel günler", grup bu gelişmeler hakkında ne hissediyorsa etsin, bir iltifat yağmuru getirecektir. Yine benzer şekilde, bir hastanın uğraş terapisi odasında bir şeyler yapma veya farklı şekillerde davranma çabası muhtemelen diğerleri tarafından takdirle karşılanacaktır. Hastanedeki amatör tiyatroya katılan elemanlar övülür ve tebrik edilirdi ve hemşirelerden biri evlenecekse herkes onun nişanlısının ve ailesin resmine bakar ve bu evliliği münasip bulurdu. Böylece bir koğuş sakinine sanki değeri düşmemiş veya aynı kalmış herhangi biri gibi karşılık verildi ve bu sayede onu, kendisini başkalarına değeri yükselmiş biri gibi sunmanın mahcubiyetinden kurtarmış olurlardı.

Takdimle ilgili başka bir saygı şekli de, oradaki görevlilerin ve hastaların, diğer bütün hastaları dışarıdaki gezintilere, uğraş terapilerine, konserlere, yemek sohbetlerine ve diğer grup etkinliklerine özellikle şahsen davet etmeleridir. Reddedebilirler ama yine de davet edilmeyen hiçbir hasta yoktur.

A Koğuşu'ndaki standart takdim saygısının bir başka şekli de, küçük yardımlar ve hizmetler sunmaktır. Hemşireler hastalar için şehirden küçük şeyler alırlar; ev ziyaretinden geri dönen hastalar diğer hastaları toplu taşımayla gelmekten kurtarmak için onları da kendi araçlarıyla getirirler; erkek hastalar tamir edebildikleri bazı şeyleri tamir ederler ve kadınlar da karşılığında başka bir konuda onlara yardım ederler. Yemekler her zaman mutfaktan her kişi için ayrı tabaklara konmuş olarak gelir ve her yemekte bu yiyecekleri değiş tokuş etme curcunası yaşanır. Herhangi bir yemeği sevmeyen biri o yemeği seven birine karşılıksız olarak verir. Koğuş sakinlerinin çoğu, tıpkı yan masadaki biri için tost veya kahve getirdikleri gibi, yemek tepsilerini mutfak arabasından masaya taşıma konusunda da nöbetleşe birbirlerine yardım ederler. Bu yardımlar, aralarında adaleti sağlamak için hazırlanan resmi bir programa göre yapılmaz aksine planlanmamış bir şeydir; aslında aktör yardım ederek, alıcının özel hedeflerinin orada bulunan diğer kişilerin de ilgi duyarak katıldığı bir şey olduğunu göstermiş olur.

Takdim saygısının dört tane çok yaygın türüne değindim: selamlaşmalar, davetler, iltifatlar ve küçük yardımlar. Bütün bunlar sayesinde alıcıya tek başına, yalnız bir adacık olmadığı ve diğerlerinin de onunla ve onun kendine özgü kişisel sorunlarıyla ilgilendiği veya ilgilenmeye çalıştığı mesajı verilmiş olur. Birlikte değerlendirildiğinde bu ritüeller, alıcının benliğinin diğerlerine karşı ne kadar sınırlanmamış ve açık olduğunu sürekli olarak sembolik anlamda talip edilmesini sağlar.

İki temel saygı türünü örneklendirmiş olduk: i) aktörün alıcıya karşı takdirini somut bir biçimde gösterdiği takdim ritüelleri, ii) yasaklamalar, engellemeler ve tabular şeklinde tezahür ederek, alıcının aktöre karşı belli bir mesafe koyma hakkını ihlal etmemesi için aktörün yapmaktan sakınması gereken eylemlere işaret eden kaçınma ritüelleri. Aslında Durkheim'in pozitif ve negatif ritüeller tasnifi sebebiyle bu ayrıma aşınayız.⁴⁸

Bir kişiye söylenmesi ve yapılması gereken şeyler olduğunu, aynı şekilde, söylenmemesi ve yapılmaması gereken şeyler de olduğunu iddia ederek, bu iki saygı türü arasında doğal bir çatışma ve karşıtlık olduğu ortaya konulmuştur. Bir kişiye sağlığını, sıhhatini, ailesinin sağlık ve afiyetini veya işlerinin durumunu sormak onunla ortak duyguları paylaştığının işaretini vermektir; fakat bir bakıma da böyle şeyleri sormak, kişinin şahsî çekincelerine karşı bir saldırı yapmak demektir. Mesela eğer yanlış statüdeki bir kişi bu soruları soruyorsa veya son zamanlarda gerçekleşen bir olay yüzünden bu soruları cevaplamak o kişi için can sıkıcıysa bunun bir saldırı olduğu açıkça görülür. Durkheim'in da belirttiği gibi, "insanın şahsiyeti kutsal bir şeydir; kimse onu ihlal etmeye ve sınırlarını çiğnemeye cesaret etmemelidir. Fakat bu aynı zamanda en büyük iyilik diğerleriyle bir arada olmaktır."⁴⁹ Bu iki saygı türü arasındaki doğal çatışmaya iki koğuştan da örneklere değinmek istiyorum.

48 Durkheim, *The Elementary Forms*, s. 299.

49 Emile Durkheim, "The Determination of Moral Facts," s. 37.

Hastanedeki diğer koğuşlarda olduğu gibi A Koğuşu'nda da bir "dokunma sistemi"⁵⁰ vardı. Belli personel gruplarının bedensel temas ritüelleriyle diğerlerine sevgisini ve yakınlığını gösterme ayrıcalığı vardı. Aktör kolunu alıcının beline dolar ve eliyle onun ensesini ovalar, saçlarını ve alnını okşar. Şüphesiz, cinsel çağrışımlar resmî olarak dışlanır. Ritüel çoğu zaman, hemşirenin bir hastaya dokunma konusundaki kabul çizgisini genişletmeye çalışması biçimini alır. Yine de, hasta bakıcılar, hastalar ve hemşireler simetrik olan dokunma hakları bakımından bir grup oluşturmaktaydı. Bunlardan biri, kendi kategorisindeki birine veya diğer kategorilerdeki birine dokunma hakkına sahipti. (Aslında bazı dokunma biçimleri, şakadan yapılan kavgalarda veya bilek güreşlerinde olduğu gibi doğası gereği simetriktir.) Elbette koğuştaki bazı kişiler bu sistemden pek hoşlanmıyordu ama bu durum diğerlerinin onları da bu sisteme dâhil etme haklarını değiştirmiyordu. Karşılıklı ilişkilerde örtük olarak bulunan bu samimiyet başka şekillerde, örneğin simetrik olarak ilk ismiyle hitap ederek de tekrar teyit ediliyordu. Birçok akıl hastanesinde hastalar, hasta bakıcılar ve hemşireler törensel amaçlarla bir grup oluşturmuyordu ve hastaların personelden gelen arkadaşça fiziksel teması kabul etme yükümlülükleri karşılıksızdı.

Koğuştaki bu simetrik dokunma ilişkilerinin yanı sıra, asimetrik dokunma ilişkileri de vardı. Doktorlar diğer kademedekilere dostça desteklerini ve yardımlarını göstermenin bir aracı olarak dokunuyorlardı ama diğer kademedekiler ise doktorla bu tarz bir temas kurmak bir yana, genellikle bir doktorun dokunuşuna karşılık vermenin bile hadsizlik olacağını düşünüyorlardı.⁵¹

50 Dokunma sistemleri üzerine bildiğim tek kaynak pek ilginç olan şu çalışmadır: Edward Gross ("Informal Relations and the Social Organization of Work" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü 1949). Bu çalışma bir ticarî işletmenin ofisinde özel sekreter görevi yapan kadınların, kendilerine sarkıntılık yapılması durumunda ne gibi haklara sahip olduklarıyla ilgilidir.

51 Erkek hemşirelerden biri koğuşun yöneticisi olarak görev yapan doktorla kucaklaşmıştı. Bu tavır yanlış bir izlenime yol açtı ve bunun bir küstahlık

Şimdi anlaşılmış olmalıdır ki, eğer bir dokunma sisteminin Amerika'daki diğer birçok hastanede olduğu gibi sürdürülmesi isteniyorsa ve eğer koğuşu sakınlerinin bu ritüel sistemin sağladığı onaylanma ve desteği alması bekleniyorsa, o zaman doktorlar hariç, koğuştaki çalışmak ve yaşamak durumunda olan diğer kişiler orada bulunan diğer insanlarla yakın temas kurmaya hazır olmak zorundadır. Toplumumuzdaki diğer birçok müessesede talep edilen ve uygun bulunan dokunulmazlık ve tek başına olma haklarından burada bilhassa feragat edilmelidir. Kısacası dokunma sistemleri, ancak bireylerin başkalarına belli bir fiziksel mesafe koyma hakkından vazgeçtikleri ölçüde mümkün olabilir.

İki saygı biçiminin birbirine karşıtlık içerisinde hareket ettiği durumun ikinci bir örneği de sosyal katılım hususuyla ilgili olarak ortaya çıkar. A Koğuşu'nda hemşireler, hasta bakıcılar ve hastalar arasında güçlü bir grup-içi dayanışma duygusu vardı. Bunun bir ifade biçimi de yemeklere, kâğıt oyunlarına, oda ziyaretlerine, televizyon partilerine, uğraş terapilerine ve dışarıdaki gezmelere toplu halde katılmalarıydı. Alışılmış olduğu üzere insanlar sadece bu etkinliklere katılmaya değil, bunu gözle görünür bir zevk ve coşkuyla yapmaya da hazırdılar. İnsanlar bu ortamlara canı gönülden katılarak kendilerini bırakıyorlar ve böylelikle grup dayanışmasının da gelişmesini sağlıyorlardı.

Bu katılım biçiminin grup için önemine rağmen, hastaların bundan memnun olmayıp ayrılma haklarının olduğu anlaşılmaktaydı. Kahvaltıya geç gelmek grup dayanışmasına karşı bir hakaret olarak görülse de geç gelenler sadece yumuşak bir şekilde azarlanırdı. Masaya geldiyse kendisine verilen selama karşılık

olduğu düşünöldü. Tuhafır ki bu hemşire görevi bıraktı. Ancak öte yandan, hastanede hayli kabarık suçları olan az sayıdaki erkek çocuğunun dikkate incelenmesi için ayrılan özel bir koğuştaki ise, hastaların ve doktorlar da dâhil her kademedeki personelin açıkça tek bir törensel grup oluşturduğunu da belirtmeliyiz. Grubun üyeleri simetrik yakınlık kurallarıyla birbirine bağılıydı; hatta o kadar ki sekiz yaşındaki bir çocuğun koğuş yöneticisini ilk ismiyle çağırması, onunla şakalaşması, onun yanında küfür etmesi bile serbestti.

vermekle yükümlüydü. Ancak daha sonrasında eğer ruh hali ve tavrı "beni rahatsız bırakın" mesajını veriyorsa onun da yemekteki sohbeti kasılması için herhangi bir çaba gösterilmezdi. Eğer hasta yemeğini alıp kendi odasına dinlenmeye çekilirse veya boş televizyon salonuna giderse kimse onun peşinden gitmezdi. Eğer hastalardan biri dışarı çıkmak istemezse ona neyi kaçırdığını hatırlatan küçük bir şaka yapılır ve konu kapanırdı. Eğer kâğıt oyununda dördüncü oyuncuya ihtiyaç varken, bir hasta kâğıt oynamak istemezse alaycı serzenişlerde bulunulur ancak fazla da üstüne düşülmezdi. Eğer herhangi bir durumda hastanın bunalmış, üzgün ve hatta biraz dağılmış olduğu görülürse, bu durum görmezden gelinmeye veya fiziksel bakıma ve dinlenmeye ihtiyaç duyduğu şeklinde yorumlanmaya çalışılırdı. Bu tür ince duyarlılıklar ve talep sınırlamalarının, gayri resmi hayatı bir "tedavi"nin veya bir reçetenin kirliliğinden uzak tutarak korumak gibi bir sosyal işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Bu durum, bazı komularda hastanın kendisine müdahale edilmesini ne zaman, nerede ve nasıl istiyorsa o şekilde engelleme hakkı olduğu anlamına da gelmekteydi. Bununla beraber, açıkçası hastanın kendisini kişisel mahremiyet alanına geri çekme hakkı, onun koğuştaki diğer kişilerle irtibatını göstermesi beklenen bazı davranışları yapmaktan da vazgeçmesi pahasına kabul edilebilecek bir şeydir. Bir kişiye yakınlık istediği göstermekle onun mahremiyetine saygı göstermek arasında kaçınılmaz bir karşıtlık vardır.

Bu açmazın muhtemel bir sonucu olarak, toplumsal münasebetin, takdim ritüelleriyle kaçınma ritüelleri arasında sürekli bir diyalektik içerdiğini anlamalıyız. Özel bir heyecan her zaman korunmalıdır çünkü davranışın bu birbirine karşıt gereklilikleri bir şekilde birbirlerinden ayrı tutulmalı fakat aynı etkileşim içerisinde de bir arada uygulanmalıdır. Bir aktörün bir alıcıya ulaşmasını sağlayan jestler, hiçbir şeyin o kadar ileri görülemediğine de işaret etmelidir.

II. Tavrın

Somut davranışın törensel bileşeninin en azından iki temel un-

suru olduğu iddia edilmiştir: hürmet ve tavır. Bir başkasına o kişi hakkında göstereceğimiz takdir etme hissi olarak tanımlanan hürmet daha önce ele alınmıştır ve şimdi de tavır üzerine yoğunlaşabiliriz. Tavır derken, bireyin törensel davranışının, duruş ve yürüyüş biçimi, giyinme ve oturup kalkma şekliyle iletilen unsurlarını kastediyorum. Bu unsurlar kişinin en yakınındaki insanlara bazı istenen veya istenmeyen vasıflara sahip biri olduğunu ifade etmeye yarar. Toplumumuzda "iyi" ve "düzgün" tavır sahibi olan birey bu gibi vasıflarını şu sıfatlarla gösterir: ihtiyat ve içtenlik; kendi hakkındaki iddialarında tevazu; centilmenlik; konuşmasına ve fiziksel hareketlerine hâkim olma; duygularını, heveslerini ve arzularını kontrol edebilme; baskı altındayken dengesini ve soğukkanlılığını yitirmeme ve benzeri gibi vasıflar.

Tavir yoluyla dışarıya yansıtılan özellikleri analiz etmeye giriştiğimizde belli konular öne çıkar. İyi tavır sahibi birey, herkes tarafından "karakter eğitimi" ve "sosyalleşme" ile ilişkilendirilen vasıflara sahiptir. Bu vasıflar grubu yeni girmiş acemi bir kimse terbiye edilirken ona da aşılanır. Doğru ya da yanlış, değerleri bu gibi özellikleri aktörün başka zamanlarda ve başka faaliyetler yaparken nasıl birine benzediğinin kanıtı olarak, teşhis amaçlı kullanılır. Ayrıca düzgün tavır sahibi birey, başkalarının ona ulaşabileceği birçok algılama ve tam olarak kavrayıp nüfuz etme yolunu kaparmış kişidir ve dolayısıyla bu gibi algılarla kirletilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Belki de en önemlisi, aktörün etkileşimde bulunan kişi olarak kendisine süreklilik kazandırmak amacıyla iletişimde dengeli ve güvenilir birine dönüşmesi için ve başkalarının kendilerini etkileşimde bulunan kişiler olarak hiç tehlike hissetmeden ona takdim edebilecekleri şekilde hareket etmesi için, yapması gereken şey iyi tavır sahibi olmaktır.

Bir kez daha belirtmeliyiz ki tavır, bireyin sosyal etkileşim esnasında nasıl davrandığıyla ilgili diğerlerinin yorumlarından üretilen özellikler içermektedir. Birey, sözlü olarak bazı vasıflara sahip olduğunu beyan ederek bu sıfatları ve özellikleri kendi başına oluşturamaz, ama bazen düşüncesizce davranıp bunu da

yapmaya çalışabilir. (Ancak kişi bazen, kendisinin davranışlarını başkaları yorumladığında, onların kendisinde görmesini isteyeceği türden özellikleri ona yakıştırmasını sağlayacak şekilde davranmayı akıl edebilir.) O halde birey, çoğu zaman tavır sayesinde kendisine dair bir imge oluşturur fakat doğrusunu söylemek gerekirse bu imge kendisinin görmek istediği bir imge değildir. Şüphesiz bu durum, iyi bir tavırla hareket eden bireyin kendisine bariz bir değer atfettiği için böyle yapıyor olabileceğini ve düzgün bir şekilde davranamayan kişinin ise “öz-saygısı olmamakla” veya kendine hiç değer vermemekle suçlanabileceğini anlamamıza engel olmamalıdır.

Hürmet konusunda olduğu gibi, tavra dair incelememizdeki hedeflerden biri de, belli bir bireyin temas halinde olduğu başka birçok insanın bulunduğu bir ortamda törensel olarak durumla ilişkili bütün davranışlarını bir araya getirmektir. Nihai amaç, bu davranışları simgesel olarak ifade ettiği tavır açısından yorumlamak ve daha sonra bu anlamlı parçaları bir birey imgesi oluşturacak şekilde bir araya getirmektir. Bu imge onun başkalarının gözündeki imgesidir.

Hürmet kuralları gibi tavır kuralları da simetrik veya asimetrik olabilir. Sosyal açıdan eşit kişiler arasında çoğu zaman simetrik tavır kurallarının tavsiye edildiği görülebilir. Eşit olmayanlar arasındaki tavrın ise çok farklı çeşitleri olabilir. Mesela, hastanenin psikiyatri birimlerindeki personel toplantılarında tıp doktorları küfretme, konuşma konusunu değiştirme, saygısızca oturma ayrıcalığına sahipti; hasta bakıcıların ise bu toplantılara katılma ve toplantı esnasında (bu araştırma birimlerinin sosyal çevre terapisi yönelimleriyle uyumlu olarak) sorular sorma hakkı vardı fakat üstü kapalı olarak, doktorlara göre daha titiz ve dikkatli davranmaları beklenirdi. (Bu durum, bir psikiyatrin bu gayri resmî tavır ayrıcalıklarını kullanarak kendisine sürekli olarak, kibar ve genç bir kadın psikiyatrin da nihayetinde gerçekten bir tıp doktoru olduğunu hatırlattığını iddia eden, sezgileri kuvvetli bir uğraş terapisti tarafından belirtilmişti.) Buradaki aşırı uç

belki de, pek de onurluca olmayan görevleri onurlu ve saygılı bir şekilde yerine getirmeleri beklenen erkek ve kadın hizmetçilerin durumunda görülen efendi-köle ilişkisidir. Benzer şekilde, doktorlar hemşirelerin odasına rahat rahat girip çıkma, odada aylak aylak dolaşma, ilaç tezgâhına rahatça yayılma, onlarla şakalaşma hakkına sahipti; diğer kademedekiler doktorla böyle gayri resmî bir etkileşime ancak doktor bu ilişkiyi başlattığı zaman katılabilirdi.

A Koğuşu'ndaki tavır standartları tipik şekilde Amerikan orta-sınıf toplumundaki gibiydi. Masadaki yeme hızı, kişinin adeta herkesten daha çok ve aşırı iştahlı bir şekilde yemek yediğini, dürtülerinin kontrol altında olmadığını, aç kurt gibi yemesinden ve payına düşenden fazlasını almasından anlaşıldığı üzere kendi haklarını korumak konusunda çok kıskanç olduğunu gösteriyordu. En sevdikleri kâğıt oyununu oynarken her oyuncu, seyircileri tatlı sözlerle dil dökerek kendi elini almaya ikna etmeye çalışırdı ve seyircilerse bu teklifi saygılı bir şekilde reddedip bu yolla oyun oynama arzusunun onları kesinlikle alt etmediğini göstermiş olurlardı. Bir hasta, dinlenme salonuna veya yemeğe nadiren bornozla gelirdi (bu, hastalar için müsaade edilen bir şeydi fakat normalde düzgün sokak kıyafetiyle gelirlerdi). Bu durum hastaların, başkalarının gözünde umursamaz ve gevşek bir halde görünmek ve kendilerini çok aşırı rahat biri olarak takdim etmek istemediklerini göstermektedir. Pek fazla ağızlarını bozup sövmezlerdi ve açıkça cinsellikten bahsetmezlerdi.

B Koğuşu'nda ise (orta-sınıf standartlarına göre) kötü tavır çok yaygındı. Bu durum yemek esnasındaki davranışlarda açıkça görülmekteydi. Hasta daha fazla yemek almak için saldırdı veya en azından tamahkâr bir şekilde bakardı. Masadaki her kişinin eşit birer parça almasına izin verildiğinde bile, tek bir porsiyon yiyip sonra kalanını almak varken, kendi payına düşeni tek seferde alarak aşırı iştahlı ve sabırsız olduklarını gösterirlerdi. Ara sıra bir hasta masaya yarı-giyinik olarak gelirdi. Bir hasta yemeklerde sık sık yüksek sesle geçirirdi ve nadiren gaz çıkarırdı. Yemekleri

karman çorman edip pis bir şekilde yerlerdi. Küfredine ve sövüp sayma çok normaldi. Hastalar bazen sandalyelerini sert bir şekilde masadan geriye itip aniden fırlayıp palas, pandıras başka bir odaya giderler ve aynı şiddetli tavırlarla masaya geri gelirlerdi. Bazen hastalar boş gazoz şişelerindeki pipetleri ağızlarıyla içlerine çekerek gürültülü sesler çıkarırlardı. Hastalar böyle yaparak personele ve birbirlerine düzgün bir tavra sahip olmadıklarını ve kendilerini küçük düşürdüklerini ifade etmiş oluyorlardı.

Bu kötü davranış biçimleri incelenmeye değerdir çünkü zaten öyle olması gerektiğini zannettiğimiz iyi tavrın bazı yönlerinin farkına varmamızı sağlarlar. Daha da yaygın olarak zaten öyle olması gerektiğini düşündüğümüz bu yönleri keşfetmek içinse “geriye” tersine doğru gidip, tipik akıl hastanelerini incelemek faydalı olacaktır. Bu hastanelerde, hastalar soyunup çıplak dolaşır, idrarını tutamaz, açıkça mastürbasyon yapar; sert bir şekilde kendilerini tırmalarlar; tükürük ve salyaları saçılır ve burunları da durmadan akar. Anlık düşmanlıklar alevlenebilir, “parano-yakça” utanmazlıklar sergilenir; konuşma veya motor faaliyetler manik veya depresif bir hızla, olması gerekene göre ya çok hızlı ya da çok yavaş gerçekleşir. Erkekler ve kadınlar kendileri sanki öteki cinsiyettenmiş gibi veya sanki cinsiyetleri olduğunu bilmeyecek kadar çocukmuş gibi davranabilirler. Şüphesiz böyle koğuşlar kötü tavrın sergilendiği klasik sahnelerdir.

Tavır hakkındaki son bir hususa daha değinilmelidir. Kişinin başkalarının gözü önünde düzgün tavra sahip bir görüntü verme isteğinin arkasındaki saikler ne olursa olsun, onun böyle yapmak için yine kendi iradesini kullanacağı ya da eğer ona bu konuda yardım etmek başkasının payına düşerse uyumlu bir şekilde onunla işbirliğine gideceği varsayılır. Bizim toplumumuzda, bir adam saçları çok uzayana kadar onu kendisi tarar ve çok uzadığında da berbere gider ve saçları kesilirken berberin talimatlarını yerine getirir. Bu gönüllü teslimiyet çok önemlidir çünkü bu tür kişisel hizmetler bireyin kişisel dokunulmazlığının tam da merkezine çok yakın bir şekilde yapılır ve kolaylıkla sınırları aşmaya

yol açabilir. Bunun olmaması için hizmet eden ve hizmet edilen yakın bir işbirliği yapmalıdır. Fakat eğer bir kişi başkalarının uygun kişisel görünüm olarak gördüğü şeyi devam ettiremezse ve onun adına bunu devam ettirmekle yükümlü kişilerde işbirliği yapmayı reddederse, söz konusu kişinin aleyhteki iradesine rağmen kendisini şık ve bakımlı hale getirme görevi, o an onun açısından büyük bir itibar ve hürmete mal olabilir. Buna karşın bu durum, kişinin bu bedeli ödemesine sebep olduklarını anlayan diğer kişiler için karmaşık duygular yaratabilir. Bu, akıl hastalarını ve çocukları şık ve bakımlı hale getirmekle görevli olan kişilerin meslekî açmazlarından biridir. Ziyaret günlerinde hasta bakıcılara erkek hastaları "giydirip kuşandırmalarını" ve tıraş etmelerini emretmek kolaydır ve elbette bunlar yapıldığında hastalar daha olumlu bir görünüme kavuşurlar. Ancak bu görüntüye kavuşmaları için -mesela berberde veya banyolarda tarıfsız çabalar harcanırken- hastalar aşırı onur kırıcı davranışlara maruz kalabilirler.

III. Hürmet ve Tavır

Hürmet ve tavır analitik kavramlardır. Ampirik anlamda işaret ettikleri faaliyetler arasında çok büyük bir örtüşme vardır. Birinin diğerlerine hürmet gösterdiğini veya bunu onlardan esirgediğini ifade eden bir davranış genellikle kendisinin iyi veya kötü tavır sahibi bir kişi olduğu gerçeğini ifade etmek için bir araç sunar. Bu örtüşmenin bazı boyutlarına değinilebilir. Birincisi, bir misafire sandalye sunmak gibi bir takdîm hürmeti içeren belli bir davranış sergilerken, aktör kendisini ya kendine hâkim ve vakar sahibi olduğunu ifade eden bir yumuşaklık ve kendine güvenle veyahut da kararsızlık ifade eden bir beceriksizlik ve tereddütle yapılabilecek bir şeyi yaparken bulur. Bu, adeta hürmet ve tavır arasındaki rastlantısal ve beklenmedik bağlantıdır. Son dönemlerde doktor-hasta ilişkileri hakkında ortaya çıkan bulgularla bunu örneklendirebiliriz. Mesela bu bulgulara göre, doktorların hastalar hakkındaki şikâyetlerinden birisi muayene-

ye gelmeden önce yıkanmamış olmalarıdır;⁵² yıkanmak, doktora karşı hürmetini göstermenin bir yolu iken aynı zamanda kendisini temiz, iyi tavır sahibi birisi olarak takdim etme yöntemidir. Bir başka örnek ise yüksek sesle konuşma, bağırma ve şarkı söyleme gibi davranışlarda görülebilir çünkü bu davranışlar en hafif tabirle başkalarının hakkına tecavüz etmektir ve bunun yanı sıra bu hareketler kişinin duygularını kontrol edememesi gibi çok kötü bir davranış örneklendirir.

Hürmet ve tavır arasındaki aynı bağlantının gruplar arasındaki etkileşimle ilgili törensel sorunlar üzerinde de bir etkisi vardır: Bir toplumun üyelerinden beklenen hürmet jestleri bazen başka bir toplumun üyelerinin sahip olduğu tavır standartlarıyla uyuşmayabilir. Mesela, on dokuzuncu yüzyılda Britanya ve Çin arasındaki diplomatik ilişkiler, Çin İmparatoru'nun kendisini ziyaret eden elçilerden *Ko'ow** ritüelini gerçekleştirmelerini istemesi ve Britanyalı elçilerin de bunu öz-saygı anlayışlarıyla bağdaştıramamaları sebebiyle gerilmiştir.⁵³

Hürmet ve tavır arasındaki ikinci bir bağlantı şu gerçeikle ilişkilidir: Nasıl ki bir kişinin iyi bir tavır sergileme isteği genel olarak orada bulunanlara hürmet göstermenin bir yolu ise, diğerlerine hak ettikleri hürmeti ifade etme isteği de, kişinin başkalarına karşı davranışıyla göstermek zorunda olduğu özelliklerden biridir.

Hürmet ve tavır arasındaki bu bağlantılara rağmen, aralarındaki analitik ilişki özdeşlik değil "tamamlayıcılık" ilişkisidir. Bireyin başkalarına karşı sürdürmek zorunda olduğu benlik imgesi, başkalarının onun hakkında devam ettirmekle yükümlü

52 Ernest Dichter, *A Psychological Study of the Doctor Patient Relationship* (California Medical Association, Alameda County Medical Association, 1950), ss. 5-6.

* T.S.N.: *Ko'ow*: Bir saygı ve itaat işareti olarak alınıp yere vurarak karşındakini selamlamak anlamına gelen, imparatorluk dönemine ait bir Çin saray geleneğidir.

53 R. K. Douglas, *Society in China* (Innes, London, 1895), ss. 291-96

olduğu imgeyle aynı türde değildir. Hürmet imgeleri çoğunlukla etkileşimi de çevreleyen daha geniş toplumsal bağlama, bireyin bu toplumun hiyerarşisi içinde kazandığı yere işaret eder. Tavrı imgeleri ise genelde herhangi bir toplumsal konumun, o konumda bulunanlara etkileşim esnasında gösterme şansı verdiği vasıflara işaret eder. Zira bu vasıflar, konumun diğerlerinin sahip olduğu konumlara göre kademesi ve mevkiinden ziyade, bireyin bu konumu nasıl kullandığıyla ilişkilidir.

Ayrıca kişinin davranışlarıyla sürdürdüğü ve diğerlerine karşı borçlu olduğu benlik imgesi, diğerlerinin hürmet göstererek ifade etmekle yükümlü oldukları ona dair imgenin bir tür mazereti ve bedelidir. Aslında bu iki imge de tüm taraflar üzerinde bir teminat ve denetim olarak işlev görebilir. Birçok kültürde görülebilecek bir mukabele ilişkisinde, kişi misafirlerinin hoş geldiğini, sefa getirdiğini ve onları ne kadar çok önemseydiğini göstermek için onlara hürmet eder; buna karşılık onlar da tavırlarıyla bu teveccühü kabul edecek kadar küstah, had bilmez ve aşırı istekli olmadıklarını göstererek, sunulan bu hürmeti en azından bir kereliğine geri çevirirler. Benzer şekilde, bir erkek bir hanımefendinin cinsiyetine saygı göstererek, ayağa kalkmaya başlar; kadın bu sıfatla sahip olduğu hakları konusunda ihtiraslı olmadığını ve bu durumu eşitler arasındaki bir ilişki olarak tanımlamaya hazır olduğunu göstererek onun bu jestini yarıda keser ve durdurur. O halde genellikle, kişi başkalarına hürmet göstererek onlara şımartılmaya karşı iyi bir tavırla karşılık vermeleri fırsatını sunar. Simgeleştirici işlev konusundaki bu farklılaşma sayesinde, dünya hiç kimsenin hak etmediği kadar iyi imgelere bürünür çünkü başkalarına hürmetkâr bir hoşgörü göstererek onlar hakkında büyük bir takdir ifade etmek işe yarar bir şeydir. Ve başkalarının keyfini tatmin etmek için yapılan bu şeylerden bazılarının iyi tavrın bir ifadesi olarak geri çevrileceğini bilirsiniz.

Hürmet ve tavır arasında başka tamamlayıcı ilişkiler de vardır. Eğer kişi hürmetkâr davranışı doğrulamak için kendisini yerinde bir tavır göstermek zorunda hissederse bunu yapabilecek

bir konumda olmamalıdır. Mesela, benliğinin onu diğerlerinin gözünde değersizleştirecek bazı yönlerini başkalarından gizleyebilmelidir. Yine giyim kuşam, duruş, akıl ve eylem açısından kendisini küçük düşürücü olabilecek bir durumdayken başkalarından gizlenmelidir. Başkalarının ona karşı yerine getirdiği kaçınma ritüelleri, onun başkalarına karşı yalnızca hürmete layık bir benlik sunabilmesi için manevra alanı sağlar; aynı zamanda diğerleri de bu kaçınma sayesinde kişiye karşı göstermek zorunda oldukları hürmetin gerekçelendirilmesini sağlarlar.

Hürmet ve tavır arasındaki farkı göstermek için aralarındaki tamamlayıcı ilişkiye işaret ettim fakat bu gibi bir ilişkiye daha da fazla vurgu yapılabilir. Bireyin başkalarına karşı münasip bir saygı gösterememesi, bu durum ne kadar canlarını sıksa bile, o kişinin bulunduğu yerde diğerlerinin iyi bir tavırla hareket etme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Yine bir kişinin münasip bir tavır ve davranış sergileyememesi, her zaman diğerlerini o kişiye karşı yerinde bir hürmet ile davranma sorumluluğundan kurtarmaz. Hürmet ve tavır arasındaki farkı anladığımızda törensel hayat hakkındaki birçok şeyi daha iyi değerlendirebiliriz. Mesela bir topluluğun bunların birinde mükemmel olduğu belirtilirken diğerinde ise kötü bir şöhrete sahip olması bunun bir örneğidir. Bu yüzden De Quincey'in⁵⁴ şu iddiasının haklı bir zemini olduğunu düşünebiliriz: bir İngilizin öz-saygısı çok yüksektir ama başkalarına pek az saygı gösterir oysa bir Fransız başkalarına büyük bir saygı gösterir ama öz-saygısı pek azdır.

O halde, başkalarının bir kişi hakkında söylemeye hazır olduğu şeyleri kişinin kendisinin ifade etmesinin uygun olamayacağı birçok durum olduğunu anlamalıyız çünkü bu iki imgenin her biri diğerinin doğrulanması ve gerekçelendirilmesidir ve birbirinin tıpkısının aynısı değildir. Bireyin kendisine karşı tutumunun, başkalarının o kişiye karşı aldığı tutumun aynısı olduğu yönündeki Mead'ci görüş fazlasıyla basitleştirilmiş görünmektedir.

54 Thomas De Quincey, "French and English Manners," *Collected Writings of Thomas De Quincey*, David Mason, ed. (Adams and Charles Black, Edinburgh, 1890), vol. XIV, 327-34.

Bilakis, kişi sadece bir parçasını resmetmesine müsaade edilen kendine dair tasviri tamamlayabilmek için başkalarına güvenmelidir. Her birey kendisi hakkındaki tavır imgesinden ve başkalarına dair hürmet imgesinden sorumludur. Bir kişinin eksiksiz, bütün bir şekilde anlatılabilmesi için her biri solundaki kişiden saygılı bir şekilde aldığı şeyi, yerinde bir tavırla sağındakine yine saygılı bir şekilde vererek, hepsi bir tören zincirinde ele ele tutuşmalıdır. Kişi tamamen kendine özgü eşsiz bir benliğe sahip olabilir böyle bir benliğe sahip olduğunun kanıtı tamamen ortak törensel çabanın bir ürünüdür, bu çabanın bireyin tavrıyla ifade edilen kısmı ve diğerlerinin ona karşı hürmetkâr davranışlarıyla ifade edilen kısmı eşit düzeyde önemlidir.

IV. Törensel Hürmetsizlik

Tören adaletinin sağlanamadığı birçok durum ve olay vardır. Kişinin yanlış tanımlayıcı türden bir hürmete uyum sağladığını anladığı durumlar vardır. Bu yanlış tanımlama kişinin kendisini hakkı olduğunu düşündüğü konumdan daha yukarıya veya daha aşağıya yerleştirebilir. Kendisine uygun gördüğünden çok daha teklifsiz ve kaba bir şekilde ve şahsiyetini yeterince dikkate almadan davranıldığını düşündüğü ve dikkatleri onun daha alt bir konumda olduğuna yöneltse bile kendi davranışının çok daha hürmet dolu olması gerektiğini hissettiği başka bazı durumlar olabilir. Sık karşılaşılan törensel bir zorluk örneği gruplar arası ilişki anlarıdır çünkü farklı toplumların ve alt kültürlerin hürmet ve tavırlarını gösterirken farklı ifade biçimleri, aynı davranışa yükledikleri farklı törensel anlamlar vardır ve bu toplumların vakar ve mahremiyet gibi şeyler hakkındaki endişe düzeyleri çok farklıdır. Mrs. Trollope'nin seyahatnameleri⁵⁵ bu gibi yanlış anlaşılmalara dair otobiyografik malzemeyle doludur ve bazen sanki en çok da bunları herkese duyurmak için yazılmış izlenimi verir.

Törensel ihlaller arasında bir tanesi vardır ki törene dair baş-

55 Mrs. Trollope, *Domestic Manners of the Americans* (Whittaker, Treacher; London, 1832) .

langıç niteliğindeki bir yazının bunu mutlaka dikkate alması gerekir: Bu, kasıtlı olarak yapılmış gibi görünen ve neyin yasak olduğunu beyan etmek için bilinçli olarak tam da törenin dilini kullanan bir türdür. Uygun törensel davranış biçimlerinin oluşturulduğu üslup, zorunlu olarak mükemmel bir şekilde etkili hürmetsizlik biçimlerini ortaya çıkarır çünkü kişi ancak açıkça belirlenmiş bir âdâbı muâşerete göre neyin olası en kötü davranış şekli olacağını değerlendirmeyi öğrenebilir. Kutsala hürmetsizlik beklenen bir şeydir zira her dinî tören, bir şeytana tapınma ayinine dönüşme olasılığını da içinde barındırır.⁵⁶

Birbirleriyle içli dışlı olan ve aralarında pek merasime ihtiyaç duymayan insanları incelerken, ritüelin ciddi bir şekilde kullanıldığı sosyal ortamlarla dalga geçmek için, çoğu zaman o durumda geçerli olmayan standart törensel biçimlerin çok uygunsuz bir şekilde kullanıldığı olayları görürüz. Mesela araştırma hastanesindeki hemşirelerin bazen birbirlerine muzip bir şekilde “Miss” diye hitap etmeleri; veya benzer koşullardaki doktorların birbirlerine aynı şakacı ses tonuyla “Doktor” diye hitap etmeleri buna örnektir. Yine gerçekte aynı simetrik yakınlıkta olan bir aktörle alıcının, bir sandalyeye oturmak için veya kapıdan girmek için birbirlerine nazik bir şekilde öncelik tanımaları buna örnektir. Konuşmanın ve sosyal tarzın açık bir şekilde tabakalaştığı Britanya’da ritüellere karşı böyle gayri ciddi saygısızlıklar yapılmasına dair birçok örnek bulunabilir. Örneğin, üst sınıftaki insanların alt sınıftakilerin törensel jestleriyle dalga geçmesi, alt sınıftakilerin kendi aralarında birbirlerine bol bol iltifat ve övgüde bulunmaları buna örnektir. Bu gibi pratikler, çoğunluğu alt sınıf ile üst sınıf arasında bir yerde bulunan bir seyirci kitlesine hitaben, alt sınıftan oyuncuların üst sınıfın törensel davranışını çok güzel bir şekilde taklit ettiği müzikhol gösterilerinde en açık biçimde ifadesini bulur.

56 Aslı kurallarla ilgili olarak da bir tür törensel hürmetsizliğin var olduğu görülmektedir. Hukukta bazen “kinci davranış” olarak adlandırılan şey ve vandalizm bunun örnekleridir. Ancak daha önce belirtildiği üzere bunlar aslı düzenin törensel amaçlarla suiistimal edildiği yöntemlerdir.

Bazı şakacı saygısızlıklar alıcıyı hafifçe kızdırarak ve onun ritüel sınırlarını test ederek alıcının kendisine yönelir ancak yabancılar aynı ölçüde yöneltilmediği görülür. Toplumumuzda bu tür bir oyunun, yetişkinler tarafından törensel önemi daha az olanlara karşı oynandığı görülmektedir; mesela yaşlılara, çocuklara, hizmetçilere ve bunlar gibi kişilere karşı. Örneğin bir hasta bakıcı şefkatle dokunup bir hastanın saçlarını bozduğunda veya onu daha şiddetli bir şekilde kızdırmaya çalıştığında bunu yapmış olur.⁵⁷ Antropologlar bu tür bir serbestliği en aşırı haliyle, “olası ikinci eşler olan kardeşlerin-eşleri veya eşin-kardeşleri”⁵⁸ örneğiyle tanımlamışlardır. Bu tür davranışların yüksek tondaki saldırganlığı ne kadar aşikâr olsa da, alıcıya kendi onuruna karşı ciddi bir saldırı yokmuş gibi veya en azından şakalaşmasının hoş görülebileceği biriyle olabileceğinden daha ciddi bir saldırı yokmuş gibi davranma fırsatı verilmiştir. B Koğuşu’nda Mrs. Baum, ona yatağına göre çok daha küçük bir yatak örtüsü verildiğinde o örtüyü muzipçe görevlilerden birini yakalamak için kullanırdı. Mrs. Baum’un kızı arada sırada şaka yollu ağzındaki sakızı neredeyse görevlilerden birinin yüzüne degecek kadar yakın bir şekilde şişirip şişirip patlatır ya da coşkulu bir halde görevliyle yatmak istediğini ima eden muhabbet dolu jestleri taklit ederek erkek görevlilerden birinin elini, kolunu okşardı.

Ritüel hürmetsizliğin daha az neşeli bir türü de alıcıyı lekelemektir. Ancak bu öyle bir şekilde ve öyle bir açıdan yapılır ki sanki alıcı o saygısızca mesajı hiç almamış gibi davranma hakkına hâlâ sahiptir. Personelin hastalarla “ilişki kurmak” ve onlara sıcakkanlı bir şekilde karşılık vermek gibi bir meslekî yükümlülüğünün olduğu B Koğuşu’nda, hastalar bir şeyi yapmayı denerken ve zorlanırken hemşireler bazen alçak sesle fısıldaya-

57 Karşılaştırınız: Harold Taxel, “Authority Structure in a Mental Hospital Ward,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1953, s. 68; ve Robert H. Willoughby, “The Attendant in the State Mental Hospital,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1953, s. 90.

58 George P. Murdock, *Social Structure* (Macmillan, New York, 1949), s. 282.

rak onları sert bir şekilde azarlıyorlardı. Buna karşılık hastalar da aynı yola başvuruyorlardı. Hemşirenin biri arkasını döndüğünde hastalar dillerini dışarı çıkarıp burunlarıyla nanik yaparlar veya ona yüzlerini ekşitirlerdi. Şüphesiz bunlar Anglo-Amerikan toplumumuzda bir tür olumsuz itaat ve hürmet biçimi oluşturan standart törensel aşağılama şekilleriydi. Başka örnekler de zikredilebilir. Bir keresinde Mrs. Baum, oradaki diğer kişileri güldürmek için, o zamanlar bugüne göre daha çok rastlanan standart bir hakaret olan törensel aşağılama davranışı içerisinde arkasını hemşire odasına döndü, eğildi ve eteğini yukarı kaldırdı. Bütün bu örneklerden şunu anlıyoruz ki, alıcıya karşı törensel olarak laubalice saygısızlıklar yapılsa da, kişi “yüzüne karşı” aşağılanacak kadar da önemsiz görülmemektedir. Alıcıya onunla bir konuşma içerisindeyken hangi mesajın iletilebileceğiyle, onunla konuşma içerisinde değilken gıyabında iletilebilecek mesaj arasındaki bu çizgi, toplumumuzdaki temel törensel kurumdur. Bu kurum, yüz yüze etkileşimin büyük bir ihtimalle karşılıklı onaya dayalı olmasını sağlar. Bu çizginin ne kadar derin olduğunun fark edilmesi akıl hastanesi koşullarında mümkün olabilir çünkü buralarda bu çizginin korunmakta olduğuna dair zayıf bir hayale inanmayı sürdürmek için ağır şekilde rahatsız hastaların personelle işbirliği içerisinde olduğu gözlemlenebilir.

Fakat tabii ki aktörün alıcıyla bir konuşma içerisindeyken onun hakkında ritüel hürmetsizlik sergilediği ya da hakaretin kolay kolay görmezden gelinemeyeceği durumlar da vardır. Araştırmacılar bu ritüel hakaretleri kaydetmek ve tasnif etmek yerine, bunların hepsini hızlıca tek bir psikolojik çatı altında toplayarak “saldırganlık” ya da “düşmanca öfke patlamaları” olarak adlandıırıp hemen başka inceleme konularına geçme eğilimindedirler.

Bazı psikiyatri koşullarında yüz yüze yapılan ritüel hürmetsizlik sürekli rastlanan bir hadisedir. Hastalar tükürerek, tokatlayarak, üzerine pislik atarak, elbiselerini yırtarak, sandalyesini iterek, elinden yemeğini alarak, suratına karşı bağırarak, cinsel tacizde bulunarak ya da başka birçok şekilde bir görevliye veya

bir koğuş arkadaşına saygısızlık yapabilirler. Bazen B Koğuşu'nda Betty annesine tokat atar ve suratını yumruklardı ya da onun çıplak ayaklarını sert ayakkabılarla çiğnerdi; ayrıca orta-sınıf kökenli çocukların normalde anne-babalarının yanında söylemek şöyle dursun, onların giyabında bile kullanmaktan kaçındığı açık saçık sözlerle masada annesini taciz ederdi. Şunu tekrar hatırlatmalıyız ki, aktörün bakış açısına göre bu saygısızlıklar bilinçsiz dürtülerin bir sonucu olarak veya özel bir sembolik anlama⁵⁹ sahip şeyler olarak görülürken, daha geniş anlamda toplumun ve onun törensel üslubunun bakış açısına göreyse bunlar tesadüfî ve fevrî ihlaller değildir. Bu davranışlar, daha ziyade, sembolik araçlarla tam bir saygısızlık ve hakaret ifade etmek üzere titizlikle planlanmış eylemlerdir. Hastanın aklındaki şey ne olursa olsun, bir görevliye pislik atmak, tarzı itibariyle en az nazikçe olanıdır ve aşırı süslü bir hareketle eğilerek selam vermek kadar abartılı olan törensel üslubumuzu kullanmak demektir. Hasta bilerek ya da bilmeyerek, onu gözetim altında tutanlarla aynı ritüel dili konuşur; tek farkı onların duymak istemediği şeyleri söylemesidir çünkü hastaya göre personelin gündelik törensel söylemi açısından ritüel bir anlam taşımayan davranışlar onlar tarafından kesinlikle algılanmayacaktır.

Başkalarının saygısızlıklarının yanı sıra, insanlar çok çeşitli durumlarda ve çok farklı sebeplerle, başkalarının onlar hakkında sahip olduğu 'hürmete layık insan' imajını kasten yok etmek istiyormuş gibi davranarak kendi kendilerine karşı da saygısızlık yaptıkları intibahı uyandırırılar. Birçok toplumsal hareket içerisinde bedenın törensel olarak aşağılanması sık rastlanan bir düşüncedir. Öyle görünüyor ki burada söz konusu olan şey sadece kötü tavır değil, kendi çıkarları aleyhine davranan ve törensel düzenlemeleri kendisini mümkün olan en kötü haliyle sunacak şekilde kullanan yüksek tavır standartlarına sahip bir kişinin planlı çabalarıdır.

59 Morris S. Schwartz and Alfred H. Stanton, "A Social Psychological Study of Incontinence," *Psychiatry*, 13 (1950). 319-416.

Çoğu psikiyatri koğuşunda, personel ve diğer hastalar tarafından kendine saygısızlık yapmak olarak görülen şeyler çok sık rastlanan olaylardır. Mesela sürekli saçlarını yolan ve böyle yaparak kendisini gülünç ve garip bir hale sokan kadın hastalar görülebilir. Belki de toplumumuzda bunun en uç örneklerine dışkı-sını kendi üstüne süren ve bunu yiyen hastalarda rastlanabilir.⁶⁰

Kendine saygısızlık yapma davranışı sözlü olarak da gerçekleşebilir. Nitekim A Koğuşu'nda, masadayken zaman zaman hiç kimseye faydası olmadığından ve zaten kör olduğu için ona nasıl baktıklarının önemi olmadığından dem vurup, kendisine acıyarak konuşan ve böylece zayıflığına dair düşüncüyü sürekli orada bulunan diğer kişilere zorla kabul ettirmeye çalışan kör hasta tarafından yüksek tavır standartları ihlal edilirdi. Yine B Koğuşu'nda da Betty ne kadar çirkin ve şişman olduğundan ve hiç kimsenin onun gibi birini kız arkadaş olarak istemeyeceğinden bahsetmeyi âdet haline getirmişti. Her iki durumda da kendi kendini küçülten bu tavırlar, kibarca sergilenen aşırı tevazu halinin sınırlarını fazlasıyla aşar ve diğerleri için bir külfet olarak görülmeye başlanırdı. Diğerleri, söz konusu kişinin bu kusurları hakkında koruyucu davranarak bunlara dair imalardan kaçınmaya çalışır ve onun sorunlarına bu denli bulaştırılacak kadar içli dışlı olmak zorunda bırakılmalarının haksızlık olduğunu düşünürdü.

V. Sonuçlar

Hem aktör ve hem de alıcı üzerinde bağlayıcılığı olan davranış kuralları toplumsal müeyyidelerdir. Ancak bu kuralların yön verdiği eylemlerin çoğu pek sık meydana gelmez ve tamamlanmaları çok uzun sürer. Bu yüzden ahlâkî düzene ve topluma duyulan inancı teyit etme fırsatı nadiren ortaya çıkar. Törenselleştirilmiş kurallar işte bu noktada toplumsal işlevini yerine getirir, çünkü

60 E. D. Wittkower and J. D. La Tendresse, "Rehabilitation of Chronic Schizophrenics by a New Method of Occupational Therapy," *British Journal of Medical Psychology*, 28 (1955), 42-47.

bu kurallarla şekillenen eylemlerin çoğu pek kısa sürer, esaslı bir bedel gerektirmez ve her toplumsal etkileşimde gerçekleştirilebilir. Faaliyet ne olursa olsun ve ne kadar bayağı bir şekilde araçsal olursa olsun, diğer kişiler de orada hazır bulunduğu sürece küçük törenler için birçok fırsat sağlayabilir. Bireye hep iyi tavır sahibi biri olarak kalmasını ve diğer kişilerin kutsallığını kabul etmesi gerektiğini sürekli hatırlatan başka insanların varlığında, törensel yükümlülük ve beklentilerle şekillenen bu törenler yoluyla toplumda sürekli bir hoşgörü ve anlayış dinamiği yayılır. Bizim bazen boş ve anlamsız gördüğümüz jestler belki de gerçekte dopdolu ve en anlamlı şeylerdir.

Bu yüzden benliğin, kendisine yakışan ritüel bir itina ile muamele görmesi ve bunun karşılığında da diğerlerine en parlak haliyle sunulması gereken kısmen törensel bir şey, kutsal bir nesne olduğunu anlamak önemlidir. Bu benliğin oluşturulduğu bir araç olarak, birey diğerleriyle irtibat halindeyken yerinde bir tavırla hareket eder ve onlar tarafından da kendisine hürmetle davranılır. Eğer birey böyle kutsal bir oyun oynayacaksa, o zaman sahanın da buna uygun hale getirilmesi gerektiğini anlamak aynı derecede önemlidir. Çevre, bireyin iyi tavırla hareket etmesi neticesinde büyük bir bedel ödemeyeceğini ve ona hürmet gösterileceğini garanti etmelidir. Hürmet ve tavır pratikleri bireyin geçerliliğini koruyan, kutsal bir benlik imgesi yansıtabileceği ve ritüel anlamda kurallara uygun bir şekilde oyunda kalmayı sürdürebileceği şekilde kurumsallaşmalıdır.

O halde faaliyetin törensel bileşeni açısından çevre, bir benlik sahibi olma şeklindeki ritüel oyunu oynamanın kolay ya da zor olduğu bir yerdir. A Koğuşu'nda olduğu gibi, törensel pratiklerin tamamen kurumsallaştığı yerdeki bir kişi olmanın kolay olduğu görülür. Oysa bir ölçüye kadar bu gibi pratiklerin yerleşmediği B Koğuşu gibi yerlerdeki bir kişi olmanın zor olduğu görülür. Koğuşlardan biri benlik sahibi olmanın kolay olduğu bir yer iken diğer koğuşta bunun zor olmasının sebebi, orada toplanan hastaların türü ve personelin sürdürmeye çalıştığı düzendir.

Dünyanın her yerinde akıl hastanelerini birbirinden ayırırken kullanılan ölçütlerden biri kolayca görülebilen “akıl hastalığının” derecesidir. Bu da çoğu zaman hastaların, sosyal ilişkilerdeki törensel kuralları ihlal etme düzeylerine göre derecelendirildikleri anlamına gelir. Hastaları bu şekilde farklı koğuşlara ayırmanın oldukça işe yarar bazı sebepleri vardır ve bu ayırtırmayı yapmak için uğraşmayan bir kurum o alanda geri kalmıştır. Ancak bu derecelendirme, çoğu zaman, bazı davranışlar konusunda aşırı kaba olan kişilerin başka bazı davranışlar konusunda kendileri gibi aşırı kaba olan hastaların yanı başına konulması anlamına gelir. Böylece, sağlam bir benlik ortaya koymak konusunda en hazırlıksız olan kişiler, bunu yapmanın neredeyse imkânsız olduğu bir çevreye yerleştirilir.

İşte bu bağlamda baskı ve kısıtlamanın birey üzerindeki etkilerinin bazı ilginç yanlarını yeniden ele alabiliriz. Eğer bireyin yerinde bir tavırla hareket etmesi ve gerektiği şekilde hürmet göstermesi bekleniyorsa, mutlaka kendine ait özerklik alanlarına sahip olmalıdır. İçerisinde bulunduğu toplumun saygısını ifade etme tarzı olarak kullandığı, az miktarda küçük zevkleri olmalıdır -verilecek sigaralar, oturması teklif edilecek koltuklar, sunulacak yemekler ve benzeri şeyler-. Başkalarına karşı yerli yerinde bir saygıyı ve kendi adına uygun tavrı ifade eden bir duruş ortaya koyabilmesi için, bedensel hareketleri açısından özgür olmalıdır; yatağa bağlanmış bir hasta, bir hanımefendiyle yan yana durmak bir tarafa, altına pislememeyi bile çok mantıksız görebilir. İyi yetiştirilmiş bir kişiden beklenen bir görüntü çizmesi isteniyorsa, bir miktar uygun ve temiz giyeceği olmalıdır. Yakışık alır bir görüntü vermek için bir kravat, bir kemer, ayakkabı bağcıkları ve tıraş bıçağı gerekir -oysa yetkililere göre hastalara bunlardan herhangi birini vermek pek akıllıca bir iş değildir-. İçinde yaşadığı toplumun kullanıma uygun gördüğü mutfak malzemelerine sahip olmalıdır ve bu sayede karton kaşık kullanarak etin temiz bir şekilde yenilemeyeceğini anlayabilir. Son olarak, kendini çok fazla bir bedel ödemek zorunda bırakmadan, günümüzde kimi

zaman “iş terapisi” olarak da adlandırılan ve ait olduğu sosyal grubun *vakarını zedeleyen* bir şey olarak gördüğü belli türdeki işleri yapmayı reddedebilmelidir. Birey aşırı baskıya maruz kaldığında, otomatik olarak, münasip görülen çerçevenin dışına çıkmaya zorlanır. Onun elinde, alışılmış törenlerin gerçekleştirilmesini sağlayan işaret araçları ve fiziksel simgeler yoktur. Başkaları ona karşı törensel saygı gösterebilir fakat onun bu saygıya mukabelede bulunması veya gösterilen saygıyı hak edecek şekilde davranması imkânsızdır. Onun ortaya koyabileceği törensel ifadeler yalnızca uygunsuz olanlardır.

Akıl hastalarının tedavisinin tarihi kısıtlama araçlarının da tarihidir: sunî eldivenler, kadın iç gömlekleri, yer zincirleri ve koltuk zincirleri, kelepçeler, “ısırmaya karşı maske”, ıslak bezler, başkasının gözetiminde tualete gitmek, hortumla yıkanmak, kurumdaki her hastanın aynı elbiseyi giymesi, çatalsız ve bıçaksız yemek yemek ve bunun gibi bir sürü şey.⁶¹ Bu araçların kullanımı bireyselliğin törensel temellerinin nasıl ortadan kaldırılabilceğine dair yöntemler hakkında anlamlı veriler sağlar. Yine bu tarih sayesinde dolaylı olarak, bireyin benlik sahibi olması için gerekli olan koşullar hakkında bilgi sahibi oluruz. Maalesef günümüzde hâlâ, diğer hastanelerin geçmişinin şu an ampirik olarak incelenebileceği akıl hastaneleri vardır. Akrabalık ilişkilerini araştıranların nasıl ki ortadan kaybolmakta olan kültürleri bir an önce arayıp bulmaları gerekiyorsa, kişiler arası törenleri inceleyen araştırmacılar da acilen bu kurumları arayıp bulmalıdırlar.

Bu yazıda çağdaş ve seküler bir durumu incelemek suretiyle törenler hakkında bir şeyler öğrenebileceğimizi öngördüm. Bu durum, ait olduğu grubun ifade tarzlarını kabul edilebilir bir şekilde kullanmayı reddetmiş ve hastaneye kapatılmış bireyin durumudur. Bunu, farklı kültürleri dikkate alan bir bakış açısı

61 Bkz. W. R. Thomas, “The Unwilling Patient,” *Journal of Medical Science*, 99 (1953), özellikle s. 193; ve Alexander Walk, “Some Aspects of the ‘Moral Treatment’ of the Insane up to 1854,” *Journal of Medical Science*, 100 (1954), 191-201.

siyla değerlendirdiğimizde, hastaları kendi bulundukları çevrede bırakmak yerine bir araya toplayan günümüz toplumundaki karmaşık iş bölümünün bir sonucu olarak görmek mümkündür. Ayrıca bu iş bölümü, söz konusu hastaların bakımını yapma görevini üstlenen kişileri de bir araya toplamıştır.

Tam da burada hastane çalışanının yaşadığı açmazla karşı karşıya kalırız: İçinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak törensel düzenin kurallarını çiğneyen akıl hastalarına karşı tavrı almalıdır. Fakat meslekî rolü onu, aynı insanların bakımını üstlenmek ve onları korumakla yükümlü kılar. Hatta “çevre terapisi”ne ağırlık verildiği durumlarda bu yükümlülükler, hastane çalışanının düşmanlığa karşı yakınlık, yabancılaşmaya ve soğukluğa karşı da alâka ve sıcaklık göstermesini gerekli kılar.

Anlamış bulunuyoruz ki hastane çalışanları, alışlagelmiş olumsuz yaptırımları uygulamaksızın uygunsuz davranışlara şahitlik etmek fakat aynı zamanda da hastalara kaba ve saygısız bir şekilde baskı yapmak durumundadır. Pek alışılmadık olan üçüncü bir husus ise şudur ki; hastanedeki görevliler hastalara karşı çorapları değiştirmek, ayakkabı bağcıklarını bağlamak veya tırnakları kesmek gibi hizmetleri yapmakla yükümlü olabilirler. Bu gibi hizmetler hastane dışında genellikle özenli bir hürmet ifade edecek şekilde yerine getirilir. Oysa hastane ortamında bu gibi işler sanki çoğu zaman yakışıksız bir şeyler ifade etmektedir çünkü görevli aynı zamanda sorumluluğu altındakilere karşı güç kullanma yetkisine ve ahlâkî üstünlüğe sahiptir. Akıl hastanelelerinin törensel yaşamındaki son bir tuhaflık ise şudur: En küçük törensel varlık birimleri olarak bireyler çöküntüye uğrarlar ve diğer insanlar da en baştan beri yüce varlıklar olarak kabul ettikleri kişilerin, aslında karşılığında herhangi bir ceza görmedikleri için ihlal edebildikleri kurallar sayesinde bir arada tutulduğunu anlarlar. Savaşta veya bir akrabanın cenazesinde kazanılabilen bu tür bir kavrayış hakkında çok fazla konuşulmaz ama belki de bu, hastane personelinin ve hastaların, istenmeyen bilgileri paylaşan gönülsüz bir grup olarak bir araya getirilmesine yol açar.

O halde özetle diyebiliriz ki modern toplum, törensel düzeni ihlal eden suçluları orada geçimini sağlamak için çalışan toplumun sıradan üyeleriyle beraber bir yere toplar. Bunlar şeytanî davranışların ve şeytanî fikirlerin olduğu bir yerde birlikte yaşarlar fakat bunlardan bazıları hastane ortamının dışında törensel düzene bağlı kalmaya devam eder. Törensel insanlar bir şekilde bazı türdeki törenler olmadan yaşamının mekanizmalarını ve tekniklerini bulmaya çalışmalıdırlar.

Bu yazıda Durkheim'in ilkel dine dair fikirlerinin hürmet ve tavır kavramlarıyla yeniden yorumlanabileceğini ve bu kavramların kentsel ve seküler hayatın bazı yönlerini kavramamıza yardımcı olacağını savundum. Vardığım sonuç şu ki, bir anlamda bu seküler dünya zannettiğimiz kadar dinle alakasız değildir. Birçok Tanrı ortadan kaldırıldı ama insanın kendisi inatçı bir şekilde kayda değer öneme sahip bir ilah olarak kalmaya devam ediyor. Hayli vakarlı bir şekilde yürüyor ve birçok küçük bağışı ve kurbanı kabul ediyor. Bu ilah, kendisinin hak ettiği ve iyi niyetli bir şekilde ortaya konulan hayranlık ve aşırı saygıyı kıskanır ve kendisine karşı suç işlemiş olanları affetmeye hazırdır. Bazı kişiler bu ilahla ilişkileri sebebiyle kendilerinin lekелendiğini düşünürken başkaları da onu lekelediklerini düşünür; her iki durumda da ona ritüel bir özenle davranmaları gerektiğini anlarlar. Belki de birey kendi ayakları üzerinde durabilen, son derece canlı bir Tanrıdır çünkü kendisine gösterilen davranış biçiminin törensel önemini gerçekten anlayabilir ve kendisine sunulan şeye karşı, tamamen kendi başına, çarpıcı biçimde karşılık verebilir. Bu gibi ilahlarla kurulan ilişkide araçlara ihtiyaç yoktur; bu Tanrıların her biri kendi rahibi olarak hizmet etmeye de muktedirdir.

Üçüncü Bölüm

Mahcubiyet ve Toplumsal Örgütlenme

Bir kişi, duygusal rahatsızlık ifade eden ve herkesçe görülebilen işaretler yoluyla başkalarındaki ve hatta kendisindeki aşırı mahcubiyetin farkına varabilir. Mesela kızarmak, eli ayağı birbirine dolaşmak, kekelemek, aşırı tiz veya pes bir ses, sesi titreyerek konuşmak ya da ani ses değişimi, terlemek, benzi atmak, şaşkın halde olmak, ellerin titremesi, kararsız ve ikircikli hareketler yapmak, dalıp gitmek, lafları birbirine karıştırıp zırvalamak bu gibi belirtilerdir. Mark Baldwin'ın ifade ettiğı gibi, utangaçlık, “gözlerini yere indirmek, başını eğmek, ellerini arkaya koymak, tedirgin bir şekilde elbiselerine dokunmak ya da parmaklarıyla oynamak, konuşurken düşüncelerini tutarsız bir şekilde kekeleyerek dile getirmek” şeklinde olabilir.⁶² Öte yandan, insanın sadece kendisinin farkında olduğu belirtiler de vardır: örneğın diyafram sıkışması, bir titreme gelmesi, zoraki ve yapay hareketlerinin farkında olması, sersemlemiş duyular, ağız kuruluğı, kasların gergin oluşu gibi haller. Hafif rahatsızlıkların olduğu durumlarda görünen ve görünmeyen bocalamalar da olabilir ancak bunlar pek fark edilmez.

62 James Mark Baldwin, *Social and Ethical Interpretations in Mental Development* (London, 1902), s. 212.

Yaygın kanıya göre, doğal olan şey etkileşim esnasında rahat ve huzurlu olmaktır ve mahcubiyet ise normal durumdan sapma olarak görülerek ayıplanır. Aslında kişi, o durum içerisinde kendisini “doğal” ya da “yapay” hissettiğini ifade edebilir ve bu da onun etkileşim içerisinde kendisini rahat ya da mahcup hissettiği anlamına gelir. Başkalarının yanında çoğu zaman utanıp sıkılan kişilerin saçma sapan ve gereksiz bir aşağılık duygusundan kurtulamadığı ve terapiye ihtiyaç duyduğu düşünülür.⁶³

Mahcubiyete dair incelememizde telaşlanma sendromundan faydalanmak için öncelikle bu telaşın yaşandığı iki farklı durumu birbirinden net olarak ayırt etmek gerekiyor. Birinci durumda, kişi kendisi için belli bir değeri olmayan, ancak uzun vadeli çıkarları gereği ustaca, sağ salim veya hızlı bir şekilde tamamlaması gereken bir işi yaparken bocalayıp, telaşlanabilir. Bu durumda bir rahatsızlık hissi yaşanabilir fakat bir anlamda bu, işten *kaynaklı* bir rahatsızlık değildir; aslında kişi çoğu zaman bu duygunun üstesinden gelemeyecektir, çünkü zihni bunun arkasından gelebilecek muhtemel sonuçlarla son derece kaygılı bir şekilde meşgul olmaktadır. Manidar bir şekilde, insanın yanında başka hiç kimse olmasa bile “aklı karışıp bocalayabilir.”

Bu çalışmada, bunun gibi başka bir şeyin aracı olan huzursuzluk ve mahcubiyetlerin yaşandığı durumlarla değil, insanın

63 Bunun daha karmaşık bir versiyonu, toplumsal etkileşimdeki sıkıntı ve huzursuzluğun, kökenleri ebeveyn desteğine dair çözümlenmemiş umutlara dayanan imkânsız ilgi beklentilerinden kaynaklandığı yönündeki psikanalitik görüştür. Muhtemelen terapinin bir hedefi de, bireyi kendi belirtilerini gerçek psikodinamik ışığında görebilecek noktaya getirmektir ve terapi bireyin bunu başardıktan sonra belki de bir daha bu belirtilere ihtiyaç duymayacağı varsayımını taşır. (bkz. Paul Schilder, “The Social Neurosis,” *Psycho-Analytical Review*, XXV (1938), 1-19; Gerhart Piers ve Milton Singer, *Shame and Guilt: A Psychoanalytical and a Cultural Study* (Springfield, Ill., Charles C. Thomas, 1953), özellikle s. 26. Leo Rangell, “The Psychology of Poise,” *International Journal of Psychoanalysis*, XXXV (1954), 313-32; Sándor Ferenczi, “Embarrassed Hands,” in *Further Contributions to the Theory and Technique of Psychoanalysis* (London, Hogarth Press, 1950), ss. 315-16).

yanında başkalarının gerçekten var olması veya var olduğunun düşünülmesiyle kesin bir şekilde ilişkili olan huzursuzluklarla ilgileniyoruz. Başka hangi şekilde olursa olsun, mahcubiyet daima bir insanın o an orada olduğu hissedilen diğer kişilerin önünde verdiği izlenimle ilgilidir. Kişinin asıl endişesi orada bulunan diğer insanlar üzerinde bıraktığı izlenimdir -bu endişenin temelinde yatan uzun vadeli ya da bilinçaltı sebep ne olursa olsun, bu böyledir-. Orada bulunan insanlara dair insanın kafasında oluşturduğu bu sürekli değişen görüntü, onun için en önemli referans grubudur.

I. Mahcubiyetin Lügatı

Her toplumsal karşılaşma bir yüz yüze etkileşim vesilesidir. Bu karşılaşma, insanların birbirlerinin bulundukları ortama dâhil olduklarını fark etmeleriyle başlar ve katıldıkları ortamdan yine farkında olunacak şekilde geri çekilmeleriyle sona erer. Karşılaşmalar; amacı, toplumsal işlevi, karşılaşmaya dâhil olanların türü ve sayısı ve karşılaşma ortamı itibarıyla bariz bir şekilde birbirinden farklıdır. Burada sadece sohbet türündeki karşılaşmaları ele alacağız, ancak açıkçası hiçbir konuşmanın olmadığı karşılaşmalar da vardır. Fakat bizim Anglo-Amerikan toplumunda 'kaza' veya 'falso' denen bir hale sebebiyet vererek en azından bir ya da birden fazla katılımcı için mahcup edici bir duruma dönüşemeyecek bir karşılaşma yok gibidir. Sosyolog bu uyumsuzluğu dikkate alarak etkileşimin hangi yollarla ters gidebileceğine ve dolaısıyla doğru bir etkileşim için gerekli koşulların neler olduğuna dair genellemeler yapabilir. Aynı zamanda her karşılaşmanın tek bir doğal türe ait olduğu ve tek bir analiz çerçevesine tâbi olduğu konusunda sağlam kanıtlara da sahip olmalıdır.

Mahcup edici hadiseye kim *tarafından* sebep olunmuştur? Bu kime *göre* mahcup edicidir? Bu mahcubiyet kimin *için* hissedilmektedir? Katılımcılar her zaman sadece bir kişinin içinde bulunduğu kötü durum için mahcup olmazlar; bazen hepsi beraberce, sorun yaşayan bir grup katılımcının içinde bulundu-

ğu kötü durum yüzünden ve bütün bir karşılaşma için mahcup olurlar. Ayrıca eğer (üç ya da daha fazla kişinin katıldığı etkileşimlerde sıklıkla görüldüğü üzere) kendisi yüzünden mahcubiyet duyulan kişi, o katılımcılar arasındaki bir alt grubun ya da zümrenin sorumlu temsilcisi olarak görülüyorsa, o zaman muhtemelen bu alt grubun üyeleri kendilerini mahcup hissederler ve o kişiyle aynı duyguyu paylaşırlar. Yapılan bir *gaf* ya da kırılan bir *pot*, tek bir kişinin söz konusu olduğu, yani bu hareketler yüzünden mahcubiyet duyan kişi ile kendisi yüzünden mahcubiyet duyulan kişinin aynı olduğu ve bu kişinin aynı zamanda hadiseye sebep olan kişi olduğu anlamına gelebilir. Ancak belki de bu her zaman böyle değildir çünkü bu gibi durumlarda benliğin sınırlarının bilhassa zayıf olduğu görülmektedir. Bir insan utançtan kızarması gereken bir duruma düştüğünde, o şartlarda kendisinin kızarması gerektiğini fark edemese ve yeterince utanmasa bile, genellikle orada bulunan diğer kişiler onunla birlikte ve onun için utançtan kızarırlar.

“Mahcubiyet”, “bozulmak” ve “huzursuzluk” kelimeleri burada bir anlam bütünlüğü içerisinde kullanılıyor. Bazı mahcubiyet halleri çok ani bir boşalma şeklinde gerçekleşir; rahatsız edici olayın birdenbire ortaya çıkmasını takiben, mahcubiyet hissi ani bir şekilde zirveye ulaşır ve ardından tekrar yavaş yavaş daha önceki rahatlığa ulaşılır ve bütün bu aşamalar aynı karşılaşma içerisinde gerçekleşir. Böylece, yaşanan kötü bir an aslında çok sevinçli olabilecek bir durumu bozmuş olur.

Diğer aşırı uçta ise, bazı mahcubiyet hallerinin karşılaşma boyunca sürekli aynı seviyede devam ettirildiğini görürüz. Bu durumlarda mahcubiyet, etkileşimin başlamasıyla başlar ve karşılaşmanın bitişiyle ancak sona erer. Katılımcılar utanç verici bir hadiseden değil, rahatsız veya huzursuz bir durumdan bahsederler. Şüphesiz böyle bir durumda taraflardan biri veya bir kaç için bütün karşılaşma mahcubiyete sebep olan bir hadiseye dönüşür. Ani bir mahcubiyet genellikle çok şiddetli olabilir, oysaki daha uzun süren bir huzursuzluk, nadiren ortaya çıkan bocalamaları

da içerir ve çok daha yumuşaktır. İşte bu yüzden, ani bir mahcubiyete sebep olma ihtimalini barındıran karşılaşmalar katılımcıların üzerine sürekli bir huzursuzluğun gölgesini düşürebilir ve karşılaşmanın tamamı bir hadiseye dönüşmüş olur.

Mahcup olmuş bir kişinin görüntüsünü resmederken mekanikteki benzetmelere başvurabiliriz: İnsan muvazenesini yitirir ve kendini kontrol edemez, dengeler alt üst olabilir. Şüphe yok ki bocalamanın fiziksel niteliği kısmen bu gibi benzetmeleri akla getirir. Her nasıl olursa olsun, tam olarak bocalamış bir insan çok istese bile, o an yapması gereken iş için kas kuvvetini ve akli melekelerini kullanamayan biridir. O an etrafındaki kişilerin sohbeti rahatça devam ettirebilmelerini sağlayacak cevapları onlara veremez. O ve onun şaşkınca hareketleri, diğerlerinin yapmakta olduğu davranışları da aksatır. Onlarla birlikte bulunmaktadır ancak “oyunda” değildir. Diğerleri durup dikkatlerini bu aksaklığa vermek zorunda kalabilir; sohbet konusu bir kenara bırakılır ve herkes bocalamış kişiyi görmezden gelmeye çalışarak ve onun bulunduğu yerden çekilerek, enerjisini onu tekrar eski haline döndürmek için sarf eder.

İnsanın bir etkileşim esnasında rahat bir şekilde hareket etmesi ve bocalaması birbirine doğrudan zıt şeylerdir. Genellikle bu davranışlardan biri ne kadar hâkimse diğerine de o kadar az rastlanır; dolayısıyla mukayese ettiğimizde bu davranış biçimlerinden her biri diğerinin özelliklerini açığa çıkarır. Galiba yüz yüze etkileşim *her* kültürde, adeta bocalamalar yüzünden yok edileceği kesin olan, bazı kabiliyetleri gerektirir. Bu yüzden, mahcubiyete neden olan olaylar, bundan kaçınma ve bunu bertaraf etme yöntemleri kültürler arası bir sosyolojik analiz çerçevesi sağlayabilir.

Bir sosyal karşılaşmanın kişiye sağladığı memnuniyet veya memnuniyetsizlik ve onun katılımcılara karşı hissettiği sevgi veya düşmanlık, onun sakinliğiyle veya sakinliğini yitirmesiyle birden fazla şekilde ilişkili olabilir. Bir yanda iltifatlar, alkış-

lar ve beklenmedik ödüllendirmeler alıcıyı neşeli bir şaşkınlığa düşürebilirken, öte yandan bir kişinin baştan sona kadar sakin ve kendine tamamen hâkim olduğu hararetli bir kavganın fitili ateşlenebilir ve bu uzun zaman sürdürülebilir. Daha da önemlisi o durumun resmî bir özelliği gibi görünen bir tür rahatlık vardır. Bu rahatlık, kişinin dengeli bir rol üstlenmesini ve davranışlarının içeriğiyle ilgili olmayan anlık hedefleri takip etmesini sağlayan kararlılık ve tutarlılıkla ilgilidir. Bir bozulma hissi aslında daima memnuniyetsizlik olarak görülür fakat bu bozulma hissi ni uyandıran şartlar, bozuntuya uğrayan kişinin hoşuna gidecek sonuçlar da getirebilir.

Memnuniyetsizlik ve bozulmak arasındaki bu değişken ilişkiye rağmen, bocalamış gibi görünmek, en azından bizim toplumumuzda zayıflığın, değersizliğin, düşük statünün, ahlâkî suçluluğun, başarısızlığın ve pek de istenmeyen diğer vasıfların işareti olarak algılanır. Ve daha önce de belirtildiği üzere bocalamak, karşılaşmaların devam etmesini sağlayan mesajların rahatça iletilmesini ve alınmasını kesintiye uğratarak karşılaşmayı tehlikeye atar. Bu sebeplerden herhangi biri yüzünden bozuntuya uğradığında, bocalamış kişi doğal olarak o anki halini orada bulunan diğer insanlardan saklamaya çalışır. Sabit bir tebessüm, gergin sahte bir gülüş, meşgul eller, gözlerindeki ifadeyi gizleyen aşağıya doğru eğilmiş bakışlar mahcubiyeti saklama çabasının işaretleri olarak meşhurdur. Lord Chesterfield bunu şöyle ifade eder:

“Onlar diğerleriyle bir aradayken son derece mahcup hâldedirler ve o kadar alt üst olmuşlardır ki, ne yapacaklarını bilemezler ve bu durumlarını belli etmemek için bin türlü oyuna başvururlar; bu oyunlar daha sonra zamanla alışkanlığa dönüşür. Bazıları parmaklarını burnuna koyar, bazıı kafasını kaşır ve kimisi de şapkasıyla oynar; kısacası zor durumda kalan ve iyi terbiye edilmemiş her bedenin kendine has oyunları vardır.”⁶⁴

Bu jestler sayesinde kişi, duygularını tekrar normal tempo-

64 Letters of Lord Chesterfield to His Son (Everyman's ed., New York, E. P. Dutton & Co., 1929), s. 80.

suna ve kendisini de oyuna tekrar döndürene kadar arkasında saklanabileceği ekranlara sahip olur.

Kişinin mahcubiyetini gizleme isteği, karşılaşma ortamı ve durumu idare etme yeteneğini dikkate aldığımızda, diyebiliriz ki, kişi bir takım bariz işaretlere göre son derece vakur ve dengeli görünse de, daha az görünür olan diğer işaretlere göre mahcup olduğu ortaya çıkabilir. Bu yüzden insan bir topluluğa hitap ederken sesini kontrol etmeyi başarabilir ve izleyicilere rahat olduğu izlenimini verebilir, fakat onunla birlikte sahnede oturanlar ellerinin titrediğini veya yüzündeki tiklerin izleyicilere sunduğu çehreyi yalanladığını rahatlıkla görebilir.

Birey mahcup hissetmekten veya mahcup görünmekten hoşlanmadığı için, düşünceli kişiler onu bu duruma düşürmekten kaçınacaklardır. Ayrıca, onun soğukkanlılığını kaybettiğini ve bunun için sebepleri olduğunu bilmezlikten gelirler. Onun bu halinin farkında olduklarına dair işaretleri bastırmaya çalışabilirler ya da bu işaretleri onun bu halini gizlemek için kullandığı bazı jestlerin arkasına saklarlar. Böylece onun yüzünü ve duygularını korumuş olurlar ve muhtemelen kaybettiği itidalini yeniden kazanmasını ya da en azından o an sahip olduğu itidali muhafaza etmesini kolaylaştırırlar. Bununla birlikte, tıpkı bocalayan kişinin mahcubiyetini gizlemeyi başaramaması gibi, onun rahatsızlığını fark edenler de bunu bildiklerini gizlemeyi başaramayabilirler. Bu yüzden de herkes, kişinin mahcubiyetinin anlaşıldığını ve bunun anlaşılmış olmasının gizlenmesi gereken bir şey olduğunu fark edecektir. Bu noktaya gelindiğinde, sıradan bir biçimde etkileşime katılmış olmak acılı bir şekilde sonuçlanabilir. Mahcubiyeti saklayanla mahcubiyetin kendisinden saklandığı kişi arasındaki bu dansta aynı sorun orta çıkar ve görgü kurallarına yönelik başka saldırılarda olduğu gibi bu da aynı yöntemlerle çözülür.

Öyle görünüyor ki, bocalamış kişinin huzursuzluğunu gizlemeyi veya önemsiz görmeyi bıraktığı kritik bir nokta vardır; işte

bu noktada gözyaşlarına boğulur ya da kahkaha nöbetlerine girer, sinir krizi geçirir, köpürüp hiddetlenir, baygınlaşır, en yakın çıkışa doğru koşar ya da panik hallerinde yaşadığı gibi olduğu yerde çakılıp kalır. Bu evreden sonra artık sakinliğine yeniden kavuşması zordur. Derin duygusal tecrübenin özelliği olan yeni birtakım hareketlere cevap verir ve etkileşim içerisinde diğerleriyle uyum halinde olduğunu gösteren çok zayıf bir izlenim bile veremez. Kısacası, karşılaşmaları belli bir düzeyde tutarak sürdürebilen biri olma rolünden vazgeçer. Kriz anı şüphesiz toplumsal olarak belirlenir: bireyin kırılma noktası, duygusal standartlarına bağlı olduğu grubun kırılma noktasıyla aynıdır. Ender görülen bazı durumlarda karşılaşmadaki katılımcıların hepsi bu noktayı aşabilir ve hep beraber sıradan etkileşime benzeyen bir şeyi bile sürdürmeyi başaramazlar. Etkileşim içerisinde yarattıkları küçük toplumsal sistem çöker: Her biri ayrılarak bir kenara çekilir ve alelacele yeni bir takım roller üstlenmeye çalışır.

“Vakar”, “itidal”, “dengeli olmak” gibi kişinin kendi sakinliğini koruma yeteneğini anlatan kavramlar, “nezaket”, “inceciklik” veya “sosyal yetenek” denilen ve kendini ya da başkalarını mahcup etmekten kaçınma becerisini anlatan vasıflardan ayırt edilmelidir. Vakar iletişimde önemli bir role sahiptir çünkü orada bulunan herkesin etkileşimdeki rollerini doğru bir şekilde oynayacaklarını ve diğerleriyle birlikte oldukları sürece düzenli mesajları iletip almaya devam edeceklerini garanti eder. Alay ve sataşma yoluyla sınanmak, sakinliğini koruma yeteneği geliştirene kadar her genç insanın geçtiği bir testtir.⁶⁵ Oyunlarımız ve sporlarımızın çoğunun da sakinlik ve mahcubiyet konularını anımsatması şaşırtıcı gelmemelidir. Örneğin pokerde soğukkanlı

65 Amerika’da bu gibi sınamaların, özellikle alt-sınıf zenci toplumunda, kurumsallaştığı ilginç biçimlerden biri “küfürlü atışma”dır. (bkz. John Dollard, “Dialectic of Insult,” *American Imago*, I [1939], 3-25; R. F. B. Berdie, “Playing the Dozens,” *Journal of Abnormal and Social Psychology*, XLII [1947], 120-21). Genel olarak sataşma ve alayla ilgili bkz. S. J. Sperling, “On the Psychodynamics of Teasing,” *Journal of the American Psychoanalytical Association*, I (1953), 458-83.

davranabilen oyuncu çok da kesin olmayan bir iddia ile para kazanabilir; judoda özellikle sakinliğin sürdürülmesi ya da kaybedilmesi için mücadele edilir; krikette kendine hâkim olmanın ya da “tarz”ın sürekli belli bir düzeyde tutularak devam ettirileceği varsayılır.

Kişi, muhtemelen bazı özel durumların kendisini rahatsız edeceğini bilir ve daima huzursuz olmasına neden olan bazı “hatalı” ilişkileri olduğunu bilir. Onun günlük karşılaşma turları elbette büyük ölçüde temel toplumsal yükümlülüklerine göre belirlenmektedir, ama kendisini utandırmayacak durumlar bulmak ve utandıracak durumları da es geçmek için bu belirlenmiş yolun biraz dışına çıkar. Pek az vakar ve özgüven sahibi olduğuna kesin olarak inanan ve hatta belki başarısızlığını da abartan bir kişi, utangaç ve sıkılgandır; bütün karşılaşmalardan adeta ödü kopar, her zaman bu karşılaşmaları kısa tutmanın veya bunlardan tamamen kaçınmanın yollarını arar. Mesela kekeleyerek bunun zahmetli bir örneğidir ve belki de bize bireyin sosyal hayatı için ödemek isteyebileceği bedeli göstermektedir.⁶⁶

II. Mahcubiyetin Sebepleri

Mahcubiyet, karşılanmamış beklentilerle ilgilidir (fakat istatistik türdeki beklentiler değil). Katılımcıların toplumsal kimlikleri ve bulundukları çevre göz önüne alındığında, katılımcılar, olayın bu şekilde gerçekleşmesinden ümidini kesmiş olabilseler de, ne tür bir davranışın sürdürülmesi *gerektiğini* ve neyin münasip bir şey olarak görüldüğünü anlayacaklardır. Bir kişinin, başka bazı insanların onu huzursuz edeceği yönünde kesin bir beklentisi olabilir ama bunu bilmesi, onun sıkıntısını hafifleteceği yerde daha da şiddetlendirir. Tamamen beklenmedik bir toplumsal mühendislik parıltısı bir durumu kurtarabilir ve bu, umulmadık bir şey olduğu için çok daha etkili olur.

66 Şu makaleyle kıyaslanabilir: H. J. Heltman, “Psycho-social Phenomena of Stuttering and Their Etiological and Therapeutic Implications,” *Journal of Social Psychology*, IX (1938), 79-96.

O halde mahcubiyete ilişkin beklentiler ahlâkîdir ancak mahcubiyet, herhangi bir ahlâkî beklentinin yerine getirilmesinden kaynaklanmaz. Zira bazı ihlaller, hiçbir huzursuzluğa yol açmazken çok dirençli bir ahlâkî hiddete sebebiyet verir. Bu yüzden daha ziyade, sadece bir toplumsal karşılaşmayı yürüten kişi sıfatıyla bireyi kuşatan ahlâkî yükümlülüklerle bakmalıyız. Elbette, birey sakın kalmak zorundadır fakat bu bize işlerin iyi gittiğini gösterir, niçin iyi gittiğini değil. Ve bir şeylerin iyi ya da kötü gitmesi, orada bulunanların toplumsal kimliklerine dair ne algılandığıyla ilgilidir.

Bireyin, etkileşim esnasında, ahenkli bir şekilde hemen bütünleşmiş ve o duruma uygun tek bir benlik içerisinde bir araya getirilen ve birbirine uyumlu olan özelliklere, sıfatlara, bilgilere sahip olması beklenir. Kişi, belki de farkında olmadan ve diğerleri de onun davranışını böyle yorumladıklarının farkında olmadan, davranış akışının işaret ettiği anlamlı ipuçlarıyla ve sırf o etkileşime bizzat katılımıyla, bu münasip benliği etkileşime tesirli bir şekilde yansıtır. Aynı zamanda, diğer katılımcıların yansıttığı benlikleri de kabul etmeli ve onlara saygı göstermelidir. Demek ki bir toplumsal karşılaşmanın unsurları, tesirli şekilde yansıtılan kabul edilebilir bir benlik iddiasını ve benzer iddiaların diğerleri tarafından da onaylanmasını içerir. Herkesin katkısı bu iddialara yöneliktir ve bu temeller üzerinde inşa edilir.

Bir olay bu iddialara gölge düşürdüğünde veya bunları itibarsızlaştırdığında, karşılaşma artık geçerliliğini yitirmiş varsayımlar içerisine saplanıp kalır. Tarafların vermek üzere hazırladığı cevaplar artık yersizdir ve bastırılıp saklanmalıdır. Böyle zamanlarda, benliği tehdit edilen birey de (kendisi için mahcubiyet hissedilen kişi) ve onu tehdit eden kişi de, ayrı şeyler hissetmek için pekâlâ sebepleri varken aynı hissi paylaşarak, birlikte gerçekleşmesine yol açtıkları bu durumdan utanabilirler. Bu ortak sorumluluk haklı ve yerindedir. İçinde yaşadığımız toplumun standartlarına göre, belki de sadece itibarını yitirmiş birey utanmalıdır; ancak etkileşim yoluyla sürdürülen küçük toplumsal sistemin

standartlarına göreyse, onun itibarını kaybetmesine yol açan kişi de onun kadar suçludur. Hatta bazen daha da fazla suçludur, zira eğer o kendisini incelikli ve anlayışlı bir kişi gibi gösteriyorsa, diğerinin imajını yok ederek ince düşünceli bir insan olduğuna dair kendi imajını da yok etmiş olur.

Ancak sorun, bu suçlu ikiliyle ya da sempati duyarak kendilerini bu kişilerle özdeşleştirenlerle sınırlı kalmaz. Kendi birliklerini sona erdirmek üzere, üstünde anlaştıkları meşru bir hedefleri olmadığı için diğerleri de mütereddit, dağılmış ve hezimete uğramış bir hale gelirler. Bu da mahcubiyetin bir kez ortaya çıktıktan sonra, neden sürekli genişleyen rahatsızlık halkaları şeklinde bulaşıcı ve yayılan bir şeye dönüştüğünü bize açıklar.

Kişinin kendisine ve etkileşime dair yaptığı veya yapmış gibi görüldüğü davranışlar yüzünden utanmasına ve mahcup olmasına sebep olarak, onun tarafından yansıtılan benliğin gözden düşebileceği birçok klasik durum vardır. Evlilik ya da terfi yoluyla ani bir statü değişimi yaşamak, diğer insanların, hâlâ eski benliğe daha yakın hissetmeleri sebebiyle, tamamen kabul etmeyecekleri bir benlik edinmek demektir. İş istemek, borç para istemek, evlilik teklif etmek bir benlik imgesini değerli olarak yansıtmaktır. Bu şartlarda söz konusu benlik imgesinin değerli olduğu varsayımını geçersiz kılabilecek bir kişinin, bunu yapmak için çok sağlam sebepleri olabilir. Bir kişinin meslekî ve toplumsal açıdan kendisinden üstün olanların tarzını taklit etmesi, o role alışkın olmaması sebebiyle kolaylıkla çürütülebilecek bir iddiada bulunması demektir.

Bir karşılaşmanın fiziksel yapısı genellikle bazı simgesel imalarla uyumlu hale gelir ve bu da bazen, istemese de, bir katılımcıyı kendisi hakkında yanlış ve mahcup edici iddialar ortaya koymaya yöneltebilir. Fiziksel yakınlık kolaylıkla toplumsal yakınlığı da beraberinde getirir. Özel olarak kendisi için düzenlenmemiş samimi bir toplantı içerisinde tesadüfen bulunan herkes bunu tecrübe etmiştir. Kendisiyle arkadaş olamayacak kadar yüksek ya

da aşağı konumda olan veya kendisiyle dost olamayacak kadar yabancı olan biriyle arkadaşça “muhabbet” etmek durumunda kalan herkes de bunu az çok tahmin edebilir. Eğer bir konuşma olacaksa taraflardan birisi bu sohbeti başlatmalı, ilerletmeli ve bitirmelidir. Ve bu davranışlar, gerçeklerle uyumsuz olan bir gücün ve mevkilerin çok münasebetsiz bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Belli bir toplumda sürekli tekrar eden çeşitli türdeki karşılaşmalarda, herkes katılımcıların bazı ahlâkî, zihinsel ve fizyonomik standartlar edindiği varsayımına sahip olabilir. Yetersiz bir kişi, her ortamda aslında istemeyerek, gerçekleştiremeyeceği üstü kapalı kimlik-iddiaları ortaya koyma tuzağına düşebilir. Dâhil olduğu her karşılaşmada ifşa edilmiş tehlikeli biri olarak, adeta cüzzamlı muamelesi görür ve dışlanır. O halde, kendisini toplumsal temaslardan en çok tecrit eden birey, toplumun taleplerinden de en az yalıtılmış olan kişi olabilir. Ve eğer o sadece kendisini saf dışı bırakan bir vasfa sahip olduğunu zannediyorsa, kendisiyle ilgili hükmü hatalı olabilir ama bu düşünce doğrultusunda temastan kaçınması makuldür. Her halükârda, kişinin utangaçlığının sebebinin gerçek mi hayalî mi olduğuna karar verirken, “gerekçelendirilebilir” yetersizlikleri değil, aslında karşılaşmalarda mahcubiyete yol açan daha geniş kapsamlı birtakım vasıfları araştırmalıyız.

Bütün bu ortamlarda hep aynı temel durum ortaya çıkar: Elimizdeki mevcut anlamlı olgular, katılımcının kendi kimliği hakkında yansıttığını anladığı varsayımları tehdit eder ya da geçersiz kılar.⁶⁷ Bundan sonra orada bulunanlar anlarlar ki, ne bu

67 Diğer sıkıntılarının yanı sıra, vakur olduğuna dair üstü kapalı iddiasını da tuzla buz etmiş olur. O zaman, orada bulunan hiç kimse onun uğradığı bozuntunun önceki aşamalarını anlamamış olsa da, mahcubiyeti yüzünden mahcup olmak gibi bir duruma düştüğünü hisseder. Ancak bu noktada bir kayıt düşülmelidir. Kişi bir başkasından bir iltifat aldığı anda tevazudan yüzü kızarır, o an o meşhur vakarını kaybedebilir ama daha mühim bir vasfı, mütevazı olma vasfını, kazanır. O an yaşadığı utanmanın kendisini reziledecek bir utanç olmadığını hissettiği için, bu durumdaki mahcubiyeti

varsayımları görmezden gelebilirler ve ne de kendi tepkilerini bu varsayımlara dayandırabilirler. Sonuçta herkes “küçük” ya da yakışıksız hissedene kadar, içerisinde yaşanabilir gerçeklik büzüşerek daralır.

Başka bir sorun daha belirtilmelidir. Çoğu zaman, yansıtılan benlik, aslında diğer bağlamlarda geçerli olan ancak buradaki birinci benlikle uyumlu bir şekilde sürdürülemez olan başka bir benlikle karşı karşıya kaldığında, gündelik hayatta sık rastlanan önemli mahcubiyet vakaları ortaya çıkar. O zaman mahcubiyet, bizi “rol ayrımı” yapmaya sevk eder. Her kişinin birden fazla rolü vardır fakat “izleyici ayrımı” yaparak rol ikileminden kurtulur çünkü umumiyetle, karşılarında rollerinden birini oynadığı kişiler, diğer rolünü oynadığı kişilerle aynı izleyici kitlesi değildir. Bu da onun her rolünde, diğer rolünün inandırıcılığına halel getirmeden, farklı bir kişi olmasına imkân verir.

Ancak her toplumsal sistemde, izleyici ayrımının sürekli olarak bozulduğu ve kişilerin başka vesilelerle birbirlerine sundukları benliklerle uyumsuz olan başka benlikler üstlenerek birbirleriyle yüzleştikleri zamanlar ve yerler olur. Böyle zamanlarda mahcubiyetin, özellikle de yumuşak türdeki mahcubiyetin, kişinin kendisinde değil o kişinin, içerisinde birçok benliğe sahip olduğu toplumsal sistemde bulunduğu açıkça görülür.

III. Mahcubiyet Alanı

Psikolojik değerlendirmelerle başlayıp aşama aşama ilerleyerek, yapısal bir sosyolojik bakış açısına ulaştık. Örnek olaylar, sosyal antropologlardan ve onların şakalaşmaya ve kaçınmaya dair analizlerinden gelmektedir. İnsan, mahcubiyetin toplumsal hayatın normal bir parçası olduğunu ve kişinin şahsen çevreye uyumsuz olduğu için değil, uyumsuz olmadığı için tedirgin ve huzursuz

onun utanç duymasına sebep olmayacaktır. Öte yandan, mahcubiyet açıkça verilmesi gereken makul bir tepki olarak beklendiğinde, mahcup olmayan kişi, hissiz ve duyarsız biri gibi görünebilir ve dolayısıyla böyle görüldüğü için mahcup olur.

hale geldiğini kabul eder; muhtemelen, bir kişinin sahip olduğu statü özelliklerine sahip olan herkes benzer şekilde davranacaktır. Belli bir toplumsal sisteme dair ampirik bir çalışmada birinci hedef, hangi tür kişilerin hangi tekrar eden durumlarda mahcup olduğunu öğrenmek olacaktır. İkinci hedef, 'eğer mahcubiyet, bizzat bir toplumsal sistemin içerisinde sistematik olarak inşa edilmemiş olsaydı, toplumsal sistemin ve onun yükümlülükler çerçevesinin durumu nasıl olurdu' sorusunun cevabını keşfetmektir.

Buna dair bir örnek açıklama, işyeri binaları, okullar, hastaneler gibi büyük toplumsal tesislerdeki toplumsal hayattan verilebilir. Burada, asansörlerde, koridorlarda, kafeteryalarda, gazete satış yerlerinde, otomatik satış makinelerinde, yemek sırasında çoğunlukla bütün üyeler resmen mesafeli ama eşit bir ilişki içindedirler.⁶⁸ Benoit-Smullyan'ın tabiriyle söylersek, statü ya da mevki değil bulunulan yer ve durum ifade edilir.⁶⁹ Bu eşitlik ve mesafe ilişkilerini aşan başka birtakım ilişki türleri de vardır. Örneğin, üyelerinin konumu itibar ve otorite gibi şeylerle belirlenen fakat birbirlerini şahsen tanıyarak ortak girişimlerle bir araya gelebilen çalışma takımlarında, eşitlik ve mesafe ilişkilerini aşan bu gibi ilişkiler görülebilir.

Birçok büyük kurumda, çakışmayacak şekilde düzenlenmiş çalışma saatleri, ayırtıştırılmış kafeteryalar ve benzeri şeyler, sadece belli birtakım ilişkiler içerisinde mevkiine göre konumlanmış ve yakın kişilerin, eşitlik ve mesafeyi korumasının beklendiği,

68 Büyük bir kuruma eşit ve ortak üyelik, çoğu zaman her yıl ofis partileriyle ve amatör dramatik şakalarla kutlanır. Bu kutlamalar, dışarıdaki yabancıları açıkça dışlayarak ve içerideki üyelerinse mevkilerini bozup herkesi bir araya getirerek yapılır.

69 Émile Benoit-Smullyan, "Status, Status Types, and Status Interrelations," *American Sociological Review*, IX (1944), 151-161. Eşit kurumsal üyelik iddiası, toplumumuzda hâkim olan, erkeklerin kadınlara karşı bazı ufak incelikler yapması gerektiğine dair görüşle daha da pekiştirilir. Irksal gruplar ve meslekî zümreler arasındaki ayrımlar gibi diğer bütün ilkeler bastırılmadır. Sonuç, bulunulan yer ve durumun ve eşitliğin vurgulanmasıdır.

fiziksel olarak çok sıkı fıkı durumlarda bir araya gelmelerini kesin olarak engellemeye yardımcı olur. Ancak görece daha yeni kurumlarımızdan bazılarının demokratik yönelimleri, çoğunlukla aynı çalışma takımının farklı yerlere konumlandırılmış üyelerini kafeterya gibi yerlerde bir araya getirmektedir ki bu da onları huzursuz ve tedirgin kılmaktadır. Böyle durumlarda, onların birbirlerine karşı içerisinde bulundukları iki temel ilişki biçiminden birini bozmayacak şekilde davranmalarının mümkünü yoktur. Bu sıkıntılara özellikle asansörlerde rastlanır çünkü orada, normalde muhabbet halinde olmayan insanlar bir süreliğine gayri resmî bir konuşma fırsatını görmezden gelemeyecek kadar yakın bir halde bulunmak zorundadırlar. Aslında bu da, bazı yerlerde, özel yönetici asansörleriyle çözülmüş bir sorundur. Demek ki mahcubiyet, bizatihi kurum içerisinde çevresel olarak inşa edilmiştir.

Çoklu benliklere sahip olması sebebiyle, kişi belli durumlarda hem orada olması hem de orada olmaması gerektiği vakalar yaşayabilir. Sonuçta mahcubiyet ortaya çıkar: Kişi, her ne kadar yumuşak bir şekilde de olsa, parçalandığını hisseder. Davranışlarının tereddütlü bir şekilde salınımı aslında benliğinin de salınımı demektir.

IV. Mahcubiyetin Toplumsal İşlevi

Bir kişinin yansıttığı benlik, etkileşim esnasında tehdit edildiği zaman, vakur bir tarzda bütün utanç ve mahcubiyet emarelerini gizleyip bastırabilir. Hiçbir bocalama ve şaşkınlık ya da bu bocalamaların görülmesini engellemeye yönelik çabalar, karşılaşmanın düzgün ve pürüzsüz şekilde akışını bozamaz; katılımcılar, sanki hiçbir hadise olmamış gibi devam edebilirler.

Ancak durum kurtarıldığında, önemli bir şeyler de kaybedilebilir. Kişi, belki [mahcubiyete neden olan veya kendisi için mahcubiyet duyulan -t.s.n.] iki insandan biri değilken bile mahcubiyetini belli ederek, gelecekte bilfiil bu iki kişiden biri olma

ihtimaline dair kapıyı açık bırakır.⁷⁰ Kişinin mevcut etkileşimde sahip olduğu rol ve hatta etkileşimin bizzat kendisi feda edilebilir. Fakat bu seferlik sürdürülebilir ve tutarlı bir benlik sunamamışsa da, en azından bunu başaramamış olmasından rahatsız olduğunu ve başka bir fırsatta kendi değerini ispatlayabileceğini gösterir. Bu nedenle mahcubiyet, toplumsal olarak belirlenmiş davranışı aşarak ortaya çıkan akıldışı bir dürtü değil, bilakis bizzat bu düzenli davranışın bir parçasıdır. Bocalamalar, çoğu zaman tamamen kendiliğinden gelişen ve en az kişinin kendisinin farkında olarak sergilediği davranışlar kadar gerekli ve mecburî olan bu önemli davranış türlerinin aşırı bir örneğidir.

Bir kimlik çatışmasının arkasında daha temel bir çatışma vardır, düzenleyici ilkelerin çatışması. Çünkü benlik, birçok amaç için, meşru düzenleyici ilkelerin bir kişinin kendisine uygulanmasından ibarettir. Kişi, kimliğini iddialarla inşa eder. Eğer bu iddialar yalanlanırsa, kişinin kendisini kırgın ve öfkeli hissetme hakkı ona tanınır. Bir çırağın fabrikadaki belli imkân ve araçların kullanımında tam olarak pay sahibi olma talebinin gerisinde de şu örgütsel ilke vardır: müessesenin bütün elemanları üyeler *olarak* belli bir düzen içinde eşittirler. Uzmanın, kendi konumuna münasip bir parasal karşılık alma talebinin gerisindeyse şu ilke vardır: statüyü belirleyen yalnızca iş değil, işin türüdür. Çırağın ve uzmanın Coca-Cola makinesine aynı anda ulaştıklarında sergiledikleri acemilik ve beceriksizlikler, örgütsel ilkeler arasındaki bir çatışma ve uyuşmazlığın dışavurumudur.⁷¹

70 Benzer bir iddia, Samuel Johnson'ın "Of Bashfulness," *The Rambler*, (1751), No. 139. adlı makalesinde de dile getirilmiştir: "Genellikle, itimat kabiliyetle at başı gider ve yeteneğimiz kesin bir başarıya doğru ilerledikçe, ilk adımlarımıza engel olan hata yapma korkusu yavaş yavaş dağılır. Bu yüzden, utanç verici bir duruma mâni olan çekingenlik, yani bizi kalıcı bir lekelenme tehlikesinden muhafaza eden bu kısa süreli, geçici utanmanın talihsizliklerimizden biri olduğunu söylemek pek de doğru ve mümkün değildir.

71 Böyle anlarda bazen "takılmalar" olur. Bunun, mahcubiyetten veya mahcubiyete sebep olan şeyden kaynaklı gerginliği hafifletmenin bir aracı olduğu söylenir. Fakat çoğu örnekte, bu tür bir latife o an gerçekleşen şeyin ciddi ya

Her toplumsal sistemin düzenleyici ilkeleri muhtemelen bazı noktalarda birbiriyle çatışır. Birey, çatışmanın bir karşılaşma içerisinde dışa vurularak ifade edilmesine izin vermek yerine, kendisini çatışan ilkelerin arasına konumlandırır. Bir an için kimliğini ve bazen de karşılaşmayı feda eder fakat ilkeleri daima korur. Kişi, çatışan varsayımlar arasında ezilir ve böylelikle bunların birbiriyle doğrudan sürtüşmesini engeller. Ya da neredeyse parçalanır ve neticede birbirleriyle çok az ilişkisi olan ilkelerin bir arada işlemlerini sağlar. Toplumsal yapı esneklik kazanır; birey ise sükûnet ve soğukkanlılığını adeta kaybeder.

da gerçek olmadığını söylemenin bir yoludur. Mübalağa, alaycı aşağılama, küçük düşürücü beyan -bunların hepsi, durumun gerçekliğini inkâr etmek suretiyle çatışmanın ciddiyetini azaltır-. Şüphesiz, belki başka bir şekilde, mahcubiyetin sebep olduğu şey de budur. O halde mahcubiyeti ve şakayı bir arada görmek doğaldır zira her ikisi de aynı gerçeğin inkâr edilmesine yardımcı olur.

Dördüncü Bölüm

Etkileşime Yabancılaşmak

I. Giriş

İçinde yaşadığımız Anglo-Amerikan toplumunda, kişi başkalarıyla bir sohbe katıldığı zaman kendiliğinden bu konuşmaya dâhil olmuş olabilir. Düşünmeden, fevrî bir şekilde konuşmaya dalıp, kendisi de dâhil geri kalan her şeyi unutup kendinden geçebilir. Sohbe katılımı hususunda, yoğunlaşmış ve kolay kolay kesintiye uğratılamayacak durumda olsa da ya da tam aksine zayıf ve kolaylıkla dikkati dağılabilecek bir halde olsa da, konuşma konusu onun zihinsel dikkatinin ana odağını oluşturabilir ve o an konuşan kişi de görsel dikkatinin odağında olabilir. Bu tarz bir katılımın bağlayıcı ve uyuşturucu etkisini şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Sohbe bu şekilde dâhil olduğunda kişi, aynı anda hedef odaklı başka faaliyetlerle de uğraşabilir -mesela sakız çiğnemek, sigara tütürmek, rahat bir oturma şekli bulmak, sürekli aynı şeyin tekrarlandığı işler yapmak gibi-. Ancak bunlar yüzünden dikkatini asıl odaklandığı işten ayırmamak için, bu yan-uğraşları soyutlanmış bir halde, geçici bir hafıza kaybına uğramış gibi devam ettirir.

Birey, tıpkı bir hayvan ya da bir bebek gibi, başkalarıyla birlikte bulunmayı gerektirmeyen, münferit işlere de kendiliğinden girişebilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda, yapılacak olan o iş, birdenbire aynı anda hem bir hafiflik ve hem de bir ağırlık kazanarak, işi yapan kişinin sağlam bir gerçeklik duygusu yaşamasına yol açar. Bununla birlikte, en temel ilgi ve dikkat

odağı olarak konuşma başka herhangi bir şeye benzemez, çünkü sohbet tarzındaki konuşma katılımcı için diğerlerinin de içinde olduğu bir dünya ve bir gerçeklik yaratır. Herkesin böyle birlikte ve kendiliğinden katılması adeta *mistik bir birleşme*, bir toplum-sallaşmış vecd halidir. Şunu da anlamalıyız ki, her konuşma kendine özgü müstakil bir varlığa sahiptir ve kendi adına talepleri vardır. Konuşma, kendi sınırlarını muhafaza etme eğiliminde olan, küçük bir toplumsal sistemdir; kendi kahramanları⁷² ve hainleri olan ufak bir bağlılık ve sadakat toprağıdır.

Herkesin birlikte, kendiliğinden katılmasını bir referans noktası olarak alıp, böyle bir katılımın bazen nasıl gerçekleşmediğini ve gerçekleşmemesinin sonuçlarını değerlendirmek istiyorum. Kişinin bir sohbe hangisi yollarla yabancılaşabileceğini, bu yabancılaşmayla beraber ortaya çıkan huzursuzluğu, bu yabancılaşma ve huzursuzluğun etkileşim üzerindeki tesirini ele almak istiyorum. Yabancılaşma aklımıza gelen her türlü konuşmada ortaya çıkabileceği için, buna bakarak sözlü etkileşimin kendine has özellikleri hakkında bir şeyler öğrenebiliriz.

II. Katılım Yükümlülükleri

Kişiler birbirlerinin yanında olduklarında, çok sayıda söze, jest, harekete ve ufak tefek hallere ve olaylara, isteseler de istemeseler de şahit olurlar. Bunlar vasıtasıyla, orada bulunan herhangi bir kişi, kasten ya da istemeden, karakterini ve tutumunu temsilî olarak ortaya koyar. Bizim toplumumuzda bireye, bu anlamlı hal ve hareketleri dikkate alarak münasip bir biçimde davranmasını ihtar eden bir âdâb-ı muaşeret sistemi hüküm sürmektedir. Bu hal ve hareketler yoluyla kişi, kendisine dair düzgün bir benlik

72 Onun kahramanlarından biri, o anki konuşmaya son derece uyumlu olacak şekilde, daha büyük ve önemli meselelere dair bilgi verebilen, ince bir kavrayışa sahip olan nüktedan kişidir. Nükteli sözler söylemek bir daha hiç bu kadar etkili olmayacağı için, sohbe uygun bir fedakârlık teklif edilmiş ve aktörün etkileşime karşı tamamiyle duyarlı olduğunu gösteren bir hareketle, sohbetin başka hiçbir şeye benzemeyen gerçekliğine gereken saygı gösterilmiş olur.

imgesi, orada bulunanlara karşı yerli yerinde bir saygı ve içinde bulunulan ortama da münasip bir hürmet ortaya koymuş olur. Birey, kasten ya da istemeden bir görgü kuralını ihlal ettiğinde, orada bulunan diğer kişiler, tıpkı başka türden bir toplumsal düzen bozulduğunda yaptıkları gibi, törensel düzeni yeniden tesis etmek için seferber olabilirler. Bir âdâb-ı muaşeret sisteminin ayakta tuttuğu törensel düzen vasıtasıyla, bireyin bir konuşmanın akışına kapılıp coşma kabiliyeti, ritüel bir değer yükü ve toplumsal bir işlev üstlenerek sosyalleşir. Esas ilgi odağının seçimi, yan-uğraşların seçimi ve bunlara duyduğu ilginin yoğunluğu toplumsal sınırlamalarla kuşatılmış hale gelir ve öyle ki, bazı şeylere ilgi göstermesi toplumsal olarak münasip görülürken diğer bazı ilgi odakları ise uygunsuz addedilir. Sohbete müdahil olan bireyin kendisinin ve diğerlerinin, konuşmaya ilişkin katılım yükümlülükleriyle adeta hapsedilip kilitlendiklerini hissettiği birçok durum vardır. Böyle bir durumda kişi, esas dikkatini konuşmaya odaklamasının ve konuşmaya kendiliğinden katılmasının uygun bir şey (ve bu yüzden de bizzat istenen ve ölçülü bir şey) olarak görüldüğünü hissetmeye başlar. Aynı zamanda diğer katılımcıların her birinin de aynısını yapmak zorunda olduğunu düşünür. Kişi, eylemlerini çevreleyen ve anlamlandıran törensel düzen sayesinde anlayabilir ki, ilgisini başka bir yere odaklaması kendi adına bir nezaketsizlik olarak görülecektir ve diğerleri üzerinde, ortamda ya da kendisinde de nahoş ve münasebetsiz bir tesir bırakacaktır. Ayrıca işlediği bu kusurun, tam da bundan rahatsız olanların bulunduğu ortamda işlendiğini de anlayacaktır. Etkileşim kurallarını ihlal edenler suçlarını [işte böyle yükümlülüklerle oluşan -t.s.n.] bir hapisanede işlerler.

Bir şeye kendiliğinden dâhil olma işi birisi için ya da başkaları için bir görev olduğu zaman epey zor ve hassas bir şeydir. Mesela sıkıcı veya endişe verici günlük ev işlerinde böyle durumlarla karşılaşırız. Bireyin eylemleri katılım yükümlülüklerini de karşılamış olmak zorundadır ancak, bir anlamda, yalnızca bu yükümlülükleri yerine getirmek üzere hareket edemez zira böyle

bir çaba onun ilgi odağını sohbet konusundan uzaklaştırıp sohbe kendiliğinden katılma kaygısına yöneltir. Burada, etkileşim düzeninin diğer toplumsal düzen türlerinden farklılaştığı bir tarafını keşfederiz. Bu da, yalnızca hoş görülen değil aynı zamanda da istenen ve rasyonel olmayan bir fevrilik unsurudur.

Kişinin, sohbe kendiliğinden katılımı sürdürme yükümlülüğü ve bunu yapmanın zorluğu, onu çok hassas ve kırılgan bir konumda bırakır. Kişinin uygun bir şekilde katılım göstermekten vazgeçmeye zorlanmaması için, kendi hareketlerini kontrol eden diğer katılımcılar tarafından, o kişi bu halden kurtarılır. Ancak onun kurtarılma anında, o da başka birini daha kurtarmak zorunda kalacaktır ve etkileşime giren kişi olarak onun görevi bir hayli karmaşıklaşacaktır. O halde burada sohbet esnasındaki toplumsal denetimin en temel boyutlarından birinden söz edebiliriz: kişi sadece bizzat kendisi münasip bir katılımı sürdürmekle yükümlü değildir, aynı zamanda diğerlerinin de böyle yapabilmesini temin edecek şekilde hareket etmelidir. Onlara karşı, üstlendikleri başka hangi sıfatlarla hangi borçları olursa olsun, bu hareket tarzı, etkileşime giren kişi sıfatıyla onun diğerlerine borçlu olduğu bir şeydir. Bu yükümlülük bize şunu öğretir: Kişi bir sohbet esnasında hangi rolü oynarsa oynasın, etkileşime giren kişi rolünü de oynamak zorundadır.

Bireyin, etkileşime giren kişi *olarak* yükümlülüklerini yerine getirmesi için, kabul görmüş ya da görmemiş sebepleri olacaktır. Ancak her hâlükârda bunu yapabilmek için hızlıca ve incelikli bir tarzda diğerlerinin rolünü üstlenebilmeli ve eğer kendi davranışının diğerlerini şaşkınlığa düşürmesi istenmiyorsa, onların içinde bulunduğu durumun kendi davranışına getirdiği sınırlamaları ve koşulları da anlayabilmelidir. Orada bulunan diğer kişilerin kendiliğinden ve uygun bir şekilde ilgi gösterebileceği şeylerin anlayışlı bir şekilde farkında olmalı ve daha sonra oradaki topluluğa göre tutumlarının, duygularının ve fikirlerinin ifade tarzını değiştirerek yumuşatmaya çalışmalıdır.

Nitekim Adam Smith'in *Ahlakî Duygular Kuramı* adlı eserinde ortaya koyduğu üzere, kişi kendisinin sorun olarak gördüğü şeyleri, duygularını ve çıkarlarını, başkalarının da bunları en üst düzeyde kullanarak, uygun bir şekilde ilgi gösterebileceği tarzda ifade etmelidir. Nasıl ki kişinin etkileşime giren birey *olarak* böyle davranma yükümlülüğü varsa, orada bulunan diğer kişilerden de anlayışlarını o kişi için seferber etmelerini ve bu anlayışının taleplerine göre yönlendirmelerini beklemeye hakkı vardır. Bu iki eğilim, yani konuşmacının kendi ifadelerini hafifletme, dinleyicilerin ise ilgilerini artırma eğilimleri, her biri diğerinin yeterlilikleri ve talepleri ışığında, insanların birbirine doğru inşa ettiği köprüleri meydana getirir. Bu köprüler, onların karşılıklı olarak sürdürülen bir duygu, düşünce ve görüş alışverişine katılım içerisinde, kısa bir konuşma esnasında bir araya gelmesini sağlar. Dünyayı aydınlatan şey, sevginin daha açık türleri değil, işte bu kıvılcımdır.

III. Yabancılaşma Biçimleri

Eğer bir sohbet konusuna birlikte ve kendiliğinden katılımı referans noktası olarak alırsak, aslında bu gibi bir sohbe yabancılaşmanın da yaygın bir şey olduğunu anlarız. Ortak katılım; standart zayıflık ve eksikliklere sahip, kırılğan bir şey olarak görünmektedir, yani muhtemelen kişiyi her an bir tür yabancılaşmaya itebilecek tehlikeli ve istikrarsız bir durumdur. Biz burada mecburî katılımı ele aldığımız için, yabancılaşma biçimleri "yanlış katılım" olarak adlandırılabilir. kötü bir davranış örneği oluşturacaktır. Yabancılaştırıcı yanlış katılımın standart türlerinden bazılarını şimdi ele alabiliriz:

1. *Zibnin başka şeylerle meşgul olması:* Kişi belirlenmiş ilgi odağını ihmal ederek, bütün ilgisini o an konuşulan şeyle alakasız, hatta en azından arkadaş ve katılımcı sıfatıyla orada bulunan diğer insanlarla alakasız bir şeye verebilir. Kişinin meşgul olduğu şey, etkileşime girdiği için artık düşünmemesi gereken bir şey olabilir, ya da karşılaşma esnasında ancak daha

sonra uygun bir anda veya karşılaşma bittikten sonra üzerinde düşünülmesi gereken bir şey olabilir. Zihnindeki meşguliyet, o kişiyle başka bir veya iki katılımcı arasında el altından, kaçamak bir oyun halini de alabilir. Hatta kişi, etkileşime katılmak zorunda olduğu için yerine getiremediği belirsiz bir çalışma-faaliyet standardıyla da meşgul olabilir.

Kişinin meşguliyetinin yakışıklılığı, onun böyle bir şeyle meşgul olmak için ne gibi bir mazereti olduğu konusunda, başkalarının ne hissettiğine göre değişir. Bir aşırı uçta, gayet gönüllü bir şekilde ilgilenildiği düşünülen meşguliyet vardır. Bu durumda, bu kabahati işleyen kişi aslında istese kolaylıkla ilgi ve dikkatini sohbete verebileceği ama kasten ilgisini başka şeylere verdiği intibasını bırakır. Diğer aşırı uçta ise, “gayriihtiyari” bir meşguliyet vardır; bu da başka şeylerle meşgul olma kabahatini işleyen kişinin, etkileşim dışındaki bazı hayatî konularla yoğun olarak ilgilenmesinin bir sonucudur ve gayet makul ve anlaşılabilir bir şeydir.

Geçerli bir mazeretle, dâhil oldukları sohbetten geri çekilebilecek kişiler çoğunlukla sadık kalırlar ve geri çekilmeyi reddederler. Bu yolla diğer katılımcı arkadaşlarına kibarca saygı göstermiş olurlar ve toplumsal olarak mesuliyet sahibi insanları, etkileşimsel olarak sorumluluk sahibi insanlara dönüştüren ahlâkî kuralları tasdik ederler. Şüphesiz, bu kurallar ve yeniden tasdik edici bu jestler vasıtasıyla, toplum, yüz yüze karşılaşmalarda sürdürülen küçük dünyalar için güvenli bir yer haline getirilmiş olur. Aslında öyle görünüyor ki, hiçbir kültür bu geçici gerçekliklere bahşedilebilen itibar ve ehemmiyeti tasvir eden temsili hikâyelerden mahrum değildir. Mesela her yerde bir tür Armada’yla muharebe etmek için yola çıkmadan önce, kahramanca bir oyunu tamamlayan, hatırası kutsanmış bir Drake ve yine her yerde, soyduğu kişilere ve bu soygunları yaptığı için kendisini ipe çekenlere karşı, etkileyici bir şekilde nazik olan bir kanun kaçağı, haydut buluruz.⁷³

73 Fakat aynı toplumdaki farklı tabakalar, üyelerinin karşılaşmalarda nasıl dav-

2. Kendisiyle meşgul olmak: Kişi, yapmakta olduğu işi iyi ya da kötü yaptığı için, diğerlerinden istenen ya da istenmeyen bir cevap gelmesine yol açan biri olarak, belirlenen ilgi odağıyla meşgul olmak yerine, kendisiyle olması gerektiğinden çok daha fazla ilgileniyor olabilir. Elbette o kişinin bir konuşma konusu olarak kendisinden bahsetmesi –böylece ben-merkezci olması– mümkündür fakat kendisiyle meşgul olmamalıdır. Öyle görünüyor ki, sohbet konusu tesadüfen kişinin kendisi bile olsa, onun kendisiyle meşgul olması sohbet konusuna derin bir ilgi duymasından kaynaklanmaz. Daha ziyade bu durum, konuşma içeriğiyle ilgilenmekte özgür olması gerektiği anda, ilgisini etkileşime giren kişi olarak kendisine yöneltmesinden kaynaklanır.

Kişinin kendisiyle meşgul olmasının sebepleri hakkında genel bir iddia daha eklenmelidir. Etkileşim esnasında kişi, çoğu zaman diğerleri tarafından ya da o durumdaki gayri şahsi olgularla, mesela en azından kendisi için geçici olarak kabul edilebilir olan bir benlik imgesi ya da benlik değerlendirmesi yoluyla uyumlu hale getirilir. O zaman kişi, ilgisini daha az hassas olan meselelere yönlendirebilir. Bu benlik tanımı tehdit edildiğinde, vuku bulan hadiseyi düzeltmek için, genellikle alelacele bir gayretle ilgi ve dikkatini etkileşimden uzaklaştırır. Eğer hadise, etkileşimdeki konumunu ve saygınlığını artırmasını destekleyecek bir durum oluşturursa, kendisiyle meşgul olmaya yönelmesi bir memnun olma yolu olabilir. Ancak hadise etkileşimdeki saygınlığını azaltacak ve benlik imgesine zarar vererek gözden düşürecek bir tehdit oluşturursa, bu durumda adeta kaçarak, kendisiyle meşgul olmaya yönelmesi benliğini koruma ve yaralarını kapama yolu olabilir. Kaybetme riski, kendisiyle meşgul olmanın en yaygın sebeplerinden biridir ve kazanmaya yönelik tehditten daha önemlidir.

ranmaları gerektiğini öğrenmelerini aynı düzeyde önemsemeyebilirler. Sohbetleri canlı ve neşeli tutma eğilimi, bazı toplum tabakalarının, illa yakın tabakalar olmasına gerek yok, diğerlerinden belirgin bir şekilde farklılaşma yöntemi olabilir.

Kendisiyle meşgul olmanın sebebi ne olursa olsun, hepimiz adeta bu durumun bir ifadesi olan, eylemlerdeki tereddüde ve bocalamalara aşınayızdır; hepimiz mahcubiyet denilen şeyin ne olduğunu biliriz.

Kendisiyle meşgul olmak, bir nevi etkileşimsel toplumsal sistemin içerisinde bulunan sorunlarla meşgul olmak şeklinde de düşünülebilir ve bu haliyle başka türdeki içsel meşgulliyetlerden daha çok ortak akla özgü düşüncelerle ele alınır. Aslında, bu gibi diğer uygunsuz katılım türlerine dair ortak akılla ifade edilen kelimelere sahip değiliz. Bunlardan ikisini, kendisiyle meşgul olmaya benzer olduklarını vurgulamak için, “etkileşimle-meşgul olmak” ve “başkasıyla-meşgul olmak” şeklinde isimlendirerek bazı hususlara değineceğim.

3. *Etkileşimle meşgul olmak:* Konuşmadaki bir katılımcı, sohbetin resmî konusuna kendiliğinden dâhil olmak yerine, etkileşimin, etkileşim *olarak*, ilerleme biçimiyle bilinçli bir şekilde gereğinden fazla meşgul olabilir. Etkileşimle meşgul olmak, kendisiyle meşgul olmak kadar meşhur ve yaygın olmadığı için, örnekler vererek bunun sebeplerinden bazılarını açıklayabiliriz.

Etkileşimle meşgul olmanın en çok rastlanan sebeplerinden biri, belki de kişinin etkileşimin “iyi gitmesi” için özel bir mesuliyele sahip olmasıyla ilişkilidir; mesela orada bulunanların konuşmaya düzgün bir şekilde katılmalarını sağlamak gibi. Bu yüzden, küçük bir sosyal toplulukta ev sahibesinin, konuklarının arasına karışması ve onların devam ettirmekte olduğu sohbe- te içtenlikle katılması beklenir. Fakat aynı zamanda eğer işlerin seyri iyi gitmezse, ev sahibi, bu başarısızlık yüzünden diğerlerinden daha fazla sorumlu tutulacaktır. Bunun sonucu olarak, bazen o yerin toplumsal ortam düzeneğiyle ve bir bütün olarak o akşamın gidişatıyla o kadar çok ilgilenir ki, kendini kendi partisinin akışına bırakmasının imkânsız olduğunu anlar.

Etkileşimle meşgul olmanın başka bir sebebine daha değinilmelidir. İnsanlar bir sohbe- te girdiklerinde, başkalarını orada

bırakarak veda etmenin sonucunda oluşacak, muhtemelen incitici etkileri telafi edecek bir gerekçe bulana kadar, bu konuşmayı devam ettirmek zorundadırlar. Etkileşime girildiğinde, kişilerin elinde ortama uygun ve konuşulacak bazı konular olması ve bu konuların sohbeti sürdürmeye yetecek kadar bir muhtevaya sahip olması gerekir; yani sağlam bir sohbet kaynağı gerekir.⁷⁴ “Havadan sudan muhabbet etmek” dediğimiz şey işte bu amaca hizmet eder. İnsanlar muhabbet konusunu tükettiklerinde, kendilerini resmen hakkında konuşulacak hiçbir şeyin kalmadığı bir konuşma hali içinde bulurlar; “zahmetli bir sessizlik” şeklinde yaşanan etkileşimle meşgul olma hali, işte bu durumun tipik sonucudur.

4. Başkasıyla meşgul olmak: Etkileşim esnasında kişinin, ilgisinin hedefi olan başka bir katılımcının varlığı yüzünden dikkati dağılabilir -tıpkı kendisiyle meşgul olma örneğinde, kendisiyle çok fazla ilgilendiği için dikkatinin dağılmasında olduğu gibi-.⁷⁵

Eğer insan sohbet esnasında, ne zamanki belirli kişilerin varlığında, sohbet konusuna gerektiği şekilde katılmak yerine bu kişilerle haddinden fazla ilgilenmekte olduğunu anlıyor ise, o zaman onun gözünde bu belirli kişiler etkileşimdeki kabahatli katılımcılar olma vasfını kazanabilirler. Özellikle, o belirli kişilere dair bunu hisseden tek kişi olmadığını biliyorsa bu yargı daha da netleşir. Bu durumda, muhtemelen böyle algılanan kişilere belli özellikler atfederek onları itham eder ve böylelikle onların sebep olduğu dikkat dağınıklığını bu şekilde açıklamaya ve sorumluların kim olduğunu izah etmeye çalışır. Etkileşimi anlamak için bu yolla atfedilen özelliklerden bazılarını sıralamak faydalı olacaktır.

74 Sağlam kaynaklar sorunu şu çalışmamda daha ayrıntılı ele alınmıştır: bkz. E. Goffman, “Communication Conduct in an Island Community,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1953, XV. Bölüm.

75 Başkasıyla meşgul olma hali şu çalışmada kısaca fakat açıkça ele alınmıştır: James Baldwin, *Social and Ethical Interpretations in Mental Development* (London, 1902) , ss. 213-14.

“Yapmacıklık” ve “samimiyetsizlik” tabirleriyle, kişi, jestler yoluyla bir şeyi yaparmış gibi görünenleri tanımlamaya çalışır. Yapmacık davranan bu kişiler, davranışlarının sanki doğal bir şekilde, anlamlı bir akışı olduğunun o kişi tarafından kabul edilmesini beklerler. Cooley’in bahsettiği üzere yapmacıklık “...başkalarını etkileme tutkusunun, oturmuş bir karaktere nispeten dengesiz bir şekilde açığa çıktığı ve o karakterin bariz bir çarpıtma ve poz takınmasına sebep olduğu durumlarda ortaya çıkar.” (...) “Bu yüzden en basit konuşmalarda bile, kendilerini unutup açık yüreklilikle ve tarafsız bir şekilde konuya girmediği anlaşılan kişiler vardır. Böyle yapmak yerine, karşılaşacakları övgü ya da yergiyi tasavvur ederek, sürekli diğerlerinde bırakacakları izlenimi düşündükleri ve genellikle yergiden kaçınıp övgü kazanmak için bir parça sahte tavır takındıkları anlaşılmaktadır.”⁷⁶ Sahte ve yapmacık insanlar en başta, dışarıdan bakan birinin onlar hakkında yapacağı değerlendirmeyi kontrol altına almayı çalışırlar ve kısmen kendi sahte tavırlarıyla anlaşılırlar. Samimiyetsiz insanlar en başta, dışarıdan bakan birinin onların belli şeylere ya da kişilere, özellikle de dışarıdan bakan kişiye yönelik tutumlarına dair oluşturacağı izlenimi kontrol etmeye çalışırlar ve kendi sahte tavırlarıyla anlaşılmadıkları görülür. Şunu da eklemeliyiz ki, kendisiyle çok fazla meşgul olduğu anlaşılan insanlar, kendilerine ne olacağı ya da ne olduğuyla haddinden fazla ilgili göründükleri izlenimini verirler. Oysaki samimiyetsiz ya da yapmacık olduğu anlaşılan insanlar ise, devam eden süreçte neyi başarabilecekleriyle haddinden fazla ilgilenirler ve istedikleri şeyleri başarmak için de ona göre bir hal ve hareket tarzı takınırlar. İnsan, başkalarının yapmacık, sahte veya samimiyetsiz olduğunu sezdiğinde, genellikle onların kendi menfaatlerini artırmak için, iletişim içerisindeki konumlarının avantajından haksız bir şekilde faydalandıklarını; etkileşimin en temel kurallarını çiğnediklerini düşünür. Onların haksız oyununa karşı hissettiği düşmanlık

76 Charles H. Cooley, *Human Nature and the Social Order* (Charles Scribner's Sons, New York, 1922), ss. 196, 215.

sebebiyle, sohbete katılmakla ilgilenmeyi bir kenara bırakıp, onlara ve onların kötü tavırlarına odaklanır.

Başkalarının, kendileriyle meşgul olmasına sebep olanlara atfedilen özellikler üzerine düşünürken, had bilmezlik etkenine önem vermeliyiz. Analitik anlamda baktığımızda, aşırı tevazu da başkalarıyla meşgul olmanın sebeplerinden biri olarak sayılmalıdır, fakat ampirik olarak, had bilmezlik bu ikisinden de önemlidir. İnsanların başkalarında had bilmezlik olarak gördüğü şeyler çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Had bilmez insanların kendilerini övdükleri görülebilir; sanki diğer insanlar onlara çok ilgi duyuyorlarmış ve onların özel hayatını biliyorlarmış gibi, kendileriyle ve yaptıklarıyla ilgili çok fazla konuşurlar. Başka insanların münasip gördüklerinden çok daha sıklıkla ve daha uzun süre konuşurlar. Gerçekte olduğundan daha bariz bir “ekolojik” duruş sergileyebilirler.

Başkalarıyla meşgul olmanın diğer bir ilginç sebebi de “aşırı ilgi”yle alakalıdır. Herhangi bir konuşma esnasında, bireyin kendisini konuşmaya ne kadar dâhil edeceğine ve kendisini ne kadar bütünüyle kaptıracağına göre standartlar tespit edilir. Kişi, bu esnada duygularının aşırı kabarmasının ve etkileşimde duygulara dair onun için belirlenmiş sınırları yıkacak bir hareket yapmaya hazır olmasının önüne geçmek zorundadır. İlgisizliğini de ifade etmek üzere bir pay bırakmalıdır ama elbette bu payın büyüklüğü de, ortamın ve ortamdaki resmî rolünün toplumsal olarak kabul edilmiş önemine göre değişir. Kişi, konuşma konusuyla aşırı ilgili hale geldiği takdirde ve başkalarına duyguları ve hareketleri üzerinde gerekli bir öz-denetim tedbirine de sahip olmadığı izlenimini verdiği zaman, yani kısacası etkileşimsel dünya onun için fazla gerçek hale geldiğinde, diğer insanlar konuşma konusundan çok, konuşan kişiyle ilgilenmeye başlarlar. Bir kişinin aşırı hevesliliği, diğerinin yabancılaşması haline gelir. Her hâlükârda şunu anlarız ki, aşırı ilgi ve katılım göstermek, etkileşime giren kişi olarak bireyi bir an için kısıtlayan ve yetersizleştiren bir etki yapar. Bu durumda kişi, diğerlerinin durumuna uyum sağlaya-

maz hale gelirken, diğerleri onun durumuna uyum sağlamak zorunda kalır. İlginçtir ki aşırı-İlgili kişinin bu dürtüsü bir parça zayıfladığında, yakışksız halinin farkına varıp bu yüzden mahcup olabilir. Bu da bize, kişinin başkaları üzerindeki yabancılaştırıcı etkisinin, genellikle kendi üzerinde de tesir bırakmasından kurtulamayacağını gösterir. Bu husus bir yana, aşırı ilgili olmaya isteklilik, o an için kendi duygularını, toplumu etkileşim kurabilecek güvenli bir yer haline getirmesi gereken ahlâkî kuralların üzerinde tutan çocuklar, *kendini pek beğenmiş kibirli kişiler* ve her çeşit efendiler tarafından uygulanan bir zorbalık biçimidir.

Başkasıyla meşgul olmanın son bir sebebi daha belirtilmelidir. Eğer kişi bir sohbet konusuna dâhil olacaksa o halde bir dinleyici olarak, işitsel ve görsel dikkatini iletişim kaynağına, yani konuşmacıya, özellikle de konuşmacının sesine ve yüzüne vermelidir. (Bu bedensel gereklilik, konuşmacıya ilgisiz olmayı bir hakaret addeden toplumsal kurallar çerçevesinde vurgulanmıştır.) Eğer konuşmacının iletişim aracının kendisi, mesaj gönderiminin gerçekleşmesi esnasında ilave bilgi aktarıyorsa, o zaman muhtemelen, çekişme içinde olan bu iki uyarıcı kaynak yüzünden dinleyicinin dikkati dağılacaktır zira neyin söylendiğinden ziyade konuşmacının kendisine aşırı odaklanacaktır. Dikkat dağıtan sebepler çok iyi bilinmektedir: konuşmacı çok çirkin veya çok güzel olabilir; pelteklik ya da kekemelik gibi bir konuşma bozukluğu olabilir; konuştuğu dile, lehçeye ya da jargona dinleyicilerin beklediği kadar hâkim olmayabilir; yüzünde yarık dudak, göz seğirmesi, şaşılık, ya da göz kayması gibi küçük bir tuhafılık olabilir; boyun tutulması veya ses kısılması gibi geçici iletişim sorunları olabilir. Açıkçası, kusurlar dinleyicinin dikkatini yöneltmesi gereken iletişim aracına ne kadar yakınsa, muhtemelen dinleyici üzerindeki şaşırtıcı etkisi o kadar azdır. (Şunu da eklemeliyiz ki, bir konuşmacı dikkatini dinleyicisine yöneltmek zorunda olduğu fakat açıkça onun farkında olmadığı sürece, dinleyicinin kılık kıyafetindeki kusurlar konuşmacının huzursuz olmasına yol açabilir). İletişim aracındaki bu ufak be-

densel kusurlar, bunlardan muzdarip olan kişiyi günlük temas trafiğinden uzaklaştırır ve onu kendi gözünde, ya da başkalarının gözünde hatalı şekilde etkileşime giren birine dönüştürür.

Yabancılaştırıcı dikkat dağılmasının sebeplerine dair bu tartışmayı sonlandırırken açık bir uyarı yapmalıyım. Kişi, başkalarının etkileşime uygunsuz bir biçimde katıldığını düşündüğü zaman, daima kendi grup standartlarına göre başkalarının münasebetsizce davrandığını düşünecektir. Benzer şekilde, bariz bir samimiyetsizlik, yapmacıklık ve had bilmezlik sergilediği için, belli bazı kişilerin kendisiyle gereğinden fazla meşgul olmasına yol açan kişi, sohbet disiplininin çok sert ve katı olmadığı alt kültürlerin kendi içinde pek göze batmaz. Ancak, farklı kültürel grupların üyeleri birbirleriyle etkileşime girdiklerinde, katılımcılardan en az biri, diğerleri tarafından uygunsuz davranış olarak görüleceğini düşündüğü şeyler yapmamak için, sohbet konusuna içtenlikle dâhil olmaktan çekinir.⁷⁷ İşte hasbelkader bir arada bulunduğumuz kişilerin münasebetsiz davranışlarının sebebini açıklamaya çalışırken, en azından daha en baştan kabahatli kişinin şahsiyetinde bir suç aramaktan ziyade, ilk önce bu anlam taşıyan âdetlerdeki farklılıklara bakmalıyız.

IV. Katılım Kusurlarının Dolaylı Sonuçları Üzerine

Bir etkileşime duyulan inancı kaybetmenin zihnini başka bir şeyle meşgul olması, kendisiyle meşgul olma, başkasıyla meşgul olma ve etkileşimle meşgul olma şekillerinde ortaya çıkabileceğini ifade etmiştim. Bu yabancılaşma biçimleri tanımlama amacıyla birbirinden ayırt edilmiştir. Gerçek konuşmada bunlardan

⁷⁷ Mesela geleneksel Shetland yerlileri arasındaki toplumsal ilişkilerde "Ben" zamiri nadiren kullanılır. Bu zamirin Büyük Britanya anakarasından gelen insanlar ve özellikle Amerikalılar tarafından daha sık kullanılması, Shetland yerlilerinin Shetland'dan olmayan bu insanların had bilmez ve küstah olduklarını düşünmelerine sebep olmuştur. Şunu da ilave etmeliyiz ki yerliler, Shetland nezaketi gereği, ben zamininin kullanılmasından hazzetmediklerini hiç dile getirmedikleri için, adaya dışarıdan gelenler bu tavırlarının Shetland yerlilerini huzursuz ettiğini bile bilmezler.

biri meydana geldiğinde diğer türlerin de ortaya çıkması pek gecikmez.

Kişi, kendisinin veya diğer katılımcıların ilgilerini, onun kabul ettiği standartlara göre yönlendirmeyi başaramadığını ve bunun sonucunda etkileşime ve katılımcılara karşı münasebetsiz bir tutum ortaya koyduklarını anladığında, tıpkı törensel düzenin başka herhangi bir yükümlülüğü çiğnendiğinde olduğu gibi, muhtemelen duyguları bu yakışıksızlık sebebiyle harekete geçecektir. Fakat mesele burada bitmez. Diğer törensel yükümlülüklerle karşı olduğu gibi katılım yükümlülüklerine karşı işlenen bir kusura şahit olunması da, şahit olanın dikkatini mevcut konuşmadan uzaklaştırıp bu konuşma esnasında işlenen kusura yöneltir. Eğer kişi işlenen kabahat konusunda kendisini sorumlu hissediyorsa, muhtemelen kendisini utanç verici bir şekilde mahcup hissedecektir. Eğer başkaları bu kusurdan mesul görünüyorsa, o halde de muhtemelen öfkeli bir şekilde onlar adına kendini mahcup hissedecektir. Fakat bizzat kendisiyle meşgul olarak mahcup olmak ya da başkasıyla meşgul olarak onun adına mahcup olmak bile tek başına katılım yükümlülüklerine karşı işlenen birer kusurdur. Bir katılım kusurunun cezalandırılması bir yana, ona yalnızca şahit olunması bile etkileşime karşı bir suça sebep olabilir. Bu da, birinci suçu işleyen kişiyi hem kurban hem de bir suçlu haline getirir. Bu yüzden sözlü etkileşim esnasında bir kişi huzursuzluk yaşadığında, genellikle diğerleri bu huzursuzluk yüzünden ondan çok daha fazla rahatsız olur.

Bu noktada bir kayıt düşmeliyiz. Kişi yanlış katılım sergileyebilir ama durumu fark ettikleri için doğru düzgün bir katılım sergilemekten alıkonmak bir yana, ne o ne de diğerleri durumun böyle olduğunun farkında bile olmayabilir. Ancak birilerinin bunu fark etmesiyle açığa çıkabilecek örtük bir kusur işler. Diğerleri onun yanlış katılım sergilediğini fark etmeye başladıklarında ve bu gerçeği ona aktardıklarında, o kişi bu yüzden mahcup bir şekilde bocalamış hale gelebilir. Bu gerçeği bizzat kendisi de keşfetse muhtemelen bu şekilde mahcup olarak bocalayacaktır. Do-

layısıyla, insan derin düşüncelere dalmışken “kendine gele”bilir ve kendisini mahcup bir şekilde bir etkileşimin ortasında ama bu etkileşime açıkça yabancılaşmış halde bulabilir.

V. Katılımın Yapmacıklığı

Bir sohbet, o sohbeta katılması gereken kişinin ilgisini içtenlikle çekmeyi başaramadığında, o kişi gerçekten konuşmaya katılıyor ve ilgi duyuyormuş gibi bir görüntü vermeye çalışır. Durumu kurtarmak istemesinin sebebi ne olursa olsun, diğer katılımcıların duygularını ve kendisine dair iyi düşüncelerini korumak için bunu yapmak zorundadır. Böyle yaparken, kendisi bu durumdan hoşnutsuz olsa da bu hoşnutsuzluğun diğerlerine de sirayet etmesine engel olarak, yanlış katılımın dolaylı sonuçları üzerinde yatıştırıcı bir etki oluşturur. Fakat aynı zamanda, kendisi ile kendisi için gerçek olabilecek dünyanın arasını da açmış olur. Bu şekilde oluşan uçurumu, çoğu zaman sohbet esnasında belirgin bir şekilde fark edilen bir nevi huzursuzlukla doldurur. Bu, katılım yükümlülüklerinin ne bir kenara bırakılabildiği, ne de içtenlikle yerine getirilebildiği zamanlarda oluşan bir huzursuzluktur. Bu, kişinin etkileşimle çepeçevre kuşatılmış olmasına rağmen etkileşimin gerçekliğinden koptuğu anlarda beliren bir huzursuzluktur.

Bir yetenek olarak yapmacık katılıma dair değerlendirmeler, yabancılaşmış bireyin neden böyle bir sahteliğe tevessül ettiğine göre değişir. Bazı ilgi ve katılım gösterilerinin çıkarıcı ve bencilce olduğu hissedilir, çünkü bireyin nihai olarak diğerlerinin duygularıyla değil, onları kendileriyle ilgilendiğine inandırarak bundan ne kazanabileceğiyle ilgilendiği görülmektedir. Kişi, sohbetle meşgul olduğu intibayı verir ama gerçekte sadece böyle bir intiba bırakmayı düşündüğü anlaşılır.

Öte yandan, eğer yabancılaşmış birey hakikaten diğerlerinin duygularıyla, mesela onların kendilerine göre önemli gördüğü konularla ilgileniyorsa, o zaman bu duyguları koruyan her hareket bir incelik olarak görülebilir ve bu yönüyle onaylanabilir.

Şunu da belirtmeliyiz ki, çoğu zaman, etkileşime giren ince düşünceli kişinin ilgi gösterisi onun aslında yapabileceğinin çok daha azıdır. Sanki neredeyse onun iradesini aşan bir güç, onu diğer kişilere ve kendisine, bu katılımcılarla gerçekleştirilen bu tür bir etkileşimin ilgisini çekmediğini göstermeye zorlar. Biri-leri, onun bu etkileşimin belki de çok ötesinde ve üzerinde bir konumda olduğunu anlamalıdır. Burada aslında isyan etme pozisyonunda olmayanlar tarafından ortaya konulan bir itaatsizlik biçimini görürüz.

Ustaca ve bilerek saklanan yanlış katılımın pek de fazla gizlenmemesi can sıkıntısının da belirtilerini oluşturur. Can sıkıntısının bazı belirtileri, bireyin karşılaşmayı ya da bu karşılaşmaya resmî katılımını bitirmek için hiçbir şey yapmayacağını ama buna artık eskisi kadar da ilgi göstermeyeceğini ortaya koyar. Kişinin, bir dergiye göz atmak ya da bir sigara yakmak gibi yan-ıuğraşlara dalmaya başlaması bu gibi belirtilere örnektir. Can sıkıntısının diğer belirtileri, kişinin resmi katılımı bitirmek üzere olduğunu gösterir ve buna dair inceden bir uyarı gibidir.⁷⁸

Sıkıldığına dair işaretleri açıkça belli etmek düşüncesizliktir. Fakat bir şekilde bunu yapan insan diğerlerini, hissedilmeyen bir şeyi hissediyormuş gibi yapmadığına ikna eder. En azından, diğerleri kişiyle hangi noktada aynı tarafta olduklarını bilir. Bu işaretleri tamamen bastırmak sakıncalıdır zira böyle yapmak diğerlerinin, durumun gerçekte nasıl olduğunu gösteren geri bildirim ipuçlarından faydalanmasını engeller. Böylece bir yanda ilgili bir şekilde katılıyormuş gibi görünme yükümlülüğü varken, öte yanda ise kişinin çok da aşırı yapmacık davranmamasına yol açan bir yükümlülük daha vardır. Sıkıcı bir kişinin benliği, me-sela vedalar esnasında ya da birine sevgisini ilan ederken olduğu gibi, olayların akışına çok fazla bağlandığında, sıkılan kişi muh-

78 Aslında “uygulamalı insan ilişkileri” üzerine sınırlı bir literatür vardır. Bu literatür, mesela daha üst konumda olan birinin diğerine, yüzünü kurtaracak şekilde, gerçek bir veda edebilmesi için müsaade ederek, görüşmenin bittiğini nasıl ima ettiği gibi konuları ayrıntılarıyla tasvir eder.

temelen yabancılaşma işaretlerini gizlediği için güçlü bir vicdan azabı duyar ve tamamen sahte bir ilgiyle etkileşime katılır. Dolayısıyla hayatın en dokunaklı ve en önemli anları, çoğu zaman insanın en yapmacık davranmaya mecbur kaldığı anlar olabilir. Bu anlar aynı zamanda, sıkıcı kişinin diğerlerinin içtenliğine en çok ihtiyaç duyduğu ve bu içtenlik talebine en az karşılık bulduğu zamanlar olacaktır.

Bir ilgi gösterisinin, çıkarıcı ve nabza göre şerbet veren katılımcılar tarafından yalancıkta yapılan hareketlerle şekilleneceğini ifade etmiştim. Aynı gösteri, kendisiyle çok fazla meşgul olduğu için mahcup hissedenler tarafından da yapılabilir. Hatta bu kişiler gösterilerine, sıkıldıklarını ima eden yapmacık belirtileri de eklerler. Böylece, kendileri üzerinde şüphe uyandıran bir durumu değiştirmeyi ve başkaları üzerinde şüphe uyandırmasını sağlamayı ümit ederler. Bu gözlemi bir adım öteye taşıyan ve bireyin kendisinin sıkıldığına inandığı zaman, gerçekten mahcup olduğunu kendisinden bile saklamaya çalışabileceğini iddia eden bir psikolojik doktrin vardır.⁷⁹

Katılımcıların kendiliğinden ve içtenlikle bir katılımı sürdürmeye mecbur hissettikleri ama bunu başaramadıkları sohbetler, aslında kendilerini huzursuz hissettikleri ve başkalarının da kendilerini huzursuz hissetmesine sebep oldukları etkileşimlerdir. Kişi, bazı durumların kendisinde ve başkalarında yabancılaşmaya yol açacağını, oysaki başka bazı durumlarınsa hiç de böyle bir şeye yol açmayacağını fark eder. Bazı bireylerin hatalı şekilde etkileşime giren kişiler olduğunu düşünür, çünkü ona göre bu kişiler toplumsal karşılaşmalara içtenlikle katılmaya hazır değildirler. Kişi, bu dik başlı katılımcılardan bahsederken “soğuk ne-

79 Bu konunun psikoanalitik versiyonlarına dair bkz. Ralph Greenson (“On Boredom,” *Journal of the American Psychoanalytical Association*, vol. I : 7-21) ve Otto Fenichel (“The Psychology of Boredom,” no. 26 in the *Collected Papers of Otto Fenichel*, First Series [Norton, New York, 1953]) . Can sıkıntısı kültü ve bu kültürün ergenlerin dünyasındaki yerine dair bazı ilginç gözlemler için J. D. Salinger’in şu romanına bakılabilir: *The Catcher in the Rye* (Little, Brown, Boston, 1951).

vale”, “”insanın neşesini kaçıran kişi”, “sıkıcı tip”, “oyunbozan” gibi adlar takar. Kendisinden daha üst bir konumda olanlarla sohbet etmeyi beceremeyenlere patavatsız derken, kendisinden daha aşağıda olanlarla sohbe katılmaya tenezzül etmeyenlere ise züppe diyebilir. Her iki durumda da bu insanları mevkilerini etkileşimden daha önemli görmekle itham eder. Daha önce belirtildiği üzere kişi, tavırları ve toplumsal vasıfları sebebiyle hatalı olan bireylerin, başkalarının etkileşime tam olarak katılmasını engellediğini de bilir. Her etkileşimde, herkesin kendiliğinden katılımını ve ilgisini devam ettirmesini sağlayan bir rol işlevinin geliştiği de aşikârdır. Harekete geçirici olan bu işlev, etkileşim esnasında farklı zamanlarda, farklı katılımcılar tarafından üstlenilebilir. Bir katılımcı etkileşimin devam etmesini sağlayamadığında, diğer katılımcılar onun yükünü paylaşmalıdır. Etkileşimi devam ettirme konusunda nam salmış, bu anlamda daima bir cankurtaran rolü üstlenen ve bu yüzden de minnettarlık ya da kızgınlık duygularını üzerine çeken bir kişi olabilir.

VI. Çerçeveyi Genelleştirmek

1. Katılım Yükümlülüklerinin Şartları: Kendimize çizdiğimiz sınırlardan biri; aynı ortamda bir arada olan kişilerin zorunlu olarak sohbetin resmî katılımcıları olmayı sürdürdükleri ve sohbe kendiliğinden katılmaya devam ettikleri durumları ele almaktı. Bu bir referans noktası olarak alınabilecek kadar sık görülen bir durumdur fakat en nihayetinde bununla sınırlı kalmamıza gerek yok. Aslında katılım yükümlülükleri, kişinin içerisinde bulunduğu şartların bütününe göre tanımlanır. Bu yüzden, o an orada bulunanların asıl ilgisinin fiziksel bir göreve hasredildiğinin düşünüldüğü durumlar vardır; sohbetin, devam ettirildiği sürece, eldeki mevcut işin gerekliklerine göre ilerletilmesi ya da bırakılması gereken bir yan-uğraş olarak ele alınması lazımdır. Belli bir katılımcının rolünün ve statüsünün farklı bir şekilde ifade edildiği başka durumlar da olacaktır. Bu durumlarda katılımcı sohbet esnasında tıpkı bir şövalye gibi rahat davranır ve o anki isteğine göre, dürüst bir şekilde katılma ya da katılmama

hakkını kullanır. Mesela bir baba bazen yemek esnasında ailenin küçük üyeleri tarafından yapılan bir sohbe katılmama hakkına sahiptir, oysaki onların böyle bir tercih hakkı yoktur.

Kişinin, diğerleri için beklenenden daha farklı bir ilgi gösterme tarzını benimsediği bir örneği belirtmeliyim. Gençlerin yaşlılardan gelen sataşma ve muzipliklerde ya da işçilerin işverenlerden gelen sorularda ve benzeri durumlarda olduğu gibi, daha alt konumda olan kişinin sükûnetini yitirmesi, üst konumda olan kişi tarafından, o katılım biçiminin beklenen ve münasip bir parçası olarak görülür. Böyle zamanlarda, aşağı konumda olan kişi konuşmaya kendiliğinden katılması gerektiğini düşünebilir fakat bunu yapamayacak kadar telaşlıdır. Üst konumda olan kişiye, asıl ilgi odağının o anki konuşma değil, konuşmaya çabalayan aşağı konumdaki kişinin gülünç halleri yüzünden oluşan daha genel durum olduğunu düşünebilir.⁸⁰ Aslında eğer alt konumda olan kişi bu gibi hallerde soğukkanlılığını ve sükûnetini korursa, üst konumdaki kişi utanmış ve mahcup hissedebilir. Yine benzer şekilde, bir kişinin, o an içinde bulunduğu zorluklar yüzünden, zihni meşgul ya da aşırı ilgili görünmesi gerektiği durumlar vardır. Bu yanlış katılım, bir şekilde etkileşimi sekteye uğratabilir fakat kişinin sergilediği eksiksiz vakar orada bulunanları infiale sürükleyip bu defa etkileşimi daha da büyük bir sekteye uğratar. Dolayısıyla, kişinin bazen zor koşullarda konuşmaya katılımını ve ilgisini sürdürürse bir etkileşim kahramanı olarak görüleceği doğrudur, fakat başka zamanlarda böyle bir sadakat deli cesareti olarak görülür.

Aynı sözlü etkileşime dair farklılık gösteren yükümlülükler, halka hitap etme gibi geniş çaplı etkileşimlerde en bariz şekilde

80 Kendisiyle çok fazla meşgul olan mahcup insanın gülünçlüğü, aslında buna şahit olanlar için içtenlikli katılımı sağlayacak bir uyarıcıdır. Öyle ki, konuşma esnasında orada bulunanların ilgisini çekmede zorluklar yaşandığı zaman, kişiler nöbetleşe âdâb-ı muaşerete aykırı küçük kural ihlalleri yapıp mahcup duruma düşebilirler ve böylece ilgiyi ve katılımı sağlarlar. İşte bu yüzden ki, doğru toplumsal davranışın bütün kurallarına harfiyen riayet edildiğinde, etkileşim gevşek, bayat ve düz bir hale gelebilir.

görülebilir. Muhtemelen bu gibi örneklerde, konuşması ya da dinlemesi beklenen tam katılımcılar ile göze batmadan etrafta gezinmesi ve ortamdaki bazı hareketleri gözlemlemesi beklenen katılımcı-olmayan uzmanlar arasında, katılım rollerinin ihtisaslaşması ve ayrışmasını görebiliriz. Katılımcı olmayanlar mesela, hizmetçiler, kapıcılar, teşrifatçılar, kâtipler ve sunuculardır. Bu görevlilerin etkileşimdeki sırası onlar açısından belirli bir hak ve yükümlülüktür. Bu onlar için ve onlar tarafından kabul edilmiştir ve eğer onlar gerçekten konuşmanın içeriğine açıkça katılsalardı huzursuzluğa sebep olurlardı. Onların bu konuşmaya yan- uğraş olarak bakmaları, o duruma saygı gösterdikleri anlamına gelir.

Geniş çaplı etkileşimde bizzat katılımcılar, iki ya da üç kişilik konuşmalarda sahip olmadıkları bir yetkiye sahiptirler. Zira belki de olayların akışına dâhil olacak ne kadar çok katılımcı varsa, ortamın herhangi bir katılımcıya olan bağımlılığı o denli azalır. Her hâlükârda, genellikle geniş çaplı etkileşimlerde az sayıdaki bir grup katılımcının, bir anlığına ana oyunun ve tartışmanın dışında yan-oyunlarla meşgul olmasına ve yan-tartışmalar yapmasına izin verilebilir. Tabii bunu yaparken seslerini ve tavırlarını resmî akışa saygı gösterecek şekilde ayarlamaları şarttır. Aslında, bir katılımcı kısa bir süre için odayı bile terk edebilir ve bunu o şekilde yapar ki, bedeni orada olmasa bile, esas ilgi odağının hâlâ o konuşma olduğu izlenimini bırakır. Böyle durumlarda, ana ilgi ve yan- ilgiler resmî olarak şeklen sürdürülen kurgulara dönüşür, uygulamada ise değişik ilgi ve katılım biçimleri fiilen devam ettirilir.

2. Konuşma-benzeri Etkileşimler: Şimdiye kadar ele aldığımız etkileşimlerin kurucu iletişimsel eylemi, katılımcılar tarafından konuşmaların sırayla yapılmasıydı. Kendimizi sadece bunlarla sınırladık. Şimdi bakışımızı genişletip, konuşmaya benzeyen etkileşimleri ele alabiliriz. Bu etkileşimlerde değişik tokuş

edilen simgeler, tıpkı sözlü-olmayan selamlaşmalarda⁸¹ olduğu gibi sözler değil biçimlendirilmiş jestlerdir ya da kart oyunlarında olduğu gibi bazı hamle türleridir. Bu gibi sözsüz fakat sohbet ve konuşmaya benzeyen etkileşimler yapısal anlamda sözlü etkileşim gibidir, ancak bu etkileşimleri sürdürmek için gereken yeterlilikler, sözlü etkileşimlerin aksine, daha çok kaslarımızın kontrol edilmesiyle ilgilidir.

3. Odaklanmamış Etkileşim: Söz, jest ve oyun etkileşimlerinin, bütün tam-yetkili katılımcıların devam ettirilmesine destek olduğu, bilişsel ve görsel anlamda tek bir resmî ilgi odağıyla tanımlandığını belirtmiştim. (Bir konuşmacı konuşma rolünü bırakıp dinleyici rolüne geçtikçe, elbette görsel ilginin odağı bir katılımcıdan diğerine doğru hareket ederek değişebilir.) Bu odaklanmamış etkileşim ile insanların birbirlerinin görsel ve işitsel kapsama alanında olduğu noktada, ortak ilgi odağından bağımsız olarak, kendi işlerine devam ettikleri odaklanmamış etkileşimi mukayese etmeliyiz. Büyük bir eğlence partisindeki sokağa özgü tavır ve davranışlar bunun örnekleridir.

Odaklanmamış etkileşimleri incelediğimizde, katılım yükümlülüklerinin ortak bir bilişsel ve görsel ilgi odağıyla bağ-

81 Şu örnek, sadece tek taraflı olarak sözlü olan psikiyatr-hasta etkileşimine bir örnektir: "...aklı dengesi son derece bozuk ve depresif özellikler gösteren bir şizofrenin incelenmesi sürecinde, hasta kendisini sahip olduğu yegâne elbise olan bir yorganla sakladı, öyle ki sadece kaşları görünüyordu. Pes etmedim ve onunla son kez bıraktığım yerden konuşmaya devam ettim. Bu manidar, çok şey anlatan ve görünen yegâne parçadaki, yani kaşındaki değişikliklere dikkat ettim -bir kaş çatma, bir hiddet, bir şaşkınlık ve hayret, ufacık bir neşe belirtisi, o kaviste bir yumuşama aradım-. Zira bu değişiklikler onun ruh halindeki ve düşüncelerindeki değişimleri de gösteriyordu. Bir dahaki sefer yüzünü gösterdiğinde ve sesini kullandığında kanaatlerimin doğrulandığını gördüm. Onun ruh ve zihin dünyasında neler olduğuna dair tahminlerimin genel çerçevesini destekliyordu. O seans, hiç sözlü *değiş-tokuşun* olmadığı bir oturumdu -hatta kaş analizi bile denebilirdi- fakat o an zihninde cereyan edenleri söze dökme, kavramsallaştırma ve 'burada ve şimdi' şeklinde somutlaştırma çabası vardı." (John Richman, "The Role and Future of Psychotherapy with Psychiatry," *Journal of Mental Science*, 96 [1950], 189).

lantılı olarak tanımlanmadığını, aksine şöyle bir ifadeyle ortaya konabilecek bir rolle ilişkili olarak tanımlandığını anlarız: “başkalarını rahatsız etmeden kendi özel işini halleden, yol yordam bilen terbiyeli kişi.” Ancak bir kez referans noktamızı bu şekilde değiştirdikten sonra, odaklı etkileşim esnasında meydana gelen her tür yanlış katılımın, bazen farklı bir isimle de olsa, odaklanmamış etkileşim esnasında da meydana geleceğini anlarız. Bir ergen, öğretmeniyse konuşurken mahcup hissederek huzursuz olabildiği gibi, dolu bir sınıfa girdiğinde de herkesin eleştirel bir şekilde onu gözlemlediğini; gergin, katı ve adeta odun gibi olduğunu düşündüğü yürüme şeklinin toplumsal kaygısını ifşa ettiğini hissedebilir. Tıpkı sohbet etkileşimlerinde zihni meşgul insanların bulunması gibi, odaklanmamış etkileşimde de “aklı başka yerde olan” katılımcılar olabilir. Bu kişiler, duruşlarıyla, yüz ifadeleriyle ve fiziksel hareketleriyle o an oradan “çok uzakta” oldukları hissini uyandırır. Başkalarının yanındayken giymeleri beklenen anlamlı elbisenin, bir an için üzerlerinden düşmesine izin verirler. Elbette odaklanmamış etkileşim esnasında da insanlar sıkılabilir, tıpkı insanların bilet satın almak için beklediği neredeyse her kuyrukta gördüğümüz gibi. Tıpkı alkol ve marihuana gibi araçlarla, konuşmaların sıkıcı ve utandırıcı olmayan bir şeye dönüştürülebilmesi gibi, buradaki konuşmalar da odaklanmamış etkileşimlerin sağladığı daha geniş bir tablo içerisinde insanı rahatlatıp gevşetecek bir etki yaratabilir. Tıpkı bir nükteli sözün sohbet anına saygınlık kazandırması gibi, yeni veya özel bir elbisenin giyilmesi, ender bulunan ya da pahalı bir yemeğin ikram edilmesi ve canlı çiçeklerin kullanılması da, o toplumsal ortamın eşsiz değerine dikkat çekici etkiler katabilir. O halde açıkçası, odaklanmamış etkileşimi incelerken bu çalışmada yararlanılan bakış açısının kullanılabileceği yöntemler vardır.

Ancak bu iki etkileşim türü arasındaki benzerliğin tam olmasını bekleyemeyiz. Mesela, kişilerin odaklanmamış etkileşimdeki katılımcılar olarak, odaklanmış etkileşimdeki katılımcılara ve

özellikle de sözlü etkileşimdekilere nispeten, çoğu zaman kendileriyle pek meşgul olmadıkları ve dolayısıyla kendilerini mahcup hissetmedikleri görülür. Aslında sözlü etkileşimde, kendiliğinden “normal” katılımın adeta istisna olduğu ve bir tür yabancılaşmanın istatistik kural olduğu bilinmektedir. Bu, anlaşılabilir bir şeydir. Bir yandan, konuşma konusunun katılımcıları kendiliğinden sürüklemesi ve alıp götürmesi gerekir; ancak öte yandan da iletişim kuran kişi rolünde kalmaya daima hazır olmaları ve diğerlerini rahatsız edebilecek hassas konulara karşı uyanık kalabilmeleri için, kendilerini kontrol etmeleri gerekir. Bir yandan bütün uygulanabilir davranış kurallarına bağlı kalmak zorundadırlar, fakat öte yandan da katılımlarından dolayı asgari düzeyde bir heyecanı garanti etmek için yeterince özgür olmaya mecburdurlar. Bu yükümlülükler, sanki birbirlerine zıt gibi görünür ve bu yüzden de son derece ince ve nazik bir denge gerektirir. Bu dengelenme olmadığında sıklıkla rastlanan sonuç, etkileşim içerisindeki kişinin yabancılaşması ve huzursuz olmasıdır. Odaklanmamış etkileşimin ise, odaklanmış etkileşimle aynı ince ayarı gerektirmediği görülmektedir.

VII. Sonuçlar

Sohbet türündeki birçok toplumsal karşılaşmanın hepsi temel bir gerekliliği sağlamak zorundadır: Katılımcıların resmî bir ilgi odağına kendiliğinden katılımları sağlanmalı ve sürdürülmelidir. Bu gereklilik var olduğunda ve yerine getirildiğinde etkileşim “ortaya çıkar” ya da etkileşim olarak yoğun bir mutluluk ve memnuniyet verir. Etkileşim, katılımcıların ilgisini çekemez ama yine de onları içinde bulundukları katılım yükümlülüğünden azat etmezse, o zaman orada bulunan insanlar kendilerini muhtemelen huzursuz hissederler ve onlar açısından hiçbir etkileşim ortaya çıkmaz. Sohbet esnasında kendisini ve başkalarını sürekli huzursuz eden ve her daim karşılaşmaları adeta katleden kişi hatalı şekilde etkileşime giren biridir. Muhtemelen o, kendi etrafındaki toplumsal hayat üzerinde öyle uğursuz bir etki bırakacaktır ki belki de arızalı bir insan olarak bile adlandırılacaktır.

O halde herhangi bir kişinin statüsünün ve tavrının, etkileşime kendiliğinden katılımı sürdürmesini engelleyen bir etkisi mi olduğunu, yoksa etkileşimi ilerletmesine yardımcı mı olduğunu bilmeliyiz. Şunu belirtmeliyiz ki, bu bilgi etkileşime giren kişi olarak bireye dair bir bilgidir ve o anki diğer sıfatları ne olursa olsun, etkileşime giren kişi rolü, devam ettirmek zorunda olduğu bir roldür.

Toplumsal karşılaşmalar, katılımcıların bunlara verdiği öneme göre büyük ölçüde farklılaşır. Fakat ister hayati bir şey olsun isterse beş paralık bir önemi olsun, bütün karşılaşmalar bireyin olayların akışına kendiliğinden katılabildiği ve bundan sağlam bir gerçeklik duygusu elde ettiği durumları temsil eder. Bu tür bir duygu, hangi ambalaj içerisinde gelirse gelsin, sıradan ve önemsiz bir şey değildir. Bir hadise meydana geldiğinde ve bu sebeple kendiliğinden katılım tehlikeye girdiğinde gerçeklik de tehlikeye girer. Kargaşa kontrol altına alınmadığı ve etkileşime giren kişiler yeniden düzgün bir katılım sergilemediği sürece, gerçeklik görüntüsü paramparça olur, her bir karşılaşmayla yeniden var edilen bu küçük toplumsal sistem alt üst olur ve katılımcılar kendilerini çizgiden çıkmış, kuralsız, gerçeklikten yoksun ve anomik hissederek.

Bir karşılaşma, kişiye sunduğu gerçeklik duygusunun dışında çok az bir öneme sahip olabilir. Fakat böyle anlarda, insanların kendilerini zorunlu olarak olayların akışına bırakabilmelerini sağlayan ve onları buna hazır hale getiren davranış kurallarının da çok büyük bir öneme sahip olduğunu görmeliyiz. Bu kurallara bağlı olan insan, sözlü etkileşime de hazır bulunur. Dolayısıyla, eğer toplumun işleyişinin devam etmesi bekleniyorsa, çok farklı türden insanlar arasında çok farklı durumlara ilişkin sözlü etkileşim kurulması gereklidir.

Bu bölümde ele alınan gerçeklik duygusu, yabancılaşma biçimlerinin, zihnin meşgul olması gibi durumların, kendisiyle fazla meşgul olmanın ve sıkılmanın karşıtı olarak şekillenir. Buna

karşın, bahsi geçen ilgisizleşme ve geri çekilme biçimleri kendiliğinden katılım dediğimiz ana meseleyle ilişkili olarak anlaşılmalıdır. Sözlü bir karşılaşmanın, katılımcılarının ilgisini çekmeyi hangi yollarla başardığını ya da başaramadığını anladığımızda, üstlenilen diğer yükümlülükleri -bireyin mesleki kariyeri, politik ilişkileri, aile mensubiyeti- anlamak için de elimizde yol gösterici bir rehber olur çünkü bu gibi daha geniş kapsamlı meselelerin temeli de sürekli yinelenen odaklanmış ve odaklanmamış etkileşim durumlarına dayanır. Kişinin, toplumsal birliktelik anlarında hangi şekillerde çizgi dışına itildiğine bakarak, onun çok daha fazla zamanını alan şeylere karşı nasıl yabancılaştığına dair de belki bir şeyler öğrenebiliriz.

Beşinci Bölüm

Akıl Hastalığı Belirtileri ve Kamu Düzeni*

Bir psikiyatrin dikkatini çeken kişiler, genellikle ilk önce sıradan iş arkadaşlarının da dikkatini çeker. Psikiyatrların akıl hastalığı olarak gördükleri şeyi sıradan insanlar ilk başta saldırgan davranış olarak görürler -tahkir edilmeyi, düşmanlığı ve diğer olumsuz toplumsal yaptırımları hak eden bir davranış-. Psikiyatrinin hedefiye daha en başından beri teknik bir bakış açısıyla müdahalede bulunmaktadır. Cezalandırmanın yerini anlayış ve tedavi alacaktır. Saldırganın çıkarlarıyla ilgilenmek yerine onun saldırıda bulunduğu toplumsal çevreyle ilgilenilecektir. Burada, birçok suçluya tıbben böyle iyi bir şans bahşedilmesinin ne kadar talih-siz bir şey olduğuna dair ayrıntılara girmekten imtina ediyorum.

Freudcu psikiyatri, bu tıbbi çizgide önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Freudcular, bazı küçük analiz örneklerinde, günümüzde hastalık belirtileri olarak adlandırılan belli suçların saldırganın iletişim ve savunma sisteminin parçası olarak, bilhassa da çocukça davranış biçimlerine dönmek olarak yorumlanabileceğini veya okunabileceğini göstermişlerdir.

* Bu yazı, künyesi verilen makalenin izin alınarak yeniden basılmış versiyonudur: *Disorders of Communication*, Research Publications, A.R.N.M.D., vol. XLII: 262-69. Copyright©1964 by the Association for Research in Nervous and Mental Disease.

Psikolojik ve teknik bakış açısının nihai zaferi şu mantıksal sonuçtur: Toplumsal olarak uygunsuz davranış psikolojik açıdan normal olabilir (mesela bir adamın sağlıklı bir evlilik ilişkisini bitirecek kadar güçlü bir tavır sergilemesi gibi) ve toplumsal olarak doğru bir davranış son derece hastalıklı olabilir (tıpkı bazı kimya araştırmacılarının saplantılı merakları ve cinsellikten geri durma davranışları gibi). Kısacası psikiyatrlar için, göze batan bir hastalık belirtisi meselenin arka planını kazarak araştırmak için bir izin belgesi niteliğindedir.

Bu açık fikirli yaklaşımın, sosyologların çok hayıflanabileceği bir sonucu da, bizzat münasebetsizliklere duyulan ilginin çelişkili bir biçimde körleşmesidir. (Nereyi kazmaya başlayacağınızı gösteriyor olsa bile, en nihayetinde bir belirti sadece bir belirtidir. Eğer, kesip çıkarılan şey her neyse onunla beraber bir hastalık belirtisini kesip atmayı başarabiliyorsanız ve fakat bunun dinamikleri hakkında hiçbir şey yapamıyorsanız, başka bir belirti aniden ortaya çıkar. Bu yeni çıkan şeyin oldukça farklı bir yüzü olabilir ama içerisinde aynı kötü niyeti barındırabilir.)

Toplumsal ihlalden zihinsel belirtiyeye bu kadar hızlıca geçerken, psikiyatr belli bir davranışın münasebetsizliğini daha iyi değerlendirme konusunda sıradan insandan daha başarısız olabilir -bu durum aşırı sapkın davranışlar için mazur görülebilir ama yaygın görülen, daha yumuşak kötü davranışlarda mazur görülemez-. Bu kaçınılmazdır, çünkü toplumumuzdaki çeşitli onaylanmış davranış kalıplarına dair teknik bir haritaya sahip değiliz ve sahip olduğumuz küçük bilgi kırıntıları da tıp fakültelerinde öğretilmemektedir. Psikiyatrlar bize, psikotik davranışlarla ortaya konulan suç tiplerini teşhis etmek ve tanımlamak için sistematik bir çerçeve sağlayamamışlardır. Şu an psikiyatride gittikçe katılaştan özel bir dil vardır. Mesela bu dilde “tekdüzeleşmiş duygulanım”, “duruş”, “yapmacık hareket”, “ilgisiz” ve benzeri gibi terimler vardır. Bu terimler, klinik notlarını alelacele yazıverme sorununu halletmeye yarar ama bu notlar da pratisyen hekime az çok bazı tahminler yapma imkânı verir. ‘İnsanların birbirle-

riyle iyi, net, doğrudan ve açık bir iletişim içerisinde olmaları gerektiği' gibi inanılması güç bir düşünce etrafında inşa edilmiş sosyal bilimlerde hâkim olan ahlakçı dil, aslında bundan daha da kötüdür -sanki iletişim insanın midesine iyi gelecek ve bu yüzden yutması gereken bir hapmiş gibi-.

Bu açık fikirli psikiyatrik yaklaşımın, sosyologların çok hayflanabileceği ikinci bir sonucu da, çok özel ve sınırlı bir iletişim biçiminin bundan kaynaklanmış olmasıdır. Psikiyatlar, büro faaliyetlerine yönelik eğilimleri ve zihinlerinin psikotikten çok nörotikle daha çok meşgul olması (en azından son zamanlara kadar) sebebiyle, genellikle hastalarıyla iki kişilik odalarda görüşmüşlerdir. Daha da kötüsü hep telefon kabini ön yargısıyla iş görmüşlerdir. Bu önyargıya göre; hastanın asıl ilgilendiği şey bilgi paylaşımına dayalı bir konuşmadır ve sorun şudur ki hatlar meşgul, bağlantı sorunlu ve hattın diğer ucundaki taraf utangaç, ketum ve konuşmaya korkan ya da konuşurken şifreler kullanmak isteyen biridir. Açıkçası bu işte iyi bir kulak ve güçlü bir sabır lazımdır. Hipnoz ve gerçeklerin söylenmesini sağlayan ilaçlar hatların temizlenmesinde faydalı görüldü. Son zamanlarda, Graham Bell'in telefonunun yanı sıra, beyin kabuğuna yerleştirilen elektrotların icadıyla hayli gelişme kaydettik ve bir tür doğrudan tuşlama yapabiliyoruz. Şunu da eklemeliyim ki, çok az meslek neler yaptığına dair kendi fantezilerini toplumsal piyasada satmak konusunda bu kadar iyi kurumsallaşmıştır.

Her hâlükârda şu gerçeğe karşı yaygın bir körlük olmuştur: Çoğu zaman hastanın yanlış davranışı kamusal bir olgudur, çünkü onunla aynı odadaki biri onun uygunsuz davrandığını düşünür ya da aynı odada olmasa bile aynı sohbet içerisindeki biri böyle düşünür. Elbette, hastanın kendisi gerçekten de yanlış davranmış olabilir, ama bunun tek sebebi orada bulunan insanları gerçekten önemli kişilerin yerine koymuş olması olabilir. Fakat bu yanlış davranışın daha derinlerdeki hedefi ne olursa olsun ve psikiyatr hastasının ve kendisinin ofiste yalnız olmalarını sağlama konusunda ne kadar başarılı olursa olsun, yanlış davranış ka-

musal bir şeydir, erişilmesi imkân dâhilindedir ve muhtemelen hasbelkader hastanın yanında bulunan herhangi biri için endişe kaynağıdır. Psikiyatrin meslekî çevresinden uzaklaştığımızda bu gerçek daha da bariz bir hal alır. Psikoz, hastanın işyerindeki, mahallesindeki, ailesindeki herhangi birine karşı açığa çıkabilecek bir şeydir ve en azından ilk aşamada bu bahsedilen yerlerdeki toplumsal düzeni ihlal eden bir şey olarak anlaşılmalıdır. Hastalık belirtilerinin incelenmesinin diğer boyutu, kamu düzeninin, kamuya açık ya da yarı-açık yerlerdeki davranışın incelenmesidir. Eğer bu meselenin bir tarafını öğreniyorsanız diğer tarafını da öğrenmeye çalışmalısınız. Bu durumda, hastalık belirtisi niteliğindeki davranışın, ilk aşamada iki kişilik bir iletişimin eziyet dolu bir biçimi olarak değil, Emily Post ve Amy Vanderbilt tarafından kabul edilen anlamıyla, toplumsal manada yanlış bir davranış biçimi olarak anlaşılmasını öneriyorum.

Bir an için psikiyatrik saati geri almak ve hastalık belirtileri bilimine ve iletişime dair biraz farklı bir yaklaşım ortaya koymak istiyorum. Müstakbel bir hastanın yaptığı toplumsal ihlalden başlayarak, saldırgan davranışın ihlal ettiği genel davranış kuralını incelemeyi öneriyorum. Daha sonra, ihlal edilen o tek kuralın da bir parçası olduğu kurallar grubunu belirlemeye çalışmalıyız ve aynı zamanda bu kurallara uymayı sürdüren ve bu kurallardan birinin çiğnenmesinden rencide olan toplumsal çevreye ya da gruba bir bakmalıyız. Bunları yaptıktan sonra, saldırgan davranışının kendisi için anlamını yeniden incelemek üzere, bizzat o saldırganın kendisine tekrar dönebiliriz. Bu analizi yaptığımızda şu mahcup edici gerçeği anlayacak bir konumda olmalıyız: bir gün tamamen çıldırmış olarak ortaya çıkan bir kişi, sonraki gün, “kendiliğinden düzelme” mucizesi sayesinde davranışları itibarıyla yeniden “aklı başında” birine dönüşebilir. Ayrıca standart belirtileri uygun ve iyi bir şekilde tanımlamak için kavramlar bulabilmeliyiz. Ve Harold Garfinkel’in bahsettiği üzere, cinnet ve deliliği programlayacak bir konumda olmalıyız. (Kendi içinde istenen bir şey olmasa da, teorinin test edilmesi anlamında iste-

nen bir şey.) Yani, deneğin tabiri caizse içinden gelerek, iyi bir şekilde deli gibi davranmasını sağlamak için, deneğe verilmesi gereken talimatları en aza indirmeliyiz.

Sosyal bilimciler psikotik davranışı uzun yıllardır bir hatalı davranış türü, bir nevi sapma olarak tanımlamış olsalar da, bu tavırlarını tıp alanındaki meslektaşları kadar ileri götürmemişlerdir.

Psikotik davranışı sosyal sapma olarak tanımlamak pek kolay olsa da, psikotik davranış kapsamına girmeyen birçok sosyal sapma türünün olduğunu görmek çok daha kolaydır. Ancak cinayetten siyasi sadakatsizliğe kadar her şeyin marazî kökenlerine ulaşmaya çalışan cesur psikologlar ve psikiyatrlar da olmuştur. Diyebiliriz ki, adi suçlular mülkiyet düzenine saldırırlar; hainler siyasi düzene; ensest çiftler akrabalık düzenine; eşcinseller cinsiyet rolü düzenine; belki madde bağımlıları da ahlâk düzenine saldırırlar. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. O halde şunu sormalıyız: psikotik davranış özel olarak hangi toplumsal düzen türüyle ilişkilidir?

Daha önce ifade edildiği üzere psikotik davranış, kamusal düzen olarak görülen şeye, özellikle de onun bir yönüne, yani birbirlerinin bedensel varlığının olduğu ortamda bu kişilerin orada var olması sayesinde hâkim olan düzene aykırıdır. İlk bakışta çoğu psikotik davranış, yüz yüze etkileşim davranışları için belirlenmiş kurallara riayet edemez -bunlar belirlenen kurallar, yani en azından takdir, hüküm ve denetleme yetkisine sahip gruplar tarafından zorunlu kılınmış kurallardır-. Birçok örnekte psikotik davranış, duruma özgü bir uygunsuzluk olarak görülen şeyleri kapsar.

Birçok psikotik belirtinin duruma özgü uygunsuzluk örnekleri olduğunu kabul ettikten sonra, duruma özgü bütün uygunsuzlukların psikotik belirtiler olup olmadığını sormalıyız. Eğer böyle olsaydı, psikotikleri diğerlerinden ayıracak, sosyolojik olarak temellendirilmiş bir yöntemimiz olurdu. Ancak aşîkârdır ki,

aklı ve ruhsal bozukluklarla açıkça bağlantılı olmayan birçok duruma özgü uygunsuzluk vardır. Kültürel olarak yabancı kişinin, küstahın, yaban ve tuhafın, nobranın, kötünün, dalkavuşun, sarhoşun, yaşlı ve gencin görgüsüzce davranışı gibi birçok örnek verilebilir.

Bunu kabul ettiğimizi varsayarsak, belirti olarak adlandırdığımız duruma özgü bu uygunsuzlukların aynı zamanda, böyle olmayan şeylerle ortak yanları olup olmadığını sormalıyız. Literatürde bu gibi vasıfları ortaya koymak üzere bazı çalışmalar yapılmıştır. Psikotik bir duruma özgü uygunsuzluğun, kimsenin kolay kolay anlayamayacağı ve bizi 'aktörün güvenilmez ve öngörülemez olduğunu' düşünmeye sevk eden bir hareket olduğu öne sürülmüştür. Öyle ki, onun bu hareketi bizi onunla aynı dünyada yaşamadığımıza inandırır ve kendimizi onun yerine koyamayız.

Bu yaklaşımın cezbedici olduğu kadar sağlam olduğunu düşünmüyorum. Belirti niteliğindeki duruma özgü uygunsuzluklarla belirti niteliğinde olmayanlar arasındaki keskin ayrım, kesinlikle, insanlara bakarken kullanılan, sıradan vatandaşa özgü kavramsal araçların bir parçasıdır; sorun şu ki, bu ayrımın, uygulandığı gerçek davranışla herhangi bir sabit ilişkisi yok gibi görünmektedir. Uç örnekler dışında, bir davranışı bu iki gruptan hangisine dâhil etmemiz gerektiğine dair neredeyse hiçbir uzlaşma yoktur. Genelde uzlaşma olgudan sonra gelir, "akıl hastalığı" etiketi uygun görüldükten sonra, (ya da başka bir örnekte) bunun uygulanabilirliği tamamen ihmal edildikten sonra. Bu yüzden, öyle sanıyorum ki, hem psikotik olarak görülen bir dizi davranış, hem de normal olarak görülen bir dizi davranış da dâhil olmak üzere, hastalık belirtilerine dair psikotik bir incelemenin sosyolojik analizi galiba kaçınılmaz bir şekilde pek de tatmin edici olmayan sonuçlar verecektir.

Şimdi gelin hastalık belirtilerine toplumsal açıdan bakmaya başlayalım. Birincisi, duruma özgü uygunsuzluk tam olarak ne-

dir? Bu soruyu tersten şöyle de sorabiliriz: yüz yüze bulunulduğu hallerde, sadece yüz yüzeyken olan -doğru ya da yanlış- ne gibi olaylar meydana gelir? Bazı ihtimaller 1) bedensel ve cinsel saldırı; ve serbest beden hareketlerine karşı daha az dramatik müdahaleler. Bu gibi olayların gerçekleşme ihtimalinin yarattığı korku, akıl hastasına karşı tutumumuzda önemli bir rol oynuyor olsa da şimdilik bu ihtimalleri bir kenara koyalım. 2) yüz yüze iletişim: mesajların gönderilmesini ve alınmasını içeren sözlü iletişim ve bilgi veren hakkındaki bilginin yavaş yavaş sızdırılması ve toplanmasını içeren sözlü olmayan iletişim. O halde, birbirlerinin yanında bulunan kişiler arasındaki sözlü ve sözlü olmayan iletişime dair, bariz bir şekilde duruma özgü ya da yüz yüze olan şey nedir? 1) sade ve yalnız başına olma hissine güven 2) somutlaştırılmış mesajlara güven, bu mesajlar yalnızca mesajı iletenin bedeni orada olduğu için iletebilen mesajlardır. İletişim araştırmacılarının belirttiği üzere, bu iki etken birlikte ele alındığında şunlara işaret eder: 1) eşzamanlı bir roller simetrisi olacaktır (gönderici alıcı olacaktır ve sızdıran ise toplayan olacaktır); 2) iletişim, tanımlayıcı sıfatlar itibarıyla çok zengin olacaktır; 3) kayda değer bir geri-bildirim fırsatı olacaktır.

Yüz yüze etkileşime dair iletişim özelliklerine ilişkin bu analiz faydalı olabilir, ancak hâlâ yüz yüze etkileşimin ve iletişimin aşağı yukarı aynı şey olduğu ve duruma özgü davranışta rastlanan bir uygunsuzluğun öyle ya da böyle iletişimdeki bir patoloji olduğu varsayılmaktadır. Ancak bu son derece güvenilir bir varsayımdır ve daha evvel de belirtildiği üzere, orta-sınıf ve entelektüalist bir mesleki yönelimle uyumlu olması bu varsayımı daha da güvenilir hale getirir. Şunu iddia ediyorum ki, sözlü iletişim meydana geldiğinde, konuşma gerçekleştiğinde ya da gerçekleşmesi beklenirken, sadece orada birbirinin yanında bulunanlar ritüel anlamda dikkat çekici bir birliktelik içerisinde bir araya geldiklerinde, o konuşma grubunu özel bir kalabalık türü olarak görmeye başlarsınız. Özentili jest gibi bir münasebetsizlik ortaya çıktığında, bu dikkat çekici hale gelir ve ortada iletilen

bir şey olduğu için değil, başkalarının yanında bir kişinin nasıl tavır sergilemesi gerektiğine dair kurallar çiğnendiği için dikkate alınır. Sözlü ve sözlü olmayan iletişim, başka şeyler vasıtasıyla aktarılan bir şeydir. Bu başka şeyler de, onaylanmış davranış ve birliktelik ya da bir arada olma kalıplarıdır. Psikotik bir tarzda hareket etmek, çoğu zaman bir kişinin yanındaki diğer insanlarla ilişkilendirilir. Oysaki bu bize bir şey iletiyor olsa bile ilk aşamada ihlal, iletişimle değil daha çok bir arada bulunma kurallarıyla ilgilidir.

Bu kurallar ve bunlar sonucunda oluşan ilişki ve birliktelik birimleri, çerçevesi çizilmiş olan bir araya gelme ve ayrılma biçimleri, muhtemelen psikotik belirtilerin sistematik olarak konumlandırılabilceği ve tanımlanabileceği doğal bir çerçeve sunar. O halde başkalarının yanında sergilememiz gereken doğru davranış kuralları nelerdir? Bu kuralların mümkün kıldığı ve yüz yüze iletişim de dâhil, bütün yüz yüze karşılaşmaların gerçekleşmesi için bir çerçeve sunan birliktelik ve bir araya geliş birimleri nelerdir?

Sosyolojinin dili, geleneksel olarak örgütlenmeler, yapılar, roller ve statülerle ilgilenir ve birbirlerinin yanında olmaları nedeniyle insanların davranışlarının nasıl şekillendiğini tanımlamaya pek münasip değildir. Ne yazık ki “etkileşim” kavramı her anlama gelir ve yüz yüze etkileşime odaklanmamız için gereken analiz birimleri üzerine çok az düşünülmüştür. Dolayısıyla, sosyolojik metodun temel usulü olan, kurallara ve normatif anlayışlara odaklanma yöntemi devam ettirilse de, yapısal kavramlardan etkileşimsel kavramlara bir çeviri gereklidir. Aslında, bir sosyal etkileşimi tanzim eden kuralları tanımlamak, onun yapısını da tanımlamaktır.

Yüz yüze davranış analizine bir başlangıç yolu olarak, üç temel etkileşim birimi önerilebilir. Birincisi *toplumsal olay*: sabırsızlıkla beklenen ve bir birim olarak kendisinden medet umulan, mesela yemekli davet gibi bir olay. Toplumsal olaylar psikolog

Roger Barker'ın davranış ortamları olarak adlandırdığı gruba dâhil edilebilir. Özellikle gayri resmi olan ve kendi içinde pek bir varlık olarak algılanmayan olaylar bu gruba dâhildir.

İkinci olarak, üyeleri o an birbirlerinin yanı başında bulunan herkesi kapsayan ve iki ya da daha çok kişiden oluşan grupları anlatmak üzere *topluluk* kavramını kullanacağım. *Toplumsal durum* kavramıyla da, içeri giren bir insanın topluluğun üyesi olduğu yani orada bulunduğu (ya da o an bulunur duruma geldiği) herhangi bir yerdeki kalabalık mekânsal çevreye atıf yapacağım. Durumlar, karşılıklı takip ve denetlemenin gerçekleşmesiyle başlar ve sondan bir önceki kişi ayrıldığında sona erer.

İnsanlar bir topluluk halinde bir aradalarken, ortak bir görsel ve bilişsel ilgi odağını takip etmek üzere bir araya gelmiş olabilirler. Bu kişiler karşılıklı olarak birbirlerine konuşma ve konuşma yerine geçen şeyler için açıklırlar ve böylece birbirlerini onaylarlar. Bu gibi konuşma durumlarını *karşılaşma* ya da *bağlantı* olarak adlandırıyorum. Bu odaklanmış toplulukları, kişilerin bir arada bulundukları ama bir konuşma halini sürdürmek için birbirleriyle doğrudan bağlantı halinde olmadıkları ve dolayısıyla da odaklanmamış bir topluluk oluşturdukları örneklerden ayırt etmeliyiz. Odaklanmış etkileşim, konuşma hali içerisinde devam eden bir etkileşim türüdür. Odaklanmamış etkileşim ise mesela otobüs bekleyen iki insanın birbirini süzerek ölçüp biçtiği ama birbirleri için açık bir konuşma halindeki katılımcılara dönüşmedikleri durumlarda gerçekleşen etkileşim türüdür.

Konuşma halinin başlatılmasını, devam ettirilmesini ve sonlandırılmasını düzenleyen kurallar, Bateson ve Ruesch'in üst-iletişim dediği şeyin önemli bir kısmını oluşturur ve literatürde özellikle psikotik sözlü ifadelerle dair tasvirlerle ilişkili olarak ve elbette küçük grup araştırmalarında ve grup psikoterapisi tasvirleriyle ilişkili olarak ele alınır. Her hâlükârda, duruma özgü davranışın bu yönü, psikiyatrin psikotik davranışa dair yaklaşımında ortaya koyduğu iki kişilik oda ve sessiz bir konuşma

şeklindeki mesleki önyargıya tam olarak uyar. Belki de bu alanda gözden kaçırılan şey, tanındık olmayanlar arasındaki karşılaşmaları yönlendiren kurallardır, yani yabancı birinin yanına gidip konuşmaya ve ona yaklaşım tarzına dair kurallar ve buna ilaveten, birisiyle “birlikte” olma durumuna dair kurallardır.

Odaklanmamış etkileşime -aynı durum içerisinde sırf öylesine bir arada bulunmaya- dair kurallar sistematik anlamda çok az incelenmiştir. Bu anlamda ne gibi fikirler olduğuna dair kaynaklar, mesela Bleuler’in geri çekilmeye ilişkin tasvirlerinden ya da görgü kuralları kitaplarından gelir. Kolektif davranış alanında uzmanlaşmış sosyologlar, kamusal alanlardaki sakin insan trafiğinin yapısı üzerine pek düşünmeden genelde panik, ayaklanma ve izdiham gibi durumlara odaklanmışlardır. Sadece fiziksel sınırlar olan duvarlar ve camları iletişim sınırlarına dönüştüren saygı ve iyi kurgulanmış uygar kayıtsızlık orada bulunan kişileri ahenk içinde bir arada tutar. Bu kayıtsızlık sayesinde, bir kişi diğerine sanki görüldüğünü ama yersiz bir merak nesnesi olarak görülmediğini ifade eder. Bir kişinin yüzünü ve görüntüsünü, sanki her an ortamdan bilgi ve yönlendirme almaya hazırmiş gibi muhafaza etmesi ve ilginin esas iş ile diğer yan-uğraşlar (mesela sigara içmek) arasında gerektiği şekilde paylaştırıldığına dair ifade gibi, sırf o an orada bulunmanın normatif gereklilikleri henüz herhangi bir şekilde sistematik hale getirilmemiştir.

Benzer şekilde, tıpkı diğer bağlantılar ve diğer serbest, bağlantısız bireylerde olduğu gibi aynı toplumsal durum içerisinde devam ettirilen erişilebilir bağlantıların idare edilmesine de çok az ilgi gösterilmiştir. Davranış bilimcilerin etkisiyle, yalnızca konumlanma mesafelerinin ayarlanmasına dair kuralları incelemeye başladık. Bu kurallar vasıtasıyla, bir toplumsal durum içerisindeki sohbet gruplarının ve boşta olan, bağlantısız kişilerin, bazı değişkenleri en üst düzeye çıkaracak şekilde mevcut alanı nasıl bölüşeceği ve seslerinin şiddetini de buna göre nasıl ayarlayacağı belirlenir. Bir bağlantı içerisindeki katılımcının, daha geniş çerçevedeki duruma nispeten o bağlantıya olan borcu üze-

rine pek düşünmedik. Bu, dikkat dağınıklığı, yabancılaşma ve hoşnutsuzluk gibi duygular yaşadığını belli eden kişilerin ödeyemediği bir borçtur. Yine bir bütün olarak kurulan bağlantının toplumsal duruma ve toplumsal olaya karşı borcunu da dikkate almadık. Bu borç da, bağlantı içerisindeki kişileri, o ortama kendilerini tam olarak vermek ama bağlantıdaki faaliyetlerin aşama aşama gelişimiyle de çok fazla ileri gitmemek durumunda bırakır.

Bir hasta, klasik biçimde psikotik bir tarzda davrandığı zaman, onun faaliyetleri bahsedilen çeşitli kurallara ve bu kuralların desteklediği birliktelik biçimlerine göre şekillenir. Bu yüzden şunu iddia edebilirim ki, bireyin böyle bir davranış tarzına tevessül etmesinin arkasında çok fazla sayıda güdü ve sebep olabilir. Biri beyin hasarı, diğeri ise işlevsel bozukluğu olan iki hasta, benzer yanlış davranışlar sergilediğinde, -mesela bağlantı kurma isteğine cevap verememek gibi- hastalık ister organlarla ilgili olsun isterse işlevsel olsun, psikiyatri bu davranışın tıbbî belirti ifade eden bir şey olduğu inancını doğrulamak için bir sebep bulur. Fakat şüphesiz bu, doğanın tersine çevrilmesidir. Tıpkı bir baykuşun göz kırpmayan sessizliğinin bizim tarafımızdan bir bilgelik işareti olarak okunması gibi, organik hastanın davranışı da toplumsal olarak yapılandırılmış bir suçu taklit etmektir. Tam ve özgün haliyle irtibat kurmaktan geri durma davranışı sergileyen ise işlevsel hastadır. Yoksul gecekondu mahallelerinde yaşayan gençlerin laf atmalarını, çağrılarını ve davetlerini yok sayan üst-orta sınıfa mensup bir kadın, ilgisiz olma davranışının çok sık rastlanan bir örneğini verir. Hiçbir psikotik yanlış davranış yoktur ki, tam da gündelik hayatta psikolojik olarak hasta olmayan ve öyle de görülmeyen kişilerin davranışlarıyla benzerlik göstermesin. Ve her bir örnekte, yanlış davranışı sergilemeye neden olan bir sürü farklı saik bulunabilir. Ayrıca tutumumuz davranışa dönüşüp sergileneceği süreçte de, bir sürü farklı etken bu davranışı değiştirecektir. Son olarak şunu da eklemek isterim, belki de bir nevi doğal seçim süreciyle akıl hastaneleri o şekil-

de örgütlenmişlerdir ki, isteksiz katılımcıların tam da duruma özgü münasebetsizlikler yapma yoluna başvurabilecekleri türde bir ortam sağlarlar. Eğer insanları kızgınlık ve yabancılaştırmalarını ifade etmenin alışlagelmiş bütün araçlarından tamamen yoksun bırakırsanız ve onları bu olumsuz duyguları hissetmelerine en uygun yere tıkarsanız o zaman onların doğal olarak başvuracakları yol; geriye kalan tek seçeneği, yani duruma özgü münasebetsizlikler yapma fırsatını kaçırmamak olacaktır.

Buradaki tartışma ve iddialarımı özetlemeye çalışayım. İnsanlar birbirlerinin yanında bulundukları esnada, birbirleri için kendine has bir şekilde erişilebilir olurlar. O noktada fiziksel ve cinsel saldırı, sarkıntılık ve istenmeyen konuşmalara sürüklenme ihtimali ortaya çıkar. Bu konuşmalar bazı sözcüklerin kullanımıyla can sıkıcı ve saldırganca olabilir ya da başkasının benliğinin bazı alanlarını ihlal eden, bir arada toplanmış olmayı ve toplumsal olayı mümkün kılan orada bulunan kişilere karşı küçümseme ve saygısızlık ifade eden sözler de olabilir. Belli bir topluluk içerisinde kazanılan yüz yüze davranış kuralları, yüz yüze birlikteliğin nasıl bir şekil alacağını belirler. Bu noktada, kişilerin mevcut saygı usulleriyle birbirlerine saygı göstermelerini, toplumsal konumlarını ve kişiler arası bağılıklarını devam ettirmelerini, sözlerin ve bedenlerin trafiğinin akışına izin vermelerini ve bunu istismar etmemelerini ve toplumsal olaya hürmet göstermelerini temin eden bir tür Kral'ın Barışı sağlanır. Bu kural ve kaidelere karşı işlenen kusurlar duruma özgü uygun-suzluklar ortaya çıkarır. Bu kabahatlerin çoğu, kusur işleyen, orada bulunan ve hatta orada bulunmayan taraflarla belli bir ilişki içerisinde olması sebebiyle ortaya çıkmış olsa da, bu haksız eylemlerin çoğu o an orada bulunan herkesin haklarına zarar verir ve herkese açıkça ilan edilen kabahatler meydana getirir. Bu münasebetsizlikler, ilk aşamada kişiler arası sözlü bir iletişim biçimi değil aleni kötü davranış örnekleridir -yani bilgi iletiminde veya kişiler arası ilişkideki bir kusur değil yüz yüze birliktelikleri tanzim eden adap ve tavırlardaki bir kusurdur-. İşte yaptırım-

larla çerçevesi çizilen bu birliktelikler dünyası psikotik belirtiler için doğal bir yuva gibidir ve onaylanmış kamusal davranışın getirdiği kısıtlamalara dair sistematik bir tarif yaparak, hastalık belirtileri hakkında konuşmak için düzgün ve etkili bir dil yakalayabiliriz. Diğerlerinin de bulunduğu ortamda ve onların orada bulunması sayesinde geçerli olan davranış kuralları, sözlü türdeki düzenli yüz yüze iletişimi mümkün kılar. Fakat bu kurallar ve bunlara yönelik, psikoz hastaları ve düzenbazlar tarafından birçok kez sergilenen ihlaller, her şeyden önce bizatihi etkileşim olarak değerlendirilmez: Bunlar aslında toplumsal örgütlenmeye dair davranış ilkeleri (ve bu ilkelerin alt üst edilmesi) ve birbirinin yanında olan kişilerin örgütlü birlikteliğidir.

Altıncı Bölüm

Aksiyonun Döndüğü Yer

“İp üstünde olmak hayattır; gerisi boşuna bir bekleyiştir.”

On yıl kadar önce, kibarlığa pek de düşkün olmayan o kentli Amerikan erkekleri arasında, “aksiyon” kavramı özel bazı durumları anlatmak için Parsonsçı olmayan bir anlamda kullanılıyordu ve bunun zıt anlamı “hiçbir aksiyonun olmadığı” durumlardı. Son zamanlarda bu tabir, neredeyse herkes tarafından sahiplenilerek kullanılmaya başlandı ve adeta kavramın kendisi reklamlarda ve ticari ilanlarda acımasızca pazarlanmaya başlandı.

Dolayısıyla bu çalışma, canlı bir şeye işaret eden ama kendisi şimdi neredeyse ölü olan bir kavramı ele almaktadır. Eylem analitik olarak tanımlanacaktır. Bu eylemin nerelerde bulunabileceğini ve gözlemlendiği mekânlara dair neye işaret ettiğini ortaya koymak için çaba harcanacaktır.

I. Şanslar

Nerede bir eylem varsa, orada muhakkak risk alarak şansını denemek de vardır. O halde şansa dair basit bir açıklamayı mer-

* Karl Wallenda'nın, cambaz topluluğuyla birlikte geçirdiği ölümcül Detroit kazasından sonra tekrar ipin üstüne çıktığında bu sözü söylediği rivayet edilmektedir.

keze alarak başlayalım ve oradan dışarı doğru çalışmaya devam edelim.

İki oğlan yolda giderken beş sentlik madeni para bulurlar, biri havaya atsin diğeri de kimin kazandığına baksın diye karar verirler. Yani bir *oyuna* ya da bahisçilerin dediği gibi bir *kumara* tutuşmak üzere -bu örnekte yazı-tura oyununda bahse girmek üzere- anlaşırlar.

Bir madeni para karar makinesi olarak kullanılabilir, tıpkı bir rulet tekerleği ya da bir iskambil destesi gibi. Bu özel karar makinesi sayesinde, tam olarak bilinen bir dizi *olası sonuç* ile karşılaşılacağı açıktır: yazı ya da tura, ön ya da arka yüz. Yine bir zarla da belli sonuçlar çıkar: Normal olarak üretilmiş ve kullanılan⁸² bir zarda olası sonuçlar olarak altı farklı yüz vardır.

Bir madeni parayla yazı-tura atıldığında olası iki sonuç varken, her biri için ihtimal ya da *şans* değerlendirilebilir. Şanslar, “kesin”den “imkânsıza” kadar değişir ya da olasılık dilinde söylersek 1’den 0’a kadar. Bir oyuncunun elinde olan şey ve kaybetme ihtimalinin başına gelmesi onun riski ya da *bahsidir*. Oyunun ona sunduğu ve onun elinde olmayan kazanma şansı onun *ödülü* olarak adlandırılabilir. Oyuncu için buradaki *karşılık*, kazanacağı ödül ya da kaybedeceği bahistir. Bahis ve ödül ikisi bir

82 Bir zar, madeni para gibi kullanılabilir. Mesela 1, 2 ve 3 yazı; 4, 5 ve 6 ise tura olarak kabul edilir. Hileli zar türleri arasında hatalı işaretlenmiş zarlar çeşitli adlarla isimlendirilir. Üstler ve altlar, atlar, mekik, civalı zar, *muknatsız zar*, firdöndü, topaç, yumuşak atış, California on dördüsü, kapı patlatan, Doğu üstler bunlardan bazılarıdır. Bu zarların altı yüzünün her birinde farklı bir rakam yoktur (tıpkı iki yüzü de tura olan bir madeni para olduğu gibi) ve oyuncunun, olasılıklar arasında olmayan ve bu yüzden gerçekleşmesi pek muhtemel olmayan bir sonuç için bahse girmesini sağlar. Şunu belirtmeliyiz ki zar, madeni paraya göre çok daha sıklıkla, kenarları üzerine düşer (cisimlere yaslandığı için) ve saha dışına yuvarlanır. Bu pişman olunacak olasılıkların idare edilmesi, zar oynayan ekibin üyelerinin, özellikle de sopacının görevlerinden biridir, zira sopacıların anında hızlıca yaptıkları sözlü ya da fiziksel düzeltmeler, çok hatalı bir fiziksel modeli mükemmel bir modele dönüştürmek üzere düşünülmüştür.

arada çanak olarak adlandırılabilir ve bu, oyunda ortada olan toplam parayı ifade eder.⁸³

Kumar oyunlarında, *teorik oranlar* aleyhteki sonuçlara karşı lehteki sonuçların çıkma şansını ifade eder; burada karar makinesi ideal olarak görülür. *Gerçek oranlar* teorik oranların teorik versiyonudur ve herhangi bir gerçek makinede fiziksel yanılgıların düzeltilmesini içerir -yanılgılar asla tam olarak yok edilemez ve tam olarak da bilinemez-.⁸⁴ *Verilen avanslar veya ödeme* ise bahsin büyüklüğüne göre ödülün büyüklüğünü ifade eder.⁸⁵ Şuna dikkat edilmelidir ki, sonuçlar bütünüyle oyun araçları cinsinden ifade edilir ve ödemeler de, o an belli sonuçlara yatırılan haricî ve değişken kaynaklar bakımından ifade edilir. Bu yüzden, teorik oranlar ve verilen avanslar (belirli oranlar) derken, kökten farklı iki fikri ifade etmek için bir şekilde az çok aynı kavram kullanılır.

Şans eseri kazanmak beklentisiyle ortada olan toplam paraya ilave yapmak, olasılık araştırmacıları tarafından oyunun *tahmini değeri* olarak adlandırılır. Tahmini değeri bahsin toplam meblağından düşmek, para ödülüne ya da oyuna girilerek ortalamada elde edilen kâra dair bir ölçü verir. Bu miktarı bahsin bir oranı olarak ifade edersek, bu da bize oyunun *avantajını* ya da yüzdesini verir. Ne avantaj ne de dezavantaj olduğu durumlarda, oyunun *tarafsız ve adil* bir oyun olduğu söylenir. O halde, teorik oranlar, verilen avansa tekabül eden karşılıktır ve bu yüzden, bahis oranlarını *veren* ya da *koyan*, yani küçük bir kâr için büyük bir meblağı riske atan kişinin konumu, kazanma şansı az olana oynayan kişiye karşı kaybetme şansının az olması sayesinde kesin olarak telafi edilmiş olur.

83 Yarış pistlerinde bunun adı yarış rotasının “kapsamı”dır.

84 Buradaki ve başka yerdeki olasılıkla ilgili meselelerde Ira Cisin’e müteşekkirim. Kendisi yalnızca doğru ifadelerden mesuldür.

85 Bazı bahislerin görünen cazibesini artırmak için, zar oyunu masalarında kazançlar, verilen avanslar cinsinden değil de oyunda ortada olan toplam para cinsinden ifade edilir. Dolayısıyla verilen avansı 1’e 4 olan bir bahis, 1’e 5 olarak ifade edilecektir.

Aralarında tercih yapılabilecek çok sayıda olası sonucun bulunduğu ve her biri farklı bir karşılık veren ve bahisçiye farklı dezavantajlar getiren oyunlar vardır. Kumarhane oyunları bunun bir örneğidir. Yine, farklı karşılıklar sağlayacak bir dizi yararlı muhtemel sonuçlar getiren başka oyunlar da vardır, bu yüzden, oyunun tahmini değeri birçok farklı değerlerin toplamı olarak hesaplanmalıdır: otomatik kumar makineleri ve tombala benzeri oyunlar buna dair örneklerdir.

Bir oyun, ödül kazanma aracı olduğu ölçüde bir *fırsattır* ve bir kişinin bahiste ortaya koyduğu paraya karşı bir tehdit olduğu ölçüde de *risk*tir. Buradaki bakış açısı tarafsız ve nesneldir. Özel anlamdaki fırsat ve risk ise oldukça farklı bir konudur çünkü olgularla örtüşebilir ama örtüşmek zorunda da değildir.

Madeni parayla yazı-tura atanların her biri, yazıyı ya da tura'yı bulmayı beklemeden geçen bir yaşam biçimine sahip kişiler olarak tanımlanabilir. Yazıyı ya da tura'yı bulmasa bile, kişinin hayatı tahmin ettiği gibi devam edecektir. O halde, yukarıda bahsettiğimiz iki kişi de bu durumu ya kendisine kazanç getiren ya da hayatını normal, eskiden olduğu gibi devam ettiren bir durum olarak düşüneceklerdir. Bu tür bir şans denemesi risksiz bir fırsat olarak adlandırılabilir. Oysa bir kabadayı, bu kişilerden birinin yanına yanaşıp çocuğun kendi cebinden aldığı bir parayla yazı-tura atsaydı (bu, şehirlerin mahallelerinde sık sık görülen bir şeydir) o zaman fırsat içermeyen bir riskten bahsedebilirdik. Gündelik hayatta genellikle riskler ve fırsatlar bir arada ve çok farklı kombinasyonlarda bulunur.

Bazen kişi, muhtemel bir başarısızlığı tecrübe etmeye dayalı hareket tarzını takip etmek üzere kararını değiştirebilir. Burada riskli ya da fırsat içeren hiçbir ihtimal denenmez. Şansın sözü konusu olması için, kişi, durum üzerinde kontrol ve idaresinin kendi elinden çıkmasına müsaade edecek bir konumda olduğunu (veya böyle bir konumda olmaya zorlandığını) garanti etme-

li, yani Schelling'in kastettiği anlamda bir taahhütte bulunmalıdır.⁸⁶ Taahhüt yoksa, risk almak da yoktur.

Karar hakkındaki kritik husus, bunu tamamlanmış bir olay olarak değil de bir süreç olarak tanımlamaktır. Madeni para havaya çıkar çıkmaz, yazı tura atan kişi karar verici güçlerin işlerine başladığını düşünür ve öyle de olur. Elbette karar süreci geriye doğru, yazı ya da turayı seçmeye kadar geri götürülebilir ve hatta ilk aşamadaki yazı-tura atıp atmama kararını bile içerebilir. Ancak sonuç (yazı ya da tura) tam olarak para havadayken belirlenir; farklı bir olgu düzeni, mesela kimin turayı seçeceği ya da ne kadar şanslı olacağı ise yazı-tura atmadan önce belirlenir. Kısacası, yazı-tura atma olayının en temel özelliği, belirli bir noktaya kadar -parayı havaya atana kadar- netleşmeyen sonucun yazı tura atma sürecinde açıkça ve tam olarak netleşmesidir. Böylece, *problematik* bir durum karara bağlanır.

Burada *problematik* tabiri, henüz kararlaştırılmamış ama kararlaştırılmak üzere olan bir şeye atıf yapan nesnel anlamıyla kullanılır. Daha önce de belirtildiği üzere, aktörün kendisinin öznel değerlendirmesi başka sorunlar getirir. Aktör mevcut bir şeyin belirlenmekte olduğunun hiç de farkında olmayabilir. Ya da aslında eldeki sorun çoktan karara bağlandığında, durumun *problematik* olduğunu ve gerçekte karşılaştığı şeyin bunun açığa vurulması ve ortaya konulması olduğunu düşünebilir. Ya da son olarak, söz konusu ihtimallerin farkında olup, sonuçlarla gerçekçi bir şekilde ilgilenerek, o an gerçekleşmekte olan şeye yönelmiş olabilir. Nesnel ve öznel durum arasında tam bir benzerliğin bulunduğu bu son olasılık, bizim asıl ilgi odağımız olacaktır.

Karar sürecindeki ve nihai sonuç öncesindeki nedensel güçler çoğu zaman "sırf şans" ve "sadece kısmet" olarak tanımlanır. Bu, bir tür nihai belirlenemezlik öngörmez. Yazı-tura atıldığında, bunun düşüşü tamamen atanın parmaklarının durumu,

86 T. C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Harvard University Press, 1960), özellikle, s. 24.

atış yüksekliği, hava akımları (para parmaktan çıktıktan sonraki akımlar da dâhil) ve benzeri şeylerle belirlenir. Ancak sonucun bizi ilgilendiren tarafını hileyle yönlendirecek hiçbir planlı ve meşru insani etki uygulanamaz.⁸⁷

Şüphesiz, yetenek, cüret, bilgi ve sebat gibi etkenler sayesinde insanlarca yönlendirilmiş karar usullerinin olduğu yerlerde şans içeren durumların olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu, "sırf" şansa dayalı oyunlarla yarışma denilen şeyler arasındaki çok hayati ayrıma işaret eder. İlkinde, karar süreci başladıktan sonra artık katılımcılar hiçbir şey yapamadan pasif bir şekilde sonucu beklerler. İkincisinde ise, bu süreç konuyla ilgili yeteneklerin yoğun ve sürdürülebilir şekilde uygulanmasını gerektirir. Yine de, yarışmalar esnasında riske atılan değerli bir şeyin karara bağlanmasıyla karşı karşıya kalınır. Olgular ve çoğunlukla bunların algılanması bakımından, planlanmış ve sonuca etki edecek tesirler, durumu sorunsuz hale getirmek için yetersiz kalmışlardır.

Yazı-tura atmanın önemli bir diğer özelliği de geçici süreye sahip olan evreleridir. Örneğimizdeki kişiler, meseleyi çözmek için yazı-tura atıp atmamaya karar vermelidirler. Kendi aralarında fiziksel olarak sıraya girmelidirler. Yazı-turada ne kadar riske gireceklerine ve kimin hangi sonucu alacağına karar vermelidirler. Duruş ve jestlerle kendilerini bu kumara bağlamalı ve geri dönüşü olmayan noktayı geçmelidirler. Bu bir bahse tutuşma ya da *meşdan okuma evresidir*. Daha sonra oyuna girme ya da *karar evresi* gelir ve bu evrede konuyla ilgili nedensel güçler faal ve belirleyici bir şekilde sonucu ortaya çıkarır.⁸⁸ Daha sonra kararlaştırılma ile katılımcının bilgilendirilmesi arasındaki zamanı

87 Şurada ileri sürülen iddiaya bkz. D. MacKay, "The Use of Behavioral Language to Refer to Mechanical Processes," *British Journal of the Philosophy of Science*, XIII, 50, (1962), 89-103; "On the Logical Indeterminacy of a Free Choice," *Mind*, 69 (1960), 31-40.

88 Yazı-turada bu evre madeni paranın havaya çıkmasıyla başlar ve ele tekrar gelmesiyle sona erer -bir ya da iki saniye-. At yarışında karar, bariyerin açılmasıyla başlar ve son etapta bitiş çizgisinin geçilmesiyle sona erer ve hepsi bir dakikadan birazcık daha fazla zamanda olup biter. Yedi gün süren bisiklet yarışlarında karar evresi bir hafta uzunluğundadır.

kapsayan açıklama ve *sonucun açığa çıkma evresi* gelir. Muhtemelen bu evre çok kısa olur ve karar düzeneğine göre farklı şekilde konumlanmış⁸⁹ katılımcı grupları arasında farklılaşır ve kendine has bir merak ve heyecan hali barındırır. Son olarak, *çözüm kavuşma evresi* vardır ve bu evre sonucun ortaya konulmasından başlayıp, kayıpların ödenmesi ve kazançların toplanmasıyla sona erer.

Belirli bir oyunda katılımcıların gerek duyduğu dört evre -meydan okuma, karar, açığa çıkma, çözüme kavuşma- oyun *müddeti* olarak adlandırılabilir. Oyunlar arasındaki dönemlere *molalar* denilebilir. Bir oyun döneminin, bir oynama döneminden yani bir *sean*stan farklı olduğunu belirtmeliyiz. Bir *sean* da birinci bahsin oynanmasıyla son bahsin çözüme kavuşturulması arasında geçen ve baştan sonra kadar sürekli oyunla ilgilenildiği düşünülen süredir. Herhangi bir zaman dilimi boyunca tamamlanan oyunların sayısı o an için geçerli olan oyun *oranıdır*.⁹⁰ Bir kumarın içerdiği oyunların ortalama süresi oyun oranının üst sınırını ve ortalama mola sürelerini belirler. Yarım dakikada 5 kez yazı-tura atılabilir, oysaki pist yarışlarında aynı sayıda karar alabilmek bir saatten fazla zaman gerektirir.

89 At yarışlarındaki dolandırıcılıklar enayinin birini, pistteki sonuçla bu sonucun uzak yerlere duyurulması arasındaki dönemin, bitiş-sonrası kesin bahisleri, yani "geç-bahse tutuşmayı" istismar etmek için yeterince uzun bir süre olduğuna inandırmakla mümkün olur -bu, gerçekten rastlanan bir durumdur ve sistematik olarak istismar edilmiştir-. Nevada'da oyunda kâğıt dağıtan kişiler dağıtma işlemini tamamladıktan sonra, gizli kozlarına bakarlar ve oyuncunun birine zaten belirlenmiş olan bir şans ve talih hakkında takırlar ve aslında daha önceden okudukları kozu açıklamayı geciktirerek o oyuncuyu kızdırırlar.

90 Mesela yazı-tura atan kişilerin, ilk atılan yazı-turada kimin beş sentlik madeni parayı kazanacağını belirlediği bir altın gol uygulamasına giriştiğini düşünelim. Eğer bu olayda iki oğlan bir saat boyunca oynuyorsa, risk alma oranları saatte birdir. Eğer 5 sentlik para yerine bir sentlik para kullanıp, bunları tek seferde bir tane olmak üzere yazı-tura atarlarsa, o zaman risk alma oranı öncekinden 5 kat daha fazla olur, ama bunun sonucunda talihiyle ilgili oluşan heyecan daha fazla olmaz hatta muhtemelen daha az olur.

Oyun evrelerindeki bu farklılaşmaları bildiğimiz için, eğer bilmeseydik zaten öyle olması gerektiğini zannedeceğimiz basit şans oyunlarının bir özelliğiyle ilgilenmek kolay olur. Bir oyuna girildikten sonra, karar, açığa çıkma ve çözüme kavuşma evreleri hızlıca birbirlerini takip eder ve çoğu zaman başka bir bahse girilmeden önce sona erer. O halde yazı-tura atma seansı, dört-aşamalı döngülerden oluşan ve döngüler arasında molaların olduğu bir diziden müteşekkildir. Genellikle oyuncu sürekli bir ilgi artışını devam ettirir ve dört-beş saniye süren her bir oyun boyunca ilgisi sadece molalarda azalır, yani bir oyunun çözüme kavuşmasıyla bir diğerinin başlaması arasında. Günlük hayat ise çoğu zaman bundan epey farklıdır. Muhakkak insanlar gündelik hayatta da iddialara tutuşur ve riske girer, mesela bir işten diğerine geçmeye karar verdiğinde ya da bir durumdan başka bir duruma geçtiğinde olduğu gibi. Ayrıca insan aynı zamanda önemli dönüm noktalarında sayısız hayati kararlar alabilir ve dolayısıyla çok yüksek oranda bahse girmeye devam eder. Fakat genelde karar evresi -bahsin sonucuna karar verildiği evre- uzun olacak, bazen kararın ortaya çıkması on yıllar alacaktır. Bunu takip eden sonucun açığa çıkma evresi ve çözüme kavuşma evresi de uzun olacaktır. Oyun ve yarışmaların ayırıcı vasfı, bir kez iddiaya tutuşulduktan sonra, *sonucun ve kazanılan ödülün belirlenmesinin hep beraber bir çırpıda olup bitivermesidir*. Yoğun ve tek bir farkındalık odağına kilitlenme hali, bütün oyun müddeti boyunca en zirve noktada tutulur.

II. Önemli Sonuçlar Doğurma

Yazı-tura atmaya⁹¹ dair geleneksel analizden bazı koşulları ödünç alabiliriz. Ancak bu çerçeve çok geçmeden sorunlara yol açar.

Bir bahsin ya da ödülün miktarını ölçme standardı, topluluk ve daha büyük ölçekte kamu ya da geçerli piyasa tarafından konulur ya da üstlenilir. Oyun analizine dair güçlüklerden biri de

91 Bu konuya dair popüler ama sağlam bir değerlendirme için bkz. R. Jeffrey, *The Logic of Decision* (New York, McGraw-Hill, 1965).

şudur ki, aynı bahis ya da aynı ödül hakkında farklı insanların son derece farklı duyguları olabilir. Orta sınıf yetişkinler bir madeni parayı karar makinesi olarak kullanabilirler ama makineyi kimin elinde tutacağına karar vermek üzere yazı-tura atmaya zahmet etmezler. Ancak küçük çocuklar, aslında yanı başlarında kendileri gibi iddiaya girecek bir gözcünün daha olmasını büyük bir bahis olarak görebilirler. Farklı kişilerin aynı iddiaya (ya da aynı ödüle) yükledikleri farklı anlamlara ya da aynı kişinin farklı zamanlarda ve farklı şartlarda yüklediği anlamlara dikkat etmemiz gerektiğinde, burada öznel değer ya da *Fayda* söz konusudur. Ve tıpkı beklenen değer bir madeni para çanağına (ortada olan paraya) kalan ortalama değer olarak hesaplanabilmesi gibi, *beklenen fayda* da bireyin madeni para çanağına (ortada olan paraya) uygun gördüğü fayda olarak değerlendirilebilir ve bunun değeri o çanağı kazanma ihtimaline göre belirlenir.

Madeni para çanağının beklenen faydası, bu çanak için yazı-tura atmanın beklenen faydasından net bir biçimde ayırt edilmelidir; çünkü kişiler yazı-turayla ortaya çıkan heyecan ve kaygıya sürekli olarak -olumlu ya da olumsuz- öznel bir değer atfederler. Ayrıca, yazı-tura atıldıktan sonra, kazanmanın getirdiği memnuniyet ya da kaybetmenin getirdiği hoşnutsuzluk muhtemelen birbirini tam olarak dengeleyemez. Burada oluşacak fark da, hangi tarafta olursa olsun, oyunun beklenen faydasının parçası olarak hesaplanmalıdır.⁹² Bahsin anlamını kavramakta nesnel standartlar kullanılabilir, fakat bahse tutuşmanın anlamını tam olarak ortaya çıkarmak için anlaşılması hayli güç olan fayda mefhumunu kullanmalıyız.

Bir çanağın beklenen değeri gibi düz bir mefhumdan yola çıkarak bizi ilgilendiren bir kavrama, yani çanak için oynamanın beklenen faydasına yöneldiğimizde, çözümü imkânsız karmaşık-

92 Kumarda, bu etkenler bağımsız değildir. Şüphesiz, yazı-turadan elde edilen deneyimin bir kısmı, kazanacağını düşünmenin sağladığı tatminle, kaybedeceğini düşünmenin getirdiği memnuniyetsizlik arasındaki farktan kaynaklanır.

lıkların içine düşmüş oluruz. Bir kişi, belli bir oyun döneminin büyük bir kumar içerdiğini iddia ettiğinde ya da bunun başka bir dönemden daha riskli olduğunu düşündüğünde, çok farklı bir sürü husus için içine girer. Bunlar, bahsin ölçeği, bahis ihtimallerinin uzunluğu (ve bunları kazanıp kaybetme ihtimali), oyun müddetinin kısalığı, oyun sayılarının azlığı, oyunun oranı, oyun için ödenen yüzde, lehteki sonuçların getirdiği ödüllerin büyüklüğü gibi etkenlerdir. Ayrıca bu etkenlerden her birine verilen nisbî değer, diğerlerinin mutlak değerine göre bariz bir şekilde farklılıklar gösterir.⁹³

Bizim için bu, farklı grupların ve kişilerin riski ve fırsatı ölçmek için birbirinden oldukça farklı ölçülere sahip oldukları anlamına gelir. Çok risk içeren bir hayat tarzı, insanın, başka birinin çok korkutucu bulabileceği bir riski pek önemsememesine yol açabilir.⁹⁴ Bu yüzden, mesela, Nevada'da yasallaştırılmış kumarın varlığını açıklama çabaları bazen, esasında çok riskli olduğu ifade edilen bir girişim türü olan, devletin madencilik geleneğine atıf yapar. İddia şu ki, devletin ekonomisi temelden bizzat kumara dayalı olduğu için, kumarhanede oynanan kumarın da çok fazla kınanmaması anlaşılabilir bir şeydir.

Öyleyse, basitçe, kelime anlamıyla kumar, yani “riskli ve şansa bağla olma” kavramı, birçok yarı-gerçekleştirilmiş ve değişen anlamlarla aynı manada kullanılır. Oyun dünyasının dışına çıkıp, gözümüzü hayatın geri kalanına çevirip baktığımızdaysa meseleler daha da kötüleşir.

Yazı-tura oyununda, geçerli iki sonucun da şansını yarı yarıya

93 Son yıllarda, özellikle deneysel psikologlar tarafından yapılan çalışmalar, insanları çeşitli unsurların karışımını içeren kumarlar arasında bir tercih yapmaya zorlayacak şekilde, kayda değer düzeyde bilgi katkısı sağladı. Mesela bkz. J. Cohen, *Behaviour in Uncertainty* (London, George Allen and Unwin, 1964), Bölüm 3. “Making a Choice,” ss. 27-42; ve W. Edwards, “Behavior Decision Theory,” *Annual Review of Psychology*, 12 (1961), 473-98.

94 Bu ve buna benzer iddialar için Kathleen Archibald'e minnettarım.

olarak değerlendirmek için *a priori* ve ampirik sebepler vardır. Bu değerlendirmenin nihai geçerliliği, her zaman yazı-tura atanlarla ilgili olmak zorunda değildir. Madeni paraların güzel yanı budur. Fakat kişi birçok normal durumda, tam olarak tanımlanamayacak bir sonuçlar matrisiyle karşılaşmak zorunda kalabilir. (Mesela, eğer bahsettiğimiz iki oğlan çocuğu, derin ve bir sürü galerisi olan bir mağaranın önünde durup, bu mağarayı keşfetmek isterlerse ve başlarına neler geleceğini düşünürlerse, böyle bir durum ortaya çıkabilir.) Ayrıca, bütün sonuçların ihtimal dizileri bilindiğinde bile, her bir sonucun getireceği şans, belli belirsiz ampirik deneyime başvurmaya dayanan kabataslak değerlendirmelere tâbi olabilir.⁹⁵ Dahası, tahmin eden kişi de çoğu zaman, yaptığı değerlendirmenin ne kadar kabataslak bir şey olduğunun pek farkında değildir. Hayatta karşılaşılan durumların çoğunda, ele aldığımız şey *özel ihtimaller*dir ve bu yüzden de en iyi ihtimalle genel olarak çok kesin olmayan bir ölçüdür; *özel olarak beklenen fayda*.⁹⁶

Ayrıca, genelde, yazı-tura atanlar “adil” bir oyunla ve kumar-

95 Hileli kumar makineleri üretiminde uzmanlaşmış meşhur firmalar, beş ve altıncı dereceden “güç” olarak adlandırılan şeyler arasında seçme şansını sunan çeşitli “şekilli” zarlar satarlar. Muhtemelen sıralama mutlak olarak geçerlidir. Fakat hiçbir firma, bu hileli zarların kullanıcılarına sağlayacağı lehteki yüzdelere ilişkin güven düzeylerini gösterecek kadar uzun bir deneme serisi boyunca bu zarları denememiştir.

96 Literatürde, mesela şu çalışmada, F. Knight (*Risk, Uncertainty and Profit* [Boston, Houghton Mifflin, 1921], özellikle Bölüm 7 ve 8) “risk” kavramı, olası sonuçları ve ihtimalleri bilinen bir karar için kullanılır ve “belirsizlik” kavramıysa çeşitli sonuçlar arasındaki ihtimallerin bilinmediği ve hatta bilinemez olduğu durumlarda kullanılır. Bu noktada bkz. R. Luce and H. Raiffa, *Games and Decisions* (New York, Wiley & Sons, 1958), s. 13 ve devamı. John Cohen, B. Fox (*Behavioral Approaches to Accident Research* [Association for the Aid to Crippled Children, New York, 1961], s. 50). Bu çalışmalarda nesnel kötü şanslar için tehlike, özel tehlike tahminleri için de risk kavramı önerilmektedir. Fox, buna benzeyen ama çok az farklı bir ayırım yapar: bir durumun kendisinde mündemiç olarak algılanan risk ile kasten üstlenilen bir şey olarak algılanan risk arasındaki ayırım. Ayrıca bkz. Cohen, s. 63.

hane oyuncularını da biraz daha dezavantajlı bir oyunla karşılaşırken, hayatın insanlara sunduğu durum ise bu bakımdan o kadar dengeli değildir: Hayatta çok küçük risk ve büyük fırsatlar içeren durumlar olabileceği gibi, çok büyük risk ve küçük fırsatlar içeren durumlar da olacaktır. Üstelik fırsat ve risk, aynı ölçek bazında kolaylıkla ölçülemeyebilir.⁹⁷

Bizzat değer fikrinin içerisinde önemli bir mesele vardır -bahis ve ödüllerin miktarla ölçülebileceği fikri-. Bir madeni paranın hem toplumsal olarak onaylanmış bir değeri, hem de öznel bir değeri vardır. Bu değer kısmen şundan kaynaklanır; madeni paranın kazanılması kişinin *daha sonra* yeniden bu bahsi oynayabilmesini sağlarken, kaybedilmesi ise onu bundan men eder. İşte bu, kumarın *önemli sonuçlar doğurmasıdır*, yani *bir bedelin (ödül ya da cezanın) sadece ortaya çıktığı o olayın sınırlarını aşarak etkisini yayması ve bahisçinin, nesnel olarak yaşamının daha sonraki kısmını da etkileme kapasitesidir*. Önemli sonuçlar doğurma olgusunun ortaya çıktığı evre, bir nevi oyun-sonrası evre ya da kumarın *önemli sonuçlar doğurma* evresidir.

Bu noktada kafaları karıştıran bir sorunu ele almalıyız. Hem “nesnel değer” ve hem de “fayda”, zaman içerisinde fiilen hissedilmesi beklenen sonuçlar için, eşzamanlı olarak muadil değerler ortaya koyma araçlarıdır. Bu da topluluğa ya da bireye, geleceği değerlendirme ve bu gelecek için şimdiden bir fiyat biçme fırsatı vermek yoluyla olur. Ben bu karmaşıklıktan uzak durmak istiyorum. Mesela bir adam evlilik teklif ettiğinde, kadın kararını verir vermez sonucun belirlenmesi vakiadır. Kadın cevabını verir vermez sonuç bildirilmiş olur ve evliliğin ne zaman tamamına erdirileceği ya da reddedilen teklif sahibinin başka birileriyle

97 Fayda kavramı ve olasılıklı olma anlamda bağlantılı olan tek ve çiftler arasındaki deneysel mecburi seçim teknikleri, bu değişkenlikleri tek bir şemaya indirgemeye çalışabilir. Ancak bu çabalar sorgulanabilir. Gerçekteki birçok oyun, oyuncunun (fırsata odaklanırken) riski yeterince fark edememesiyle ya da (riske hazır olmasına rağmen) fırsatın farkında olmamasıyla bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Hesapları dengelemek için bu fark edemeyişe bir fayda atfetmek pek yeterli bir cevap gibi görünmemektedir.

flört etmek üzere geri çekilmesi karara bağlanır. Ancak başka bir anlamda bakıldığında, bu bedelin sonucu, katılımcıların geri kalan bütün hayatları boyunca hissedilir. Nasıl ki bir “bedel” çıktıya denk bir değer ise, “önemli sonuçlar doğurma” da bir bedelin insanî alandaki muadilidir. O halde, düzgün bir biçimde tanımlanabilen çanak ve ödüllerden, sadece muğlak bir şekilde tasvir edilebilen uzun vadeli bedellere geçebiliriz. Bu, çanaklardan önemli ve uzun vadeli sonuçlar doğurmaya ve başı sonu belli kumarlardan hayatın daha geniş alanlarına doğru bir geçiştir.

Yazı-tura modelindeki bütün bu sınırlamaların yanı sıra, ancak şimdi üzerinde düşünmeye başlayacağımız çok daha önemli başka bir sınırlama daha vardır. Kazanacağı paranın kendisinin olması için yazı-tura atan küçük oğlan çocuklarının bildiği öznel deneyim, endişesiz ve neşeli bir şekilde işleyen irade duygusundan kaynaklanır. Kumar oynama ya da oynamama kararı, hiçbir yabancı baskı altında kalınmadan verilen bir karardır ve kumar oynamama kararı, çok kolay ve gayet faydalı bir karar olabilir. Bir defa bu karar olumlu yönde verildikten sonra, üzerinde bahse tutuşulacak olası sonuç hakkında ikinci bir karar daha verilir -bu örnekte yanıltıcı bir hak- ama yine de eğlenceli ve yetenek gerektiren oyunlarda ise kesinlikle yanıltıcı değil. Sonuç ise öngörülebilir bir olasılık olarak değerlendirilebilir ve her hâlükârda risk alınır. Sonuçta, bütün bir vaziyet muhtemelen kolaylıkla bir risk alma olayı şeklinde görülmeye başlanabilir. Bu fırsat, hür irade ve kararlılıkla ortaya çıkarılan ve sürdürülen bir risk *alma* ve fırsat *yakalama* meselesidir. Ancak günlük hayatta, kişi hiçbir zaman aslında var olan riskin ve fırsatın farkına varamayabilir ya da ancak oyun bittikten sonra, oynadığı kumarın farkına varabilir. Eğer bu duruma içerdiği risk düşünülerek yaklaşırsa, kişi şunu anlayabilir ki; kumar oynamamanın içerdiği şans ve risk o kadar yüksektir ki, bu seçenek gerçekçi bir olasılık olarak bile görülmemelidir. Ya da bu kumarı oynamama kararının faydalı olduğu yerde de, üzerine bahis oynayacağı olası sonuçlar hakkında hiçbir seçenek olmadığını anlayabilir. Burada bir parça

seçme özgürlüğü, hür irade ve kararlılık vardır ama genellikle çok fazla değildir. Yazı-tura atma modeli bu durumların hepsine uygulanabilir ancak bu sadece, eğlence amaçlı riske girme ile gerçek hayatın kumarları arasındaki bazı önemli farklılıkları görmezden gelerek yapılabilir. Risk altındaki meblağ hususu bir yana, yazı-tura atan iki oğlanın durumuyla, kimin saldan denize atlayarak salı hafifleteceğine ve kimin salla gitmeye devam edip hayatta kalacağına karar vermek için yazı-tura atmaktan başka hiçbir yolun olmadığını karşılıklı olarak kabul eden ve hayatta kalmaya çalışan iki kişinin risk alma biçimi farklıdır. Buna karşın arkadaşları tarafından, bir cankurtaran sandalının mevcut su stokunu, hangisinin artık tüketmeyeceğine karar vermek üzere yazı-tura atmaya mecbur bırakılan iki hasta yolcu da farklı şans ve risklere tâbidirler.

III. Kadere Bağlı Olma

Bir randevuya gitmek için evinden çıkmaya hazır birisi, o an saatin buluşma vaktinden otuz dakika erken olduğunu ve kullanabileceği ilave bir “serbest zamanının” bulunduğunu fark eder. Bu zamanı, zaten yapılması gereken temel bir iş için “iyi” kullanabilir. Oysa bu zamanı “öldürmeyi” de seçebilir. O an evde olan dergilerden birini alır, rahat bir koltuğa yayılır ve gitme vaktine kadar sayfalar arasında gezinir.

Zaman öldürmek için kullanılan bu işin özellikleri nelerdir? Bu soruna şöyle de yaklaşabiliriz: Kişinin hayatının bu küçük parçasının, geri kalan hayatının bütünü üzerindeki olası sonuçları nelerdir?

Açıkçası, öldürülen zaman esnasında yapılanların aslında kişinin hayatının geri kalanı üzerinde hiçbir etkisi olmayabilir.⁹⁸ Birçok farklı davranış tarzı takip edilebilir ve hayatı yine de olduğu gibi devam edebilir. Bir dergi okumak yerine başka bir şey okuyabilir ya da TV izleyerek, şekerleme yaparak veya bulmaca

98 Ancak yine de, elbette, kişinin zaman öldürmek için neler yaptığı, bize onun hakkında anlamlı bir şeyler söyleyebilir.

çözerek vakit geçirebilir. Düşündüğünden daha az zamanı olduğunu fark ederek, oyalanmalarını yarıda kesebilir ya da daha çok zamanı olduğunu görüp daha fazla oyalanabilir. İlgisini çeken bir dergiyi arayabilir, bulamayabilir ama bulamasa da çok bir şey kaybetmez, sadece geçici bir süre için boşlukta ve amaçsız olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalır. Zaman öldürecek bir şeyi olmasa da ve yeterince meşgalesi olsa da bunu “değerlendirilir”.

O halde öldürülen anlar sonuçsuz ve önemsizdir. Sınırlandırılmış ve yalnızlaştırılmıştır. Hayatın geri kalanına taşıp sirayet edecek bir tesiri yoktur. Başka bir şekilde söylersek, insanın yaşam süreci bu öldürülen anlara bağlı değildir. Onun hayatı bu öldürülen zamanlara karşı kapalı ve duyarsız olacak şekilde düzenlenmiştir. Zaman öldürme faaliyetleri, kişiyi belli şartlarla bağlayamayan ve kısıtlayamayan aktiviteler arasından seçilir.⁹⁹

Zaman öldürmek, çoğunlukla, zamanı öldüren kişiyi sorun oluşturan bir işin içine sokar. Dergi ya da TV hakkındaki karar, kişi oturmadan önce **karara** varılmayan ve daha yeni ortaya çıkan bir karar olabilir. İşte bu noktada, önemli bir sonuca varmayan ama sorun oluşturan davranış ortaya çıkar. (İlginçtir ki, yazı-tura atmadaki durum da tam olarak böyledir. Genç kumarbazlarımız

99 Çalışma hayatı dışındaki irili ufaklı zamanlar birkaç saniyeden birkaç yıla kadar uzanabilir. İşyerindeki işlerin arasına girebilir; işten eve, evden işe giderken geçen zamanlar da olabilir, evde akşam yemeğinden sonraki vakitler, hafta sonları, yıllık tatiller ya da emeklilikteki zamanlar olabilir. (Ayrıca Georg Simmel’in “Macera” dediği ve -büyük ölçüde hayallerde yaşanan- normal hayattan uzak zamanlar.) Çalışma süreleri dışındaki saatler boşa harcanarak öldürüldüğünde, muhtemelen bu, kendisi başı başına bir amaç olan ve o an tamamlanıp biten, özgürce seçilmiş bir eylemle yapılır. Kişi zamanını ister sonucu olan önemli işlerle, isterse de önemsiz ve sonuçsuz işlerle doldursun, ciddi ve planlanmış görevlerin olduğu bir zamanda kişi her an hazır ve tetikte olmalıdır ya da bu hale geri dönebileceği bir mesafede olmalıdır. Şunu da belirtelim ki, öldürülecek mesai dışı saatler buna çok benzer bir türden ayırt edilmelidir. O da, işsiz insanların değerlendirmeye mecbur olduğu ve geçmişte yapılmış ya da yakın zamanda yapılacak bir iş karşılığında kazanılmış ücretli izin gibi sayılamayacak zamanlar.

öznel açıdan yazı-turayı kazanmaya büyük bir değer atfediyor olabilirler, fakat bunun bedeli hemen hemen hiç önemli bir sonuç doğurmaz.)

Mesai saati dışındaki zamanın aksine, mesai saatleri içindeki zaman ve bu zaman çerçevesinde kolektif olarak örgütlenmiş ciddi bir iş dünyası vardır. Bu dünya, kişinin çalışmalarını diğer insanların ihtiyaçlarına göre ayarlar. Diğer insanlar kendi yükümlülüklerini yerine getirebilmek için bu saatlerin sunacağı malzeme, araç ve hizmetlere bel bağlarlar. Bu iş dünyasının üretim ve teslimatları hakkında kayıtlar tutulur ve kişi eğer bunlara zamanında riayet etmezse ceza alır. Velhasıl, işbölümü ve iş akışının örgütlenmesi, önemli sonuçlar doğuracak şekilde, kişilerin mevcut anlarını başkalarının bir sonraki anlarıyla bağlantılı hale getirir.

Ancak bir kişinin, herhangi bir durumda görevlerini yerine getirmesinin önemli sonuçlar doğurmasına pek az dikkat edilir. Şüphesiz, sonuçlar daha önceden az ya da çok düşünülmüştür. Fakat bu sonuçların gerçekleşme ihtimali o kadar yüksektir ki meseleye çok az dikkat edilmesi gerektiği görülmektedir. Hiçbir şeyin ölçülüp tartılmasına, karara bağlanmasına ve değerlendirilmesine gerek yoktur; hiçbir alternatif üzerinde düşünülmesine gerek yoktur. Aslında bu faaliyet önemli sonucu olan bir şeydir ancak iyi idare edilmiştir ve sorun oluşturmaz. Tesadüfen, boşa harcanan ya da çalışılan her an böyle bir unsuru içerir. Yazı-tura atanların soluk almaya ya da vermeye devam etmeleri ya da kafalarını beton duvara vurmaya kalkışmamaları tamamen önemli bir sonuç doğurma meselesidir. Soluk alıp vermenin başarıl-mamasının ya da kafasını beton duvara vurmaya kalkışmama davranışının başarılmasının, yazı-tura atan oğlanın gelecek anları üzerinde birdenbire çok uzun soluklu ve kapsamlı sonuçları olabilir. Ancak nefes almaya devam etmek ve kafamızı beton bir duvara vurmamak, çoğu zaman düşünmeden ve sürekli peşinde koştuğumuz ve mutlaka her zaman başardığımız hedeflerdir. Bu o kadar sıradandır ki, hiçbir zaman geçen sürenin önemli sonuçlar doğurmasının üzerinde düşünülmesi gerekmez.

O halde, mesai dışı faaliyetler sorun olarak görülebilir ama muhtemelen önemli sonuçlar doğurmaz. Mesai içerisindeki faaliyetler ise muhtemelen önemli sonuçlar doğurur ama sorun olarak görülmez. Dolayısıyla her iki tür faaliyet de olaysız ve sakin olabilir. Ya önemli olan hiçbir şey meydana gelmez ya da beklenmeyen ve hazırlıklı olunmayan hiçbir önemli şey meydana gelmez.

Fakat bir faaliyet sorun olarak *görülebilir ve önemli sonuçlar doğurabilir*. Önemli sonuçlar doğuran tabiri de bu anlama gelse bile, ben böyle bir faaliyete *kaderi belirleyici sonuçları olan, kadere bağlı* faaliyet diyorum. Burada bizi ilgilendiren de böyle bir risk ve şans içerme durumudur.

Şimdi şunu kabul etmeliyiz ki; serbest zaman ve planlanmış iş zamanı pek kadere bağlı olmasa da, insani durum her zaman *belli bir* dereceye kadar kadere bağlılığı içerir. Kadere bağlı olmanın en kadim temelleri hesaba katılmalıdır.

Birincisi, kadere bağlı olmanın tesadüfî ve edebî türleridir. Normalde düzgün bir şekilde ilerleyen ve kayda değer olmayan bir olay bazen zaman içinde geriye doğru bir kadere bağlılık gösterebilir. Bu durumda, iki olayın kadere bağlı bir şekilde bağlantılı olması durumunda, bazı önceki anlara alışılmadık şekilde ilk olay olma ayrıcalığı verilir. Eğer genç kumarbazlarımızdan biri, madeni paranın bulunduğu anda, hayati bir görüşme yapmak için bu paraya ihtiyaç duyuyorsa, o zaman yazı-turayı kazanma şansı kaderini belirleyici hale gelebilir. Benzer şekilde, zaman öldüren kişi dergideki bir hikâyeye dalıp, kendini öylesine kap-tırır ki oracıkta dalıp giderek zamanı takip etmeyi bırakabilir¹⁰⁰

100 Kendi toplumumuzda birey, çoğunlukla, zamanı belli aralıklarla gözden geçirip kontrol etme eğilimindedir. Hatta uykusu hafif olanlar zaman içerisinde tam olarak hangi noktada bulunduklarını tahmin edebilirler. Bazı durumlarda “zamanın nasıl geçtiğine” şaşırın kişiler, aslında bir ya da iki saati kastediyor olabilirler. Kişi, saatinin durduğunu fark edip aslında sadece birkaç dakika önce durduğunu ve sürekli saati takip etmesi gerektiğini düşünebilir.

ve yüzeye çıktığında ise çok geç olmuş olabilir -kaçırılan randevu önemli olmadığı sürece sadece bir kızgınlık-. Ya da sayfalar arasında gezinirken, zekâ testleri hakkında örneklem sorularını içeren bir makaleye denk gelebilir. Randevusu da bu sorulardan birinin de içinde olduğu bir sınav olabilir. Boşa harcanacak bir an, her zaman, gelecek anlarla irtibatını kesmek anlamına gelmeyebilir; ancak bu anlarla beklenmeyen bağlantıları *olabilir*.

İnsanlar ve onların yaptığı işler, her zaman tesadüfî bir kadere bağlılığa tâbi olsa bile, bu bakımdan kırılğanlıkları, bu işlerin adeta bir özelliği olarak adlandırılabilir kadar dikkat çekici olan faaliyetler vardır. Eşgüdüm ve gizliliğin hayati olduğu noktada, beklenmeyen bütün küçük aksilikler, alışılmış düzeltilebilir vasfını yitirerek kadere bağlı hale gelir. Adeta kusursuz cınayet hikâyeleri ve korunmasız bir komando baskını, tıpkı stratejik gaf hikâyeleri gibi, bu kadere bağlılığı yüceltir ve kutsallaştırır:

Maidstone, İngiltere: Maskeli adamlardan oluşan, ellerinde sopa ve çekiçler olan bir çete, bir bankaya 28.000\$ taşıyan bir arabayı pusuya düşürdü fakat yanlış ganimeti gasp ettiler -yani bir çanta dolusu sandviçi-. Nakit para arabanın sandığına kilitlenmişti, banka personelinin öğle yemeğinin de içinde olduğu çanta ise araç koltuğunun üstündeydi.¹⁰¹

Rodeo'da basit bir küçük banka soygunu olması beklenen şeyi tamamen berbat edip ellerine yüzlerine bulaştıran bu üç soyguncu, dün Federal Mahkeme'de yargılanarak mahkûm edildiler.

Üçü de, 40 polis memuru tarafından 7 Ocak günü, Rodeo'daki tek banka olan United California Bank'ten çaldıkları, bir torba içindeki 7710\$ ile kaçmaya hazırlanırken enselendi.

Pislik herifler kısa namlulu bir silahla içeri girdi, on üç çalışanı ve iki müşteriye sıraya dizdiler. Elinde bir tabanca taşıyan Felemenk kökenli adam kasaya doğru yürüdü ve elindeki çantayı banknotlarla ve ne yazık ki, madeni paralarla, doldurmaya başladı.

101 *San Francisco Chronicle*, 10 Mart 1966.

“Madeni paraları takip edemezler” dedi zekice. Çanta yaklaşık 200 sterlin değerine ulaşana kadar tıkıştırılmaya devam etti. Sonra çantayı yerden kapıya doğru sürükledi -aşınmış ip koptu-.

Üç soyguncu birlikte çantayı kapıya doğru sürüklediler ama çanta takıldı ve bir delik açıldı. Bu da, onlar çantayı kaçacakları arabaya sürüklerken madeni paraların iz bırakacak şekilde dökülmesine yol açtı. Direksiyonda Duren vardı.

Gerçi Duren yüksek kaldırıma çok yakın park etmişti ve üç soyguncu gasp ettikleri paraları arabaya koymak için kapıyı açamadılar. Sonunda arabayı hareket ettirerek bunu başardılar ve hızla gözden kaybolup köşe başından gittiler. Orada polis şefinin, karayolları devriyesinin ve polis arabalarının gürültüsünü duyunca arabayı durdurdular.¹⁰²

Bu hatalar her gün rastlanan cinstendir ve birçok işin belirleyici özelliği olan, düzeltmeye dikkat etmek koşuluyla kolaylıkla telafi edilebilecek şeylerdir. Suç eylemlerini (ve diğer askeri operasyonlara benzeyen eylemleri) diğerlerinden ayıran şey, bu düzeltme yapma dikkatinin son derece sınırlı oluşu ve dolayısıyla kötü şans ve düşüncesizlik yüzünden ödenen yüksek bedeldir. İşte bir işi zar zor yapmakla, çok zor bir işin üstesinden gelip zafer kazanmak arasındaki fark budur; işte burada bir hareket bir eyleme dönüşür.¹⁰³

İkincisi, bir kişinin yaşadığı an ne kadar sonuçsuz, önemsiz ve tecrit edilmiş olursa olsun ve o kişinin önemli sonuçlar doğuran işlerinin yeri ne kadar güvenli ve iyi bir şekilde idare edilmiş olursa olsun, eğer o anın ona ait olması isteniyorsa,

102 A.g.y. 6 Mayıs 1966.

103 Kurgusal, temsili dünyalarda, suç barındıran işler (ve aynı zamanda çeşitli hükümet kurumlarının yapısal olarak benzer nitelikteki gizli operasyonları) uzun bir dizi tehdit oluşturan, küçük aksiliklere karşı başarılı. Bu aksiliklerin her birinin bütün bir işi mahvetme ihtimali vardır. Kahraman, bir bölümden diğer bölüme geçerken, yalnızca çok ağır bir şekilde şans ve risk yasalarını alt üst ederek hep hayatta kalmayı başarır. Bu kahraman rolünü hep isteyen gençler arasında kesinlikle ihtimal hesaplarına göre yetenekli olanın gözü, ustaca korkutulmalıdır.

kendisi cismen orada olmalıdır ve oradan ayrılıp nereye giderse gitsin, başına gelen bütün zararlarla birlikte, kendisiyle beraber götürmesi gereken şey de tamamen aynı cisimdir. Ne kadar ihtiyatlı ve dikkatli olursa olsun, vücudunun bütünlüğü her daim bir ölçüde tehlikede olacaktır. Bir şey okurken kayıp sandalyesinden düşebilir, yere düşüp bir yerini yaralayabilir. Şüphesiz bu çok muhtemel değildir, fakat banyo yaparak vakit öldürseydi veya bir torna tezgâhında, bir inşaatta, bir madende hayatını kazansaydı, sigorta istatistiklerinin de gösterdiği üzere yaralanma ihtimali bariz bir şekilde daha yüksek olurdu. Fiziksel tehlike, kişinin her bir anını bütün diğer anlarına bağlayan ince, kırmızı bir bağıdır. Bir beden düşmelere, çarpmalara, zehirlere, kesiklere, vurulmalara, ezilmelere, boğulmalara, yanmalara, hastalıklara, boğulmalara, elektrik vermeye maruz kalır. Beden, bir tür önemli sonuçlar alma aracıdır ve o bedenin sahibi onu sürekli tehlikelere atmaktadır. Elbette birçok anına başka büyük iyilikler de girebilir, fakat kişinin bedeni asla geride bırakamayacağı yegâne şeydir.

İnsani durumun konuyla ilgili üçüncü bir boyutu, bir arada bulunmaktır. (İlk başta), tıpkı iki ya da daha fazla kişinin birbirlerine en yakın fiziksel mesafede buldukları zaman boyunca devam eden ve karşılıklı izlemenin mümkün olduğu bütün alanı kapsayacak şekilde genişleyen, karşılıklı izleme imkânlarının bulunduğu bir çevre gibi, bir *toplumsal durum* tanımlanabilir

Tanımı gereği bir kişinin bireysel faaliyetleri ya toplumsal bir durumda ya da kendi başınayken, münferiden gerçekleşir. Hangi şekilde gerçekleşeceği onun yaşadığı anların kadere bağlılığını değiştirir mi?

İlgilendiğimiz özel türdeki önemli sonuç doğurma durumu, yani kadere bağlı olarak önemli sonuçlar doğurma, bir anda yapılan bir faaliyetin bir sonraki üzerindeki önemli ve tartışmaya açık etkisini içerir. Bu durumda olayın toplumsal olarak konumlanmış olması ya da olmaması çok sorun teşkil etmemelidir. En

nihayetinde ilgilendiğimiz şey, yapılan eylemin mevcut şartları değil daha sonra ortaya çıkan etkileri ve sonuçlarıdır. Yine de toplumsal olarak konumlanmış ve kendi başına, münferiden gerçekleştirilmiş faaliyetler arasındaki farkın kendine has özel bir anlamı vardır.

Tıpkı bir kişinin bedenini her eyleminin içine dâhil etmesi ve zaten önemli sonuçlar doğuran bir olayı, aksi takdirde ilgi uyandırmayacak başka bir olayla tesadüfen ilişkilendirmesi olasılığı gibi, kendisini bedensel maharet, dürüstlük, uyanıklık, dinclik ve düzgünlük gibi davranış standartlarının savunucusu olarak ortaya koyar. Bir kişinin bu standartları muhafaza etme hususundaki sicili, diğer kişilerin ona şahsi bir mizaç yakıştırması için bir temel sağlar. Daha sonra bu nitelendirmelere binaen, diğerleri ona nasıl davranacaklarını belirlerler -ve bu, önemli sonuçlar doğuran bir şeydir-. Elbette, bu standartların çoğu, yetişkinler tarafından düşünmeden ve sürekli olarak muhafaza edilir. Yetişkinler, muhtemelen sadece anormal bir kaza olduğunda ya da olgun ve törensel konularda hassas oldukları yıllarda, ilk defa ata bindikleri, kayak yaptıkları ya da bedensel dengeyi muhafaza etmeyi gerektiren başka bir spor yaptıklarında bu normların farkına varırlar.

Bazı durumlarda, kendi başınayken sergilenen yanlış davranışlar daha sonra bu davranışı yapan kusurlu kişiye ulaşılmasını sağlayacak ipuçlarının kaydedilmesiyle sonuçlanır. Ancak başka birçok durumda, böyle bir sorumluluk bulunamaz. Ya (el kol hareketleriyle ifade edilen aşağılama davranışlarında olduğu gibi) yanlış davranışın etkileri geçicidir ya da var olan ipuçlarıyla faille ulaşamaz. Yalnızca bireyin vicdanı böyle bir davranışı onun için önemli sonuçlar doğuran bir şeye dönüştürebilir ve böyle bir vicdana her yerde rastlanmaz. Ancak, davranış toplumsal bir durumda gerçekleştiğinde -yani şahitler varken- bu standartlar hemen geçerli hale gelir ve düşük de olsa bir tehlike arz eder.

Benzer bir iddia, değerli şahsi vasıfları sergileme fırsatlarına

dair de ileri sürülebilir. Hiçbir şahit yokken, kişinin çabalarının muhtemelen çok az bir belirli, kalıcı etkisi olur. Başkaları orada olduğunda, bazı şeylerin kayıt altına alınması muhakkaktır.

O halde, toplumsal durumlarda, sıradan risk ve fırsatlar kişiliğin ifadeleriyle allak bullak edilir. Yavaş yavaş toplanan bilgiler ele geçer, genellikle bunlar çok fazladır. Böylece toplumsal durumlar, tıpkı kişinin aleyhindeki gerçeklerin ortaya çıkabilmesi açısından riskli durumlar arz etmesi gibi, kişinin kendi lehindeki bilgilerin ortaya konması için de fırsata dönüşür.

Kişinin diğerlerinin yanında iken meşgul olması gereken çeşitli hedefler arasından bir tanesi özel dikkati hak eder. Hedeflerine ulaşmak için yaptığı işlerle yarattığı izlenim ve sonuçta diğer kişilerin ona atfettiği vasıfların onun itibarı üzerinde özel bir tesiri vardır, zira burada şahitlerin şahit oldukları şeyde doğrudan kişisel bir menfaatleri vardır.

Özellikle, kişi her ne zaman diğerlerinin yanında bulunuyorsa, şahıslar arası ritüeller vasıtasıyla törensel bir düzeni muhafaza etmeyi taahhüt etmiş demektir. O mahalde cereyan eden bütün olayların işaret ettiği anlamlı sonuçların, onun ve orada bulunan diğer kişilerin sahip olduğu statüyle uyumlu olmasını temin etmek zorundadır. Bu da kibarlığı, nezaketi ve diğerlerinin onun benliğini küçümsemesine karşı intikamcı karşılıklar verilmesini gerektirir. Ve ister çalışılan saatler içerisinde isterse bu saatler dışında, bu düzenin muhafaza edilmesi, ilk başta görüldüğünden çok daha fazla sorun içerir.

Toplumsal durumlar hakkında son bir söz: birbirlerinin yanında bulunan kişiler tarafından sürdürülen törensel düzen, her bir kişinin hakkını verdiğini ve hakkını aldığını temin etmekten daha fazlasını yapar. Kişi, düzgün bir tavır sergileyerek bizzat etkileşimin cisimleşmiş hali olan varlıklara, mesela sohbetlere, topluluklara, toplumsal ortamlara itibar ve önem kazandırır, böylece kendisini iletişim için erişilebilir ve elverişli hale getirir. Kişinin kendi kontrolünü kaybetmesi gibi bazı yanlış davranış

biçimleri, kişinin yüz yüze etkileşimdeki erişilebilirliğini ağır bir şekilde sekteye uğratar ve hatta bizzat etkileşimi sekteye uğratabilir. Diğer katılımcıların toplumsal ortama dair kaygılarına ve öngördükleri hedeflere etkileşim yoluyla hizmet edilecektir. Bunların hepsi birlikte, aktörün davranışının görgü kurallarına uygun olmasına önem verilmesini sağlayacaktır.

Olayların tesadüfi bir şekilde bağlantılı olması, bedeninin kırılabilirliği ve toplumsal durumlarda görgü kurallarını muhafaza etme ihtiyacı sebebiyle, bireyin her zaman bir ölçüde tehlikede olduğunu ileri sürdüm. Elbette kazalar -tesadüfi ve vahim sonuçları olan planlanmamış gayrişahsi olaylar- meydana geldiğinde, kadere bağlılığın bu gibi sebeplerini ancak fark ederiz. Ancak burada, kazanın yanı sıra bir şeye daha dikkat edilmelidir.

Her normal yetişkinin fiziksel yetenekleri, eğer isterse, hemen elinin altındaki dünyayı aşırı bir şekilde yıkıp alt üst etme gücünü ona verir. Nesneleri, kendini ve diğer insanları yok edebilir. Kendisini kirletebilir, başkalarını aşağılayıp lekeleyebilir ve onların serbestçe geçip gidişine müdahale edebilir.

Bu kolay fırsatlardan vazgeçmeleri konusunda çocuklara güvenilmez (zaten onlar her hâlükârda bunlardan tam olarak faydalanacak kadar gelişmemişlerdir) ve bedensel olarak kötülük yapmaktan alıkonulmuşlardır. Kişisel gelişim, hemen yanı başındaki dünyayı yok etme yeteneği durmadan artarken bile, bireyin bu fırsatlardan gönüllü olarak vazgeçmeyi öğrendiği süreçtir. Bu vazgeçiş çoğu zaman öyle iyi öğrenilmiştir ki, toplumsal hayatı inceleyenler gündelik hayatta düzenli olarak gerçekleşen sistematik feragat etme davranışlarını ve kişinin beyefendice davranmayı terk etmesi durumunda ortaya çıkacak mutlak kargaşayı göremezler. Ancak hafif cinnet halindeki manik-depresif çocukların, genç vandalların, intihar eğilimlilerin, patolojik olarak kendini aşağılama ihtiyacına saplanan kişilerin ve her şeyi ustaca baltalayanların toplumsal ortamlarda yarattığı kayda değer kargaşayı ayrıntılı olarak incelediğimizde bunu fark edebiliriz.

Yazı-tura atanlara, nefeslerini tutmamaları, kafalarını beton duvara vurmamaları, birbirlerine tükürmemeleri, kendi dışkılarını üstlerine sürerek kendilerini kirletmemeleri konusunda güvenilsek de, akıl hastanesi sakinleri tam da bu gibi davranışları sergilemeleriyle bilinirler. Bu yolla, normalde sorun teşkil etmeyen ve önemli sonuçları olan bir faaliyetin, kadere bağlı olan bir faaliyete dönüşmesini bariz bir örnekle açıklamış olurlar.

IV. İşe Yarar Kumarlar

İnsani şartlar, önemli sonuçlar doğuran hadiselerin, özellikle toplumsal durumlarda daima bir ihtimal olmasını sağlar. Fakat kişi normalde iş zamanını ve iş dışındaki zamanı kadere bağlı olan olaylardan kaçınacak şekilde kullanır. Ayrıca, meydana gelişi önemli sonuçlar doğuran hadiselerin çoğu bizi ilgilendirmeyen şekillerde kontrol edilir. Kendisinden kaçınılmamış olan bazı kadere bağlı durumların, katılımcıların gerçekte almış oldukları risklerin farkında olmamasını ve böyle de devam etmesini sağlayan bir şekilde karara bağlandığı birçok olay vardır. (Mesela araba sürerken böyle anların yaşanması incelemeye değer bir konudur). Ayrıca anormal ve pek muhtemel olmayan olaylar sonucu gerçekleşen kadere bağlı durumların çoğu, geriye doğru bakarak halledilir; kişi ancak olaydan sonra durumunu en başından beri kadere bağlı olarak yeniden tanımlar ve ancak o zaman kadere bağlı olmanın hangi bağlantı içerisinde gerçekleşeceğini fark eder. Geriye dönük kadere bağlılık durumu ve fark edilmemiş kadere bağlılık durumuna sık sık rastlanır fakat burada bunlar üzerinde durulmayacaktır.

Ancak tabii ki toplumsal hayatta eylemin, bariz bir şekilde sorun oluşturan ve önemli sonuçlar doğuran nitelikte olduğu olağandışı konumlar vardır. Bu yüzden katılımcı, bu şartlarda meydana gelen şeyin ne olduğunu algılayarak, muhtemelen kadere bağlılığa uyum sağlayacaktır. İşte o zaman, kadere bağlı olan durumlar, bu durumlardan rahatsız olması gereken kişi tarafından bilişsel olarak yeniden düzenlenerek, pek kolay fark

edilmeyen bir dönüşüm geçirecektir. O zaman da bizim bahsettiğimiz iki oğlan çocuğunun kullandığı referans çerçevesi, ciddi adamlar tarafından ciddi hayatın içine taşınacaktır. Başarısı tartışmaya açık ve kesinleşmemiş olan ve bu sebeple pasif bir şekilde çıkacak sonucu bekleyen bir davranış tarzını takip etmenin pratik gerekliliği göz önünde tutulduğunda, ne kadar maliyetli olursa olsun kişi bir alternatif keşfedebilir. Daha sonra kendisini, bu istenmeyen kesinlikle eldeki belirsizlik arasında özgürce seçim yapmış birisi olarak yeniden tanımlar. Başka hiçbir seçme şansının olmadığı tek alternatifli bir seçim yapılır, fakat bu bile tek başına bu durumun, hür iradeyle karar vermenin ne kadar önemli olduğu bir durum olduğunun anlaşılmasına yeter. Kadere beklemek yerine, onu kapıda karşılırsınız. Tehlike, alınan risk içerisinde biçim değiştirmiştir; yakalanan fırsatın içinde lehteki olasılıklara dönüşmüştür. Kadere bağlı durumlar risk içeren girişimler şeklini alır ve belirsizliğe maruz kalmak, bile isteye işe yarar bir kumara girmek olarak yorumlanır.¹⁰⁴

104 Tercih teorisyenleri günümüzde göstermiştir ki, neredeyse her durum bütün olası sonuçları kapsayan bir bedel matrisi olarak işe yarayacak şekilde formüle edilebilir. Bu matriste her sonuç için, gerçekleşme ihtimaline göre ölçülen bir değer tayin edilmiştir. Sonuç şudur: Sorunlu olmayan ve otomatik adı altında ya da katı ve geleneksel taleplere zorunlu bir karşılık şeklinde yorumlanabilecek olan davranış, tanımlanan alternatiflere göre gönüllü olarak alınan rasyonel bir karar şeklinde yeniden biçimlendirilebilir. Ayrıca, seçim sadece ortaya çıkma ihtimali olan sonuçlar arasında olduğu için ya da eğer kesinse, o zaman sadece yeterli olup olmama ihtimali olduğu için, karar hesaplanmış bir risk, yani işe yarar bir kumar olarak görülebilir. (Çoğu zaman tipik bir şekilde görüldüğü üzere, bedel matrisi, gerçekleşme ihtimali doğanın bir neticesi olan, olası bir sonucu eşit şekilde kullanır. Tıpkı bir işgal kararı verilirken, birçok muhtemel karaya çıkış noktasındaki iyi ya da kötü hava şartlarının dikkate alınması gibi. Bazen de olası sonucun ihtimale dayalı özellikleri kumar aracı vasıtasıyla bilerek öngörülür, mesela eldeki mevcut alternatiflerden biri, belirlenmiş bir ödül için zar atmak olduğunda.) Bu tür bir formülasyona direnmek, birinin davranışında saklı olan bütün bir seçimle karşılaşmaktan kaçma eğilimi olarak görülebilir. Bu formülasyonu kabul etmekse bir ölçüde şeytanla aynı yatağa girmeyi gerektirebilir; riske girmek kabullenilir ama bundan pek de hoşnut olunmaz. Tercih kuramına ait bu bakış açısının sosyal ve politik sonuçları ne olursa olsun, tamamen kültürel bir sonuç

Şimdi, önemli sonuçlar doğuran ve sorun oluşturan durumlarla karşılaşılın ve kişinin, yaptığı eylemi isteyerek oynanan işe yarar bir kumar olarak kolaylıkla yeniden tanımlayabileceği meslekleri düşünelim:

1. Ticarete, kişinin kısa vadede nispeten büyük başarı ya da başarısızlıklar yaşamasına yol açan, malî açıdan tehlikeli ya da en azından istikrarsız roller vardır; mesela piyasa ya da emlak spekülatoörlüğü, ticaret yapan balıkçılar¹⁰⁵ ve maden arayıcılığı.

2. Sanayide, bedensel anlamda tehlikeli roller vardır: maden işçiliğı, yüksek inşaatlarda işçilik,¹⁰⁶ test pilotluğu ve kuyu kapaklama.

3. İşletmelerde, satış personeli ve reklamcılarının çok sıkı rekabet koşullarında, sözleşme başına ve komisyonla çalıştığı çok "yırtıcı" işler vardır. Bu işlerde gelir ve itibar, aldatıcı ufak riskler yüzünden birdenbire hızlıca kazanılıp kaybedilebilir: çalışma azmindeki geçici bir gevşeme, hava durumu, bir alıcının geçici ruh hali.

4. Politikacılar, aktörler ve diğör canlı performans uzmanlarınca yürütölen sahneleme ve gösteriye dayalı işler vardır. Bu kişiler her sahneye çıkışlarında, gösterilerini mahvedebilecek aksiliklerin olabileceğı ve gösteri yapan kişinin itibarını yerle bir edebileceğı şartlarda kazanmak için ve belli bir kitlenin dikkatini ayakta tutmak için çalışırlar. Burada da yine, en ufak bir gevşeklik ya da ufak bir talihsizlik kolaylıkla ciddi sonuçlara yol açabilir.

beklenebilir; yani insan eylemini gittikçe daha çok işe yarar bir kumar olarak algılamak. Parantez içinde şunu da eklemeliyiz ki, atom bombasının da yine buna benzer bir etkisi olabilir -mesela gelecekteki topluma dair düşüncelerin, gelecekte bir toplumun olup olmayacağına dair ihtimaller hakkındaki düşüncelere dönüşmesi. Bu ihtimaller de aydan aya değışmektedir-.

105 Bkz. F. Barth, "Models of Social Organization," *Royal Anthropological Institute Occasional Paper*, No.23 (Glasgow, The University Press, 1966), s. 6.

106 Bkz. G. Talese, *The Bridge* (New York, Harper & Row, 1965).

5. Askerlik mesleğini¹⁰⁷ ve polisin görev için çektiği kurayı da bu kapsamda sayabiliriz. Bunlar kamusal hayattaki sıradan iş kategorilerinin dışında yer alan görevlerdir ve görevli kişinin, kendisine bilerek zarar verenler vasıtasıyla bedensel tehlikeye maruz kalması konusunda bizzat görevlinin kendisini resmen sorumlu kılar. Bu görevlerin sivil rütbelere dışında yer aldığı gerçeği, hür iradeyle karar verme düşüncesini pekiştiriyor gibi görünmektedir.

6. Suç yaşamı ve özellikle de şantaj ve haraç alma içermeyen daha küçük suç türleri, kayda değer fırsatlar ortaya çıkarır ama sürekli olarak ve şiddetli şekilde kişileri bariz risklere maruz bırakır -mesela bedensel tehlikelere, medeni halini kaybetme riskine ve her bir günün sonunda büyük dalgalanmalara-.¹⁰⁸ Sokaklarda “başarıya ulaşmak”, öngörülemeyen fırsatlara her zaman uyum sağlamayı ve önerilen planların beklenen değerine dair hızlı kararlar verebilmeye hazır olmayı gerektirir. Bunların hepsi de kişiyi büyük belirsizliklere sürükler. Daha önce de görüldüğü üzere, suç mahalline varmak ve suç mahallinden kaçmak, katılımcıları normalde sıradan ufak tefek hadiseler olacak olayların kadere bağlı oyununa maruz bırakır.

7. Kadere bağlılığın başka bir örneğine arenalarda, sporu yapanların para, itibar ve bedensel güvenliğinin hepsini birden riske attığı profesyonel seyir sporlarında rastlayabiliriz: futbol, boks, boğa güreşi gibi örnekler vardır. Sterling Moss’un mesleği buna bir örnektir:

107 Bu husus, ilginç bir açmazı ortaya koyar: Muharebelerde onur ve risk alma geleneği muhafaza edilmelidir fakat cephe gerisindeki örgütlenme işi gri üniforma içindeki sağlam adamların varlığını gerektirir. Bkz. M. Janowitz, *The Professional Soldier* (New York, The Free Press, 1960), ss. 35-36.

108 Kapkaç konusunda uzmanlaşmış, varoşlarda yaşayan bir dolandırıcının hayatına dair kesitler taşıyan, risk almaya dair otobiyografik bir portre için bkz. H. Williamson, *Hustler!* (New York, Doubleday, 1965). Ayrıca Harlem versiyonu için bkz. C. Brown, *Manchild in the Promised Land* (New York, Macmillan Co., 1965).

... en üst düzeyde, en hızlı ve en rekabetçi yerde motor yarışı, yani *grand prix*'de sürüş dünyanın en tehlikeli sporudur. Bu, insanların faaliyetleri arasında en riskli olanlardan biridir. Motor-yarışı insanları öldürür. Son bir yıldaki ölüm oranı yüzde yirmi beştir, yani her dört kişiden biri. Bunlar avcı uçağı pilotları ve paraşütçülerin oranlarıyla mukayese edilebilecek oranlardır.¹⁰⁹

8. Son olarak, seyircisiz ve eğlenme amaçlı olan risk dolu sporlar vardır; dağcılık ve tırmanma, büyük av oyunları, serbest dalış, paraşüt, sörf, kızakçılık ve mağara kaşifliği.

V. Adaptasyonlar

Olaysız anlar, sonuçları itibarıyla sorun oluşturmeyen anlar olarak tanımlanmıştı. Bu anlar genelde sıkıcı ve heyecansızdır. (Böyle anlarda kaygı duyulduğunda, gelmesi planlanan olaylı anlar yüzünden kaygı duyulur.) Ancak bu olaysız sakinlik anlarında rahat etmek ve riskler ve fırsatları beraberinde taşıyan işe yarar kumarlardan gönüllü bir şekilde vazgeçerek, bu anları arayıp bulmak için birçok geçerli sebep vardır -buradaki fırsat sadece tek başına fırsat değildir zira çoğu zaman riskle de bağlantılıdır-. Mesele güvenlik meselesidir. Olaysız durumlarda, davranış biçimleri güvenilir bir şekilde idare edilip, hedefler aşama aşama ve öngörüldüğü şekilde gerçekleştirilir. Kişi, bu şekilde kendini idare ederek, başkalarının da düzenli ve etkili bir şekilde, kendi planlarında ona yer vermesine müsaade eder. Hayattaki belirsizlik ne kadar az ise, toplum da ondan o derece çok faydalanabilir. O halde, kişinin hayatındaki olaylı anları -kadere bağlı oma durumunu- en aza indirmek için gerçekçi çabalar sergileyebilmesi ve böyle yapmaya teşvik edilmesi anlaşılabilir. Bunun için birtakım *başa çıkma* biçimleriyle meşgul olur.

Bu konudaki temel tekniklerden biri bedensel ihtimam ve bakımdır. Birey, bedenine karşı uzak kaza tehlikeleriyle gelebilecek yaralanmaları en aza indirmek üzere kendisini ayarlar. San-

109 S. Moss (with K. Purdy), *All But My Life* (New York, Bantam Books, 1964), s. 10.

dalyesini geriye doğru çok yatırmaz ya da çok işlek bir kavşakta karşıya geçerken hayallere dalmaz.¹¹⁰ Hem bedensel bakıma dikkat etme ve hem de böyle yapma ihtiyacında olma konusunda, işe yaramaz uğraşlar aynı talepleri lüzumlu ve ciddi taleplere dönüştürür. Her zaman *bir parça* bakım ve ihtimam gösterilmelidir. Kendine dikkat etmek, sürekli devam eden bir var olma koşuludur. Bu yüzden, her toplumda ebeveynlerin gençlere¹¹¹ “dikkat et” diyerek ve kaçınabileceği uğursuzluklara gereksiz yere bulaşmamasını öğütleyerek baskı yapması, onların ilgilendiği en temel şeylerden biridir.

Olaylı durumları kontrol etmenin, nerdeyse bedensel ihtimam ve bakım kadar sık başvurulmuş yollarından birisi de, bazen ihtiyat ve tedbirlilik olarak adlandırılır: Bu, uzun vadeli sonuçlara çok az bir katkısı olan davranışlar yoluyla ifade edilen uzun vadeli hedeflere karşı artan bir yönelimdir. Bir tasarruf hesabı oluşturmaya çalışmak buna bir örnektir; işyerinde kıdem elde etmek ve sürekli aşamalı olarak eğitim alıp yükselmek de buna dair diğer iki örnektir. Geniş bir aileyi geçindirmek de böyle görülebilir. Buradaki önemli husus şudur: tek bir günün çabası, o haliyle sadece küçük bir kazanç sağlar ve bütüne çok fazla bir kayıp vermeden feda edilebilir. İşte hayata karşı Kalvinist çözüm de bu noktada gizlidir: Eğer kişi günlük faaliyetlerini hiçbir etkisi olmayanlar ve küçük bir katkı sağlayıcı sonucu olanlar diye ayırırsa, gerçekten hiçbir şey aksamayabilir.

Kendisini, kadere bağlı olaylara karşı korumanın diğer bir standart yolu şu veya bu şekildeki sigortalardır. Ev sakinlerinin mumlara ve yedek elektrik sigortalarına, motorcuların yedek lastiklere, yetişkinlerin sağlık planlarına yatırım yapması buna örnektir. Bu yolla, muhtemel sorunların maliyeti insan

110 Elbette bu ihtimam ve bakımın çoğu, güvenli tasarımlar sayesinde çevrede oluşturulur. Sandalyeler kırılma ihtimalini, iskemleler yuvarlanma ihtimalini vb. sınırlandıracak şekilde tasarlanmalıdır. Arabalar bile olası kazalar ve yaralanmaları engelleyecek şekilde tasarlanmaya başlamıştır.

111 Bu, Edward Gross'un iddiasıdır.

hayatının bütününe kolaylıkla yayılabilir, bu da “meydana gelmesi muhtemel büyük bir kaybın daha küçük sabit bir bedele dönüştürülmesidir.”¹¹²

Nezaket ve görgü sistemleri, istenmeyen, kadere bağlı olaylara karşı sigorta biçimleri olarak görülebilir; ancak bu sefer mesele, bir kişinin diğerine karşı istemeyerek işlemiş olabileceği kaba hatle bağlantılıdır. Yüz yüze etkileşimin güvenli bir şekilde idare edilmesi bilhassa bu gibi kontrol araçları sayesinde.

Şunu da belirtmeliyiz ki, riski azaltan tedbirlerin elde hazır bulunması ve uygun görülmesi yeni bir beklenmeyen ihtimal ve yeni bir kaygı sebebi oluşturur. Olaysız görülen bir anda nahoş bir olay gerçekleştiği zaman, olay o anın sınırlarının dışına taşar ve kişinin gelecek hayatının bir kısmını da kirletir, çifte bir kayıp yaşar; söz konusu olan ilk kayıp ve bunun yanı sıra, kendisi ve diğerleri tarafından zekice bir kontrolü başaramamış birisi olarak görülmesi. Bu kontrol aynı zamanda makul kişilere tehlikeyi en aza indirme ve pişmanlıktan kurtulma fırsatı veren, bir nevi “ihtimam ve bakımdır”.

Bunlar, kişinin kadere bağlı durumlarla gerçekçi bir şekilde başa çıkabileceği -büyük ölçüde kaçınmaya dayalı- araçlardan bazılarıdır. Bununla karıştırılabilecek bir başka mesele burada ele alınmalıdır -savunmacı davranışlar-.

Öngörülen, kadere bağlı faaliyet kaygı ve heyecan yaratır. Üzerinde bahse girilen şeyin bu bahse girmenin faydasından gayet farklı olduğu düşüncesinde tam olarak bu anlatılmak istenmektedir. Ayrıca belirtildiği üzere, istenmeyen bir şey gerçekleştiğinde insan, bunun gerçekleşme ihtimalini azaltamamış olduğu için çoğu zaman pişmanlık hisseder. İstenen bir şey gerçekleşmediğinde ise, bunun meydana gelmesini sağlayamamış olduğu için hayal kırıklığı duyar. Kadere bağlı olmayla ilişkili duygusal bir karşılık verebilen her uygulama -kaygı, pişmanlık

112 Knight, a.g.e., s. 246.

ve hayal kırıklığı gibi duygular- bir *savunma* olarak adlandırılabilir.¹¹³

Dikkatimizi, kadere bağlı olma durumuyla başa çıkmaktan ziyade bununla ilişkili bir duygusal durumla başa çıkmaya odakladığımızda, bir oyunun evrelerini yeniden gözden geçirmeliyiz. Zira aslında nesnel olarak önemli sonuçlar doğurmayan oyun evrelerine, kadere bağlı oldukları duygusuyla karşılık verildiği durumlar vardır. İçinde sınav sonuçlarının bulunduğu mektubu açmak üzere olan kişi, kendisini teskin etme ritüellerine başladı-ğı noktaya kadar heyecanlı olabilir, kendisini kaygılı hissedebilir ve bakışlarını korkunç haberlere çevirmeden önce kontrol eder. Ya da hemşire, kişiye eşinin durumu ve bebeğinin cinsiyetiyle ilgili haberi vermek üzere yaklaştığında, o anın kaderini belirleyen bir an olduğunu hissedebilir. Yine hastane personeli, bu kişinin üzerinde yapılmış bir biyopsi sonucunda elde edilen bilgileri vermek üzere döndüğünde, vücudunda büyüyen şeyin iyi huylu mu kötü huylu mu olduğunu öğrenmek üzereyken böyle hissedebilir. Fakat aslında şurası açıktır ki, bu anlar onun kaderini belirleyen anlar değil sadece sonucu açığa çıkarıcı anlardır. Bu durumların hepsinde, kişinin kaderi o haberleri aldığı andan daha önce tayin edilmiştir ve o artık hiçbir şey yapamayacağı kadar geç olan bu vakitte, zaten sonucu belirlenmiş olan şeyden sadece haberdar edilmektedir. Bir mektubu açmak ya da bir biyopsi sonucunu incelemek kendi başına bir durum oluşturmaz ya da koşulları belirleyemez fakat sadece zaten daha önceden belirlenen durumu ve koşulları açığa çıkarır.¹¹⁴

113 Başa çıkma ve savunma arasındaki ayrım şuradan ödünç alınmıştır: D. Mechanic, *Students Under Stress* (New York, The Free Press, 1962), s. 51. Buna az çok benzeyen bir ayrım şurada kullanılmıştır: B. Anderson in "Bereavement as a Subject of Cross-Cultural Inquiry: An American Sample," *Anthropology Quarterly*, XXXVIII (1965), 195: "Stres yaratan etkene odaklanan davranış, bizzat kişi üzerinde tesir icra eden şartları ortadan kaldırmaya, çözüme kavuşturmaya ya da yatıştırmaya yönelir; bizzat gerilimin kendisine odaklanan davranış ise, bu olayların bir sonucu olan fiziksel ya da psikolojik rahatsızlığın azaltılmasına çabalar.

114 Elbette kaderin o anki bir ölüm kalım meselesi olmadığı durumda, sadece

Tıpkı açığa çıkarmanın heyecan ve o an yaratılmakta olan kade-re yönelik ilgi oluşturabilmesi gibi, çözüme kavuşma da, yani hayati meselelerin belli bir şekilde çözüme kavuşturulduğunun bilindiği durumlar da nihayetinde gerçekleştirilir. Bu yüzden, modern Avrupa'da, mahkûm edilmiş bir adamın son yürüyüşü, her adımı onu ölüme yaklaştırmış olsa da, kaderini tayin edici olmamıştır; onun infazı sadece dramatiktir, kaderini tayin edense yargılanmasıdır. Birçok idam hükmünün verildiği ancak bunlardan çoğunun sonradan hafifletildiği on sekizinci yüzyılda, yargılama daha sonraki dönemlerde olduğu kadar kaderi tayin edici değildi. Son zamanlarda, idam cezası aleyhindeki tartışmalarla birlikte, yargılama sonrası dönem yeniden bariz bir şekilde kaderi tayin edici hale geldi.

Şimdi, çok daha fazla tartışılan bir meseleyi bu çalışmanın konusuyla ilişkilendirmek için, biraz yüzeysel bir şekilde de olsa, yeniden savunmalar üzerine düşünmeye dönebiliriz.

En bariz savunma türü, belki de kader üzerinde hiçbir nesnel etkisi olmayan türdür, mesela ritüel halini alan batıl inançlar. Boksörler için geçerli olduğu söylenen davranış buna bir örnektir:

“Çoğu müsabakanın sonu önceden kestirilemediği için, boksörlerin genellikle kendi aralarında, güven ve duygusal emniyet hissi yaratmaya yönelik batıl inançları vardır. Bazen menajer ya da antrenör dövüşçüyü kontrol etmek için bu inançları kullanır. Boksörlerden biri, eğer belli bazı yemekleri yerse kesin kazanacağına inanıyordu, çünkü bu yiyeceklerin ona güç verdiğini düşünüyordu. Başka bazı dövüşçüler, ilk kazandığı maçta giydiği elbiseyi giymekte ısrar ediyordu: bir tanesi ringe girdi-

neyin vuku bulduğuna dair bilgi, uğranan zararı düzeltmeye başlayabilir. Dolayısıyla *şimdi* nihai bir kayıp hakkında bilgi *edinememenin* kendisi, kaderi belirleyen bir sonuç yaratabilir. Burada kaderin açığa çıkması, açığa çıkarılan şeyi etkileyemez ama yeniden düzenleyici çabaların zamanlamasını etkiler. Sonucun açığa çıkarılması bizzat o sonucu etkileyemese de, eğer kişinin başka bir tarafla rekabetinde duruma vereceği karşılığın hızı, stratejik bir önem arz ediyorsa, o zaman sonucu öğrenmesinin *zamanlaması* kaderini tayin edici olabilir.

ğinde Kızılderili battaniyesine satılmıştı. Birçoğunda muska, tılsım gibi parçalar vardı ya da ringe rakipten sonra girmeye ayrıca bir önem atfediyorlardı..... Bazıları, eğer antrenmanlarını bir kadın izlerse, bunun uğursuzluk getireceğini iddia eder. Bir dövüşçü ise, batıl inançları olmadığını göstermek için her maçtan önce bir merdivenin altından geçerdi, öyle ki bu yaptığı işin kendisi adeta sihirli bir törene dönüştü. Çoğu boksör, bu tutumla uyumlu olarak, çok daha dindar bir hale büründü ve dolaplarında İncil bulundurmaya başladı. Dövüşçülerden biri eldivenlerinin içine bir tesbih koyuyordu. Eğer tesbihi kaybederse, dövüşten önceki sabahı kilisede geçiriyordu. Batıl inanca dayalı bu tutumlar belki yerel ya da etnik kültürlerden aktarılmış olsa da, boksörler arasında daha da yoğun bir tarzda mevcuttu. Boksörlerin beyaz ya da siyah olması, şampiyon olması ya da sıradan bir boksör olması durumu değiştirmiyordu.¹¹⁵

Kumarmazlar da, daha az dindarca olsa bile, benzer batıl inançlar sergilerler.¹¹⁶ Şu çok açıktır ki, riski azaltmayı ya da riskten kaçınmayı hedefleyen her gerçekçi uygulamanın, -yani her başa çıkmanın-, genellikle kaygı ve pişmanlığı da azaltma gibi bir yan etkisi, yani kısacası savunmacı işlevleri de olur. Hayati bir karar almak durumundayken, soğukkanlı bir şekilde oyun teorisi matrisine başvuran bir kişi acı veren bir riski hesaplanmış bir riske dönüştürür. Onun zihin çerçevesi iç huzurunu beraberinde getirir. İşinin ehli bir cerrah gibi, herkesin yapabileceği bir şeyi yapmakta olduğunu düşünebilir ve bu yüzden, üzüntü ve ithamlarla uğraşmadan sonucu bekleyebilir. Benzer şekilde, bir oyunun karar evresiyle, açığa çıkma ve çözüme kavuşma evreleri arasındaki ayrımı net bir şekilde idrak etmek, o faaliyet müddetince ortaya çıkan kaygıyla başa çıkma konusunda kişiye yardım edebilir; bu tarz ayrımların savunmacı işlevleri olabilir.

115 K. Weinberg and H. Arond, "The Occupational Culture of the Boxer," *American Journal of Sociology*, LXVIII (1952), ss. 463-64.

116 Modern toplumda bu gibi uygulamalar genellikle göze çarpan bir tereddütte birlikte görülür ve şüphesiz her geçen gün daha az görülmektedir. Geleneksel olarak batıl inançları olan bir gruba, yani ticaret yapan balıkçılara ilişkin değişen durum için bkz. J. Tunstall, *The Fishermen* (London, Macgibbon & Kee, 1962), ss. 168-170.

Bu şartlarda, mevcut durumun kararı belirleyiciliğini önemsememeyi gerektirecek bir sebep ortada yokken, böyle bir sebebin araştırılması şaşırtıcı değildir ve bunun nerede bulunamayacağı düşünülür. Bu yüzden, mesela yerel olarak belirlenen olayların daha önceki bir kararın sonucu olarak yorumlanabileceğini anlarız. Bunun bir türü olan “savunmacı determinizm” kadere, alın yazısına ve kismete duyulan inançta bulunabilir; bu, bir insanın akıbetinin ve onu ilgilendiren en önemli sonuçların zaten daha önceden yazıldığı ve kişinin kendi şanslarını geliştirmek ya da kötüleştirmek konusunda yapabileceği bir şey olmadığı düşüncesidir. Askerin düstur edindiği özlü söz bunun bir göstergesidir: “Sıram gelmeden benim olanı almayacağım, öyleyse neden üzüleyim.”¹¹⁷

Nedensellik, nasıl ki o durumun dışında aranabilirse, bir kişinin sorumluluk duygusunu yatıştırmaya yarayan bölgesel güçlerde de aranabilir. Burada, nedensel etkinliği bireyin kişiliğinin kalıcı ve özerk olarak görülen taraflarına atfetme işlevine işaret eden, bir tür günah keçisine dönüştürme ve suçu başkasına yıma söz konusudur. Böylelikle, kaderi tayin edici bir olay “yalnızca beklenen” bir olaya dönüştürülür. Dikkatsizliğinden kaynaklı bir kazadan dolayı zarara uğrayan kişi şöyle söyler, “işte her zamanki ben, bunu hep yapıyorum.” Hayati bir sınava girmek üzere olan kişi, kendisine sınavın gayet adil ve uygun olacağını ve dolayısıyla her şeyin şimdiye kadar ne kadar çalışıp çalışmadığına bağlı olduğunu telkin ederek, kendisini rahatlatır.

Ayrıca, sırf şansa ve kör talihe inanmak, kişiyi kendisini korumak için bir şeyler yapılabileceğini ve yapılması gerektiğini bilmenin pişmanlığından koruyabilir. Bu noktada savunmacı determinizmin tam tersi bir yaklaşım -yani bir tür savunmacı

117 Miller’in kadere dair tartışması için Bkz. W. Miller: “Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency,” *Journal of Social Issues*, XIV (1958), 11-12. Elbette bunun dinî kökenleri John Calvin ve çileci Püritanizmde bulunacaktır.

indeterminizm- vardır ama sonuçlar yine hemen hemen aynıdır. Kişi, “kimsenin suçu yok” der, “sadece şansım yaver gitmedi.”¹¹⁸

Bu durumda, çok açıktır ki kadere bağıllıkla bağlantılı olarak geleneksel bir başa çıkma ve savunma ifadesine başvurulabilir. Ancak bu, risk almaya uyum sağlamakla ilgili daha kapsamlı bir gerçeği göz ardı eder. Halleri sürekli kadere bağlı olan kişilerin, mesela profesyonel kumarbazların ve cepheadaki askerlerin, hayata uyum sağlamalarına daha yakından baktığımızda, ilgili sonuçlara karşı uyanıklığın belli bir şekilde körleşmeye başladığını anlarız. Üzerinde kumar oynanan dünya, en nihayetinde bir dünyadır ve bu riski alan kişi bu dünyayı bırakmayı da öğrenebilir. Bu dünyayla daha önceden kurduğu ilişkiyi pek önemsemeyerek ve başkalarının sahip olmayı garanti gördüğü şeylerle riskli bir ilişki kurarak, refah durumundaki iniş çıkışlara uyum sağlar. Bakış açıları, doğası gereği normalleşiyor gibi görünür: var olan şartlar tam olarak göze alındığı sürece bu şartlarla bir hayat inşa edilebilir ve aşağıdan yukarı doğru okunduğunda geçici olan şeyin düşüşler değil yükselişler olduğu görülür.

VI. Eylem

Her türlü kadere bağlı olma durumu, hem başa çıkma yoluyla hem de savunma yoluyla idare edilebilse de, bu gibi durumlardan tam olarak kaçınılamaz. Daha da önemlisi, önceden belirtildiği üzere kişi, risk edilen meblağ ile risk alma oranını ve sonucun sorunlu oluşunu bir arada düşündüğünde, kadere bağlı oluşu fark edilir olan bazı faaliyetler vardır. Elbette burada kişi,

¹¹⁸ Buna dair bir örnek şurada zikredilmiştir: Cohen, a.g.e. s. 147. “Başka bazı şartlarda bahane olarak ‘şans’a sığınma olasılığı gayet büyük bir rahatlık da sağlayabilir. 1962 yılında, Britanya üniversiteleri okullara kaydolmak isteyen yirmi bin başvuru sahibini reddetti. Reddedilenlerden çoğu, üniversiteye kabul edilmenin yetenekle ilgili olduğu kadar şansla da alakalı olduğunu söyleyerek, bu reddedilişle gururlarının arasını bir şekilde buldular. Bu reddedilen kişiler şöyle tanımlanmıştı: “Yapılan başvurular tıpkı bir kumar makinesine bozuklukları atan ve sonunda büyük ödülün denk geleceğine emin olan bir kumarbaz gibidir.”

bu durumu belki de işe yarar bir kumar gibi görebilir -ciddi riskleri isteyerek almak-.

Bazı kişileri, riskli girişimler olarak görebildikleri şeylere bağlayan daha kapsamlı yükümlülük talepleri ortadayken, bazen erdem ve meziyet bir ihtiyaçtan ibaret olacaktır. Bu, kadere bağlı olma durumuna savunmacı uyumun başka bir türüdür. Kadere bağlı işleri olanlar bazen kendilerini, tehlikeye atılmaktan korkmayan, kendine saygılı kişiler olarak konumlandırır. Her karşılaşmada, (iddia ederler ki) refah ve itibarlarını tehlikeye atmaya hazırdırlar ve böylelikle her karşılaşmayı bir meydan okumaya dönüştürürler. Güvenli ve sağlam bir işi olan ve dolayısıyla kendilerine dair hiçbir zaman gerçek bir benlik testine ihtiyaç duymayan kişilere karşı az çok gizli bir aşağılama hissi içindedirler. Risk ve fırsatlarla dolu işlerde kalmayı sadece gönüllü olarak istemekten öte, güvenli alternatifleri reddederek böyle çevreleri kasten arayıp bulduklarını ve meydan okumalarla yaşamaya istekli, bu hususta yetenekli ve buna eğilimli olduklarını iddia ederler.¹¹⁹

Baskı altındayken yeteneklerini sergilemek zorunda olan usta soyguncular ve yankesicilerin, ufak tefek ve sinsice hırsızlıklar yapanları hor gördükleri söylenir, çünkü bunların mesleklerinde ihtiyaç duydukları yegâne şey sadece çok aşağı düzeyde bir kurnazlıktır.¹²⁰ Yine benzer şekilde suçlular, çalıntı mal alıp satanlara

119 E. Hemingway, *Death in the Afternoon* (New York, Scribners, 1932), s.

101. Hemingway, böyle kişilerin uzun uzadıya hesap yapmaya yanaşmadıklarını ve kendine has bir maraza sahip olduklarını ileri sürer: “Frengi Ortaçağ’da Haçlı askerlerinin hastalığıydı. Bu illetin Avrupa’ya onlar tarafından taşındığı düşünülmekteydi ve bu hastalık, sonunu düşünmeden yaşayan bütün insanlarda görülen bir iletir; düzensiz cinsel hayat yaşayan herkeste çıkması beklenen endüstriyel bir kazadır ve bu gibi kişiler kafa yapıları gereği, koruyucu ilaçlar kullanmak yerine risk almayı tercih ederler. Bu sonuç, zina yapan ve bunu ileri noktalara götüren bütün zamparaların hayatının beklenen sonu ya da daha çok bir evresidir.” Penisilin, erkeklige giden bu yolun altını oymuştur.

120 C. Shaw, “Juvenile Delinquency - A Group Tradition,” *Bulletin of the State University of Iowa*, No. 23, N.S. No. 700 (1933), s. 10, alıntılanan yer; R. Cloward and L. Ohlin, *Delinquency and Opportunity* (New York, The Free Press, 1960), s. 170.

pek itibar etmezler ve onları “cesaretsiz hırsızlar” olarak görürler.¹²¹ Bu yüzden, Nevada kumarhanesinde kâğıt dağıtan kişiler de, oyunculardaki o çok yoğun kazanma isteğini fark etmesi gerekenin kendileri olduğunu bilerek nöbet tutarlar ve soğukkanlı bir şekilde gerektiği gibi durarak sürekli yeteneği, şansı ve hileyi engellerler ya da oyunu yönetme konusundaki istikrarsız ve riskli itibarlarını kaybederler. Bu gibi beklenmedik olaylar ve aksiliklerle her gün karşılaşmak zorunda kalarak, kumarhanede ateş hattında olmayan diğer personelle kendilerini ayrı hissetmeye başlarlar. (Bazı kumarhanelerde, zaman zaman şansı çok iyi giden oyuncuların pahalıya mal olan kazançlarını düzeltme hususunda doğaya yardım etmesi için ya da büyük bir bahisçi ciddi ciddi oynamaya başladığında, kâğıt dağıtıcıları organize eden yöneticinin hissedebileceği belirsizliği ortadan kaldırmak için oyuna dâhil edilen bazı özel kâğıt dağıtıcılar vardır. Bu dağıtıcılar incelik, hız ve odaklanma gerektiren bir sanat icra ederler ve eğer böyle davranmazlarsa yapılacak iş kolaylıkla fark edilir şekilde ıskalanabilir. Ayrıca o andaki oyuncular, muhtemelen yoğun bir şekilde o işe kendilerini vermişlerdir ve küçük bir alanda açıkça, mücadeleci bir şekilde tam da orada bulunan delili aramaktadırlar. Yetenekli kart ve zar “makinecileri”, sadece dağıtıcı *olmayanlara* karşı değil *alelade* dağıtıcılara karşı da küçümseme duygusu içindedirler.)¹²² Shetland adalarından tanıdığım küçük ölçekli balıkçılar burada bahsedilene benzeyen duygulara sahiptilerdi. Bir günde yaptıkları beş ya da altı kez balık avı esnasında, balık yakalama konusundaki aşırı değişkenlik sebebiyle ciddi bir

121 S. Black, “Burglary,” Bölüm 2, *The New Yorker*, 14 Aralık 1963, s. 117.

122 Kâğıt dağıtıcıları, biraz da saygıyla, örnek alınabilecek model olarak Cinyet Anonim Şirketi adlı çetenin buluşma yerinin hemen yanında çalışan ve her gün kendisini aldatmaya çalışırken yakalanan kâğıt dağıtıcılarına karşı çok hoşgörüsüz olabilen müşterilerle “uğraşan” New York’taki kumar makinecilerinden bahsederler. Şüphesiz böyle işler yaparak ayakta kalmayı başaranlar, kendilerini kayda değer düzeyde bir soğukkanlılık ve itidale sahip biri olarak görüyor olmalılar, bu da aynı alanda çalışanlar arasında hayal edebilecekleri herkes için bir emsal teşkil eder.

kumara giriyorlardı.¹²³ Vinç ağ torbasını ve balıkları geri getirip ortaya çıkardığında ağa dikkatle bakmak, bunu yaşayanların bildiği üzere, adadaki bütün balıkçıların her zaman yapmaya cesaret edemeyeceği ve hazmedemeyeceği kadar müthiş bir heyecandı. İlginçtir ki, hakikaten tehlikeli bir işle meşgul olan Bay Edmund Hillar, kendinin ve babasının geçimini sağladığı işle, yani arıcılıkla ilgili şu görüşleri bize aktarmaktadır:

Güzel ve rahat bir hayattı -açık hava, güneş ve ağır bir bedensel çalışmadan müteşekkil bir hayat-. Ayrıca, kendine göre belirsizlik ve maceraları olan bir hayattı. Hava koşullarının aşırılıklarına karşı bitmeyen bir mücadele ve 1.600 arı kovanı oğul vermeye başladığında ise çılgınca bir telaş demekti. En son ballar kovanlardan alınana kadar mahsulümüzün ne olduğunu bilmezdik. Ancak bal akışının devam ettiği heyecan dolu aylar boyunca, çok bereketli bir mahsul hayali bizi çok uzun saatler boyunca sıkı bir şekilde çalışmaya sevk ederdi. Bizim tedavi edilmesi imkânsız iyimserler olduğumuzu düşünürdüm. Kış boyunca çalılarla örtülü sevimli tepelerin etrafında başıboş dolaşıp dururdum, kendine güvenmek hakkında az da olsa bir şeyler öğrenirdim ve bilinmeze dair ilk baygın ilgi kıpırtılarını hissederdim.¹²⁴

Bu gibi görüşlerle karşılaştığımızda, en iyisinin bile kötü bir şeyden yapılmakta olduğundan şüphelenebiliriz. Bunlar gerçekçi muhasebelerden ziyade bir rasyonelleştirme meselesidir. (Sanki hür iradeyle kendi başına karar verme yanılgısı, kendini tehlikeye maruz bırakan meslekleri icra etme konusunda istekli oluşları karşılığında, toplumun bireylere ödediği bir bedeldir.) En nihayetinde riskli mesleki rollerde bile, seçim en çok da rolün kendisi ilk kabul edildiği ve daha güvenli rollerden vazgeçildiği anda gerçekleşir. Kişinin, gerçekleşen şeyle yüzleşmek zorunda kalarak, bir defa kendisini belli bir mevkie yerleştirdikten sonra, gündelik yeniden karar almalarından ziyade kalıcı kısıtlamaları ifade etmesi daha yaygın görülen bir durumdur. Burada birey

123 Saha Çalışması, 1949-50.

124 E. Hillary, *High Adventure* (New York, Dutton, 1955), s. 14.

risk almaktan geri durmayı seçemez, seçerse de bu durum onun mesleki statüsüyle ilgili ciddi sonuçlar doğurur.¹²⁵

Ancak toplumsal anlamda, bireyi bir kere peşinde koşturmayı başlandıktan sonra koşturmayı devam etmek gibi bir yükümlülüğe sokacak şekilde tanımlanmayan kadere bağlı faaliyetler de *vardır*. Hiçbir dış etken onu ilk planda kaderle yüzleşmeye mecbur kılmaz. Hiçbir dış amaç onun sürekli katılımı için o amaca yönelik sebepler sunmaz. Onun faaliyeti kendi içinde, arayıp bulunan, benimsenen ve tamamen ona ait bir amaç olarak tanımlanır. Performans esnasındaki sicilinin, katılım sebebi olduğu ve dolayısıyla gerçek görünüşünün niteliksiz ve doğrudan bir ifadesi ve itibarının haklı sebebi olduğu söylenebilir.

Eylem kavramıyla, önemli sonuçlar doğuran, bir sorun oluşturan ve bizzat kendi için olduğu hissedilecek şekilde üstlenilen faaliyetleri kastediyorum. Eylemin derecesi -ciddiliği ve gerçekliği- bu özelliklerin ne ölçüde bütünüyle vurgulandığı ve şansa bağlı olma örneğinde, daha önce tanımlananlar gibi ölçmeye ilişkin aynı belirsizliklere ne düzeyde tâbi olduğuna bağlıdır. Oyunun dört evresi -meydan okuma, karar, açığa çıkma, çözüme kavuşma- kesintisiz bir dikkat ve deneyim alanı içerisinde kapsanabilecek kadar kısa bir sürede gerçekleştiğinde, eylemin en aşikâr biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. İşte bu noktada kişi, bir kaç saniye sonra kesin olmayan bir şekilde nelerin vuku bulacağına dair gelecekteki hali üzerine bahse tutuşarak, kendisini geçip giden ana bırakır. Böyle anlarda, muhtemelen heyecana dönüşmüş şekilde ortaya çıkan, özel bir duygu durumu uyanır.

125 Dean MacCannell, o mesleği yapanların mesleğiyle kumar oynadığı bazı işlerin de olduğunu ileri sürmüştür. Mesela bir gece bekçisi, mesai saatleri içerisinde filme gitmek üzere bir süreliğine ayrıldığında en az film kadar bu kumardan da keyif alır. Ancak bu meslekler çoğu zaman, özellikle o meslek hakkında hiçbir vasıf taşımayan ya da herhangi bir konuda hiçbir niteliği olmayan, tamamen vasıfsız kişiler tarafından hızlıca başlanılıp bırakılabilen “alelade, önemsiz” mesleklerdir. Bu işler sadece noktasal denetlemeye tâbi olduğunda, bunlarla kumar oynamak da mümkün görünmektedir.

Tıpkı bir serbest zar oyununda görüldüğü gibi, eylemin yeri ve konumu kolayca ve hızlıca değişebilir. Aslında eğer bir bıçak dövüşü zar oyunu masasının yanında gelişmeye başlarsa, eylem hem yer ve hem de tür açısından değişir. Ancak bir durum içerisindeki eylem, içeriği ne olursa olsun, sanki doğası gereği o an, o durumdaki en önemli eyleymiş gibi, katılımcılar ikisini de aynı kelimeyle ifade ederler.¹²⁶ O meşhur soruyu sorup “aksiyon nerede?” derken kişi, bulduğu eylemin türünden daha ziyade şiddetiyle ilgilenmiş olabilir.

Eyleme katılan her kişi, son derece ayrı iki sıfatla bu eyleme katılmıştır: değerli olan bir şeyi tehlikeye atan veya şansa bırakan biri sıfatıyla ve ikincisinde gereken bütün faaliyetleri yapmak zorunda olan biri sıfatıyla. İkinci sıfatıyla kişi, oyundaki ehliyetine dair itibarı tehlikeye atarak,¹²⁷ normalde tek başına durmalıdır.¹²⁸ Fakat ilk durumda ise kumarını diğerleriyle paylaşabilir ve hatta onların, hepsini “kazanmasına” müsaade edebilir. O zaman eylem genellikle, bir kişinin sadece “bir parçasını” elde edebileceği bir şeydir. Eylemi gerçekleştiren birey çoğunlukla tek bir kişidir ama onun temsil ettiği taraf hızlıca değişebilen, ortak olarak taahhütte bulunmuş bir üyeler listesini kapsayabilir. Ancak analiz gereği, eylemi gerçekleştiren kişinin tamamen kendi adına hare-

126 Bu yüzden, “The Hustler,” *Social Problems*, XII (1964), 5-6. adlı çalışmada Ned Polsky, küçük bir bahisle yetenekli bilardocular arasında oynanan bir oyunun, daha yüksek risk ve çıkarlar için oynayan daha amatör oyuncularinkine göre ikinci planda yer alacağını ileri sürmüştür.

127 Bir kişi için kumarda ortada olan toplam tutarın nesnel değerinden çok, bir oyuncu olarak itibarı daha önemli olabilir. Mesela kumarhanedeki kâğıt dağıtıcıları, bilhassa da alıştırma evresinde, nöbet değişimi esnasında büyük bir bahsi idare etmenin gereğini yapmakta zorlanabilir. Ancak işten sonra aynı bahsi konumlandırmayı idare edebilir.

128 Eylemi yerine getirme kapasitesi genelde bireye atfedilir, fakat bu kapasitenin, kolaylıkla yardıma çağırabileceği gözle görülebilir bir destekten kaynaklandığı, çetelerin tasallut etmesi gibi durumlar vardır. Ayrıca bir grup aktörün sıkı bir şekilde düzenlenmiş davranışlara odaklanmasıyla eylemlerin ortaya çıktığı durumlar da vardır -günümüzdeki bazı soygunlar da bu şekildedir-. Çeşitli beklenmeyen olayları dikkate alarak karşılıklı bağımlılıkları ortaya çıkarmak, bir eylem kaynağına dönüşebilir.

kete geçtiği ve başka birinin adına harekete geçmediği duruma odaklanmak uygun olacaktır.

Elbette kumar dünyasında başlangıçta eylem kavramının argo bir kökeni vardır ve kumar oynamak, eylemin prototipidir. Nevada kumarhanelerinde şunun gibi kullanımlara rastlanabilir: “Dolar eylemi-aksiyonu” küçük bahisçiler ve onların günün kazancı üzerindeki etkisi demektir ve “iyi [veya gerçek] eylem-aksiyon” daha ağır işler demektir; büyük bahisçiler yüzünden telaşa düşen kâğıt dağıtıcılarının “aksiyonun-eylemin gereğini yapamadığı” söylenir; soğukkanlı kâğıt dağıtıcıların ise “aksiyonu-eylemi idare edebildiği” söylenir. Doğal olarak yeni kâğıt dağıtıcılar, “aksiyondan-eylemden dışarı çıkarılır” ve zar masasındaki bahisler ağırlaştıkça ve kalabalıklaştıkça meydancı denilen oyuncu “aksiyon-eylem tarafına eklenebilir”. Yüksek limitli oyunlardan uzak durmaya çalışan kumarhanelerin, “eylem-aksiyon istemeyen” kumarhaneler olduğu söylenirken, hiç gerginlik oluşturmada büyük bahisçilere tahammül edebilen mekânların ise “aksiyona-eyleme geçebilen” yerler olduğu söylenirdi. Büyük paralar “bırakmasıyla” bilinen ve “yüksek bahisler oynayan bir kumarbaz” kendisini çok sıcak bir şekilde karşılanmış olarak görebilir çünkü “onun eyleminden-aksiyonundan hoşlanırsınız.” Her zaman bir şekilde ekmek parasını kazandığını göstermekle meşgul olan, kâğıt dağıtıcılarını idare eden yöneticiler, düşünceli bir şekilde belli bir mesafeyi koruyarak, “gözlerini eylemden-aksiyondan ayırmazlar.” Hile yapmakla veya 21 oyununda “kartları hesaplamakla” meşhur olan birisinden, “senin eylemini-aksiyonunu istemiyoruz” denilerek kumarhaneyi temelli terk etmesi istenebilir. Kararsız olan oyuncular “eylemi-aksiyonu” geciktirirler. İyi bir bahis olarak görülen şeyin bütünü almayı başaramayan oyuncular, başka birinin, “aksiyonun-eylemin geri kalanını alabilir miyim” diye sormasına yol açarlar. Ödülü hak eden kumarhane yöneticileri, “aksiyonun-eylemin bir parçası kendilerine bağışlanarak” yani pay sahipliği (“puanlar”) verilerek ödüllendirilebilir. Sadece tek bir masa grubunun (bir “oyun ala-

nının”) olduğu kumarhanelerde, muhtemelen bulunduğu yer ya da ona özel maksimum değer yüzünden “eylem-aksiyon masası” denilen bir masa vardır. Yine benzer şekilde büyük kumarhanelerde, minimum bir “eylem-aksiyon alanı” olacaktır.¹²⁹

Eylem, türden bağımsız olup daha çok meblağ ile ilgili olsa da, bu meblağ sadece her bir bahsin büyüklüğüne ve bahse giren oyuncuların sayısına bağlı olarak alınamaz. Bu, en çok zar oyunlarında açıkça görülür. Tek bir oyuncusu yüz dolarlık bahse giren bir masa, yirmi oyuncunun 5 veya 10 dolarlık bahislere girdiği bir masaya göre daha çok eyleme-aksiyona sahip bir masa olarak görülebilir. Hepsi de çok farklı türdeki bahislere giren oyuncularla “tıka basa dolu olan” bir masa, on oyuncunun daha yüksek bir toplam meblağ için, ama daha basit çizgi bahsi ve alan bahsi gibi benzer türdeki araçlarla bahse girdiği bir masaya göre daha çok eyleme-aksiyona sahip bir masa olarak görülebilir. Buna uygun olarak, bir kâğıt dağıtıcısının “eylemi-aksiyonu idare edebildiğini” söylemek, ya onun büyük bir bahisçiye karşı gerekeni soğukkanlılıkla yapabildiği ya da büyük ölçekli bir hesaplama ve bedel ödemenin kısa sürede yapılması gerektiğinde, bunu hızlı ve doğru bir şekilde yapabildiği anlamına gelir.

Kumarbaz için eylem kavramının başka bir boyutu daha vardır. Şöyle ki, eylem ve eylemin içerdiği risk alma işi, kumarbazın gündelik geçim kaynağı olabilir. Bu yüzden o, eylemin nerede olduğunu sorduğunda, sadece içerisinde eylem olan durumları değil, aynı zamanda bu işi yapabileceği durumları da araştırmaktadır. Hırsızın ve fahişenin, eylemin-aksiyonun nerede olduğuna dair düşüncesinde de benzer bir şeyi bulabiliriz -yani bir kişinin hayatını kazanması için gereken riskler nerede hemen o anda ve bol miktarda bulunmaktadır-.¹³⁰ Burada, kibirli bir şekilde tek

129 Polsky, a.g.e. s. 5.'de belli bilardo salonlarının ulusal ölçekte “eylem-aksiyon odaları” olarak görüldüğünü ve bir salonda gayri resmî olarak eylem-aksiyon için rezerve edilmiş bir ya da iki masa olacağını anlatmaktadır.

130 Howard Becker tarafından ileri sürülmüştür. *The Dictionary of American Underworld Lingo*, ed. H. Goldin, F. O'Leary, and M. Lipsius (New York,

kelime içine sıkıştırılmış olarak bulunan şey, iş dünyasıyla çok özel bir ilişki kurma talebidir.

Hiç şüphe yok ki, kendi kavramlarını kumar dışındaki durumlara ilk uygulayanlar kumarbazlardı ve böylece bu kavramın kullanımının yaygınlaşmasına ve son zamanlarda kumar oynamayanların da bunu daha geniş bir bağlamda kullanmalarına yol açtılar. Ancak bu kavramın neredeyse her zaman her yerde kullanılmaya müsait olduğu görülmektedir. İçeriğiyle ilgili bariz çeşitliliği vurgulamak, bu kavrama dair algıladıklarını belki de tam olarak tanımlayamayan kişiler tarafından kesin olarak algılanabilecek tek başına bir analitik özelliktir.

Kullanımın yaygınlaşması, belki de hiçbir yerde günümüzde kitle iletişim araçlarında eylemin poh pohlanarak göklere çıkarılmasında olduğu kadar açık bir şekilde görülemez. Aslında, medyaya katkı sağlayanlar, günümüzdeki popüler kültüre özgü özel bir vurgu ve söyleyiş kazandırarak, son zamanlarda kavramın içinde gizli olan anlamın açığa çıkarılıp netleştirilmesine ve farklı durumlarda da kullanılabileceğinin gösterilmesine yardımcı oldular. Örneğin, Whisky à Go-Go adlı gece kulübündeki “Ergen Gençler Günü” için verilen bir gazete reklamı (alkollü içki yok, canlı müzik var) şöyle ilan etmektedir: Orijinal Whisky à Go-Go big beat müziğine ayak uydurun, WHISKEY à GO GO, EYLEMİN-AKSIYONUN OLDUĞU YER!¹³¹

East Bay'deki hadiselerle ilgili haberler aktaran Herb Caen şunları söylemektedir: Hotel del Coronado'nun yöneticisi M. Larry Lawrence ve borsacı Al Schwabacher Jr, önceki gün P'alto Cabana'da bir araya geldiler, işte bu yüzden, Al Schwabacher'in, Coronado'nun tarihi aksiyonundan-eyleminden bir hisseyi satın aldığı dedikoduları etrafa yayıldı.¹³²

Twayne Publishers, 1950), eylemi şöyle tanımlar: Suç oluşturan faaliyet. “Bu gece kendine çeki düzen verip vaziyet al (burada ol) Joe, eylem-aksiyon var – Brooklyn yağması (soygun).”

131 *San Francisco Chronicle*, 7 Ağustos 1965.

132 A.g.e. 22 Temmuz 1965.

Caen yine benzer şekilde şöyle yazıyor: Son zamanlarda geceleri eylemin-aksiyonun nerede olduğunu biliyorsunuz. Eylemin-aksiyonun olduğu yer Oakland. Ya da dün erken saatlerde öyle görünüyordu. Jack London meydanındaki hareketli bir noktada, Oakland Belediye Başkanı John Houlihan ve milyoner Bernie Murray'ın bir itip kakma yarışına girdiği yerde, Sayın Başkan dans pistinin ortasında sayın kıçının üstüne düştü -dansçılar aylak aylak gezinirken ve yere boylu boyunca uzanmış bedeninin üzerinde-.¹³³

Las Vegas Sun gazetesi bir müsabaka resminin altında şuna yer veriyordu: BRİÇ EYLEMİ-AKSİYONU – Kadınlardan oluşan bir seyirci kitlesi Riviera Oteli'nde briç ustalarının müsabakasını yakından seyrediyordu.¹³⁴

Başka bir turnuva esnasında, *Sun* gazetesindeki bir sütun başlığında şunlar yazıyordu: Cin-tonik eylemi-aksiyonu ikinci raunda gidiyor.¹³⁵

Ve aynı gazetenin köşe yazarı şöyle yazıyordu: Flamingo adlı mekânda gösterime giren “Elmer Gantry” filmindeki Shirley Jones'un seksi dansı; bu geceler Juliet Prowse'dan beri görülen en ateşli eylemdir-aksiyondur...¹³⁶

Newsweek dergisi bir kapak öyküsüne başlık atıyor: SINATRA: Aksiyonun-Eylemin Olduğu Yer.¹³⁷

Look adlı moda dergisindeki bir renkli-sayfa reklamı: 7-UP meşrubatları... Aksiyon-Eylem işte burada! 7-UP eylem-aksiyon dolu canlı kalabalıklar için gerçek doğal bir içecek. Onun baştan çıkaran bir neşesi ve canlılığı var... Ve hızlıca ateşinizi söndüren

133 A.g.e. 24 Eylül 1965.

134 *Las Vegas Sun*, 10 Şubat 1965.

135 A.g.e. 4 Aralık 1965.

136 A.g.e. 20 Nisan 1965.

137 *Newsweek*, 6 Eylül 1965.

ve susuzluğunuzu gideren bir eylem-aksiyon. Onu hep arayın ve bekleyin. 7-UP... Eylemin-aksiyonun olduğu yer!¹³⁸

Ve *California Living*'de bir reklam; dudağına ruj süren ve "bir kadının ağzı her zaman kışkırtıcıdır" diyen bir kadın ve sayfanın yarısını kaplayan başlık şu şekildedir: Güzellik Eyleminin-Aksiyonunun Olduğu Yer.¹³⁹

Aynı dergide tam sayfa bir kapak resmi, genç ergenlerin buluşma yeri olarak düşünülmüş olan bir mağazadaki iki modeli öne çıkarıyor ve üzerinde bir başlık: Moda Eylemini-Aksiyonunu Keşfedin.¹⁴⁰

Ve San Francisco Polis Bürosunda, soygunlardan kurtarılan sahipsiz eşyaların satılmasına dair bir baş makalede açık artırmayı yapan kişinin, "teklif veren yüzlerce alıcıya ayak uydurduğunu ve ilgiyi canlı tuttuğunu" bildiriyor: Nasıl ki hırsızlar arasında onur yoksa, hırsızlığın bir ortak paydası da yoktur. Neden böyle olduğunu görmek için polis müzayedesindeki aksiyona-eyleme bir göz atın ve keşfedin.¹⁴¹

Ve elbette finans sütunundaki yazarlar da bu kavrama başvurumaktadırlar: Eğer Ekim 1929'da ve Mayıs 1962'de piyasaları sıkıştıran bir panik satışı olsaydı, kesinlikle bugün biz panik alışının pençesinde kıvranıyor olurduk. En azından, Shearson, Hammill & Co yatırım bankasının günümüzdeki tartışmaya dair görüşü budur.

Komisyoncu firmanın dediğine göre, "galiba şu an ki en önemli motivasyon, çok önemli bir satın alma fırsatını kaçırmak ya da kaçırmış olmaktır." "Hisse senedi alıcıları -'yatırımcı'

138 *Look*, 24 Ağustos, 1965.

139 *California Living*, 7 Kasım 1965. Eylem, vücudun diğer beklenmedik parçalarında da rol oynamaktadır. Alkollü içki tüccarı, Hollanda'dan ithal ucuz bir biranın reklamını yaparken, benim için bir deneme şişesi açtı ve şişeyi yanağıma yaklaştırıp, "Bu aksiyonu-eylemi tatman lazım" dedi.

140 A.g.e. 13 Şubat 1966.

141 *California*, 17 Nisan 1966.

tabirini kullanmayacağız- her gün daha büyük bir ölçüde aksiyonun-eylemin olduğu yere gidiyor ve bunu anlamak hiç de zor değil.”

Bir parça eylem-aksiyon isteyen herkes için Shearson şunu öneriyor:¹⁴² İlk bir saat boyunca ağır satışlar gerçekleşti ve borsa fiyatlarını kaydeden cihaz, aksiyonun-eylemin gerisinde kalıp nal topladı.¹⁴³

Devlet ihaleleriyle ilgili haber yapanlar da, kararlar, ödenekler ve çok iyi fırsatlar karar aşamasındayken, olayların genel görünümünü duyurmak için bu tabiri kullanabilirler: Gazetemizin dün aldığı haberlere göre, Teftiş Kurulu, Fifth & Mission Garaj'ın yapımı için 2 milyon \$ tutarında bir ek ödeneği onaylayınca, güçlü lobici Tom Gray'in yatırım bankası bundan 40.000 \$ tutarında bir eylem-aksiyon payı aldı.¹⁴⁴

Gazetecilere özgü bu ifade tarzlarının önemi ve anlamı vardır. Arabalar kültü bu konuya dair bir örnek vaka sunar. Bu dünyaya bir destek de, bu kült etrafında düzenlenen profesyonel yarışlar ve seyir sporlarında bulunabilir. Başka bir destek de yakın zamanda Buick tarafından basılan renkli bir broşürden aldığım iki örnek reklamda bulunabilir:

Aksiyonla-Eylemle yüklü, klasik çizgide, bir kedi kadar çevik ve tetikte, inanılmayacak kadar şatafatlı ve lüks bir araba düşünün. Düşündüğünüz araba Buick'in ürettiği Riviera'dır. İşte parlak performansla (325 beygir gücü) sağlam yol tutuşun eşsiz birleşimi, Riviera'yı diğer bütün arabalardan ayıran özelliğidir. Başka bir deyişle, hem yolda hem de pistte hep olması gerektiği gibi bir otomobil.

TARZ VE FARK AKSİYONDA-EYLEMDE! Anahtarı çevirip motoru çalıştırmadan hiçbir otomobil gerçek anlamda canlanmaz. İşte bu bir Buick'e sahip olmanın size yaşatacağı

142 Lloyd Watson, *San Francisco Chronicle*, 23 Nisan 1966.

143 *Boston Traveler*, 22 Ağustos 1966.

144 *San Francisco Chronicle*, 4 Ağustos 1966, ön sayfa, başlığın altında şu yazıyor: “40.000 \$'lık eylem-aksiyon parçası”.

en muhteşem andır. Buick'in altı motoru ve dört aktarmasıyla kendiniz için asla vazgeçemeyeceğiniz bir parça aksiyon-eylem satın aldınız.

Bu iki reklam, spor arabalarının ve hızlı binek araçların ürettiği, satışı ve kullanımıyla ilgili destek sağlar ve karşılığında karayollarını aksiyon-eylem sahnelerine, yani yeteneğin, titizliğin ve pahalı donanımların ciddi anlamda tehlikeli koşullarda sergilenebileceği yerlere dönüştürmek için resmî araç ve donanımlar sunar.¹⁴⁵

Bu çalışmada eylem, temelde Amerikan toplumu bağlamında ele alınacaktır. Şüphesiz her toplumun aksiyon-eylem sahneleri varsa da, bunun için bir kelime bulan toplum bizimkidir. İlginçtir ki, diğer toplumlarla mukayese ettiğimizde, sivil hayatta ciddi, kahramanca ve sorumluluk içeren türde, kaderimizi tayin edici olayların içerisinde keskin bir şekilde kısıtlandığımız zamanlarda aksiyonu-eylemi daha net biçimde fark etmişizdir.

Kelimelerin yaygınlaşmasıyla ilgili son bir söz: Kumarhane-deki oyunlarda bir kumarbaz büyük bir bahis oynadığında ve kaybettiğinde, yaptığı şeyi bazen "yüzüne gözüne bulaştırıp berbat etmek" olarak tanımlar. Bu yüzden, başarısızca bir eylemde

145 Sürüş, çoğu zaman bir eylem biçimine dönüşür ve gündelik sürüş pratikleriyle, son derece tehlikeli pist yarışının ve ideal araba reklamları dünyasının ilişkisi toplumsal bir meseledir. Bu mesele, sadece kaza oranlarını azaltmaya çalışan profesyonellerin ilgi duyduğu ve önemini takdir ettiği bir alandır. Mesela Mervyn Jones'un makalesine bakılabilir. "Who Wants Safe Driving," in *The Observer*, Weekend Review, Ağustos, 16, 1964, s. 17; Cohen, a.g.e. Bölüm 5 "Gambling with Life on the Road"; ve J. Roberts, W. Thompson, ve B. Sutton-Smith, "Expressive Self-Testing in Driving," *Human Organization*, 25, 1 (1966), 54-63. "Zaman kazanmak" için yapılan hızlı sürüş, aslında fevkalâde az bir zaman tasarrufu sağlar fakat çok temel bir aksiyon-eylem akımı yaratır: kişi, çoğunlukla riskin yaşanıp tecrübe edilebilmesi için zamandan tasarruf ediliyor gibi görünmektedir. Bazı kişiler aynı sebepten hava seyahatini tercih ederler. Havaalanına gidişlerini, oraya ulaştıklarında bekleme süresini en aza indirecek şekilde ayarlarlar ve bazen beklenmedik şekilde uçuşlarını kaçırma tehlikesi yaratırlar. Ve uçağa bindikten sonra uçuş süresini sanki hafif bir yaşam tehlikesi şeklinde algılayıp memnuniyetle karşılarlar.

bulunmak “yüzüne gözüne bulaştırıp berbat etmek”tir. Bu durumun işaret ettiği şey, eskiden beri sahip olunan ve istenen bir menfaat payının (bu örnekte parasal bir menfaat) şimdi elden gitmiş olmasıdır ve ne bu menfaate sahip olunması ne de bunun elden gitmesi özelde haklı ve meşru değildir. Büyük bir bahsi berbat etmek kişiye çok kötü bir şekilde yansır, fakat böyle yaptığı için kendisini kolaylıkla haklı olarak suçlayamayacak kadar da kötü yansımaz. Giderek genelleştirilmiş olan şey işte bu karmaşık saplantıdır.

Bir işe “girişen” kumarhane personeli, eğer “başarabilirlerse” bunda çok kâr olduğunu hisseder fakat bunu başaracağını garantilemenin gerçekte uygulanabilir bir yolu yoktur. Bu zor aşama boyunca, kovulmaları için yeterli sebep oluşturacak birçok ufak tefek kural ihlali olacaktır: nöbete birkaç dakika geç gelmek, onurunu zedeleyen bir işi reddetmek, fişleri hor kullanmak, kumarhanenin kayıplarına karşı gayri ciddi davranmak, bir oyuncunun ilerleme hızına karşı sabırsızlık göstermek ve benzeri şeyler. Bir kez yetenek ve itibar kazanıldıktan sonra, işine devam etmeyi sadece biraz daha garantilemiş olur: başına kötü şansın üşüşmesi, mesnetsiz ve asılsız hırsızlık şüphesi, kumarhane sahibinin değişmesi gibi sebeplerin hepsi, ani işten çıkarmalara neden oluşturabilir.

Aslında anlamsız görülebilecek bir hata yüzünden bir işin kaybedilmesi de “yüzüne gözüne bulaştırıp berbat etmek”tir. Mesleki konumu, yalnız hak ederek elde edilen ve hak ederek kaybedilen bir şey olarak tanımlamaya eğilimli olan orta-sınıfa özgü bakış açısının aksine, kumarhane çalışanı için meslekî durum, “işleri tıkırında giden” ve “yüzüne gözüne bulaştırılıp berbat edilen” arasında çok ani bir hızla gidip gelebilir ve bu iki durum da garanti değildir. Bu bakış açısı hayatın diğer sahalarına da uzanmıştır ve bir kâğıt dağıtıcısı, evliliğini ya da üniversite eğitimi şansını berbat etmekten bahsedebilir.

Hayatın temellerine yönelik bu canlı tutumun mantığı, ey-

lemli-aksiyonlu yaşamayla ilişkili olan derinlemesine bir savunmaya işaret eder ve Nevada'daki toplumsal örgütlenmeyle ilişkili olarak anlaşılabilir. Boşanma ve evlenmenin nispeten kolay olması; iş veya aile hayatı açısından başarısız olan çok sayıda insanın olması; bir kişinin geçmişi ve şu anki geçim durumuyla ilgili soru sorma konusunda bir sınır konulması geleneği; kovulduktan sonra hemen aynı bölgede eskisine denk başka bir iş bulabilme imkânı; son zamanlarda başka kumarhanelerde daha iyi şartlarda çalışan başka birçok kumarhane işçisinin olduğunun bilinmesi bu kapsamda zikredilebilir. Ayrıca büyük oyunların nadir görülen müsabakaları, bir kültürün ideal deneyimlerinin yine pek sık rastlanmayan şekilde gerçekleştirilmesi anlamına gelir, öyle ki müsabakalar arasındaki günler ne kadar uzun ve verimsiz olsa da, bir kişinin parasını bu şekilde kullanması Nevada'nın sunabileceği en iyi şey olabilir. Her hâlükârda, oyun masalarından dış dünyaya doğru yayıldığı görülen tek kavram eylem değildir. Öyle görünüyor ki, bir kavramlar ailesi vardır ve bütün bir aile göç etmektedir.¹⁴⁶

VII. Aksiyonun Döndüğü Yer

Eylemin, kişinin kaçınılabilir olarak algılanan, önemli sonuçlar doğuran riskleri bilerek aldığı her yerde bulunabileceğini iddia etmiştim. Normalde eylem, işteki ya da evdeki haftalık çalışma rutini içerisinde bulunmayacaktır. Burada, alınan riskler genelde

146 Eylem ve "yüzüne gözüne bulaştırılıp berbat etme"nin yanı sıra "işleri tırkırında gitmek" ibaresini de hesaba katmalıyız. Bu, çok az bir çalışmayla kayda değer harcamaların yapılabilirdiği, hak edilmiş ya da edilmemiş, bir gelir kaynağıdır. Bu ifadenin başka bir anlamı da "kendi keyfine göre bir şeyler yapıp, bir şeye sahip olmaktır", yani bir tür üstünlüktür. Mesela bir kumarhane çalışanı, kendisi için bir şey elde edemeyeceği sürece kâğıt dağıtıcıyla asla 21 oynamayacağını söylediğinde böyle bir durum söz konusudur -bu, oyunda ara sıra gerçekleşmesinin önüne geçmenin çok zor olduğu bir durumdur-. Burada kumarhane çalışanları tarafından birçok farklı bağlamda kullanılan bir tabirin üzerinde durmayacağım: "sıkıştırmak" tabiri. Bu tabir, kökenleri çok eski bir işe dayanan, kumarhanenin kavramlar ailesinin kabul edilmiş bir üyesidir.

dışarıda oluşan şeylerdir ve bunlar haricinde kalanlar ise bariz bir şekilde isteyerek alınan riskler değildir. Öyleyse, olağan bir şekilde düzenli olarak rastlanan eylem nerede bulunacaktır? O zaman aklımıza gelen önerileri özetleyelim.

Birincisi, rakipler eylemi ticarî müsabaka sporlarında bulurlar. Belki de bu faaliyet bir seyirci kitlesi için sahnelendiğinden ve eğlence amaçlı seyredildiğinden, bizzat bu faaliyetle meşgul olmak için hiçbir ciddi sebebin olmadığı düşünülür. Ayrıca, amatörlerin bu göz alıcı faaliyetleri eğlenme ve dinlenme amacıyla, kendi başlarına, özel olarak ve parasız yaptıkları gerçeği, profesyonellerin hür irade ve kararlılığa dayanan bir görev aşkı içerisinde oldukları düşüncesini güçlendirir. Profesyonel ve ticarî çıkarlar, gösterinin sonucuna göre sanki bir işte olduğu gibi riske atılabiliyorsa da durum böyledir. Bir spor araba yarışçısı tekerleklerin üzerinde geçimini sağlayabiliyorsa ve bir şirketin, bir araba modelinin üretimine devam edip etmemesi, yarışın sonucuna bağlı olabiliyorsa,¹⁴⁷ yine sürücünün başka tür işler de yapabileceğini veya en azından o anki yarışın dışında kalabileceğini ve böylesi bir riske girmenin her hâlükârda gönüllü olarak yapılan bir şey olduğunu düşünürüz.

Eylemin ele alacağımız diğer bir boyutu, seyircisi olmayan¹⁴⁸

147 Mesela 1956 yılındaki Sebring yarışına Corvette'in katılımı şöyle tasvir edilmiştir: "Sebring'de başarısız olmamın, muhtemelen Chevrolet'nin artık yarışlar için kullanılan spor arabalarına ilgi duymaması demek olacağını biliyordum." (s. 286). John Fitch (C. Barnard ile) "The Day That Corvette Improved the Breed," ss. 271-86 in C. Beaumont and W. Nolan, *Omnibus of Speed* (New York, Putnam and Sons, 1958).

148 Tehlikeli eğlence sporlarının "seyretmeye değer" olması, çoğunlukla seyredilecek olmaları ve oyuncunun da bu seyredilmeyi kabul etmek zorunda olması, bu sporların alâmet-i fârikasıdır. Oyuncu, seyredilirken bir yandan o sporu yapmaya devam edebilmelidir ancak bunu sadece seyredilmek için yapmamalıdır ve hiçbir seyircisi olmasa bile o sporu yapmaya devam edebilmelidir. Sporçunun topladığı kalabalık ne kadar büyük olursa olsun ve bu kalabalığın büyüyle ne kadar büyümüş olursa olsun, bu seyircilerin rolleri onaylanmamıştır. Bunlar sporçunun performansını, programlamasını ya da bir kez başladı mı bitirmesini talep edemezler. Onlar,

tehlikeli sporlarla ilgilidir. Bu sporlarda hiçbir ücret alınmaz; bu spor sayesinde kamusal olarak bilinen bir kimlik desteklenmiş olmaz; ve ciddi çalışma dünyasında kişiyi bir yükümlülüğe maruz bırakmaz. Bir faaliyetle meşgul olmaya dair alışılmış baskılar yokken, bu sporu kendi isteğiyle ve kararıyla yaptığını ve maruz kalınan risklerin yalnızca bu karar sonucunda oluşan meydan okuma sebebiyle ortaya çıktığını varsaymak muhtemelen kolaydır. İlginçtir ki, bu şiddetli sporlardan bazılarında, zamanı ve seyahat imkânı olan ve gerekli araçları temin edebilen sağlam ve genç ruhlu insanlar hâkimdir. Galiba bu insanlar, haftalık rutin işlerine ve ilişkilerine pek zarar vermeden, aynı zamanda tehlikeye atılmanın onurunu ve keyfini de yaşayarak, her iki dünyanın da üstesinden gelmektedirler.

Ele alacağımız diğer bir husus da daha çok ticarileşmiş olan eylem yerleridir -uygun bir şekilde konumlanmış, gerekli alanın ve araçların kullanılmak üzere kiralanabileceği ve çok az miktarda bir eylemin kişinin kendisi tarafından üstlenildiği yerler-. Bowling pistleri, bilardo salonları, lunaparklar, kemerli sokaklar, oyunun maliyetinin ve ödülün değerinin, yeteneği sergilemek için, biraz ciddi sonuçlar doğuran bir ortam oluşturduğu bazı düzenlemeler sağlar. Yarış pistlerindeki ve kumarhanelerdeki kamuya açık bahisler, kayda değer bir maliyetle de olsa, kumarbaza çok çeşitli kişisel vasıflarını ispatlama imkânı verir. Panayırlardaki ve lunaparklardaki “vertigo” gezintileri, gerçekte tehlikeli olmadığı garanti edilen tehlikeler sunarak, eyleme ilişkin açmazımızı çok yalın bir çözüme kavuşturur. Michael Balint bunu güvenli gerilim heyecanı diye tasvir etmiştir:

Bu türdeki bütün eğlencelerde ve zevklerde, üç tipik tutum gözlemlenebilir: (a) bir parça bilinçli korku ya da en azından gerçek dış tehlikeye karşı bir farkındalık; (b) gönüllü ve kasıtlı olarak kendisini bu dış tehlikeye ve bu tehlikenin yarattığı kor-

sporcunun pek de aldırmadığı, seyretme hakkına sahiptir fakat sporcunun onları pek de dikkate almamasını kabullenmek gibi de bir sorumlulukları vardır.

kuya maruz bırakmak; (c) bu korkuya katlanılabileceği ya da bununla başa çıkılabileceğine ve tehlikenin geçeceğine ve zarar görmeden güvenli duruma dönülebileceğine dair az ya da çok kendinden emin bir umut. Dış tehlike karşısında korku, zevk ve kendinden emin bir umudun karışımı olan bu duygu, bütün *heyecanlı gerilimlerin* en temel unsurunu oluşturan şeydir.¹⁴⁹

Ticarileşmiş eylemin, doğrudan katılımı gerektiren son bir türü vardır ve ben bunu “hayal yontma”¹⁵⁰ olarak adlandıracam. Toplumumuzdaki yetişkinler değerli ürünler tüketerek, pahalı ve son moda eğlencelerin keyfini çıkararak, lüks ve şaşaalı ortamlarda zaman geçirerek ve muteber kişilerin arasına karışarak bütün bunlardan bir zevk ve lezzet elde ederler -eğer bütün bunlar aynı anda ve birçok şahidin huzurunda gerçekleşirse, alınan zevk daha da artar-. İşte bu, tüketim eylemidir. Ayrıca, gülüp eğlenen çok sıkı fıkı insanlardan oluşan büyük bir

149 M. Balint, *Thrills and Regressions* (London, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1959), s. 23. Balint şu ilginç yorumu yaparak devam eder (ss. 23-24): “Diğer heyecan ve gerilimlerin eğlence panayırlarındakilere hangi açılardan benzediğini kısaca açıklayayım. Bazıları *yüksek hızla* ilgilidir, tıpkı her türlü yarış, binicilik ve atlama, motor yarışı, patenle kayma, kayak, kar kızı, yelken ve uçuşta olduğu gibi. Diğerleri ise *tehlikeye maruz kalınan, korunmasız durumlarla* ilgilidir, mesela çeşitli atlama ve dalma biçimleri, kayalara tırmanma, planör uçuşu, vahşi hayvanları evcilleştirme, bilinmeyen yerlere seyahat gibi. Son olarak, ya yeni bir amaç ya da bilinmeyen bir eğlence ve zevk yöntemi olarak ortaya çıkan *alışılmadık* veya hatta *tamamen yeni haz ve tatmin biçimleri*yle ilgili bir grup heyecan ve gerilim vardır. Apaçık yeni amaç, el değmemiş ve bakir olandır ve bu sıfatın ne kadar çok heyecan uyandırdığını görmek şaşırtıcıdır. Bakir bir toprak, bakir bir zirve ve bu zirveye giden daha önce hiç ayak basılmamış bakir bir yol, daha önce kimsenin erişemediği hızlara ulaşmak vb. Genellikle, yeni bir seks partneri bir heyecandır, özellikle de başka bir ırka, renge ya da inanca mensupsa. Başka bazı şeylerin yanı sıra yeni eğlence ve zevk biçimleri şunları da içerir: yeni yemekler, yeni giysiler, “sapkın” cinsel davranışlara kadar varan yeni alışkanlık ve âdetler. Bütün bu olgularda ortak olarak, yukarıda tanımlanan üç temel etkeni bulabiliriz: korkuya yol açan nesnel dış tehlike, kişinin kendini bu korkuya gönüllü ve kasıtlı olarak maruz bırakması ve en sonunda bütün bunların kendinden emin bir umuda dönüşerek iyi bir şekilde sonuçlanması.”

150 Bu davranış tarzının üzerinde durmayı Howard Becker önermiştir.

topluluğun içinde olmak sadece kalabalıkların yarattığı heyecanı getirmez, aynı zamanda aralarında biraz sonra ne olacağını tam olarak bilememenin getirdiği belirsizliği, birileriyle cilveleşme ve flört olasılığını da getirir. Tüm bunlar da beraberinde bir ilişki kurmayı ve kalabalık içerisinde gerçek bir eylem-aksiyon bula-bileceği birinden sadece bir dirsek teması kadar uzakta olmanın hayat dolu deneyimini yaşatabilir.

Bütün bu hayal yontma unsurları birleştiğinde ve kişi, sahneye katılmanın ve her bir katılım anı esnasında gerekli olan masrafın maliyetine karşı, elde edilecek itibarı ve katılımın kısa süresini göz önüne aldığı anda; pek can alıcı bir önemi olmasa da, bir tür dağınık aksiyon-eylem ya da buna benzer bir şey ortaya çıkar.¹⁵¹ Kişi, kendisini hem oyuncu ve hem de seyirci rolüne taşır; eylemle meşgul olan kişi odur fakat kalıcı olarak bu eylemden etkilenmeyen kişi de muhtemelen odur.

Burada otel kumarhaneleri uç bir örnek teşkil edebilir. Buralarda sadece paraya dayalı kumarlar değil, bu tür eylemler de tüketim türüyle ön plandadır. Bu lüks hayata dair kısa bir bakış ve anlama çabası sağlanabilir. Girişte görevlilerce park edilmiş limuzinler yığılmıştır. Girişten ötesinde ortam çok lüks ve şatafatlıdır. Masalarda ücretsiz olarak alkollü içki servis edilir. Seçici bir yeme içmeyi sağlayan kaliteli açık büfe hizmeti verilebilir. Kullanıcıların konumunu yükselten bir bahşiş sistemi özendirilir ve bu sistem, hoş görünümeleri sebebiyle seçilmiş olan yarı çıplak garson kızlara erişilmesini sağlar. Bir işaret sistemi vasıtasıyla, istenildiğinde bu kızların içki, sigara ve hap getirmesi sağlanır. Keno adlı tombala oyunundaki “dağıtıcılar” ve garson kızlar kişinin emrine amade halde durmaktadırlar. Masada, ülke çapında bilinen ve büyük para harcayan oyuncularla irtibat kurma imkânı sağlanmıştır. Bazılarının suçlu çeteler olarak görebileceği kimi gruplara yakınlık da mümkündür. Ülke çapında meşhur

151 Eğer böyle eylemler yapabilme imkânına kavuşmak isteniyorsa, böyle yerlerdeki hizmetler ücretlendirilmelidir. Mekân sahipleri de, başka sebepler yüzünden, müşterilerine bu imkânları sağlamalıdır.

olan eğlencelerin burada bulunduğu ve hatta eğlendiren göstericilere bir parça fiziksel yakınlık da garanti edilmiştir. İçki salonu ve bar, kulis kıyafetlerini giyen dansçı ve şarkıcı kızlarla “süslenip donatılmıştır.” Kadın müşteriler, belki de evde deneyemeyecekleri kadar iddialı bir yaş ve tarza hitap eden, en son ve en pahalı spor modasını tecrübe edebildiklerini hissederler. Kısacası, pek uzun sürmese de kendisini sanki çok asılmış gibi hissetme fırsatları pek boldur. Ancak, tüketici bu yücelme ve asılmış gibi hissetme süresince oturmak isterse, kuvvetle muhtemel ki bir kumar masasına oturacaktır. Öyleyse, gayet zengin bir ortam ve hava vardır ama bu ortamın her dakikası kayda değer miktarda parayı tehlikeye atmaya mal olur.

Diğer kamusal hizmet kurumları da gitgide hizmetlerini, şimdiye dek anlamsız görünen zevk tercihleriyle süslemeye başlamış gibi görünmektedirler. Bu yüzden, uluslararası uçak firmaları da hizmetlerine, güzel ve cici hostes kızlar, oldukça iyi yemekler, filmler ve bedava alkollü içecekler gibi seçenekler eklemiştir.¹⁵² Benzin dolum istasyonları sadece gaz değil, “tatlı bir tavşan kız”la anlık bir arkadaşlık da sunmaktadır. Ve şüphesiz, yemeğin yanı sıra kesinlikle çok çekici olan garsonları da beraberinde getiren ve son zamanlarda çok moda olan “sutyensiz” garson kız akımı da bu kapsamdadır.¹⁵³

152 Şu başmakalede “The ‘Secrets’ of Air Hostesses” (*San Francisco Chronicle*, Nisan 4, 1966), “Gökteki Kap Kekler” başlığı altında şunlar anlatılıyor: Endamlı ve güzel bir sarışın olan ve hostes kızların idaresinden sorumlu Nancy Marchand, “Hosteslerimizde istediğimiz şey, abartılmamış bir seksiliktir. Hostes seçerken bilhassa onun vücut yapısına dikkat ederiz.” diyor. Lawrence ise, [Havayolu ticaretindeki mevcut liderlerden biri ve havayolu şirketi Braniff’in Yönetim Kurulu Başkanı] yolcular güvenli ve rahat bir yolculuktan daha fazlasını, yani bir parça zevk ve eğlenmeyi de hak ediyor demektedir. Lawrence’ın çok yüksekte uçan zevk ve eğlence tanımı, yolcu uçakları filosunu değişik paskalya yumurtası renklerine boyamayı, havalimanının içerisinde, bilet satış ofislerini ve bekleme odalarını çılginca yeniden dekore etmeyi de kapsıyor. Fakat şirketin hosteslerini en büyük eğlence için ayırmaktadır. Bu yüzden, zarafet, heyecan ve şaşkınlık hisleri uyandıran hostes kostümleri tasarlaması için, meşhur İtalyan moda tasarımcısı, streç pantolonların mucidi Milio Pucci’yle anlaşmıştır.

153 Zevk tercihleriyle süslemenin en çarpıcı örneklerinden birine de, San

Her topluluğun bazı kesimleri, bu tür eylem atraksiyonlarına diğer kesimlerden daha hevesli olabilir. Şunu belirtmeliyiz ki bireyler bu gibi şeylere, yerel dar bir topluluğun üyeleri olarak değil, daha geniş kapsamda toplumun kafadar üyeleri olarak ya da aynı kafada değilse de birbiriyle alakasız mensupları olarak tepki verirler. Şehirdeki yabancılar oradaki sürücüyü aksiyonun-eylemin nerede olduğunu sorabilirler. Aslında birbirlerine yabancı olan bireylerden oluşan bir arkadaş topluluğu vardır. Namuslulardan oluşan topluma karşı geçici bir koalisyon kurulmuştur. Aksiyon arayan kişi, muhtemelen bu koalisyon içerisinde arkadaşlar ve ilişkiler bulacaktır. Katılımı kısıtlamak için tanışıklık ve kişisel davet gibi geleneksel mekanizmalara gerek yoktur; bunun yerine katılım riski mekanizması devreye girer.

Toplumsal örgütlenmeyi kapsamlı olarak inceleyerek eylemin nerede olduğunu bulmak, istenen ve mümkün bir şey ise de burada daha hususi bir çaba ilgimi çekmektedir. Eylemin erişilebilir kılındığı asıl toplumsal düzenlemelerin üzerinde durmak istiyorum.

Toplumsal dünya öyle bir yerdir ki, mesela kumarbazlar gibi eyleme/aksiyona güçlü şekilde yönelmiş olan bir kişi, başkalarının hiçbir olay ve macera göremediği durumlardaki şans ihtimallerini sezebilir; hatta öyle ki içinde bulunduğu durumu, bahsi geçen olasılıkları açığa çıkaracak şekilde yapılandırabilir.¹⁵⁴

Francisco'da bulunan The Harry's Shoeshine Palace'da rastlanmaktadır (şuradaki haberde belirtildiği üzere; *San Francisco Chronicle*, Temmuz 26, 1966). Burada 2 \$ ve kimliğinizi gösterme karşılığında sutyensiz bir görevli tarafından ayakkabı boyama hizmeti verilmektedir. Marquis De Sade sağ olsaydı, kendi ilkelerinin bu şekilde pazarlanmasından çok etkilenirdi.

154 Sheldon Messinger tarafından ileri sürülmüştür. Damon Runyon tarafından popülerleştirilen yaygın basmakalıp tiplendirme, içinde yaşadığı çevreyi kendi algısına göre, sürekli olarak çok-yakın zamanda-sonucu-belirlenecek, üzerinde bahse girilebilir ve bazı teklifler sunulabilir sonuçlar olarak yeniden üreten küçük-çaplı Broadway kumarbazıdır. Kültürün buradaki kahramanı, John W., "Bir Milyon Üstüne Bahse Gir" Gates adlı dikenli tel kralıdır. Bu kişi 1897 yılında Chicago ve Pittsburgh arasındaki bir trende yağmur damlalarının pencere camları istikametindeki yarışı üstüne

Yani şans sadece arayıp bulunmaz aynı zamanda yaratılır. Şunu da belirtmeliyiz ki, burada bulunma ihtimali olan şans biçimi, azıcık bir kazanç fırsatı karşılığında insanın bedensel sıhhatinin kayda değer düzeyde riske atılacağı bir şanstır. “Rus ruleti”nin bazı versiyonları herkesin resmedebileceği, insanın kaderini tayin edici öneme sahip bir sahnedir ve risk almayı kendi içinde bir amaç olarak örneklendirir. İlginçtir ki, normal bilinç durumunun ötesine geçmek için, LSD ve diğer uyuşturucu haplar yoluyla insanın psişik sağlığını riske atma imkânı vardır. Burada birey eylem için gerekli araç olarak kendi zihnini kullanmaktadır.¹⁵⁵ İntihar gösterisi yapan kişiler, bu kumarda kendi bedenlerini kullanırlar, ama burada haplar yoluyla risk almak, yapılan girişimin ana hedefi gibi görünmemektedir.¹⁵⁶ Günümüzde sigara içmenin ve kolesterolün bedene zararlı etkilerine duyulan yaygın ilgi, aynı olasılığın daha yumuşak bir örneğini sunar; diğer birçok özelliğin yanı sıra umursamamak gibi ekstra bir özellik de eklenebilir.¹⁵⁷

Buraya kadar ele alınan örneklerde, şans bizzat bireyin kendi tutumuna bağlıdır -yani onun karar imkânlarını keşfedecek şekilde etrafındaki dünyayı yeniden tanımlamasını sağlayan yaratıcı kapasitesine bağlıdır-. Şimdi de daha çok, çevreye büyük talepler yükleyen ve doğrudan örgütlenme sayesinde imkân sağlanan eylem olasılıklarına odaklanalım.

Buna dair basit bir başlangıç kumarhane oyunlarında bulunabilir, zira buraların fiziksel ve toplumsal örgütlenmesi, her şeyden önce eylemin gerçekleşmesini kolaylaştırmak üzere tasarlanmıştır. Bu düzenlemelerin yeterliliği anlaşılmalı ve değerlendirilmelidir.

bahse girerek 22.000 \$ kazanmıştır. Bkz. H. Asbury, *Sucker's Progress* New York, Dodd Mead, 1938], s. 446

155 Nancy Achilles tarafından ileri sürülmüştür.

156 İntihar eğilimli olanlar tarafından hayatla oynanan çeşitli kumarlar şu çalışmada ele alınmıştır; N. Farberow and E. Schneidman, *The Cry for Help* (New York, McGraw-Hill, 1961) , özellikle ss. 132-33.

157 Dean MacConnell tarafından ileri sürülmüştür.

dirilerek takdir edilmelidir. Bir oyuncu sadece kumarhaneden içeri adımını atmalı ve parayı meydan okuma ya da teslimat alanına koymalıdır. Eğer dağıtıcı daha önceden oyunda değilse, bir an önce oyunu başlatacaktır; birçok kumarhanede ölü oyunları devam ettirmek için oyunu kızıştırmaya yarayan sahte müşteriler istihdam edilir ve böylece anlık bir duraksamaya bile fırsat verilmez. Saniyeler içerisinde oyuncu, sanki bir fişi takar gibi, oldukça anlamlı bir faaliyetin içerisine girebilir ve zaten buna uygun prizler de vardır.

Ayrıca kumarhane oyunlarının müddeti oldukça kısadır, bu da çok yüksek bir oyun hızına erişmeyi sağlar. Bir oyun bölümü sadece 4 veya 5 saniye sürer. Kart dağıtıcıların hepsinin ortak olarak eğitimini aldığı kart yönetim pratikleri sayesinde, 21 oyunundaki bir el yaklaşık 20 saniye sürer.¹⁵⁸ Ayrıca bütün kumarhane oyunlarında, aynı anda birden fazla oyuna dâhil olmak mümkündür ve farklı bölümlerde ve zar oyunlarında çoklu bahisleri aşama aşama oynamak mümkündür. Şöyle ki, bir bahiste paralar yatırılıp karar evresinin başlayacağı anda, diğer bahiste ise karar evresinin sonlarında bulunulur. Bütün kumarhanelere bulunan keno adlı oyun, bilhassa kumarhanenin her bölgesinde bahisler açılıp, ardından karar verilebilecek şekilde tasarlanmıştır. Keno sonuç ekranları çeşitli yerlere konulmuştur ve skorları eş zamanlı olarak yansıtmaktadır. Kumarhanede, banyolar dışındaki her yerde keno oyununu yönetenler bahisleri toplar ve ödemeleri yapar. Oyunların farklı evreleri, kumarhanedeki başka hiçbir faaliyetle çakışmaz. Bu yüzden, bir kişi ne yaparsa yapsın ve nerede yaparsa yapsın yaptığı faaliyeti keno ile birlikte sürdürebilir ve her zaman “onun için oyuna devam eden” en az bir keno rakamı vardır.¹⁵⁹

158 Polsky, a.g.e. s. 6. “aksiyon-eylem odalarında” eylem hızını arttırmak için bilardo oyunları seçilir ve hatta biraz değiştirilerek oynanır, aksi takdirde oyun hızı çok düşük olabilir. Ancak, bireysel atışlar üzerine bahse girilen oyunlar hariç, beş dakikalık oyunlar hâlâ en kısa zamana sahip olan oyunlar olarak görülür.

159 Genel olarak Amerikan toplumunda, at yarışları, “sayısal oyunlar” ve bor-

Bir oyuncu, bahis oyununu nasıl yöneteceğiyle ilgili her türlü kehanet hesaplamayla meşgul olabilir; bu süreç başa çıkmayı, savunmayı ya da her ikisini birden içerebilir. Ancak eğer isterse, hesaplanmamış bir yığın parayı ya da fişi oyun teslimat alanına koyabilir ve geri kalanını dağıtıcı titizlikle halleder. (Kör bir adama ve eklem romatizması olan birine oynaması ve kartlarını kullanabilmesi için yardım eden bir kâğıt dağıtıcı görmüştüm.) Dolayısıyla oyuncunun büyük çabası, aynı oyunun düzenlenme biçimiyle uygun bir biçimde idare edilir. Bu da demektir ki bir oyuncu, pek dikkatli bir şekilde, olan olayları takip ederek ve ince ayrıntılı hesaplar yaparak başlayabilir, ama sekiz dokuz saatlik oyun süresinden sonra fena halde yorulmakta olduğunu ya da görevlilerin onu sandalyesinden düşmemesi için tutmasını gerektirecek kadar çok sarhoş olduğunu anlar. Bütün bunlara rağmen, az sayıda anlamlı jestler yaparak kumar oynama yeteneği açısından oyunda aktif olarak bulunur. Kumarhanelerdeki oyunun düzenlenişi icabı, sadece çok farklı sosyal statülere sahip kişilere değil, aynı zamanda çok farklı fizyolojik durumda olanlara da hızlı ve hareketli bir şekilde hizmet verilebilir.

Bu kadar çeşitli düzenlemelerin ötesinde şöyle önemli bir gerçek daha vardır; kumarhaneler çok geniş kapsamlı olarak, sürekli farklı büyüklüklerdeki bahisleri oynatır. Bu yüzden oyuncu, sermayesini hangi büyüklükte olursa olsun riske atabilir. Onun ayarında birinin hiç çekinmeden yapabileceğinden biraz daha büyük bir malî risk ve fırsatın heyecanıyla karşılaşma imkânına kavuşacağından emindir. Kumarhaneler, insanların kayıp ya da kazanca karşı tahammüllerinin en uç noktalarına kadar gidebilmelerini sağlayan ve böylece, en azından kişinin kendi gözünde, gerçek ve kesin bir teste tâbi tutulmasını temin eden düzenlemelerin somutlaşmış halini temsil eder.

Eylemin ortaya çıkmasını sağlayacak fırsatların etkili bir şe-

sa, bir kişinin her gün "kendisi için oyuna devam eden" bir ya da iki şey sağladığı araçlardır. Keno'nun da bunlara benzer bir niteliği vardır fakat her oyun en fazla birkaç dakika sürer.

kilde oluşturulması amacıyla kumarhaneler dışında yapılan bazı hususî düzenlemelere de değinebiliriz. Buna dair iyi bir örnek boğa güreşleriyle ilgili geleneklerdir. Tarz, hareket ve duruşun zarafeti, işle ilgili bilgi ve boğaya hâkim olunması boğa güreşlerinde sergilenen en temel üç vasıftır. Bu özellikler, hareketler esnasında kişinin kendini gönüllü olarak tehlikelere maruz bırakmasına göre puanlanır. Bu yüzden güvenliğe dair en uç sınırlara kadar gidilmelidir:

Modern boğa güreşinde boğanın kılıçla öldürülebilmesi için, sadece kırmızı pelerinle hâkimiyet altına alınması yeterli değildir. Eğer boğa hâlâ hamle edip saldıracabiliyorsa, matador onu öldürmeden önce bir dizi klasik atlayışlar yapmalıdır. Bu atlayışlarda boğa, matadorun bedenine doğru yaklaşıp boynuzuyla vurabilecek kadar yakın bir şekilde hamle etmelidir. Boğa ne kadar yaklaşır ve adamın davetine uyup o istikamette atlırsa, seyircinin duyduğu heyecan hissi de o kadar büyük olur.¹⁶⁰

Boğa güreşi, sanatçının ölüm tehlikesi altında olduğu ve performans ihtişamının dövüşçünün şan ve şerefine göre belirlendiği yegâne sanattır. İspanya'da şeref çok hakiki bir şeydir ve *pundonor* olarak adlandırılır; onur, namus ve dürüstlük, cesaret, özsaygı ve gururun tek bir kelimede ifadesidir.¹⁶¹

Buna biraz benzeyen bazı düzenlemeler araba yarışlarında da görülebilir. Genellikle, birbirine benzer özellikleri olan arabaların sadece hız kapasitelerindeki farklılıklar yarışları kazanmak için yeterli değildir. Bir sürücü daha ziyade, hızın arabasının kontrolden çıkmasına neden olacağı sınırlara kadar yaklaşmasıyla ve diğer yarışçıların bu sınıra yaklaşacak kadar usta veya gözü pek olmaması sayesinde yarışı kazanır.¹⁶² Aslında rutin faaliyetleri, sınırları zorlamaya müsaade edecek şekilde yeniden yapılan-

160 E. Hemingway, "The Dangerous Summer," *Life*, Eylül 5, 1960, s. 86.

161 Hemingway, *Death*, a.g.e. s. 91.

162 Moss, a.g.e. s. 22. "En hızlı sürücü, artık araba lastiklerinin yolla olan alakasının kesildiği noktaya en çok yaklaşan ve makinenin kontrolsüz bir şekilde kaymasına izin veren kişidir. ("Kontrolsüz" kelimesi buradaki anahtar kelimedir zira çoğu zaman sürücü, bilerek arabanın adeta boşanmasını ve kaymasını sağlar, fakat kontrollü bir şekilde.)

dırma imkânı, bu faaliyetlerin bir eylem amına dönüşmesini mümkün kılar. Mesela, çoğu zaman başka şkaücülerin yapmaya cesaret edemeyecekleri şeyleri değerlendireler gerçekten en uç sınırlarda gezinen bir sürücünün dengeli ku i knımıyla yola yayılan otoyol arabalarında böyle bir yeniden jemilendirme vardır; böylece kişinin trafik akışındaki yeri sürekli hale getirilir. Trafik ağırken hızlı giderek “zaman kazanmak” diğer sürücülerin kendi konumlarını korumaya karar verdikl’dil noktanın ötesini zorlamaktır.¹⁶³

Eğer insanın sınırlarını ve en uçları zı ayan bir çabanın mümkün olması bekleniyorsa, aktörün kullandığı araç ve donanımların uygun bir biçimde kısıtlanmış olış ısı gerekebilir. En nihayetinde, eğer matador tarafından bir kır ızı pelerin ve kı lıç yerine, Weatherby 460 tüfek fişegi kullanılsaydı, boğa güreşi bir insanı test etmekte anlamlı ve faydalı olı ı azdı. Yine benzer şekilde, eğer bir okyanusu geçmek gibi bir şbitle alakalı meydan okunacak ve iddiaya girilecekse, küçük sallasalarına yolcu gemileri kullanılmalıdır. Eğer bir balık müsabakabkonusu yapılacak ise, en uygun sınırlamalarla birlikte, olta ipi ılta iğnesi ve sırk seçilmelidir ve çoğu zaman da böyle olur.¹⁶⁴ E.¹⁶⁴ büyük av oyunlarının pahalı olduğı kadar riskli olması bek bniyorsa, dürbünlü nişan alma aracı kullanmak pek de “adil” ilmez; aslında en iyisi tüfeğı de bırakıp ok ve yay kullanmaktır.

Sınırları zorlayan bir çabaya yol açan düz düemeler eylem-aksiyon olasılığını da yaratır. Eylem-aksiyon yan ımaya yönelik bir başka düzenleme daha dikkate alınmalıdır. Bir.biri ardınca gelen

163 Yollarda ve arabaların sürüş kalitesindeki iyileşiyiller, sürücüye sadece daha yüksek hızlarda daha “etkileyici” olabilme imetnı verir; ama yol tra fiğinin durumu ne olursa olsun, diğer sürücüler:üldanı her zaman baskı altına alınmak zorundadır.

164 B. Gilbert, “The Moment-of-Truth Menace,” *Esqı’ Es*, Aralık 1965, s. 117. Gilbert’in makalesi, sporcuların, uygun araç ve dıve nım sınırlamalarıyla, meydan okuyamaya dönüştürebilecekleri bir doğadorçası bulabilmek için ne kadar ileri gidebileceklerinin bir tasviri gibidir. ıdağara keşifleri ve hızlı koşu, bu minvaldeki örnekler olarak zikredilmektmer.

kazançlı sıralardan oluşan bir seri oluşturulabildiğinde, orada eylem ortaya çıkabilir; öyle ki bir sonra gelen her sıra, seriyi sona erdirmeye dönük aynı ihtimale sahiptir ama bir bütün olarak seriye kattığı değer bir öncekinin kattığı değerden daha büyüktür. Mesela bowlingde, bir bowling oyuncusu olarak kişinin itibarı onun kazandığı en yüksek skora göre belirlenir. Bu skor da bir seri içerisinde ya da bir dizi vuruş içerisinde yaptığı “vuruş”ların sayısına bağlıdır ve toplam puan, sırayla yapılan vuruşların sayısı ile çizgisel bir ilişkiden daha fazlasına sahiptir. Ayrıca bir sonraki sırada yapılacak tam puanlık bir vuruş, genellikle mantıken kişinin daha önce başardığı bir vuruşa benzerlik gösterir. Dolayısıyla bunu başaramamak, kişinin “başarılı olduğu” puanlama sırasının “berbat edilmesine” yol açar.

Bowlingdeki her atışta, edinilmesi gereken kazanç arttıkça, bu yeteneğin sürdürülmesinin zorluğu da artar. Benzer bir şey, “umursamama” davranışıyla bağlantılı olarak kumarhanedeki oyunlarda da görülebilir. Yani böylece, kişi önceki oyunlardaki bütün kazancını bir sonraki oyuna yatırmaya ve bir dizi oyun boyunca böyle yapmaya devam eder. Bu yolla kazançlarını “katmerli hale getirmeyi” ve piramit gibi artırmayı başaran kişi, “cürret ve cesaret sahibi”, “becerikli” ve “ne zaman bahse gireceğini bilen” biri olarak görülür ve ona genelde saygı duyulur. Ve bahis (eşit tutarlı bahislerde bile) her seferinde iki katına çıktığı için, beşinci veya altıncı seferdeki kazanç ikinci veya üçüncüdekinden çok daha bol olacaktır. Dolayısıyla oyuncu, para ve psişik kazancın aritmetik artıştan daha hızlı şekilde ve daha fazla arttığını ve aynı zamanda her daim tamamen kayba da götürebilecek yeni fırsatların göze alınması gerektiğini anlar.

Eylemin örgütsel temeliyle ilgili son bir hususa daha dikkat çekilmelidir. Daha önce, toplumsal bir durumda bulunan kişilerin, sadece şahitler olarak değil aynı zamanda bireyin davranışlarına etki eden hedefler olarak da işlev gördüğünü ve bu bakımdan bireyin sicilinin özel bir anlam ve önemi olduğunu iddia etmiştim. Diğerlerini de ilgilendiren bu davranışlar, kasten

yaratılan, kişinin kaderini tayin edici risklere yol açtığına ve bu risklerin alınabilmesi şartıyla, o an aktörün yanında bulunan kişilerin bizzat aktörün eylemi için alan oluşturduğu, özel bir eylem tipi ortaya çıkar. Hemingway, buna dair şaşılacak derecede pervasız bir örnek verir; mesela bıçak atan sirk cambazları ya da kartopu atan küçük oğlan çocuklarına benzer bir örnek:

Mary'nin parkta kurup hazırladığı atraksiyonlardan biri, gezici bir panayır eğlencesinden kiraladığı atıcılık kulübesiydi. İtalyan şoför Mario 1956 yılında, sigaraların yanan tarafını 22'lik tüfekle ateş ederek koparmam için o sigaraları şiddetli rüzgârda elinde tuttuğunda, Antonio biraz şaşırıp afallamıştı. Partide Antonio, ateş ederek küllerini düşürmem için sigaraları ağzında tuttu. Bunu atış poligonunun küçük tüfekleriyle yedi kez yaptık ve sonunda sigaraların ne kadar kısaldığını görmek için bu sigaraları aşağı doğru üflüyordu.

En sonunda dedi ki; "Ernesto, gidebileceğimiz kadar ileri gittik ve hatta en sonuncusu neredeyse dudaklarıma değdi."

Hindistan'daki Cooch-Bihar bölgesinin mihracesi de, bu neşeli eğlencenin müptelalarından biri haline gelmişti. Gayet muhafazakâr bir tarzla ağızlık kullanarak başlamıştı ama çok geçmeden o da üfleme ekolüne dâhil olmuştu. Ben hâlâ öndeyken ve George Saviers'e ateş etmek istemediğimde partiden ayrılmıştım, çünkü o evdeki tek doktordu ve parti de gayet yolundaydı. Parti çok da başarılı olmuştu.¹⁶⁵

Bir kişi başkası için eylem alanı oluştururken, buna karşın diğeri de o başkasını kendi eylem alanı olarak kullanır. Böyle bir karşılıklı kullanım olduğunda ve hedef, bir tür yetenek ya da kabiliyeti uygulamak olduğunda bir müsabaka ya da düellodan bahsederiz. Bu sahnelerde meydana gelen şeyler *kişiler arası eylem* olarak adlandırılabilir.¹⁶⁶

165 Hemingway, "Summer," a.g.e. Eylül 12, s. 76.

166 Genellikle, müsabakaya ilişkin düzenlemeler, rakip yarışmacıların yüz yüze olmasını gerektirir. Fakat mesela rakiplerin asla karşılaşmadıkları, aynı amaç için kur yapan iki aşığın yarıştığı ilan-ı aşk müsabakaları da vardır; ya da editöre mektup sütunundaki müsabakalar vardır ve (Hemingway'in de belirttiği üzere) o an belki de orada olmayan bir tarafın

Kişiler arası eylem, zaman zaman sadece sıradan olan eylemi tekrar ediyor gibi görünmektedir. Bir tabanca düellosunda, bir kişi diğeri için edilgen hedeftir ve aynı zamanda diğeri de bu kişi için edilgen hedeftir. Elbette, rakibe en az hedef olacak bir konumda durmak ve rakibe karşı bazı silahları zırh olarak kullanmak gibi küçük savaş hilelerini hariç tutuyoruz. Aslında bir tabanca düellosu, birbirinden ayrılabilir iki işlevi bir araya getirmek için kullanılan bir düzenleme olarak analiz edilebilir: hedef rekabeti ve kazananlar ve kaybedenlerin alacağı karşılıkların planı. Fakat çoğunlukla, mütekabiliyet durumu daha yakın ve daha ilginçtir. Bir katılımcının diğerin gözünde kabiliyetlerini sergileyebilmesini sağlayan hareketler, bizzat diğerin rakip ve karşıt eylemi için bir alan yaratabilir. Bir katılımcının kendisine biçtiği rol ve görünüş, diğ katılımcının biçtiği rol ve görünüşten yola çıkılarak biçilecektir. Hemingway'in hedef eğlencelerinde bile bu tarz bir tat hissedilir: Antonio'nun hedef role uymakta sergilediği rahatlık, kendi eylem alanı için Hemingway'in keskin nişancısının yapmaya çalıştığı şeyi gerektirir.

Eylemin gerçekleşmesini sağlamak için toplumsal düzenlemeler olduğu gibi, kişiler arası eylemin gerçekleşmesini sağlamak için de düzenlemeler vardır. Buna dair önemli bir örnek,

şöhretinin, diğerin eyleminin koşullarını oluşturduğu müsabakalar da vardır. ("Summer," a.g.e. Eylül 5, ss. 91-92. "Rekabetin olmadığı bir boğa güreşi hiçbir işe yaramaz ama iki büyük boğa güreşçisi olunca, müsabaka ölümüne bir rekabete dönüşür. Zira birisi, başka kimsenin yapamayacağı bir şey yapınca ve bunu düzenli olarak yapabildiğinde, bu bir şaka değil ölümcül ve tehlikeli bir performanstır. Bu performansı ancak mükemmel bir metanet, muhakeme, cesaret ve hüner mümkün kılar. Bütün bu özellikler performansın öldürücülüğünü sürekli artırır. İşte o zaman, eğer öteki rakibin metanetinde ya da muhakemesinde bir aksaklık olursa, rakibiyle aynı düzeyde performans sergilemek ya da onu aşmak istediğinde ağır bir şekilde yaralanacak ya da ölecektir. Hilelere başvurmak zorunda kalacaktır ve orada bulunan topluluk hileleri doğrulardan ayırt etmeyi öğrendiğinde, o kişi bu müsabakada mağlup olacaktır ve eğer hâlâ hayatta kalıyorsa ya da yarışa devam edebilecek durumdaysa bu, şanslı olduğunu gösterir."

yarışmalarda engelleme uygulamasının yaygın kullanımıdır.¹⁶⁷ Bu araç, yarışmacılar ne kadar kötü eşleşmiş olursa olsun, her birinin neredeyse aynı kazanma ve kaybetme şansına sahip olmasını ve her birinin sınırları zorlamak durumunda kalmasını temin eder. Böylece, sadece sonucun tahmin edilemez olması ve bu yüzden ilgi ve dikkati sürekli kılması sağlanmaz, aynı zamanda bu sonucun bir *marjinal çaba* meselesi olmasını sağlar, yani galibiyet kendi sınırlarını daha çok zorlayarak en son sınıra daha çok yaklaşıp gider. En son ilave bir çaba neticeyi belirler. Demek ki bir engelleme müsabakası, iki kişiyi birbirleri için eylem alanlarına dönüştürmek üzere, incelikle hesaplanmış bir düzenlemedir ve ilave çaba sayesinde bir kişinin başarısı diğerinin başarısızlığıyla dengelenmelidir. Şunu da eklemeliyiz ki, avcılık ve balıkçılıkta kişinin kendisine gönüllü olarak uyguladığı araç-gereç sınırlaması bir tür engelleme olarak görülebilir; av bir tür rakibe dönüşür ve sonuçta “adil” (ya da daha ziyade, hemen hemen adil) bir müsabaka gerçekleşir. Adil oyunlar, bütünü itibarıyla adil bir oyunu gerektirir.

Öyleyse birçok oyunda ve sporda, gerçek hayattan fiziksel anlamda ve geçici olarak ayrılmış bir sahada, kişiler birbirlerini eylem alanları olarak kullanabilirler. Fakat şu aşikârdır ki, birbirlerini karşılıklı olarak bir eylem alanı şeklinde kullanmaları daha yaygındır. Oyunlardan gerçek dünyaya uzanarak, cinsiyetler arasındaki ilişkilere bakalım.

Şimdiye dek tasvir edilen bütün eylem durumları, kadınlardan çok erkeklerin faaliyetlerine dair sahnelerdi; aslında bizim Batı kültüründe eylem, erkeklik kültüne aitmiş gibi görünmektedir -boğa güreşçisi kadınlara, kadın ip cambazlarına, kumarhanelerdeki kumar makinelerinin olduğu salonlarda en çok kadınların bulunmasına rağmen, bu böyledir.¹⁶⁸ Avrupalı

167 E. Goffman, “Fun in Games,” s. 67, *Encounters* içinde (Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1961) .

168 Erkeklik, bir değer olarak bilhassa Latin toplumunda önemli görünmektedir ve bu değer, temelleri itibarıyla cinsiyetin biyolojik taraflarından

kadınlar arasında yapılmış çok az sayıda düelloya dair kayıtlar vardır, fakat öyle görülüyor ki bu karşılaşmalar kadını süsleyen bir şan ve şeref olarak değil, onun baştan çıkarılması olarak gösterilmiştir.¹⁶⁹ Ancak bir eylem türü vardır ki, şüphesiz kadınlar bununla özellikle ilgilidirler: onlar, cinsellik ve flört eyleminin başlıca oyun alanıdır. Yetişkin erkekler, bir kadını cinsel olarak imkânlar barındıran bir ilişkiyi başlatmak için araç olarak tanımlayabilirler. Buradaki risk, şiddetle reddedilme, uygunsuz bir birlikteliğin içine girme, mesuliyet, önceki ilişkilere ihanet etme ve başka erkeklerin bu durumdan hoşnutsuz olmasıdır. Buradaki fırsat ise, yalnızca bu alandaki başarının getirebileceği bir tür kendini ispat etme imkânıdır. Bu, bazen “mercimeği fırına vermek” olarak adlandırılır.

Toplumumuzda mercimeği fırına vermek için ayrılmış özel zamanlar ve yerler vardır: partiler, barlar,¹⁷⁰ danslar, tatil yerleri, parklar, sınıflar, halka açık etkinlikler, dernek toplantıları, işyerindeki kahve araları, kilise toplantıları ve adı kötüye çıkmış

ayrı düşünülmesi çok zordur. Bkz. “Honour and Social Status,” by J. Pitt-Rivers, 1. Bölüm, s. 45, *Honour and Shame* içinde (Chicago, University of Chicago Press, 1966, ed. J. Peristiany): “Dolayısıyla, dizginlenme cinsel saflığın doğal temelidir, tıpkı erkekliğin de otoritenin ve aile onurunu korumanın doğal temeli olması gibi. Şerefli adam ideali, *hombria*, yani “mertlik” kelimesiyle ifade edilir.... Erkeklik, ahlâkî ya da ahlâkî olmayan amaçlar için kullanılan cesaret demektir. Bu, *halk içinde [in pueblo]* sürekli iştirilen bir tabirdir ve bu kavram, erkeğin bedensel, cinsel özü ve cevheri olarak ifade edilir (*cojones-taşaklar*). Bunun karşıtı olan mefhum ise uysal ve hadım anlamlarına gelen *manso* sıfatıdır. Fizyolojik temelden yoksun, daha güçsüz olan cinsiyetin, açıkçası bu temele sahip olması beklenemez ve bu özellik, kadın onurunun gerekliliklerinden dışlanır.” Muhtemelen klasik erkeğe has erdemlerin kadınlardaki karşılıkları iffet, kendini dizginleme ve bekâret gibi özellikleri içerir ve bunların sergilenmesi de eylemi meydana getirecek gibi görünmektedir.

169 R. Baldick, *The Duel* (London, Chapman and Hall, 1965), 11. Bölüm, “Women Duellists,” ss. 169-78.

170 Konuya dair sıkı bir açıklama şurada bulunabilir: Sherri Cavan, *Liquor License* (Chicago, Aldine Press, 1966). Ayrıca bkz. J. Roebuck ve S. Spray, “The Cocktail Lounge: A Study of Heterosexual Relations in a Public Organization,” *American Journal of Sociology*, Ocak 1967.

sokaklar. Mercimeği fırına vermek de, olayın gerçekleştiği yerde tanıdıkların olup olmamasına göre, iki türlü olur. Tanıdıklar arasındayken karşılıklı cilve ve oynaşmalar ve ilişki başlatma hamleleri görürüz; tanıdık olmayanlar arasındayken ise birbirlerine ilgi duyduklarına dair işaretlerin aktarılması ve tavlamlar vardır.

Tanıdık olmayanlar arasında, mercimeği fırına vermenin örgütsel olarak kolaylaştırılması birçok farklı şekil alır: tatil yerlerindeki sosyal hosteslik kurumu, telefon barları, alışılmış içki ısmarlamalar sırasında barmenin çöpçatanlığı gibi. Ayrıca, Nevada kumarhanelerindeki durumu uzun uzadıya anlatacağım.

Kumarhane masaları, doğası gereği, harcayacak parası olan bütün yetişkinlere açıktır. Sürecin işleyişi görünürde gayri şahsi olmasına rağmen aynı masadaki yabancılar anlarlar ki, hepsinin işinin talihe kalmış olması ve bunun karşılıklı olarak anlaşılması, aralarında hafif bir yakınlık ve samimiyet yaratabilir. Bahislerinin büyüklüğü sebebiyle anlaşılabilir bir ilgiye ve besbelli paralı olmalarından kaynaklı bir statüye sahip büyük bahisçiler, kendilerini oyuncu arkadaşlarına ve hatta seyircilere karşı ulaşılabilir kılarlar. Çıkacak sonuca dair herkesin birlikte sorumluluk hissetmesi, (bu sorumluluğun hissedildiği sınırlı ama sürekli anlamda) karşılıklı olarak ilişkili olma ve aynı talihe tâbi olmalarının yanı sıra, onları birbirlerine yaklaştıran bir başka etkidir. Ve karşı cinsler arasında daha da bir açıklık hüküm sürer. Erkekler neredeyse daima, kâğıt dağıtıcıya karşı kadınlarla yavaş yavaş bir umut koalisyonunun içine girerek, yanı başındaki bu kadınlara bir parça bedava akıl verebilirler. Ayrıca eğer bir kadın, herkes için kârlı olarak görülebilecek şekilde oynarsa, kolaylıkla onun için bir “bahis oynanabilir” ve karşılıklı ilgi ve katılım kuvvetlendirilir. Yine benzer şekilde, bir kadınla tanışıklık kurulmaya başlandığında, onun kendi konumunu açıkça riske atmadan oynamasına müsamaha gösterilebilir. Bu durumda, kazançlarının hepsini ya da bir kısmını elinde tutması doğal görülür. Bu yüzden masalar, tanışma oyununda ilk hamlelerin yapılmasını sağlar. Ve bu masalar, daha sonradan ticarî olmayan bir tarzda

bağışlanacak olan sosyal ve cinsel lütuflar için yapılacak nakit ödemenin avans olarak verilmesini mümkün kılan gayet ince bir örtüdür. Mercimeği fırına verme işi, işte bu şekilde örgütsel olarak kolaylaştırılır.

Şunu belirtmeliyiz ki, bizzat bu iş için kurulmuş yerlere gittiğinde bile, mercimeği fırına verme işine faal olarak katılmaktan imtina edip utanan birçok erkek vardır. Oysaki evde, işyerinde veya hizmet aldığı yerlerde, yani her yerde bu gibi fırsatları kovalayan başka birçok kişi de vardır. Bu tipler, her günü kafalarında böyle olasılıkları düşünerek karşılarlar.¹⁷¹ Müzmin bir şekilde odaklanmış olan bu erkekler, her durumu bir bahse çevirmeye hazır olanlar ve yapılacak her işi bir güç, yetenek ve bilgi rekabetine dönüştürmeye hazır olanlar şeklinde iki sınıfa ayrılmalıdır.

Şüphesiz, cinsellik içermeye ihtimali olan bir ilişkiyi başlatma çabası, topluluk içerisinde meydana gelen kişiler arası eylemin sadece bir çeşididir. Kişi, hem fiziksel ve hem de sözlü olarak yaralanma ya da başkasını yaralama yeteneği sebebiyle bir eylem alanına dönüştüğü zaman, başka bir önemli eylem tipi daha ortaya çıkar. Bu spora düşkün olanları bulmak için genelde, tıpkı ergenler gibi, örgütsel yapıya sıkı bir şekilde tutunmamış “dışarıdaki yabancılar” a bakarız. Muhtemelen yabancılar arasında, bu hayati öneme sahip faaliyetler en az yıkıcı ve en çok tahammül edilebilir faaliyetler olacaktır; bu, kaybedecek çok bir şeyi olmama ya da henüz kaybedecek çok bir şeyi olmama durumudur. Düzensizlik için iyi bir şekilde düzenlenmiş olma halidir. Şehrin saldırgan ve yabancılaşmış gençlerinden müteşekkil köşe başındaki sokak çeteleri buna iyi bir örnektir:

171 Buradaki eylem fikri kesinlikle karşı cinse dönük temaslara ilgili olsa da, eşcinsel temaslara daha da çok ilgili gibi görünmektedir. Açıkçası geyler tek gecelik ilişkilere, (ya da daha çok, gecenin bir parçası olan ilişkilere) karşı cinse ilgi duyanlara göre hayatlarında çok daha fazla yer vermektedirler ve buna bağlı olarak, ilişki kurarken tesadüf ve risk alma oranları da daha yüksektir.

Köşe başındaki ilişkilerin test edilmesinin hızlandırılmış temposu, mesela iş gruplarının aksine, kısmen liderlerin önemli miktarda serveti kontrol etmemesi sebebiyle ortaya çıkar. Zira o liderlerin bahsedebileceği ayrıcalıklar, muafiyetler ve dokunulmazlıklar pek azdır ve üyeleri, çetenin disiplinini kabul etmek zorunda bırakan ve dıştan gelen kurumsal bir baskı söz konusu değildir.¹⁷²

Böyle gençler arasında, “heyecan dolu zevkler” düşüncesi en geniş etki ve içeriğe sahiptir. Burada kabul edilmiş, saygın sporlar kültürü ve bunların geliştirilmesi, risk almanın karşılıksız oluşunu maskeleyerek için var olmaz; akranların, korunmasız yetişkinlerin ve polis otoritesinin simgesi olarak görülen kişilerin bilhassa kullanılmasıyla, topluluğun kendisi bir eylem alanına dönüşmüştür. Walter Miller buna dair iyi bir açıklama sunar:

Alt sınıfların hayatının en tipik özelliklerinin çoğu heyecan ve “gerilim” arayışıyla ilişkilidir. Burada hem erkekler ve hem de kadınlar tarafından alkolün çok fazla kullanılması ve her türlü kumarın yaygın olarak oynanması söz konusudur -sayısal, at yarışı, zar ve kâğıt oyunları gibi-. Heyecan arayışı, en canlı ifadesini son derece kalıplaşmış ve hep yeniden tekrar eden “gece şehre inip alemlere akma” alışkanlığında bulur. Farklı alanlarda çeşitli kavramlarla gösterilebilen bu alışkanlıklar, (“pavyon ve batakhanelere gitmek”, “felekten bir gece çıkmak” “o bar senin bu bar benim dolaşmak”) alkol, müzik ve seks maceralarının en önemli bileşenlerini oluşturduğu bir dizi kalıplaşmış faaliyet kapsar. Bir grup insan ya da bir kişi çeşitli barlarda ya da gece kulüplerinde “tur atmak” için yola çıkar. Gece boyunca sürekli içilir. Erkekler sürekli kadınları “düşürmek” için uğraşırlar ve kadınlar da kendilerine seks amaçlı yavaş, sırnaşanların tadını çıkarıp, eğlenmek gibi riskli bir oyunu oynar. Erkekler arasında kadınlar, kumar ve çok çeşitli şekillerdeki fiziksel güç ve cesaret iddiaları yüzünden çıkan kavgalar, bu gece turlarının pek sık rastlanan sonuçlarındandır. Bu tarz saldırganlık ve seks maceralarının, çoğu zaman “sıkıntıya” yol açan doğası ve kontrol edilemez hal alarak birdenbire patlama olasılığı, insanların

172 J. Short and F. Strotbeck, *Group Process and Gang Delinquency* (Chicago, Chicago University Press, 1965), s. 196.

tamamen açık ve net bir şekilde peşinde koştuğu şeyler değildir. Şehirde dolaşılıyor olmanın, her zaman kavgâ ve benzeri şeylerle sonuçlanması gibi bir ihtimal olduğu için, bu alışkanlık, peşinde koşulan risk ve arzu edilen tehlike unsurlarını da içerisinde barındırır.¹⁷³

Alt sınıfa mensup Boston'lı İtalyanlar bir başka açıklama yapmaktadır:

Aksiyon arayan kişiye göre hayat, ayrı ayrı olaylardan meydana gelen farklı bölümlerden oluşur. Hayatın ritmine hükmeden şey, heyecanlı ve bazen isyankâr davranışlarla faaliyetlerin ve duyguların doruğuna ulaşılan macera dolu bölümlerdir. Hedef eylemdir, heyecan dolu gerilimler için bir fırsat yakalamak, risklerle yüzleşmek ve meydan okumaları aşmaktır. Kişi bu hedefi bir kart oyununda, bir kavgada, kısa süren bir seks ilişkisinde, içki müsabakasında, bir kumar masasında ya da karşılıklı olarak yapılan öfkeli şakalaşmalar ve aşağılamalarda arayabilir. O an yaşadığı şey ne olursa olsun, aksiyon arayan kişi bunu büyük bir intikam arzusuyla arar ve hayatının geri kalan kısmını sessiz -ve çoğunlukla kasvetli- bir şekilde bu zirveye ulaşmak için hazırlık yaparak geçirir ve genellikle bu evrede sadece “zaman öldürdüğü” söylenir.¹⁷⁴

173 Miller, a.g.e. s. 11. Suçlulukta yaşanan heyecan konusunda eski bir açıklama için bkz. F. Thrasher, *The Gang* (Chicago, University of Chicago Press, ilk baskı, 1927), 5. Bölüm, “The Quest for New Experience.” Daha güncel bir versiyonu için bkz. H. Finestone, “Cats, Kicks, and Color,” *Social Problems*, 5 (1957), özellikle, s. 5. Finestone bu çalışmada, iş dünyasına karşı bir küçümseme ile sıkıntılara karşı rahat davranılması konusunda güçlü bir ilgi duyan bir grubu tasvir etmektedir. Benzer şekilde, Miller’ın, kentli alt sınıfların kültürüne atfettiği “temel meseleler” (sıkıntı, sertlik, zekâ, heyecan, talih ve özerklik), o sınıfa mensup olanların eyleme dâhil olmasının desteklenmesine çok uygun görünmektedir.

174 H. Gans, *The Urban Villagers* (New York, The Free Press, 1962), ss. 29. Gans, 65 ve 69. sayfalar arasında eylemin yarattığı çekiciliğe dair daha ayrıntılı değerlendirme yapar. Literatürde ergen erkeklerin erkekliklerini geliştirmeleri ve ispatlamaları gerektiği ve aksiyon peşinde koşmalarının da bu amaca hizmet ettiği iddiası sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çalışmada erkekliğin, daha ziyade “karakter” olarak adlandırılan bazı vasıfları içerisinde toplayan bir bütün olduğu ve ergenlerin “aşırı davranışlar sergilemelerini” analiz ederken işte bu karakterin dikkate alınması gerektiği id-

VIII. Karakter

Bir oğlan çocuğunun şansını denemesinden başlayıp, önemli sonuçlar doğurma konusuna; oradan kendi sorumluluğunun farkında olan bir kadere bağlılığa (bu seçeneğin, durumu, gönüllü olarak girilen işe yarar bir kumar olarak açıklayacağını da belirtelim) ve oradan da eyleme doğru ilerledik -yani kendi hür iradesiyle karar vermenin övüldüğü bir faaliyet türüne-. Bu noktada, çoğu insanın uzak durduğu ve başka bazı kişilerin de kabul ettiği kadere bağlı olma durumuna teslim olmak için buna uygun çevreler oluşturmak isteyen kişiler olduğunu görürüz. Anlamlı ve hususi bir şeylerin eylemle ilgili olduğu görülmektedir. Hemingway'in, meşhur boğa güreşçilerinden birinin insani durumuna dair tasviri neyi aramamız gerektiğine dair bir ipucu verir:

Ölüme marazî bir ilgi duymadan, ölüm hakkında konuşmuş-tuk ve Antonio'ya bu konuda ne düşündüğümü söylemiştim. Bu anlattıklarımın da pek önemi yoktu çünkü ölüm hakkında hiç birimiz bir şey bilmiyorduk, ciddiden içtenlikle ölümü ciddiye almıyor olabiliyordum ve bazen onu umursamadığımı başkalarına da belli edebilirdim, ama o zaman bunlarla hiç ilgilenmiyordum. Antonio ölüm düşüncesini günde en az iki kere ya da bazen haftanın her günü açık ediyordu ve adeta ölmek için uzaklara seyahat ediyordu. Dövüş üslûbuyla, her gün kasten kendisini ölüm tehlikesine atıyordu ve normalde katlanabileceği risk sınırlarını aşarak bu tehlikeyi devam ettiriyordu. O sadece dövüşmeyi becerebilirdi ve çok cüretkâr ve cesaretli davranarak ve hiç kaygılanmayarak bunu başarıyordu. Zira onun dövüş üslûbu, hilelere başvurmada tehlikeyi sezmek ve kendisini kusursuz bir şekilde boğanın hızına uydurarak bu tehlikeyi kontrol etmek gibi bir yöntemle dayanıyordu. Ya da tehlikenin ortaya çıkmamasıyla ve boğayı bilek gücüyle kontrol etmekle ilgiliydi. Bu bilek gücü de, kasları, sinirleri, refleksleri, gözleri, bilgisi, içgüdüleri ve cesaretiyle şekilleniyordu.

dia edilmektedir. Her hâlükârda, Bennett Berger'ın belirttiği üzere, ("On the Youthfulness of Youth Culture," *Social Research*, 30 [1963], 326-27), eylemin yönelimi sadece erkeklığe değil, gençliğe karşı da bir ilgi içermektedir.

Eğer reflekslerinde en ufak bir sorun olsa böyle dövüşemezdi. Eğer cesareti bir saniyeliğine bile kırılrsa, büyü bozulurdu ve boynuz darbeleriyle yaralanıp yerlere savrulurdu. Üstelik mücadele etmesi gereken ters bir rüzgâr da vardı ve sürekli değişebilen bu rüzgâr onu her an boğanın önüne atıp öldürebilirdi.

O, soğukkanlı bir halde ve bütünüyle bunların farkındaydı. Bizim derdimiz, bütün bunları düşünmesini gerektiren zamanı en aza indirmek ve bu zamanı, arenaya girmeden önce, bütün zorluklarla başa çıkmasını sağlayacak hazırlıkları yaparak geçirmesini sağlamaktı. Bu, Antonio'nun ölümle her günkü randevusuydu ve buna alışmalıydık. Her insan ölümle karşılaşabilirdi, ama bazı klasik hareketler yaparken, ölümü olabildiğince yakınına çekecek şekilde bu işe kendini adanmak ve bunu tekrar tekrar yapmak ve daha sonra, çok da sevdiğin, yarım tonluk bir hayvana kılıç çekmek, sırf ölümle karşı karşıya gelmekten daha karmaşık bir şeydir. Bu, her gün yaratıcı bir sanatçı olarak bu performansı ve hünerli bir katil olarak iş görmek zorunda olmayı göze almaktır. Antonio süratli bir şekilde ve merhametlice öldürmek zorundaydı ama yine de boğaya, günde en az iki kez boynuzlarının üzerinden geçerken şans vermeliydi.¹⁷⁵

Eğer bir kişinin, ciddi bir işin ya da tehlikeli oyunun bir parçası olarak, bu gibi risklere girdiği anları incelersek, onun belli bazı yeteneklerinin ve yaradılışına dair bazı özelliklerin, aslı ya da "öncelikli" bir öneme sahip olduğunu görürüz: mesela yüksek inşaat işlerinde dikkat ve denge; dağcılıkta "kondisyon" ve direnç; boğa güreşinde zamanlama ve kavrayışlı bir muhakeme; av oyunlarında hedef; kumarda ihtimallere dair bilgi; ve bunların hepsinde hafıza ve deneyim önemlidir. Çoğu zaman bu öncelikli vasıflar eğitimle kazanılabilir. Manidar bir şekilde, gerçek durumların riskli özelliklerinden tamamen kaçınıldığında ya da bunlar sadece taklit edildiğinde yapıldığı gibi, bu yetenekler herhangi bir önemli sonuç doğurmayan şartlarda da sergilenebilir. Dolayısıyla deneme koşulları, savaş oyunları, atış talimleri, deneme çalışmaları ve sahne provaları buna örnektir. Düzenli eğitim-

175 E. Hemingway, "The Dangerous Summer," *Life*, Eylül 12, 1960, ss. 75-76.

ler çoğunlukla bu tür taklitleri kullanır. Burada iyi ya da kötü bir gösterinin kendi içinde ya da aktörün şöhreti üzerindeki etkisi itibarıyla, kaderini tayin edici bir öneme sahip olması gerekmez. Benzer şekilde, öncelikli yetenekler, etkili performansın kolayca ve düşünmeden gerçekleştirilebildiği durumlarda, kısacası, sonuçların önemli etkiler doğurduğu ama sorun oluşturmadığı zamanlarda sergilenebilir.

İnsanın kaderini tayin edici bir öneme sahip olduğu fark edilen şartlarda -yani önemli sonuçlar doğuran ve sorun oluşturan durumlarda- ve *sadece* bu şartlarla sıkı bir bağlantı içerisinde, ikincil öneme sahip başka bir dizi yetenek ve özellik ortaya çıkar. Bir kişinin, o an neler olabileceğine dair hissettiği anlık duyguların, hem toplumsal bağlarına ve hem de görevini yerine getirmesine ilişkin davranışı üzerinde çok belirgin bir etkisi olabilir. Diğerleriyle ilişki söz konusu olduğunda, sıradan olaylar esnasında sergilemeyi başarabildiği ilkeli davranış bozulabilir. İlkelerinin o an kendisi için nelere mal olduğuna dair keskin kavrayışı, alışılmış terbiye ve nezaketinin sarsılmasına neden olabilir ve o anın hararet ve telaşıyla o katıksız bencilliği birden fırlayıp ortaya çıkabilir. Ya da bilakis, doğru davranışın o an getirdiği yüksek maliyet, onun ilkeli oluşunun ne kadar doğru bir şey olduğunun teyit edilmesine yarayabilir. Görevin yerine getirilmesi hususunda ise, başarmasının ya da başaramamasının sonuçlarını hayal etmesi, bahsi geçen öncelikli yetenekleri sergileme kabiliyeti üzerinde güçlü bir etki yaratabilir. Pek yakında gerçekleşmesi muhtemel olasılıklar, onu bildiği şeyleri bile kullanamayacağı ve düzenli bir eylemde bulunamayacağı, asabi ve gergin bir hale getirebilir.¹⁷⁶ Ancak öte yandan, karşılaştığı meydan okuma, bü-

176 J. L. Austin, "Pleas for Excuses" (*Philosophical Papers*, ed. J. Urmson and G. Warnock; Oxford, Oxford University Press, 1961), s. 141. Austin bu çalışmada, "eylemlerde bulunma işinin örgütlendiği çeşitli bölmeleri" tartışmakta ve şunu ileri sürmektedir: "Mesela, yapmaya giriştiğimiz bazı eylemleri fiilen *yerine getirmek* zorunda olduğumuz, belki de bazı bedensel hareketleri ya da konuşmaları yapmak zorunda olduğumuz bir sahne vardır. Bu işleri gerçekten *yapmaya giriştiğimiz* (o işe dört elle sarıldığımız) sü-

tün enerjisini seferber edip kendi kabiliyetinin çok üzerinde bir iş çıkarmasını da sağlayabilir. Nitekim, Hemingway'in arkadaşı Antonio'nun aksine, Murcia'daki ilk sahaya çıkışında, boğanın alana girişiyle bayılıveren Jose Martinez gibi bir örnek de vardır.¹⁷⁷

Ani baskılar karşısında sağlam ve düzgün durabilmemizi sağlayan bu yetenekler (ya da bunların eksikliği) hayati öneme sahiptir. Bunlar, bireyin faaliyetlerinin neler olacağını net olarak belirlemek yerine bu faaliyetler esnasında kendisini nasıl idare edeceğini tayin eder. Bir şeyi devam ettirmemizi sağlayan bu özelliklerden bahsederken kişinin *karakterinin* bir boyutu olarak bahsedeceğim. Kaderi tayin edici koşulların tazyiki altındayken kişinin etkili ve doğru bir şekilde davranmadığını gösteren kanıtlar, *zayıf* bir karaktere sahip olmanın işaretidir. Öyle görünüyor ki, beklenen vasat yeteneği ortaya koyan kişi, karakter açısından çok sert bir şekilde yargılanmaz. Kozlar azaldığında ve işler kötüye giderken -ahlâkî ayartmalar ya da görevini yerine getirme konusunda- tam anlamıyla kendini kontrol etme yeteneğini belirgin bir şekilde gösterebildiğine ve bunu sürdürebildiğine dair kanıtlar, *güçlü* bir karakterin işaretidir.

Hem öncelikli vasıflar ve hem de karakter vasıfları kişinin kazanacağı itibara katkı sağlar; bu yüzden her ikisi de önemli sonuçlar doğurur. Ancak bu ikisi arasında mühim farklılıklar vardır. Daha evvel belirtildiği üzere öncelikli vasıflar, kaderi tayin edici bir özelliği olmayan durumlarda ifade edilebilir. Oysaki karakter özellikleri -burada dikkate alınan boyutları

reçte, ne yapmakta olduğumuza (biraz) dikkat etmeliyiz ve (gerçekleşmesi muhtemel) tehlikelere karşı savunma pozisyonu alacak şekilde (bir parça) tetikte olmaya özen göstermeliyiz. Muhakememizi veya ince düşüncemizi kullanmamız gerekebilir; vücudumuzun değişik bölgeleri üzerinde yeterli bir kontrole sahip olmalıyız ve buna benzer şeyler. İlgisizlik, dikkatsizlik, özensizlik, muhakeme hataları, düşüncesizlik, hantallık ve sakarlık gibi bütün durumlar, eylem düzeneği içerisinde belli bir aşamayı, *uygulama* aşamasını, *beceriksizlik yaptığımız* aşamayı etkileyebilecek güçlüklerdir.

177 Charles McCabe tarafından bildirilmiştir, *San Francisco Chronicle*, 2 Haziran, 1966.

itibarıyla- sadece kaderi belirleyen ya da en azından öznel açıdan öyle olduğu düşünülen olaylar esnasında ortaya çıkar. Kişi, öncelikli vasıfları onaylayabilir, onaylamayabilir ya da bunlara karşı ahlâkî anlamda tarafsız olabilir. Ancak karakter özellikleri daima ahlâkî bir bakış açısıyla değerlendirilir çünkü o an kişinin kendisini seferber edebilme kabiliyeti her zaman toplumsal bir değerlendirmeye tâbidir. Ve öncelikli vasıfların aksine, karakter özellikleri, kesinlikle beklenmeyen başarısızlıklardan ve olağan dışı başarılarından bahsedilerek, genelde daha uçlarda değerlendirilir; bu, sadece alışılmış standartlara uyum sağlama meselesi değildir. Son olarak, öncelikli özelliklerin aksine, karakter özellikleri çoğu zaman böyle nitelendirilen bir kişiye dair kafamızdaki resmi tamamen renklendirerek “özcüleştirme” eğilimindedir (ve daha sonra göreceğimiz üzere), genelde dışa vurulan tek bir ifade, karar vermek için yeterli bir dayanak olarak alınabilir.

Kaderi tayin edici nitelikteki olayların idare edilmesini etkileyen ana karakter biçimlerinden bazılarını göz önüne alalım.

İlk olarak, çeşitli *cesaret* biçimleri vardır, yani yakın bir tehlikeyi öngörüp göze alabilme ve yine de bu tehlikeyi yaklaştıran hareket tarzını devam ettirme kabiliyeti. Bu farklı cesaret çeşitleri, riskin doğasına göre şekillenir; mesela fiziksel, malî, toplumsal veya ruhsal riskler. Bu yüzden profesyonel kumarbazlar arasında, “kumar” olarak adlandırılan bir özelliğe, yani kişinin elindeki sermayenin büyük bir kısmını tehlikeye atarken, oyunun kurallarına riayet etmeye razı olmasına saygı duyulur -muhtemelen bu, ihtiyatlı bir şekilde kaybın ya da kazancın üstesinden gelebilme erdemiyse mümkün olur-. Şunu da belirtmeliyiz ki, cesurca eylemlerin hizmet ettiği çıkarlar son derece bencilce olabilir; asıl mesele aktörün büyük riski göğüslemeye hazır olup olmadığıdır.

Ayrıca burada, bir faaliyet tarzına bağlanıp aksiliklere, acıya veya yorgunluğa aldırılmadan bu faaliyet için bütün çabasını ortaya koyma kabiliyeti demek olan *cesaret ve gözüpeklik* de vardır. Ve bu kabiliyet vahşice bir hissizlikten değil, insanın içinden gelen bir azim ve sebatan kaynaklanır. Boksörler bunun bir örneğidir:

Ayrıca, “asla mağlubiyeti kabullenmeyen” anlamında “savaşçı yürek” olarak adlandırılan, bir nevi ayak direyen cesaret kültü de bulunmaktadır. Dövüşçü şunu erkenden öğrenir; sergilediği cesaret -eğer gerekliyse, dövüşerek yenilme kabiliyeti- saygı duyulan ve seyirciyi memnun eden bir boksörü temsil eder. Birkaç yumruk daha atarak galip geleceği ümidini seyircinin gözünde daima ayakta tutmalıdır.¹⁷⁸

İnsanların cesaretini gösterme konusunda ne yalnız ne de ilk olduklarını ifade etmeliyiz. Mesela düzgün bir şekilde yetiştirilmiş boğalar harikulâde bir cesarete sahiptir; işte bu yüzden, kendileri için yapılan eşleştirmeleri kabul ederler ve gittikçe zayıf düştükleri bir durumda bile dövüşmeye devam ederler ve yine işte bu sayede boğa güreşlerinin yapılması mümkün olur. Yarış atları da, “cins” olma kavramının özel bir yorumuna göre, böyle bir cesarete sahip cins hayvanlar olabilirler.¹⁷⁹

Toplumsal örgütlenme açısından bakıldığında, kişisel karakterin temel hususiyetlerinden biri *dürüstlük* tür. Dürüstlük burada, bir anlığına ahlâkî standartlardan ayrılmanın çok fazla kâr ve bir parça şüphe getireceği durumlarda ortaya çıkan ayartmalara karşı direnme eğilimi demektir. Dürüstlük, bilhassa başkalarının şahit olmadığı ve kaderi tayin edici öneme sahip faaliyetler esnasında önemlidir. Toplumların benimsediği karakter türleri büyük ölçüde farklılık gösterse de, üyeleri dürüstlük vasfını benimseyip geliştirmeyen hiçbir toplum uzun süre varlığını devam ettiremez. Herkes, pek nadiren bu standardı tuttursa bile, genelde çok yüksek bir dürüstlük standardını benimsediği iddiasındadır. Dürüstlük bakımından yetkinlik, insanlarda zaten bulunması gereken bir vasıf olarak kabul edilir ve bu durumda, bu özelliğe yeterince sahip olmadığı düşünülen kişiler karakter açısından zayıf olarak görülürler.¹⁸⁰ (Bu yüzden hayatın her nok-

178 Winberg and Arond, a.g.e. s. 462.

179 Bkz. M. Scott, *The Racing Game* (Chicago, Aldine Books, 1968).

180 Hususi bir karakter özelliği olarak dürüstlüğün önemine dair görüş ve önerileri için Marvin Scott'a müteşekkirim.

tasında dürüstlük örneklerini görürüz: mesela bir satış elemanı, kaliteli olmayan bir ürün için müşteri çekmeye çalışırken aslında alıcıları ikna edebilecekken bunun için yeterince uğraşmadığı zaman; mesela bir genç kız, aniden ortaya çıkan bir fırsat yüzünden dezavantajlı hale gelen bir çıkma teklifini kıramadığı zaman; bir okul çocuğu, başkalarının sorumlu olduğu düşünülen bir suçu üstlendiğinde; iki dolarlık bir borç beş dolarla ödendiğinde, bir taksi şoförü ya da berber *faturadaki* üç dolarlık para üstünü geri verdiği zaman.) Buna biraz benzeyen yorumlar, restoranda, barda ya da kumarhanede masanın kolay zevklerine gereğinden fazla ilgi göstermekten kaçınma kabiliyeti olarak adlandırabileceğimiz “kendine hâkim olma” için de yapılabilir.

Daha önce, bilhassa katılımcıların birbirleriyle ilişkilerinde ve yaptıkları işlerde muhafaza etmekle yükümlü oldukları standartlarla bağlantılı olarak, toplumsal durumların kendi içerisinde itibara ilişkin bazı anlamlar taşıdığına değinmiştik. Bu tarz bir önemli sonuçlar doğurma durumu, genelde sorun oluşturan bir şey değildi. Ancak burada şartların gereği olarak, bunun bazen sorun oluşturabileceğini görmeliyiz.

Mesela törensel düzenin sürekli devam ettirilmesi, dürüstlüğün özel bir versiyonunu ortaya koymak gibi sorgulanabilir bir ayrıcalığa yol açarak, kimi zaman çok pahalıya mal olabilir. Böyle zamanlarda kişi, baskı altındayken pes edip etmeyeceğine, standartlardan sapılmasına göz yumup yummayacağına karar vermelidir. *Nezaket*, kibarlık biçimlerini, bu biçimler son derece anlamlıyken sürdürme kabiliyetidir. Douglas Fairbanks, sanki sinemadaymış gibi ölüme giden bir düellonun içerisindeyken, rakibinin yere düşen kılıcını alarak, gayet efendice bir selamlaymayla kendisine geri verdi. Böylece, anlamsız bir avantajın haklı ve muteber bir görüntüyü yarıda kesmesini engellemesi kendisi için daha iyi oldu. Başka yarışlarda da buna benzer örnekler görebiliriz:

Paris-Viyana yarışında sürücü koltuğunda olan, dönemin

Britanya şampiyonu Selwyn F. Edge'in iç lastiğini patlattığı ve tamirat için durmak zorunda kaldığı olay, 1902 yılındaydı. Ancak çok geçmeden, arabada taşıdığı lastik pompasının çalışmadığını fark etti. Bu pompa olmadan lastik şişirilemez ve araba da yarışa devam edemezdi.

O an, renkli biri olan Kont Louis Zborowski bir Mercedes içerisinde yoldan çıka geldi, durumu bir bakışta anladı ve Edge'in arabasının yanına yanaşıp lastik pompasını rakibine doğru fırlattı. Edge bu sayede yarışa devam ederek Bennett kupasını kazandı. Zborowski ise ikinci oldu.¹⁸¹

İlginçtir ki, anlatılan nezaket örnekleri hep benim bahsettiğim olaylardaki gibi olmayabilir ve günlük hayattaki örnekler de genelde görmezden gelinir. Aslında, birdenbire kuşkulanan bir turiste *kibarca*, büyük bir satış için yaptığı ödemeyi geri veren esnaf naziktir. Şüphesiz, yerini bulup oturmuş bir yolcu, gönüllü olarak son kalan iki koltuğu birlikte otursunlar ve ayrı düşmesinler diye genç bir çifte bıraktığında, son derece nazik davranmış olur.¹⁸²

Elbette nezaket, törensel düzenin maliyetli ve sorun oluşturacak bir şekilde muhafazasıyla bağlantılı olarak görülen tek karakter özelliği değildir. Nasıl ki kişi başkalarına karşı kibar olmak durumundaysa, başkaları da ona karşı kibar olmalıdır. Eğer

181 S. Davis, "Chivalry on the Road," ss. 32-33, in Beaumont and Nolan, eds., a.g.e.

182 Kumarhanelerde, nezaket kurumsallaştırılmış ve salon yöneticisinin özel hakkı ve yükümlülüğü haline gelmiştir. Neticesi ihtilaflı olan bahisler hakkında nihai hükmü o verir. Bunu yaparken tercih edilen geleneksel tarz, müşteriye hatalar olabileceğini ya da hatanın onda olduğunu kibarca izah etmek ve daha sonra, kâğıt dağıtıcı bu şekilde aklanarak temize çıkarıldığında, sanki bir lütufta bulunuyormuşçasına kararın kumarhane aleyhine gerçekleşmesine izin vermektir. Bahis, masanın nöbet değişiminde hesaba katılacak kadar kayda değer düzeyde büyük olduğunda, durumu bu şekilde idare eden salon yöneticileri gördüm. Burada elbette kumarhane, "ucuz" değil de "klas" bir mekân olmanın şöhret ve itibarını elde etme ve bunu muhafaza etme derdindedir. (Örgütsel nitelikteki genel bir değerlendirme için bkz. P. Selznick, *Leadership in Administration* [White Plains, Row, Petterson, 1957], özellikle ss. 38-42.)

başkaları o kişiye doğru düzgün davranmazlarsa, iyi niyetinin suiistimal edilemeyeceğini göstermek için misilleme niteliğindeki davranışları göze almak durumunda olduğunu anlayabilir. Modern zamanlarda, polisler bu konuya dair en iyi örnekleri sunar, çünkü tutukladıkları kişilerden gereken saygıyı görmek için bazen yumruklarını, sopalarını ve hatta silahlarını kullanma yoluna gitmek zorunda olduklarını, aksi takdirde tutukluların laubalilik edeceğini düşünürler.¹⁸³

Bu tür misilleme niteliğindeki hareketler, elbette, saldırıya uğrayan kişinin yeterli nüfuza ve kaynağa sahip olduğunu varsayar. Eğer böyle değilse, kişi bu gibi davranış biçimlerini muhafaza etmek için kendi aslından fedakârlık etmeye kendisini mecbur hisseder. Nezaket ters bir sonuç doğurur: maliyetli bir kibarlık değil maliyetli bir küçümseme. Birçok aksiyon romanında görev duygusuyla kullanılan efsanevî bir aşırı örnekte, çırılçıplak soyulmuş ve sandalyeye bağlanmış olan kahraman, kendisini ölümlle tehdit eden ve işkence eden zalimin yüzüne tükürür ya da ona aşağılayarak bakar. Kahraman, karşısındaki zalimin üslûbuna ve had bilmezliğine karşı nefret ve tiksintisini ortaya koymak için, tehlikeli bir durumu bilerek ve isteyerek daha da körükler. Daha gerçekçi örnekler bakarsak, her türlü hizmeti veren bir esnafın şöyle bir kuralı bildiğini anlarız: Eğer verdiği hizmetlerin ya da kendisinin değeri tartışılırsa, güya âlicenaplık yaparak herhangi bir para almayı reddeder ya da hatta o zaman müşteriden, eğer hizmeti beğenmediyse gidip başka bir yerin daimi müşterisi olmasını isteyebilir -burada başka birinin yüzünü yok etmek için, bir kişinin burnunu kesme gibi bir durum vardır-. Bunun gibi ağır bedellere yol açan sahte Pirus zaferleri ve kişiyi bunlara mecbur eden karakter özellikleri genelde pek beğenilmez. Şüphesiz bu gibi hadiseler hayatta pek sık gerçekleşmez fakat bunların gerçekleştiğine dair hikâyeler her yerde bol miktarda anlatılır ve bu da, hizmet verenlerin kendilerine olan saygılarının ve hizmet

183 Bkz. W. Westley, "Violence and the Police," *American Journal of Sociology*, LIX (1953), 39-40.

alanların ise sınırlarını bilerek kendilerine hâkim olmalarının devam ettirilmesinde önemli bir rol oynar.

Kadere bağlı durumların idare edilmesiyle ilişkili karakter vasıflarından biri de bu çalışmanın en çok ilgilendiği *itidal*, yani kendine hâkim olma, temkin ve soğukkanlılıktır. Bu özellik iki anlamda önemli sonuçlar doğurur, ilk olarak doğrudan birincil bir özelliğin işleyişini etkilediği için ve ikincisi de kendi içinde bir itibar kaynağı olduğu için.

İtidalin davranışsal bir tarafı vardır. Bu anlamda, kadere bağlı olan koşullarda, (genellikle kas kontrolü gerektiren) fiziksel işleri uyumlu, düzgün ve kontrollü bir tarzda davranabilme kabiliyetidir. Bilardoda para kazanmak bu kabiliyetin tipik bir örneğidir:

Öte yandan, hile yapan kişinin “yüreği” (cesareti) olmalıdır. *Olmazsa olmaz şart* iyi bir “para oyuncusu” olması ve oyunda ağır aksiyon varken, (hileci olmayan çoğu kişinin yapamayacağı kadar) elinden gelenin en iyisini yapabilmesidir. Ayrıca, kötü şansın ve seyirciler arasından dikkat dağıtacak bir şeyin keyfini kaçırmasına izin vermesi pek umulmaz. (Bu gibi durumlarda saçmalıyormuş gibi davranabilir ama bu da yapmakta olduğu üçkâğıdın bir parçasıdır.) Kendi yaptığı bir yanlış hesaplama ya da başka bir sebep yüzünden, olmak istediği noktanın çok gerisinde olduğunu anladığında oyun kalitesi bozulmaz.¹⁸⁴

Bahsi geçen kabiliyetin ne *olmadığına* dair bir örnek de zikredilebilir:

Yağmurluk giymiş ve koyu gözlükler takmış gergin bir adam, 4940 Mission Street’te Safeway Market’teki para bozdurma kabininde duruyordu. Elini cebine atıp 32 kalibre otomatik silahı çıkardı ya da en azından çıkarmaya çalıştı. Silah cebine takılı kaldı ve bir el ateş alıp veznedar kabininin dibine isabet etti.

On beş kadar müşteri ve on kadar görevli adama baktı ve adam gergin bir halde dudaklarını yaladı.

Naples Street’te yaşayan otuz yaşındaki veznedar Rose

Catelli'ye, "bu bir soygundur" derken adeta şu cümleleri ağzından kaçırdı: "Elinizdeki bütün parayı istiyorum."

Bundan sonra, peşinde müdür Val Andreacchi ve memur Tom Holt ile birlikte marketten sıvıştı

Bir kez bile dönüp geriye bakmadan, üç dört kez çılgınca ateş etti ve London Street'e giden dar bir sokağa doğru koşarak arabasına atlayıp hızla uzaklaştı.¹⁸⁵

İtidalin, duygularla ilgili olduğu düşünülen bir tarafı da vardır, yani başkalarıyla ilişkilerinde duygusal anlamda bulunması gereken kendine hâkim olma boyutu. Aslında burada söz konusu olan şey, konuşma ve jestlerde kullanılan organların fiziksel olarak kontrol edilmesidir. Bay Harold Nicholson, profesyonel bir diplomatın sahip olması gereken vasıfları incelerken bazı örnekler sunar:

İdeal diplomatta mutlaka olması gereken üçüncü bir vasıf da sakin ve soğukkanlı olma vasfıdır. Müzakereci, kendileriyle müzakere etmeyi nahoş bir iş olarak gördüğü kişilerin budalalığıyla, sahtekârlığıyla, kabalılığıyla ya da kibriyle karşılaştığında hiddetini belli etmemelidir. Ayrıca her türlü şahsi husumetten, taraf tutmaktan, ilgiden, önyargıdan, abes işlerden, mübalağadan, meseleleri dramatikleştirmekten ve ahlâkî infialden kaçınmalıdır.

İdeal diplomatta görülmesi gereken sakinlik ve soğukkanlılık vasfı, kendisini iki temel doğrultuda ortaya koymalıdır. İlk olarak, bir diplomat mülayim olmalıdır ya da en azından kötü huylarını ve sinirini tam olarak kontrol altında tutabilmelidir. İkincisi, bir diplomat fevkalâde sabırlı olmalıdır.

Diplomatlarını itidalinin yitirdiği bazı olaylar, halefleri tarafından nesiller boyu dehşetle anılır. Napolyon 26 Haziran 1813'te Dresden'deki Marcolini Sarayı'nda Metternich'e çok öfkelenip şapkasını yere fırlatmıştı ve bu olay çok talihsiz sonuçlara yol açmıştı. Charles Euan Smith de Fas Sultanı'na çok kızmış ve imparatorun huzurunda bir anlaşmayı yırtmıştı. Kont Tattenbach, Algeciras Konferansı'nda öfkesine hâkim olmamış ve ülkesini çok ağır bir diplomatik aşağılanmaya maruz

·bırakmıştı. Bay Stinnes ise Spa Konferansı'nda öfkesine yenil-mişti.¹⁸⁶

Bu kişiler, büyük mesuliyetler yüklenip adeta “taşmış”, artık kendilerine hâkim olamamış ve başkalarının kontrolüne tâbi hale gelmiş kişilerdir.

Doğru düzgün hareketlerin ve sakin duyguların değerinin yanı sıra, zihinsel anlamda sakin, soğukkanlı ve uyanık olmanın, yani *tehlike anında hızlı ve sakin düşünebilmenin* değerini de dikkate almalıyız. Bu yetenek birçok gayri şahsi görevin doğru bir şekilde yerine getirilmesinde, mesela sınavların verilmesinde önemlidir. Bu sınavlar, adil ve beklenen sonucun ortaya çıkarılmasında örnekleyici bir araç olarak görülür. Fakat aslında birinin imtihan sonucu, baskı altındayken hafızasını ve bilgilerini kullanabilmesine ve sıkışık bir zamanda düzgün bir şekilde geçerli bir cevap oluşturabilmesine bağlıdır; yani kimi zaman “tıkanma” olarak adlandırılan şeyin tam tersi bir durum.¹⁸⁷ Tehlike anında hızlı ve sakin düşünebilme vasfı, doğrudan diğer kişileri de kapsayan işlerde de çok önemlidir. Bu tür bir vasa bilge kişiler olarak bilinen insanlar sahiptir ama kendisiyle çok fazla meşgul ve sıkılan insanlarda bu vasıf pek bulunmaz. Bazı meşhur *anlamlı sözlere* dair kitaplar, parlak zarafet ifadeleri, karşı tarafı susturan etkili “hazır cevaplar” ve “laf sokmalar” hep bu niteliğin var olduğunu ispat eder.

186 H. Nicolson, *Diplomacy* (New York, Oxford University Press, Galaxy Books, 1964), s. 62.

187 Sosyalleşmenin bir parçası olarak okuldaki sınavlar önemli olabilir. Burada asıl önemli olan, talebelerin bu imtihanlara girmek için ne bilmeleri gerektiği değil, bu sınavlara girerek neler öğrenebilecekleridir. Zira burada, en azından bizim toplumumuzda, sınırlı zamanın olduğu şartlarda zor görevleri yerine getirme konusunda erken dönemde alınan en önemli eğitimlerden biri vardır. Öyle ki, muhtemelen zihinsel itidalin eksikliği, talebenin zamanı boş yere tüketmesine neden olur ve bu zaman kaybı itidal eksikliğini daha da artırır. İlginçtir, bizim toplumumuzda, zor koşullarda *bedensel* itidal gerektiren resmî sınavların hayatın çok daha sonraki evrelerine denk geldiği görülmektedir.

İtidalin bunlar dışında bir boyutu daha vardır; bir kişinin duygusal kontrolünü yitirmeden ve derinden “sarsılmadan”, kendi kaderindeki ve başkalarının kaderindeki değişim üzerine dikkatle düşünme yeteneğidir.¹⁸⁸

İtidalin bazen *ağırbaşlılık* olarak da adlandırılan bedensel bir yanı da vardır. Bu yanı, kişinin zorluklar, bedeller ve zorlayıcı istekler karşısında bedensel anlamda edep ve terbiyesini muhafaza etme kabiliyetini ifade eder.¹⁸⁹

Burada sörf sporu (kayaktan bile daha çok) özel bir ilgiye konu olur. Bedensel denge ve dik durmanın getirdiği ağırbaşlılık, insanın bu türden bir bedensel kontrolü sağlama kabiliyetinin sınırlarını zorlayan kuvvetlere karşı, düz ve dar bir sörf tahtası üzerinde devam ettirilmelidir. Bedensel vakarı muhafaza etmek, etkili performansın bir koşulu değil aynı zamanda amacıdır da.

İtidalin son bir boyutu daha dikkate alınmalıdır: *sahne özgüveni* -yüzü kızarmadan, mahcup olmadan, utanmadan ve paniğe kapılmadan, büyük seyirci kitlelerinin önüne çıkmanın tehlikelerine ve fırsatlarına göğüs gerebilme yeteneği-. Bunun gerisinde, kolaylıkla şüphe edilebilecek bir roldeyken başkalarının gözetlemesine maruz kalma gibi bir ihtimalle başa çıkabilmekle alakalı özel bir vakar türü vardır. Bunun ilginç bir çeşidi de, sivil

188 Bu meseleye dair bir değerlendirme için bkz. B. Glaser and A. Strauss, *Awareness of Dying* (Chicago, Aldine, 1965, 13. Bölüm, “Awareness and the Nurse’s Composure”), ss. 226-56.

189 Ağırbaşlılık haber olabilir, mesele *Sun-Times*’in 17 Nisan 1953 tarihindeki resimli bir yayınında şöyle diyor: Aktörün bir film sahnesinde suratına tükürmesini ve ona küfredmesini reddeden Fransız televizyon yıldızı Viviane Romance, Paris’te sözleşme koşulları gereğince 11.428 \$ cezaya çarptırıldı. Yıldız oyuncu, o sahnede yapılması planlanan davranışın “ağırbaşlılığına yakışmayacağını” söyledi. Bazılarının ağırbaşlılığa aykırı gördükleri bir davranış örneği Lillian Ross’un *Picture* (New York, Dolphin Books, 1962) adlı çalışmasında anlatılır. Burada Ross, John Huston ve Gottfried Reinhardt’a asistanlık yapan Albert Band’ın üslenmek zorunda kaldığı küçültücü ayak işlerini tasvir eder.

polislerin, ajanların ve suçluların gizli kapaklı işler dünyasında bulunur. Bu gibi durumlarda kişi, belki de birkaç saniye sonra ifşa olacağını bile bile eleştirel bir seyircinin karşısında “doğal davranmak” durumundadır. New York’un en iyi soyguncularından biri hakkında, bir otelin onuncu katında büyük bir soygun yaptığı zaman buna dair bir şeyler yazılmıştı:

Soyguncu dokuzuncu kata indi ve asansöre binerek lobiye geldi. Polislerin, “bir soyguncunun cesaret ve soğukkanlılığı” dediği özelliğiyle, resepsiyon görevlisinden ona bir taksi çağırmasını istedi. Daha sonra polise anlattığında demişti ki: “Hayatımda ilk defa bir görevliye bahşiş veremedim, çünkü ceplerim mücevherlerle o kadar doluydu ki elimi cebime bile atamadım, çok utanç vericiydi.”¹⁹⁰

Burada bir dizi mühim varsayım işin içine girer. Kısa sürede ifşa olup, anlaşılacaklarından korkmak için ciddi sebepleri olan kişiler, hızlıca kaçmaya ya da sürekli olası tehlikeler için etrafı gözlemlemeye eğilimlidirler. Bu gayet doğal olan eğilimler sürekli kontrol altında tutulabilir ama çoğu zaman bir endişe ve gerginlik izi bırakır. Bu yüzden, görünürde masum olanlar arasından gerçek suçluları bulmaya çalışan yetkililer, pek açık bir sebebi olmasa da haklı olarak, önce yorgun ve kaygılı görünenleri soruşturmaya başlarlar. O halde, mahcup ve sıkılan görünmek, “herhangi biri gibi görünme” örtüsünü kaldıran ve gizli olanı açığa çıkaran bir şeydir. Fakat eğer kişi görünümünün kendisini ele verdiğini anlıyorsa, korkmak için daha da çok sebebinin olduğunu düşünecektir. Bu yeni korku, o an bulunduğu yeri terk edip gitme dürtüsünü ortaya çıkarır ve bu durum, doğal davranmadığına dair başka bazı işaretler meydana getirir. Bu korku, kişinin kendisini daha çok ele vermesinin işaretlerini ve bu işaretler de korkuyu sürekli besler ve süreç, bir kısır döngü şeklinde devam eder.

İtidal bütün farklı boyutlarıyla geleneksel olarak aristokratik ahlakla bağlantılıdır. Ancak son zamanlarda, bu vasfın yeni bir

190 Black, a.g.e. s.18.

versiyonu “rahatlık ve sakinlik” adı altında gösterişli kentsel öğelerle birlikte pazarlanmaya çalışılmaktadır. Bay Harold bu tabiri kullanmaya pek eğilimli olmayabilir ama hata yapan bir diplomata verdiği tavsiyeler şu şekilde de ifade edilebilir: “Bebeğim, sakinliğini kaybetme”¹⁹¹ Buradaki asıl önemli husus, çok farklı kültürlerde ve farklı toplum katmanlarında itidalin bir değer ve önemsenen bir şey olduğu gerçeğidir. Bunun iki temel sebebi vardır.

Birincisi, bir kişi başkalarının yanında iken, özellikle de onlarla işbirliği içinde bir aradaysa, -mesela birlikte sohbet halinin devam ettirilmesi gibi- onun etkileşime giren bir rakip olma vasfı diğerleri için önemli hale gelir. Topluluklar içerisinde sürdürülen sosyal düzen, içeriğini ve özünü disiplin içerisindeki küçük davranışlardan alır. Kişinin uygun tavırlara katkısı, toplumsal olarak örgütlenmiş bir arada bulunma hali ortaya çıkarmak üzere diğerlerinin katkısıyla birleşir. Eğer mevcut ilişkilerde var olmak istiyorsa ve iletişimi bozmak istemiyorsa, sürekli kendine hâkim olmalıdır. İtidalini yitirmesi onu bu ilişkilerde saf dışı bırakacak ve başkalarının da haklı olarak bir parçası olduklarını düşündükleri ve hep birlikte ayakta tuttıkları dünyayı tehdit edecektir.

191 Fakat günümüzdeki rahatlık ve sakinliğin tamamen kendine has bir farkı olduğu görülmektedir. Kullanılan ibare, rahatlığın kişisel bir özellik olduğunu varsaysa da, bu özelliğe sahip olanların daima buna karşı yabancılaşmış bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koyar çünkü bu özelliği hep korumak her zaman sorun oluşturacaktır. Tıpkı bir cüzdanın kaybolması gibi bu rahatlık da kaybolabilir. Ayrıca bu tabir, sadece yıkıcı ve rahatsız edici meselelere ilgi duymayı değil herhangi bir şeye ilgi duymayı kapsar. Bu noktada açıkça şu varsayım söz konusudur: Toplumsal konumu kırılan insanların herhangi bir şeye herhangi bir ilgi duymaları talihsizlik olabilir, umursamazlık ve kayıtsızlık burada savunulabilecek tek yoldur. Son olarak, “yatıştırma” tabirinde, başkalarından gelecek istenmeyen tepkilere sebep olabilecek ve dolayısıyla bu yüzden kişinin kendi durumuna ve sonuç olarak da kendi rahatlığına yönelik tehditleri artıracak davranışlara karşı bir ikaz ifade edilir. Şunu da ekleyebilirim ki, varoşlara özgü bazı konuşma tarzları üst tabakalara da sirayet eder. Öyle ki Bay Harold’ın artık kullanmayı bıraktığı dil, hippie arkadaşları tarafından hâlâ kullanılmaktadır ve bu da onların alt tabakaların dünyasıyla bağlantılı olduklarını gösterir.

İkincisi, kişi başkalarının yanında bulunsun ya da bulunmasın, yerine getireceği her görev, tecrübe edilmiş insani meleke-lerin kolaylıkla kullanımını gerektirir -zihin, kol ve bacaklar ve bilhassa küçük kaslar-. Çoğu zaman bunların yapılması, çok özel şartlarda elde edilmesi ve devam ettirilmesi gereken bir görev- dir. İçinde bulunduğu durumla aşırı ilgilenmekten kaynaklanan herhangi bir geçici kontrol kaybı, daha da çok mahcubiyete ve sakarlığa yol açar ve sonunda kişi iyice afallar ve görevi yerine getirmeyi başaramaz. Kılıç yutanlar bunun bariz bir örneğidir. Bıçağın teması ve sıcaklığı acemi kişinin boğulur gibi olup öğürmesine yol açar ve bu da işin yapılmasını imkânsız kılar. Vücudun verdiği bu öğürme tepkisi bir kez bastırıldıktan sonra çaylak, kılıcın boğazının çok sıkı kapanmasına yol açtığını fark eder. Bu kasların gevşemesi ve kılıcın hiç temas etmeden rahatça geçebilmesi için daha fazla pratik yapmak gerekir. Kılıç ne kadar çok temas ederse, istem dışı bir kasılma ihtimali o kadar artar ve bu da daha çok temasa yol açar.¹⁹² (Elbette buna benzer şekilde, kılıç yutan ne kadar itidal sahibi olursa, kılıç da o kadar az dokunacaktır ve geçiş de o kadar az daraltıcı olacaktır.) Daha önce ifade edildiği üzere, sınırlı zaman koşullarında benzer bir zor durum ortaya çıkar. Sakarlık zaman kaybına yol açabilir, bu da durumu daha da güçleştirir ve bu güçlük de itidalin daha çok kaybedilmesine yol açar.

Her toplumda insanlar, işlerinin çoğunu toplumsal durumlar içerisinde halletmek zorunda oldukları için, zor koşullarda toplumsal ortamın desteğini sağlama kabiliyetinin evrensel olarak kabul edilmiş bir şey olacağını beklemeliyiz. Yine her toplumda ve her tabakadaki insanlar bazı görevleri yerine getirmek zorunda oldukları için, bunun gerektirdiği itidal her yerde ilgilenilen bir mevzudur.

Güçlü karakterin dayandığı çeşitli temelleri ayrı ayrı belirtim: cesaret, gözüpeklik, dürüstlük ve itidal. Bütün bunların,

192 Bkz. D. Mannix, *Memoirs of a Sword Swallower* (New York, Ballantine Books, 1964) ss. 94-98.

topluluğun ahlâkî yaşamını süsleyecek şekilde bir araya getirilebileceği aşikâr olmalıdır. Batan gemisini terk etmeyi kibarca reddeden ve aşağı inerek vericideki onarımları yapmaya çalışan bir telsiz operatörü, elleri yanmış olsa da cesurca ileri atılarak, ortaya koyduğu eylemlerle toplumun herkesten yapmasını isteyeceği neredeyse her şeyi yapmış olur. Belki imdat çağrıları ulaşmasa da, önemli bir mesaj yollar.

Şimdi şu iddiaya geri dönmek istiyorum: Karakter özellikleri genelde kadere bağlı durumlarda ortaya çıksa da, bunlar sadece öznel anlamda kadere bağlı durumlarda da açığa çıkarılabilir, yani aslında kaderin zaten daha önceden belirlendiği ve o an sadece ortaya çıktığı ve çözüme kavuştuğu zamanlarda. Bu anlarda doğan duyguların eğer iyi bir şekilde idare edilmesi isteniyor ise, kendine hâkim olmayı sağlayan güçler gerekebilir. Ve elbette o an ortamda başkaları da varsa, bu temkin ve soğukkanlılık daha da özel bir öneme sahip olacaktır, çünkü başkalarının sürdürdüğü düzgün etkileşim, mahvolması artık mukadder olan kişinin itidalini yitirmesi ve telaşı yüzünden tehlikeye girecektir. Bunun en iyi örneği asılmak, giyotinle ya da zehirli gazla öldürülmek veya kurşuna dizilmek üzere olan birinin sergilediği tavırlarda görülür. İnfazlar seyircinin gayet kararsız olduğu bir ortamda gerçekleşir ve eğer her şeyin pürüzsüzce halledilmesi isteniyorsa, mahkûmun da fiziksel anlamda işbirliği içinde yardımcı olması ve ruhsal anlamda metin olması gerekir. Sonuçta, infazlara dair eskiden beri gelen bilgiler, ölümden önce can havliyle mücadele eden, eğilip bükülen, öfkeden saçmalayan, inleyip ağlayan, bayılan ve idama götürülürken kendini zapt edemeyen veya altına kaçırın ve böylece karakterinin zayıf olduğunu ortaya koyan kişilerin örnekleriyle doludur:

Joseph Terry infaz sırasında can havliyle etrafa saldırırken, haykırırken ve cellât kemendi boynuna geçirmeye çalıştığında onun burnunu ısırırken, York halkı da böylece nahoş bir asılma vakasına daha şahitlik etmiş oldu. Onu darağacında tutmak için altı adam geldi ve nihayet yağlı ipi kafasına bastırdılar ama

son bir hamleyle kurtuldu. Bu arada platform çöktü. Terry bir anda sıçradı ve darağacındaki asma tahtalardan birinin köşe direğine tutunarak, infaz yapılan yerin ucuna doğru atlamayı başardı. Burada cellâdın ve yardımcılarının hamlelerini bir anlığına püskürtmeyi başardı ama en nihayetinde ölümden kurtulamadı. Yüzü dehşet verici bir çarpılma ile öylece açık kalmış halde öldü.¹⁹³

Buna karşın geçmiş infaz hikâyeleri, seyirciyle karşılıklı sohbet eden, toplumun hassasiyetlerini dikkate alan, kemendi geçirmesi esnasında cellâda yardımcı olan ve genel olarak oradaki herkes için işleri kolaylaştıran mahkûmlardan da bahsetmekte-

193 J. Atholl, *Shadow of the Gallows* (London, John Long, 1954), s. 77. İnfazların tarihi, tipik olarak, bir evrim şeklinde yazılmıştır. Her türlü suç için uygun görülen gaddarca ölümlerden başlayarak, günümüzde sadece az sayıdaki suç için uygulanan insancıl ölümlerin olduğu ve hatta idam cezasının tamamen kaldırılmasının tartışıldığı döneme doğru bir evrim. Aslında infazların tarihi, etkileşim kavramlarıyla daha iyi yazılabilirdi, zira infaz tekniklerinin evrimi büyük ölçüde toplumsal olayların sorunsuzca düzenlenebilmesini sağlayan araçlar ve uygulamaların gelişimiyle birebir ilgilidir. Seyirci, cellat ve kurban diken üstündeyken, yapılacak iş bu üç tür katılımcının da vakur ve kendine hâkim bir şekilde durmasını kolaylaştıracak şekilde nasıl halledilebilirdi? İnfaz uygulamalarının tarihi işte bu soruya dair cevabın yavaş yavaş oluşmasının tarihidir. Mesela asma işini ele alalım. İğrenç ve ürpertici sesleri ve görüntüleri en aza indirmek için, gece yarısından sonra ya da sabaha karşı hapisane bahçesinde sessizce kurulabilen darağaçları geliştirildi; yani boynun ağırlığına ve durumuna göre geliştirilen bir “düşüş tablosu”. Bu tabloya göre, serbest düşme süresinin uzunluğu, infaz edilenin kıvranmasına ya da kafasını koparmasına müsaade etmeden sadece boynunu kırarak şekilde ayarlanır. Bu ayarı kolaylaştırmak için tasarlanmış bir düğüm ve bir tür sicim; adamın düşüşü engellemesine mani olacak kol bağları; adamın ipi çekilene kadar kapalı tutulan ve çekildiğinde hemen açılması kesin olan ve (en nazik dokunuşların birinde) düşüşün acı dolu yankıları içinde ileri geri giderek çarpması için tasarlanmış tuzak kapılar vardır. Aslında şunu iddia edebiliriz ki, infazın insancıl ve merhametli oluşu kurban için pek de mühim olmamalıdır, çünkü bir kişinin nasıl kısa zamanda eziyetsizce ölüme gönderildiği meselesi, o kişinin ölüme gönderilmek üzere olduğu gerçeğine kıyasla hiç önemli bir şey olarak görülmebilir. Yalnızca geride kalanlar, mahkûmun sonunun neredeyse eziyetsiz bir şekilde bittiğini ve hiç kimsenin buna şahit olmak ve bunu seyretmek gibi korkunç bir şeye tanıklık etmediğini bilerek her an teselli bulurlar.

dir. Giyotine gönderilmek üzere olan bir aristokrat, bu durumda âdet haline gelen bir bardak içki ikramını reddedip “sarhoş olunca yön duygumu tamamen kaybediyorum” dediğinde, kelimenin tam anlamıyla bir darağacı mizahı gerçekleşmiş olur.¹⁹⁴

Direnen infaz kurbanlarının yol açtığı yönetsel zorluklar ve tam tersi, ölüme giderken zorluk çıkarmadan işbirliği yapma yönündeki genel eğilimler, kişilerin güçlü bir karakter sergilemelerinin istendiğini gösterir. Mahkûm çoğu zaman işbirliği içerisinde yardımcı olur; içinde bulunduğu duruma rağmen metanetini koruyan biridir; çocuk değildir; güvenmeden ya da gözyaşlarına boğulmadan oyunu kaybettiğini kabullenir.¹⁹⁵ Hatta geleneksel şekilde şimdiye kadarki bütün zararlarını kapatacak nihai bahsini oynamaya tenezzül etmeyip alay ederek, savaşçı bir yüreği olduğunu gösterir, yani geride kalanların kendini affetmesini ve affedilmeyi Tanrı’dan isteyecek şekilde dua edip dindarca bir tavır içinde olmayı reddeder.¹⁹⁶ Bu tür bir lütuf ve incelik, toplumsal hayatımızın en çabuk unutulmuş parçasına -toplumsal ortamlara- dayanak oluşturan ve mahkûmun toplumsal durumu yumuşatması için en son ve en berbat sosyalleşmiş eylemdir. Kaldı ki bu davranışın toplumsal ortamda artık bu saatten sonra çok az bir payı olabilir. En nihayetinde, başkaları da oradadır.

194 A. Kershaw, *A History of the Guillotine* (London, John Calder, 1958), s. 71.

195 Şüphesiz, bir oyunu kaybettiğinde sükûnetini ve dolayısıyla karakterini kaybeden ve metanetini koruyamayanlar yalnızca çocuklar değildir. Kadın bir satranç uzmanının anlattığına göre: “Oyunun birinde, Hollanda’dan bir oyuncunun veziri aniden Rus bir oyuncu tarafından yenildi. Oyuncu gözyaşları içinde sahneyi terk etti.” (Bayan Lisa Lane aktarmaktadır, “Talk of the Town,” *The New Yorker*, 19 Eylül, 1964, s. 43.)

196 “İnsancıl bir tarzda” öldürme eğiliminin gelişmesiyle eş zamanlı olarak, mukadder sona mahkûm olanın manevi bir güç, incelik ve karakter sergilemesine yönelik beklentilerde de bir düşüş olmuştur. Amerikan hapishanelerindeki gaz odalarında siyanür damlalarının ardından kurbanın derin derin soluması istenebilir ama on yedinci ya da on sekizinci yüzyıllarda âdet olduğu üzere, kimse ondan bir ölüm konuşması yapmasını istemeyecektir. (Ölüm konuşmalarına dair bkz. Atholl, a.g.e. s. 56).

Eğer buna mecbursan sonsuzluğun dışlarının arasından geç ve git ama mızımızlanıp durma.

Anlaşılır bir şekilde, kamuya açık infaz günleri boyunca, mahkûmun mukadder akıbetinin gerçekleşeceği hüküm günlerindeki davranışları dikkatle seyredilir ve ölümünden sonraki itibar ve şöhretine katkı sağlardı. Kahramanlar işte böyle ölürken doğarlar, kahraman olarak kabul edilirler ve öldürülürler. Claude Brown'ın Harlem hatıralarında anlattığı üzere, infaz olasılığının canlı olduğu topluluklarda hâlâ böyle bir ilgi görülebilir:

Sanki mahalledeki bir sürü insan, karşılaştığımız, birlikte okula gittiğimiz herifler, Sing Sing hapishanesinde adeta pişiriliyorlardı. Sing Sing'de elektrikli sandalyeye giden bu heriflerin anneleriyle ve akrabalarıyla konuşmak bir âdet olmuştu. Hatırlıyorum da, ben gençken, Warwick'teyken (hapishanede) ve dışarı çıktıktan hemen sonra, elektrikli sandalyeye gittiğini bildiğim insanları duydum. Hepimiz onların en son ne dediklerini merak ediyorduk çünkü kendimiz için bir şeyler bulmaya çalışıyorduk. O son dakikada, buna değer miydi diye düşünüyorduk, mademki ölecekler acaba buna değer mi diye düşündüler mi diyorduk. Bunu bilmek istiyorduk.

Ben gençken, Warwick yıllarımdan bir kaç sene sonra, bu heriflerin gerçekten kötü insanlar olup olmadığını öğrenmeye çalıştım. Düşünüyorum da, onlar Sing Sing'de elektrikli sandalyede pişirilirken ben yaşlardaki herkes onlara kahraman gözüyle bakıyordu. Onların son sözlerinin ne olduğunu bilmek istiyorduk. Birisi bana Lollipop'u pişirdiklerinde neler söylediğini anlatmıştı. Lollipop çok çılgın bir herifti ve biz ona şekerleri çok sevdiği için Lollipop diyorduk. Ölmeden hemen önce son sözleri "Ah, sanki Lolly'nin son şeker yalayışı gibi" olmuştu. Hepsi buydu. Herkes ona böyle gittiği için hayrandı. Ne bir çılgılık attı ne de buna benzer bir şey yaptı."¹⁹⁷

İnsanların umutsuz ve çaresiz kaldığı durumlarda nasıl davranacağını belirleyen kişisel vasıfları incelerken, eylem ve karakter arasında bir bağlantı olduğunu ileri sürmüştüm. Bu ilişkinin üzerinde çok fazla ısrarla durulmamalıdır. Toplum aşırı adan-

mışlık örneklerinden faydalanabilse de, bir ahlâkî sistemi destekleyen kişiler, bunda biraz aşırıya gidilebileceğini düşünebilirler. Şu da kabul edilmelidir ki, uzun bir süre boyunca heyecansız bir işe bağlanarak kazanılan ve olumlu değere sahip olduğu düşünülen karakter özellikleri de vardır ve sonuç olarak herhangi bir andaki davranış tarzı bize karakter özelliği hakkında kapsamlı bir bilgi veremez. Üstelik, mesela muharebe eden adam örneğinde olduğu gibi kaderi tayin edici görev ve sorumluluklar esnasında, kumarcılar ve araba yarışçıları tarafından kendi farklarını belli edecek şekilde ortaya konan cesaret ve erdem yeterli olmayacaktır. William James'in askeri meziyetleri överken belirttiği üzere, özel çıkarları bir yana bırakıp emre itaat göstermek gereklidir.¹⁹⁸ Bir kriz anı, sadece kişinin diğerlerinden üstün hale gelmesini sağlayan ve onu farklı kılan karakter özelliklerini değil, aynı zamanda bütün topluluğun o anki acil ihtiyaçları için kendi ihtiyaçlarını bastırmasını sağlayan karakter özelliklerini de gerektirebilir. Hatta kişisel çıkarlar, pek kahramanca olmayan vasıfların disiplinli bir şekilde sergilenmesini gerektirebilir. Para havuzu oyuncusu buna dair bir örnek teşkil eder:

Oyuncu çok aşırı zor hamlelerin çoğunu yapmaktan kaçınmalı ve kendini sınırlamalıdır. Böyle bir kısıtlama yapmak çok zordur. Zira seyirciden alkış ve takdir getirecek böyle süslü bir hamle yapmanın getirdiği heyecana direnmek zordur. Fakat oyuncu direnmelidir, aksi halde daha sıradan hamlelerdeki başarısızlıkları da pek inandırıcı olmaz.¹⁹⁹

Burada öne çıkan daha temel bir karakter vasfı, baskı altında bir kişinin yapabileceğinden daha az zarafet sahibi biri olarak görünebilmektir. Son olarak, daha önce de belirtildiği üzere, geleneksel olarak kadınlıkla ilişkilendirilen karakter vasıfları vardır. Bu vasıflar, kadının saflığını koruyabilmesi için her türlü kavga ve mücadeleden kendini korumasını gerekli kılar ve

198 W. James, "The Moral Equivalent of War," *Essays on Faith and Morals* (New York, Meridian Books, 1962) s. 323.

199 Polsky, a.g.e. s. 9.

böylece duyularının bile tertemiz kalmasını temin eder. Bu erdemi korumak için bir eylemde bulunmanın gerektiği yerde de, muhtemelen onun erkek koruyucusu bu görevi üstlenir.

Daha önce de savunduğum üzere, kişi bir toplumsal durum içerisindeyken başkalarının onun hakkındaki yargılarına maruz kalacaktır ve bu yargı, onun birincil vasıflar ve karakter özellikleri bakımından değerlendirilmesini içerir. Kişilerin tabiatına dair toplumda hâkim olan halk inanışlarını dikkate almadan, insanların itibarıyla alakalı, sadece olaylara dayanarak yeterli ve eksiksiz bir resim ortaya koymak mümkün olmaz, çünkü bu inanışlar bizzat görülen ve gözlemlenen kişilerin karakter vasıflarına dair verilen hükümler için bir referans çerçevesi sunar.

İlk olarak, birincil özelliklerin aksine karakter özellikleri için genelde tek bir ifade tanımlayıcı olarak kullanılır. Karakter özelliklerine, kadere bağlı durumlardan kaçınılmadığı ender zamanlarda başvurulduğu için, ilave destekleyici ve düzeltici açıklamalar hemen o an pek yapılmaz. Güven ve itimat mecburen bir örneklem üzerinde gösterilmek zorundadır. Daha da önemlisi, hiçbir istisnanın kabul edilmemesi bu özelliklere dair görünümün bir parçasıdır. Kişi, sapma yönünde en çok ayartıldığı noktada, kararlı ve sağlam durmak ve dolayısıyla karakterini göstermek adına en etkili fırsatı da elde etmiş olur. Aslında yaşanan her şeye rağmen değişmeyen bu kararlılık, tam da karakterin ne olduğunu gösterir. İleri sürülen ithamların aceleci ve çürük iddialar olduğunu, farklı zamanlarda ve çeşitli durumlarda, aslında kişinin o an ortaya koyduğu karakteri muhafaza edemeyeceğini söylemek gayet doğru ama yersiz ve konuyla alakasız bir sözdür. Ben burada belli bir kişinin belirli bir vafsa sahip olup olmadığıyla değil, günlük hayatta karaktere dair düşüncelerin nasıl işlediğiyle ilgileniyorum. Başkalarıyla ilişkilerimizde o kişinin o an sergilediği karakterin ona dair tam ve sürekli bir görüntü sunduğunu varsayalım ve o da bizimle ilişkilerinde kendisinin nasıl görüldüğüyle ilgili olarak aynı varsayıma sahiptir. Elbette, mazeretler sunulur, hesaplamalar yapılır ve istisnalar

belirlenir; ama bütün bunlar, biraz önce de belirtilen, mevcut görüntünün önemli olduğu varsayımıyla ilişkili olarak yapılıp ve her hâlükârda tam etkili olmaz.

İkinci olarak, bir defa güçlü karaktere sahip olunduğuna dair bir fikir oluşturulduktan sonra, bunun en azından hemen o an, sürekli bir kez daha oluşturulmasına gerek yoktur; o an için aktör kendi geçmiş siciline dayanabilir. Kişi, başkalarının şöyle düşüneceğini varsayar: eğer doğru bir fırsat ortaya çıkarsa, bu adam huy ve ahlâkının ne olduğunu yine teyit edebilir ve karakterli bir şekilde davranabilir. Fakat bu durum, elbette ahlâkî yaşama bir tehlike de getirir çünkü kendimize dair genelde, eğer teste tâbi tutulsa geçersizliği ortaya çıkacak olan, iyimser bakış açılarıyla düşünürüz.

Üçüncüsü, kişi bir kez belli bir şekilde başarısız olduğunda o andan itibaren ister istemez farklı biri olur ve ümitsizliğe düşüp pes edebilir. İrade sahibi olduğu ve iradenin ya tamamen ayakta kalacağı ya da bütünüyle kırılacağı fikri kendisine aşılana bir asker, bu yüzden, düşmanlar onu sorgularken bir defa bir şeyler söyledikten sonra bildiği her şeyi söyleme eğiliminde olur.²⁰⁰ Yine benzer şekilde bir boğa güreşçisi de ilk boynuz darbesinden sonra bütün cesaret ve şecaatini kaybetmiş biri olarak tasvir edilebilir.²⁰¹ At yarışı oynanan çevrelerde de at binicilerinin, “sinirlerinin yıpranması ve kuvvetlerini yitirmeleri”ne ve bir kez yitirdikten sonra da çok kötü bir performans sergilediklerine ya da at binmeyi tamamen reddettiklerine dair bir tartışma vardır. Eski kuvvetlerini yitirdiklerini hissederek bunu açıkça herkese ilan eden ve hayat boyu yarışlardan elini çeken meşhur at binicileri hakkında bunu örneklediren hikâyeler anlatılır.²⁰²

200 A. Bidennan, “Social-Psychological Needs and Involuntary Behavior as illustrated by Compliance in Interrogation,” *Sociometry*, 23 (1960) , 138-39. Başka bir açıklama için bkz. E. Goffman, *Asylums* (New York, Doubleday Anchor Books, 1961), ss. 89-90.

201 Mesela Hemingway, *Death*, a.g.e. s. 89.

202 J. Leach, “Unseated by Nerves,” *The Observer*, 3 Mart, 1963.

Derin deniz dalgıçlarıyla ilgili anlatılan hikâyeler de buna benzer. Detektif öyküleri de, bir kere ağır bir dayak yedikten sonra iflah olmayan ve eskisi gibi cüretkâr olamayan sert polisler ve kabadayıların maceralarıyla doludur. Ve elbette şöyle yaygın bir inanç da vardır: Bir kişinin fiyatının ne olduğu anlaşılıp karşılığı verildiğinde artık onun hiçbir güvenilirliği kalmaz ve o küçük ama sürekli devam eden rüşvetleri kabul edebilir.

Eski kuvvetin “yitirilebilmesi”, ahlâkî tabiatın yok edilebilirliği ve “asla eskisi gibi olamama” gibi hallerle birlikte başka bir şey daha vardır: Uzun zaman cesaret ve ahlâklı bir tabiata sahip değilken birdenbire kişinin “cesaretli” ve “yürekli” olabilmesi ve böyle olmaya devam etmesidir.

Cayetano Ordonez, Nino de la Palama her iki eliyle de boğayı idare edebiliyordu ve müthiş bir sanatsal ve dramatik saldırı duygusuna sahip olan bir dövüşçüydü. Ancak boğaların hastaneye götürüldüğünü ve hayatlarının kaçınılmaz bir şekilde ölü olarak son bulduğunu gördükten sonra bir daha asla eskisi gibi olamadı. Ölümü hayvanların boynuzlarında ve boynuzları arasındaki beş bin pesetalık kâğıt banknotlarda görmüştü. Bu kâğıt paraları istedi ama oynadığı oyunun buralardan toplanabilir olan bedelini görünce, paraları almak için boynuzlara yaklaşmak istemedi. Cesaret bu kadar kısa bir mesafeye gelmişti; kalpten kafaya. Ama bir kez gittiği zaman da hiç kimse ne kadar uzağa gittiğini bilemezdi; belki bir kan kaybına uğramıştı ya da bir kadına gitmişti ve nereye giderse gitsin, bir kez cesaret gittiğinde boğa güreşiyle uğraşmak berbat bir işti. Bazen cesareti başka bir yaradan tekrar kazanabilirsiniz, yaraların ilki ölüm korkusu getirir belki, ama ikincisi bu korkuyu yok eder. Ya da bazen bir kadın cesaretinizi alıp götürürken bir başka kadın onu geri getirir. Boğa güreşçileri bilgilerine ve tehlikeyi sınırlama kabiliyetlerine güvenerek bu işe devam ederler ve hep cesaretlerinin geri geleceğini umut ederler. Bazen gerçekten de geri gelir ama çoğu zaman da gelmez.²⁰³

Öykü, roman ve efsanelerde kurtuluş, kişiye inandığı ilkeler için ölecek gücü verebilecek bir eylemle başarılabilir. Kurtuluşa

203 Hemingway, *Death*, s. 222.

eren kişinin ölümü, gözden düşmenin sürekli olduğu ve yoldan çıkmış bir insanın kendisini ıslah edebileceği gibi birbiriyle çelişen iki varsayımı da devam ettirmeye yarar.

Karakterin dramatik bir şekilde kazanılacağı ve kaybedileceği inancına göre, kendisi için muhtemel maddi ve fiziksel bedeli ne olursa olsun kişinin riskli bir duruma girmek için açıkça sebepleri vardır ve böylece bazen gurur denilen şeyi ispat etmiş olur. İlginçtir ki, cesaret hakkındaki görüşlerimiz bu hususta bir parça dışarıdan desteğe imkân verir; genellikle hızlı bir içki içmenin zor bir eylemi daha iyi ve daha kolay bir şekilde yerine getirmede büyük yardım sağlayacağı düşünülür ve şaşırtıcı sayıdaki durum, bu gibi destek ve takviyelere imkân sağlar.²⁰⁴

Karakterin doğasına dair bu iddialara göre, eylemin neden bu kadar büyük bir cazibesi olduğunu anlamak mümkündür. Açıkça söylersek, eylem anlarında kişi kendisine ve bazen de başkalarına, işler kötüye gittiği zamanki davranış tarzını gösterme riskine ve fırsatına sahip olur. Karakter tehlikeye atılarak onunla kumar oynanır: Tek bir iyi görüntü, kişiyi temsil eden bir şey olarak alınabilecek iken kötü bir görüntü kolay kolay telafi edilip mazur görülemez ve yeniden denenemez. Güçlü ya da zayıf bir karakter göstermek ya da ifade etmek, bir karakter yaratmaktır. Kısacası benlik, istek ve iradeyle yeniden yaratılabilir. Şüphesiz bu yetki toplumun bakış açısına göre uygulanabilir, çünkü kumarbazların “kumarı”yla ilişkili olarak açıkça gösterildiği üzere, böyle gösterileri sahnelemenin bir bedeli vardır. Bu yüzden, muhtemelen bunları sahnelemeye aşırı meraklı olan herkes kafasına göre bunu yapamaz, zira bedel ödemekten kaçınır. Dolayısıyla bahsi geçen bedel, bu gibi hevesli kişilere karşı otomatik bir denetim sistemi olarak işlev görür. Her hâlükârda, işte burada baskı altındayken incelik gösterme şansı vardır; yine işte burada Hemingway’in insanlık ölçüsüyle ölçülüp tartılma fırsatı vardır.

204 İnfaz uygulamaları bunun bir örneğidir. Mesela bkz. A. Keller, ed., *The Hangman's Diary* (London, Philip Allen, 1928), s. 8, *särkenden Trunk* [güçlendirici, cesaretlendirici bir sarhoşluk -t.s.n.] ibaresi.

İlk başta, ödüksüz bir riskin olduğu durumlarda bile eylemin, fevriğin ve akıl dışılığın bir ifadesi olarak algılanmaması gerektiğini anlayarak başlayabiliriz. Elbette kayıp, eylem yoluyla riske girilerek göze alınır; fakat gerçek bir karakter kazancı gerçekleşebilir. İşte bu anlamıyla eylem, hesaplanmış bir risk olarak görülebilir.²⁰⁵ Eylemin kendi içinde bir amaç olduğuna dair ifadeler (benimki de dâhil) bir tabir olarak anlaşılmalıdır. Eylem, ciddi risklerin gönüllü olarak alınması, karakterin kazanılması, devam ettirilmesi ve muhafaza edilmesinin bir aracıdır; yalnızca diğer türdeki amaçlarla ilişkili olarak kendi içinde bir amaçtır. Eylemi tam manasıyla kendi içinde bir amaç olarak anlamak ve böyle ele almak, toplumsal açıklamaları önemsizleştirecek ve güdükleştirecektir.

Bu noktada karakterin tam olarak ne olduğunu anlamaya başlamalıyız. Karakter, bir yandan, kişi hakkında değişmez ve çok temel bir şeye atıf yapar -yani ona *özgü olana* işaret eder-. Diğer taraftan ise, kaderi tayin edici anlarda yaratılabilen ve yok edilebilen niteliklere atıf yapar. Bu ikinci bakış açısına göre kişi, bundan sonra onun özelliği haline gelecek vasıfları belirleyecek şekilde davranabilir; ona atfedilmesi beklenen şeyleri oluşturacak ve kabul ettirecek tarzda hareket edebilir. Her zaman, bir an ortaya çıkar ve o anın katılımcıları bu sayede hayatta başarılı olabilmek için kendilerine bir küçük şans daha bulabilirler.

İşte bu bir çelişkidir. Karakter hem değişmez ve hem de değişebilir bir şeydir. Bu durum, onu kafamızda nasıl tasavvur ettiğimizle ilgilidir.

Bu husustaki mantıksızlığımızın kendine has bir toplumsal değeri olduğu son derece aşikâr olmalıdır. Toplumsal örgütlenme her yerde bir ahlâk ve süreklilik sorunuyla karşı karşıyadır. İnsanlar, içinde bulundukları küçük olaylara ve durumlara bir

205 Bu iddia, son zamanlarda evlilik dışı cinsel ilişkilerdeki ve çete dövüşlerindeki riskle ilgili olarak da dile getirilmiştir. Bkz. F. Strodtbeck and J. Short, "Aleatory Risks Versus Short-run Hedonism in Explanation of Gang Action," *Social Problems*, 12 (1964), 127-40.

parça coşku ve ilgiyle katılmalıdırlar, çünkü toplumsal hayat büyük ölçüde bu anlar sayesinde gerçekleşir ve eğer her bir an için yepyeni, taze bir gayret ve emek ortaya konmaz ise toplum bundan ciddi ölçüde zarar görecektir. Bu yolla itibar ve şöhret oluşturma olasılığı bu anlamda teşvik edicidir. Ancak, eğer toplumun varlığını devam ettirmesi isteniyorsa, aynı eylem kalıbının bir toplumsal olaydan diğerine uzanacak şekilde sürdürülmesi gerekir. Bu noktada gerekli olan şey, kurallar ve alışılmış gelenek ve âdetlerdir. İnsanlar kendilerini zaten sahip oldukları kabul edilmiş özellikleriyle tanımlamalı ve bunlara göre güvenilir bir şekilde davranmalıdırlar.

Ahlâk ve sürekliliğin temel gerekliliklerini yerine getirmek için, esaslı bir yanıltma içine girmeye teşvik edilmiş oluruz. Bu bizim karakterimizdir. Tamamen bize özgü olan ve değişmeyen ama yine de kararsız ve değişebilir bir şeydir. Karaktere ilişkin olasılıklar bizi, toplumun faaliyetlerinin, bilhassa da toplumsal faaliyetlerinin her anında emek ve çabalarımızı yenilemeye teşvik eder ve tam da bu yenilenmeler sayesinde eski alışılmış rutinler devam ettirilebilir. Toplumun anlara göğüs gerebilmesi ve bu anların üstesinden gelebilmesi için, bu anlar içerisinde kazanabileceğimiz bir şeyler olduğunu düşünmeye özendiriliriz.

IX. Karakter Yarışları

Kaderi tayin edici öneme sahip meslekî görevler düşüncesinden başlayarak, eylemi, bu gibi görevlerin yerine getirildiği esnada ortaya çıkan ahlâkî sahnenin ritüel haline getirilmiş şekliyle, bir tür kendine odaklanıp zihinde canlandırma olarak düşünebiliriz. Eylem, “sırf kendisi için” üstlenilen riskli görevlerden oluşur. Heyecan ve karakter gösterisi, işe yarar kumarların ve kaderi tayin edici ciddi sahnelerin yan sonuçları, eylem durumunda bütün bir gösterinin üstü kapalı amacı haline gelir. Ancak ne kaderi tayin edici öneme sahip görevler ne de eylem, bir kişinin karakter gösterisi diğerini doğrudan ilgilendirdiğinde ortaya çıkabilen karşılıklı etkiler hakkında çok bir şey anlatır. Bu gibi etkilerin

oluşumunu ele almak için sahip olduğumuz anlayış çerçevesi hakkında da pek bir şey öğrenemeyiz. Bu yüzden yeniden kişiler arası eylemi yorumlayama yönelmeliyiz.

Bu tür kişilerarası eylemler esnasında sadece karakter tehlikede olmayacaktır, aynı zamanda, bu bakımdan karşılıklı olarak kadere bağlı olma durumu geçerli olacaktır. Her kişi en azından tesadüfen, güçlü karakterin kanıtlarını ortaya koymakla meşgul olacaktır ve koşullar sadece diğer katılımcıların karakteri pahasına buna izin verecektir. Bir kişinin kendi karakterini ifade etmek için kullandığı alan tam da, diğerinin karakter ifadesi olabilir. Ve bazen oyunda bulunan birincil vasıflar açıkça uygun bir ortam haline getirilebilir ve bunlar belirgin bir şekilde sadece karakter için ya da karakter sayesinde mücadele etme aracı sunar. Ortaya bir *karakter yarışı* çıkar: özel bir tür ahlâkî oyun.

Elbette bu uğraş ve sorumluluklar, rakibin dengeli olduğu ve kazanmak için daha çok ilave çabanın gerektiği oyunlarda ve sporlarda ortaya çıkar. Ancak karakter yarışları, bizi küçük kazanç ve kayıpların akışına maruz bırakan ve açıkça yarışmak için tasarlanmamış koşullarda da bulunabilir. Her gün çok farklı şekillerde puan almaya çalışabiliriz ve yine her gün çok farklı şekillerde ümitsizliğe düşüp yıkılabiliriz. (Belki de bütün bu denemelerden bize hafif bir tortu kalır, öyle ki bir kişi diğerine yaklaştığı an, onun tavırları ve yüzü bu kişi için alışılmış olan sonuçlar ortaya koyabilir ve onun için her zaman olduğu gibi, etkileşimi, gelişen ve sona eren bir rotada zekice başlatabilir.) Ticarete, savaşta, diplomaside, kart oyunlarında ya da kişisel ilişkilerde pazarlık yapmak, tehdit etmek, vaat etmek bir yarışmacıya, niyetlerini ve imkân ve kaynaklarını gizleyerek, karşısındakini sinirlendirerek ve kandırarak onun sırlarını açığa çıkarmasını ve bu şekilde rakibe karşı mücadele etmesini sağlar. Kişiler ne zaman bir mazeret bildirir ya da mazeret sorarsa, iltifat eder ya da iltifat alırsa, adam yerine konmaz ya da adam yerine koymazsa, orada bir kendine hâkim olma yarışı ortaya çıkar. Benzer şekilde, yabancılar ve arkadaşlar arasındaki üstü kapalı küçük cilveleş-

meler bir ulaşılammama ve elde edilememeye yarışına yol açar -çoğu zaman daha fazlası değil-. Eğer şakalaşmalar olur ve karşılıklı "sözler" söylenirse, bir taraf daha ağır basacaktır. Benliğin bölgelerinin tam anlamıyla korunup gözetilemeyecek sınırları vardır. Daha ziyade, hudut kavgaları aranır ve (çoğu zaman keyifle) bu kavgalara girilir ki herkesin sınırlarının neresi olduğu tespit edilebilsin. Ve bu kavgalar karakter yarışlarıdır.

Ancak bütün bu karakter yarışlarının değerinin anlaşılması için, oyunlar ve dalaşmalardan ziyade toplumsal hayatın kurucu özelliklerine odaklanmamız gerekir. Kişinin kendisine ait olması beklenen meşru beklentilere, bilhassa da gayri resmi beklentilere yapmak zorunda olduğu yatırımı ve otorite kurmak, haksız ve öfke uyandırıcı bir konum, hâkimiyet ve mevki kazanmak için toplumda var olan araçları incelemeliyiz. Dürüstlük ve erdem ile mevki ve kıdemler arasındaki karşılıklı etkileşim içerisinde, benliğin tam merkezini kesen ve ideal bir şekilde formüle etmeye değer bir yasa bulunacaktır.

İki kişi birbirinin yanındayken, her birinin davranışı kendine ve diğerine dair düşüncesini anlamak için kullanılabilir. Bir aradayken sergilenen davranış böylelikle birbirine karşı nasıl muamele edildiğini anlatır. Ancak törensel ya da aslî her hareketin aktörün yükümlülüğü ve diğerinin beklentisi haline gelebilmesi için, genelde karşılıklı muamele toplumsal olarak meşrulaştırılmaya çalışılır. İki katılımcı da, diğerinin zorunlu olarak iyi ya da kötü davranış sergilediği bir alana dönüşür. Üstelik her biri sadece hakkını almak istemez, fakat aynı zamanda hakkını tam olarak talep etmek ve kendisine adil davranıldığından emin olmak için etkileşimi denetlemek zorunda olduğunu anlar.

Kimin, kendi benliğine ve diğerine dair muamelesinin hâkim olacağına dair bir yarış yaşandığında, her kişi, belki de diğerine bir delil bırakmamak pahasına, kendine dair bir tanımı kabul ettirmek için deliller ortaya koymakla meşgul olur. Ve bu kavga sadece hâkim olan tanımlar içerisinde tatmin edici bir yer edin-

me arzusunu değil, aynı zamanda buna binaen kendisine böyle bir yer ve görev verilmesi hususunda ısrar etme hakkını da zora sokacaktır. Burada bir “ilke ve dürüstlük meselesi” vardır. Buradaki ilkenin kutsallığı, sadece bu ilkeyle şekillenen somut bir davranıştan değil, aynı zamanda, sistem tehlikedeysen, bütün bir kurallar sisteminin bir parçası olarak içerisinde taşıdığı sembolik anlamdan kaynaklanır.²⁰⁶ Böylece kişi, arzu edilen bir yerde ısrar etmesinin üstünü, hak ettiği yerde ısrar etmekle örter ve güçlendirir ve bu hareket, bütün davranış kalıpları bozulmasın diye böyle ısrarcı davranmak zorunda olduğu için daha da sağlamlaştırılır. Böylelikle kişi *onuruyla* bağlanır, yani bireyin hakları ihlal edildiğinde, sorumluluk ve görev duygusuyla bir karakter yarışına katılmasına yol açan kişisel tabiatının bu yönüyle, *onuruyla* bir görev üstlenmiş olur -bu, muhtemel maliyetleri yüksek gözüktüğü ölçüde takip etmesi gereken bir yoldur-.²⁰⁷

Oyun, genelde saldırganın bir ahlâk kuralına aykırı bir kaba-hat işlemesiyle başlar ve özel olarak bu kuralın uygulanmasının sürdürülmesi konusunda diğer oyuncu şahsen taahhütte bulunmuştur. Bu durumda genellikle bu kişi ya da bu kişinin kendisini özdeşleştirdiği kişiler bu saldırının hedefidir. Bu bir “tahrik ve kışkırtmadır.” Küçük ihlaller olması durumunda, muhtemelen kusurlu kişi hemen özür diler ve bu yolla hem kuralı yeniden tesis eder ve hem de saldırıya uğrayan kişinin onur ve itibarını iade eder. Saldırıya uğrayan kişinin oyundaki ortamı yatıştırmak için

206 Bu iddia için bkz. C. Fried, “Reason and Action,” *Natural Law Forum*, Vol. 11 (1966), ss. 13-35.

207 Buradaki durumun başlıca örneği on altıncı asırdaki onur düellolarıdır. Bir centilmen, onuruna sadık kalarak meydana çıkardı. Ancak çok az sayıdaki kişi, bir düelloda bu centilmenin onurunu tatmin edecek düzeyde bir toplumsal denklige sahipti. Şüphesiz, ayrıca karşılıklı olarak tatmin edici şekilde bir zaman, mekân ve araç-gereç hazırlığına dair sorunlar da o kadar büyüktü ki İngiltere gibi bazı ülkelerde çok az sayıdaki düello fiilen dövüşle sonuçlanmıştır. See F. Bryson, *The Point of Honor in Sixteenth-Century Italy: An Aspect of the Life of the Gentleman* (Publications of the Institute of French Studies, Inc., Columbia University, New York, 1935); Baldick, a.g.e.

yalnızca özrü kabul etmesi yeterli olur -aslında bizzat kendisi de özür dileyebilir veya daha özür dilenmeden özrü kabul edebilir ve bu hareketiyle, insanların bu tür eylemlerin dışında kalmak konusundaki büyük özenini göstermiş olur-. (Buradaki önemli bir yapısal mesele şudur ki; başkalarının haklarını savunan kişi sıfatıyla özür ve mazeret sunmak, özellikle bunu kişi kendisi isteyerek yaptığında daha kolaydır. Oysaki kişinin kendi haklarının ve kutsallığının koruyucusu olarak küçük düşmeyi kabul etmesi daha zordur.) Oyunun buna benzer şekilde bitirilmesinin bir başka versiyonu da şudur: Saldırıya uğrayan kişi, saldırganın dikkatini neler olduğuna çekerek yumuşak bir meydan okuma ortaya koyar (mesela onursuz olmadığını göstermesi yeterlidir) ve ardından bir dizi özür ve özrün kabul edilmesi aşamaları gerçekleşir. “Tatmin” olunmak istenir ve bu sağlanır ve her iki taraf da bir kez daha, saldırganın ve saldırıya uğrayanın, oyunun kurallarına yakışır bir hürmete sahip, düzgün şekilde sosyalleşmiş kişiler olduğunu onaylayabilse de, bu süreçte çok az karakter üretilmiş olur. Ancak, saldırının pek yaygın ve şiddetli olmadığı durumlarda, ciddi sonuçlardan kaçınılması bile mümkün olabilir. Saldırıya uğrayan kişi, saldırganın, davranışları ciddiye alınmaması gereken biri olduğu yönündeki duygusunu açıkça ifade edebilir.²⁰⁸ Saldırgan, kendisine meydan okunduğunda, akıllıca davranarak iddiasından vazgeçebilir, çünkü o, bir tarafıyla itibarı zedelenirken bir tarafıyla da kendi itibarını zedeleyen kişinin ta kendisidir -ve bunu, meydan okuyan kişinin kendini yeniden eski haline getirecek işler yapacağı iddiasını etkisizleştirecek kadar iyi bir şekilde yapar-.

Bir meydan okuma, çok ufak ipuçlarıyla karşı tarafa ifade edilebileceği ya da reddedilebileceği için, burada kişiler arası

208 Veznedarlar, sırf soyguncu müsveddeleri tarafından kendilerine verilen tehdit notasını ciddiye almayarak banka soygunlarını engellediler. Yine polisler, sadece silahlı adama sırtlarını dönerek tabancalı tehditlere karşılık verdiler ve böylece adamın kendileriyle yarışabileceği dayanak noktasını yok etmiş oldular. (Bkz. *San Francisco Chronicle*, 26 Temmuz 1965, s. 3, “Cop Turns His Back And Disarms a Gunman.”)

toplumsal denetime dair genel bir mekanizma bulabiliriz. Azıcık çizgiden çıkan bir kişiye, ciddi bir zarara uğramadan önce nereye gitmekte olduğu ve bu gidişin sonuçları ihtar edilir. Sanki aynı mekanizma, çeşitli türdeki haklara dair hiyerarşik düzenin tesisinde de kullanılıyor gibi görünmektedir.

Eğer yarışmanın ciddi bir şekilde başlaması bekleniyorsa, saldırıya uğrayanın ifade ettiği meydan okuma da ciddi olmalıdır ve diğer oyuncu bariz bir şekilde karşı tarafı memnun edecek şekilde özür dilemekten kaçınmalıdır. Eğer her iki tarafın karşılığı da böyle olursa, bu karşılıklar geriye dönük olarak ilk saldırının anlamını dönüştürür. Kişiler bu dönüşümü, ilk saldırıyı bazen “münakaşa” olarak adlandırılan şeyin başlangıcı şeklinde yeniden oluşturarak yaparlar. Temelde sadece tek bir kişiyi ilgilendirebilecek olan bir “hadise”nin aksine bu, daima iki taraflı bir meseledir. Karakter özelliklerinin kaybedilecek ya da kazanılacak bir şey olarak oyuna dâhil edilmesiyle ahlakî kavgalar ortaya çıkar.²⁰⁹ Münakaşalar, yaptırım sürecinin her evresinde kurbanın kendisinin de bulunmasını gerektirir. Bu mahkemede davacı, hem yargıç ve hem de cellât gibi hareket etmelidir. Genel olarak eylemin özelliği olduğu üzere, burada tek başına bir kişi, amaca hizmet eden, yeterli bir örgütlenme birimidir.

Bu çeşitli hamlelerin anlamının, kısmen oyuncunun bunlara ilişkin oluşturduğu yönelimden ve geriye dönük olarak bu hamlelere dair yaptığı yorumlardan kaynaklandığı açıkça anlaşılmalıdır.²¹⁰ Bu yüzden, durumun tanımlanmasında bir düşünce

209 Silahların seçimi kuralı yüzünden geleneksel düellolar daha karmaşıktı. Saldırıya uğrayan taraf, saldıranı karşı meydan okuyarak düelloya davet etséydi, saldıranın silahları seçme hakkı vardı ve bu, zaten kötü ve hatalı şeyler yapmış biri için adil olmayan bir avantajdı. Bu yüzden saldırıya uğrayan taraf, “hatasını yüzüne vurarak” saldırganı açıkça aşağılardı ve o zaman bu tahrik yüzünden asıl saldırgan, saldırıya uğrayana meydan okumak zorunda kalırdı. Bu çok kapsamlı işbirliği sayesinde, silah seçim hakkı doğru tarafa verilebilirdi.

210 Şurada ileri sürülen bir iddia: P. Bourdieu, “The Sentiment of Honour in Kabyle Society,” s. 200, Peristiany, a.g.e.

esnekliği tanınacaktır ve tam bir münakaşanın gerçekleşebilmesi için belli düzeyde bir karşılıklı rıza gerekli olacaktır.

Günümüz dünyasında bir münakaşa gerçekleştiğinde, eğer bunun gerçekten olması bekleniyorsa, muhtemelen hemen peşi sıra bir karakter yarışı yaşanır. Ancak efsane ve ritüellerde, çoğu zaman taraflar, hem karakter anlamında hem de cismani anlamda gönüllü şekilde kaderle bir randevuya giderek, ayarlanmış bir yerde yeniden buluşmak üzere geri çekilirler. Her iki durumda da görgü tanığı seyirciler lazımdır ve daima müdahil olmaktan kaçınmaya özen göstermelidirler. (Bu, yarışmanın “adil” bir müsabaka ve karakter oyunu için muteber bir sahne olarak nam salmasını sağlar.)

Münakaşa gerçekleşip yarış başladığında, oyunun karaktere ilişkin içerdiği üstü kapalı anlam ve sonuçlar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir ve illa da “sıfır-toplamlı” (yani bir taraf kazanırken diğerinin kaybettiği ve bu kazanç ve kaybın birbirini götürdüğü) koşulların olması gerekmez.

Bir taraf, karakter vasıfları sebebiyle kesin bir mağlubiyete uğrayabilir; aslında başından beri blöf yapmakta olduğu ve tehdit konusu yaptığı eylemine gerçekten tam anlamıyla hazırlıklı olmadığını ortaya koymuş olur ya da sinirleri bozulup cesaretini yitirip geri adım atar. Böylece rakibini, yarışmaya ne kadar ciddi bir şekilde hazırlandığını ispatlamak zorunda olmadığı çok rahat bir konuma getirir. Ya da bir rakip olarak başarısızlığa uğrayıp çöker, kendini alçaltır ve merhamet dilenir. Böyle davranarak, artık bir rakip ve bir saldırı hedefi olmaya değer biri olarak görülmeceğini zannederek, karakterli bir insan olma statüsünü yok eder.

Her iki taraf da, onuru ve iyi karakteri doğrulanmış olarak ortaya çıkabilir. Açıkçası bu, çoğu resmî onur düellosunda dikkatle ve özenle elde edilen bir sonuçtur ve genellikle incinmelerden kaçınıldığı için de kayda değer bir başarıdır.

Muhtemelen her iki taraf da kaybedebilir ya da bir taraf kaybederken diğeri çok az kazanabilir. Bu yüzden, o ideal karakter yarışı, “sersem tavuk müsabakası” her iki aracın yoldan çıkmasıyla sonuçlanabilir; hiç birinin yoldan çıkmamasıyla da sonuçlanabilir ya da birisi o kadar erken yoldan çıkar ki kendisi rezil olur ama onun bu kadar erken yoldan çıkması rakibine de bir itibar getirmez.²¹¹

Belli ki, yarışmanın karaktere ilişkin neticesi, mücadelenin “apaçık” sonucu olarak görülebilecek şeyden gayet bağımsızdır. Çok daha üstün bir oyuncu, kendi ümitsiz durumu için verebileceği her şeyi cesurca verebilir ve ardından mert, cüretkâr, gururlu ve zarif bir şekilde ya da dudaklarında alaycı bir tebessümle mağlup olur.²¹²

Bir cinayet sanığı, soruşturma yapan polislerin kullandığı ustaca teknikler karşısında soğukkanlılığını koruyabilir ve sonra hiç korkmadan yargıçtan çok hatalı bir ceza alabilir. Dahası, rakibi onur kırıcı ama katı teknikler kullanmaya tenezzül ederken, ona denk bir oyuncu vahşice acılar çekiyor olabilir; işte bu durumda düello kaybedilir ama karakter kazanılır. Yine benzer şekilde, müsabakada zayıf bir rakiple karşı karşıya gelen birisi,

211 Araçla yapılan sersem tavuk yarışının öyküleştirmiş bir sunumu için bkz. G. Elliott, *Parkrilden Village* (New York, Signet Books, 1961), ss. 42-43. Çok zekice bir analitik değerlendirme için bkz. T. C. Schelling, *Arms and Influence* (New Haven, Yale University Press, 1966), ss. 116-25. Oyunun oynanabilmesinden önce, insanlar ellerindeki mevcut araç gerecin nasıl kullanılması gerektiğini bilmelidirler. Orta-sınıfa mensup bazı oğlan çocukları, iki farklı çocuğun ellerinin kenarında tuttuğu yanan sigara izmaritinin, yanıp kül olana ve insanın derisine değene kadar oyun için mükemmel imkânlar sağladığını bilmezler. (Şüphesiz bu oyunda elini ilk çeken kaybeder ve otomatik olarak her ikisi için de bu sinama bitmiş olur.) Öyle görünüyor ki, insanların soluğunu tutarak seyrettiği yarışlar daha yaygın bir şekilde bilinmektedir.

212 Aksiyon hikâyelerinde beklenmeyen kurtuluşlara yer verilmesinin sebeplerinden biri şudur: Ancak bu sayede kahraman, oldukça ümitsiz ihtimaller karşısında pes etmeyeceğini ispatlama şansına kavuşabilir. İkinci adamların ise pes etmemeyi ancak deneyimlerle, yavaş yavaş öğrenmesine müsaade edilir ve onlar öykünün akışında gözden çıkarılabilirler.

tam da maçı kazanarak kabadayı karakterini elde edebilir. Fresno, California'dan aktarılan şu haberde de görüldüğü üzere, beraber kalan bir kabadayı aslında kaybeder:

Bir barmeyd ve bir haydut dün erken saatlerde dolu tabancalarla bir "tavuk" oyunu oynadılar ve tabanca hiç ateş almamış olsa da, barmeyd kazandı.

Bu aksiyon, işçilerin müdavimi olduğu ve bira ve şarap vahası olan, şehrin güneyindeki The Bir'te yaşandı. Burada barmeydlik yapan Joan O'Higgins çok hoş bir kadındı.

Birden, çok hiddetli bir haydut mekânın kapısından içeri girdi, bir bira söyledi, küçük tabancasını gösterdi ve Bayan O'Higgins'e kasayı boşaltmasını emretti.

Barmeyd tezgaha 11\$ koydu ama bu para, boyu tahminen 1,95 olan haydudu pek memnun etmeye yetmedi. "Hepsini ver" dedi.

Barmeyd O'Higgins asıl para çantasının ve yanında da 22 kalibre tabancanın olduğu rafa uzandı. Silahı adama doğrulttu ve sordu: "Evet, söyle bakalım şimdi ne istiyorsun?"

Haydut burada tam adamına çatıştığını anlayıp, silahı görünce bütün havası söndü. Birasını ve 11 \$'ı da bırakarak oradan ayrıldı.²¹³

Nasıl ki bir film yoruma açık ise, karaktere ilişkin sonuçlar da farklı kişiler tarafından farklı şekillerde okunabilir. Mesela milletler arasındaki müzakerelerde, kimin kazandığına ve kimin kaybettiğine karar verme konusunda muğlak olmayan hiçbir ölçüt ortaya çıkamaz, adeta her şey belirsizdir.²¹⁴ Bazı durumlarda sayı kazanma o kadar esnek olabilir ki, her bir taraf nihai sonuca dair kendi bakış açısını muhafaza edebilir. Bu yüzden rakip sokak çeteleri arasındaki bazı kavgaların sonunda her iki ekip de kendilerinin kazandığını hissedebilir.²¹⁵ Bedensel ya da apaçık

213 *San Francisco Chronicle*, 14 Temmuz 1966.

214 F. IkIé, *How Nations Negotiate* (New York, Harper & Row, 1964), s. 164, Ayrıca bkz. Bourdieu, p. 207, in Peristiany, a.g.e.

215 J. Short and F. Strodtbeck, "Why Gangs Fight," *Transaction*, 1 (1964), 26.

sonuçlara dair değişken birçok ilgi sebebiyle, bu tür bir kendini beğenmeye daha da kolay zemin hazırlanır; mesela ekibin biri önemli özellikler arasında puanı daha çok vurgular, diğeri ise karakter özelliklerini.

Deri eldivenli yumruklaşma düellolarında kovboy, eğer oyunun, karakteri tehlikeye atmak ve karakter oluşturmak, yani oyuna karakter kazandırmak konusunda başarılı olması isteniyorsa, her katılımcının uyması gereken kurallara dair titizlik ve işbirliğine işaret etme anlamında özellikle öğreticidir. Her iki taraf da oyunu ciddiye almalıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, her ikisi de oyuna kendini adamalı ve her an hazır halde olmalıdır. Kahraman, ortaya çıkan oyun esnasında, eğer kolay bir avantaj yakalayabilirse, bu avantajı küçümsemeli ve kullanmamalıdır; bunu yaparken kendisini bir mücadele aracıyla sınırlar ve bu sayede kötü adamın ortaya çıkan karakterden hile ile kurtulmasının yolunu kesmiş olur. Ve kahraman, bir meydan okumayı ya da düelloyu kazandığı anda, rakibine arkasını döner ve şunu bilir ki üstünlük bir kez kurulduktan sonra ardından hemen meydan okunamaz ve her hâlükârda sürekli endişe etmek ağırbaşlı ve saygı duyulan bir şey değildir.²¹⁶

Karakter oyunlarının doğasına dair bu iddialar ışığında, işaret edilen sonuçları kısaca ele almaya devam edelim. Kadere bağlı olaylardan kaçınacak kişi, ister saldıran olsun ister saldırıya uğrayan, münakaşalardan uzak durmalı ve eğer uzak duramadıysa da bir an önce kaçıp, sıyrılmaya bakmalıdır. Kayzer'in askerlerinin böyle olaylardan kaçmasının çok zor olduğu söylense de, herkes

216 Henüz yeni mağlubiyete uğratılmış düşmanın o an dürüst davranacağına duyulan bu tuhaf ve kaderci güvenin bariz bir sosyal işlevi vardır. Bu güven olmadan hâkimiyet ve hiyerarşik sistem, geçici düzen oluşturmaya yarayan uygulanabilir bir toplumsal mekanizma tesis edilemez. Eğer rakipler kavga biter bitmez tekrar yarışalardı asla bir düzen sağlanamazdı. Herkes ya daima kavgayla meşgul olurdu ya da dikkatli bir şekilde sürekli savunmada olurdu. Her hâlükârda, kazananın "nihai olarak ortaya çıkması" çeşitli türdeki yarışları bitiren standart bir hamledir -güreşler, boğa güreşleri, kovboy düelloları vb-.

böyle olaylardan kaçıp sıvışmaya çalışabilir. Kendi anlatımına göre, heybetli bir kılıç ustası ve karakter sahibi bir beyefendi olan Kazanova bile bu gibi durumlardan kaçınma yoluna başvurmuştur. Kazanova, onurunun kendisini bir yabancıyla düelloya girmeye mecbur bıraktığı bir olayı şöyle yorumlamaktadır:

Çok güzel bir akşam yemeği yemiştik ve düello hakkında tek bir söz bile söylemeden neşeli bir şekilde sohbet ediyorduk. Yalnızca bir İngiliz hanımefendi, neyle ilgili olduğunu unuttum, onurlu bir adamın eğer gerekliyse dövüşmeye hazır olmadığı sürece, akşam yemeği için bir otelde oturma riskine girmemesi gerektiğini söyledi. Bu söz, insanın boş bir laf için başka birine kılıç çekmek zorunda kaldığı ve düellonun sonuçlarına katlanmaya hazır olduğu ya da hanımlar tarafından bile alay edilerek parmakla gösterilen biri olmaya razı olduğu o zamanlar için çok doğru bir sözdü.²¹⁷

Birinciden hareketle ulaşılabilecek bir başka sonuç daha vardır. Bu da “yarışma yarışları”yla ilgilidir. Kişinin, karakterinin tehlikede olduğu durumlardan kaçınma eğilimi, onu başka biri tarafından, bir yarışma olup olmayacağı konusunda bir yarışmaya zorlanma riskiyle baş başa bırakır. Saldırgan, kurbanının muhtemelen bir hesaplaşmadan kaçınmak için nerdeyse her yolu deneyeceğini bilerek, bir yandan kendi cesaretini gösterirken, diğer kişiyi de bu güçsüzlüğün açığa çıkmasına şahit olmadan önce bunu cesaretle kabullenmeye zorlayabilir.

Bir yarışma yarışındaki saldırgan, ya diğer kişinin pek görmezden gelemeyeceği bir saldırı yaparak işe başlayabilir ya da diğer kişinin işlediği çok küçük, cevizin kabuğunu doldurmaya-cak ufak bir kusur yüzünden aşırı bir tepki vererek, aslında çok masum olan o kişiyi bir kavgaya çekmeye çalışır.²¹⁸ Eğer kurban

217 *The Memoirs of Jacques Casanova*, tr. A. Machen (New York, Dover Publications, 1961) , vol. 2, p. 958.

218 L. Yablonsky (*The Violent Gang* [New York, Macmillan, 1962], ss. 208-209), ne tür çete üyelerinin olduğunu tasvir ederken mantıksal anlamda uç örnekleri tasvir eder: “Marjinal çete üyeliği kategorisine dâhil edilebilecek olan diğer gençler, nerdeyse *daima* başka çetelerle kavgaya hazır

hâlâ mücadeleye girmeyi reddediyorsa, saldırgan onu çok nahos hareketlerle tahrik edebilir. Saldırgan bunları yaparken açıkça o kişinin damarına basmaya çalışır ya da onun her şeyi sineye çeken biri olduğunu ispatlamak ister. Burada, “tuzak kurup yemleme”, “her seferinde tahriklerin derecesini artırma”, “ağzını arama” veya “çileden çıkarmadan” bahsediyoruz. Eğer saldırgan daha alt düzeydeki biriye “küstahlık ve saygısızlıktan” bahsedebiliriz. En azından orta-sınıfın gündelik hayatında bu tür saldırılar çok yaygın olmasa da, yine de kişiler arasındaki bütün yüz yüze temaslar, karşılıklı saygıyı gösteren çok sayıda beklenen işaretlerle şekillenir. Böyle şekillenen düzen, bir saldırgan tarafından kolaylıkla tehlikelerle dolu, kadere bağlı bir kişilerarası eylem alanına dönüştürülebilir. Mesela kişi gittiği her yerde, orada bulunanların saygılı bir şekilde gözlerini, seslerini ve bedenlerini kendi yakın çevresinden uzak tutmasını farkında olmadan talep eder. Her yerde, kişinin kendi alanını korumaya yönelik bu incelikler, üzerinde düşünülmeden ve kendiliğinden muhafaza edilir. Fakat yine her yerde bu incelikler, saldırganın, (bu düşünce ve değerlendirmelere uyum sağlama konusundaki etkili ve telaşsız başarısızlığı sayesinde) bireyin onurunu test etmesine yarayan uygun araçlar olarak işlev görür. Benzer şekilde, kamuya açık alanlardaki yabancılar, asgari yardımlaşmaya ve herkesin hakkını vermeye dair bazı küçük yükümlülüklerle birbirlerine bağlıdır. Bu yükümlülükler mesela yön ya da saati sormak ya da bir si-

olan sosyopat bireylerdir. Sürekli şiddeti arayıp bulurlar ve şiddeti nasıl tanımlıyorlarsa o şekilde tahrik ve teşvik ederler: yani “heyecan ve aksiyon için.” İlla da belli bir şiddet çetesinin üyesi olmaları gerekmez ama bir bakıma hepsinin de doğal üyesi gibidirler. Çetelere katılırlar çünkü çeteye katılmak, onlar için şiddete kolaylıkla ulaşmakla eşdeğerdir ve uygun bir yoldur. Eğer çete onlar için bir araç olarak uygun değilse, “kendilerine has” bir şiddet türü oluştururlar. (Mesela “hoşlanmadıkları bir müziği ıslıklarla çaldı” diye bir adamı öldüresiye döven üç saldırgan katil örneğinde olduğu gibi.) Örneğin, bu gibi çete üyesi delikanlıların kullandığı tipik bir davranış kalıbı şudur: Bir yabancıya, sataşan bir sözle yaklaşılır: “Sen benim anama mı sövdün?” Böylece, kurban bu soruya daha cevap vermeden önce ona saldırı yapılmış olur ve zaten bu sorunun öyle saldırıyı önleyecek münasip bir cevabı da yoktur.”

gara veyahut da ufak bir bozuk para istemek bile olabilir. Yapılan hakaret karşılıklı olarak kabul edilmiş bir farkındalık alanına dayanarak yapıldığı için, kişinin gözleri saldırganın üzerindeyken böyle bir ricayı kabul ederek, bütün bir sigara paketinin ya da elindeki bütün bozuklukların soğukkanlı bir şekilde alındığını fark edebilir. Varoş sokaklarındaki seyyar satıcılar da bir miktar meyvenin aynı cüretkâr tavırlarla aşırıldığını fark edebilir.²¹⁹

Dolayısıyla, insanların iş yapma biçimlerini yönlendiren karşılıklı uzlaşmaların, bunu zaten olması gereken bir şey olarak görenleri kırılğan bir konuma getirdiği görülebilir. William Sansom tarafından paylaşılan bir roman sahnesinden örnek verebiliriz. Sahne Londra'da içkili bir "kulüp"te geçmektedir. Kulüpte piyanist olan kahraman ve anlatıcıya birden seslenilir:

Yukarıdan bir ses şöyle dedi: "Hey zenci, bir şeyler çalmayacak mısın?"

Bu benim daha önce hiç görmediğim genç bir delikanlıydı, bara giremeyecek kadar genç biri. Kafası adeta solgun bir kemik tokmağı gibi, onu taşıyamayacak kadar ince bir boynun üzerinden sarkmıştı. Abartılı elbiseler giymişti ve kirpi gibi farklı bir saç stili vardı. Omuzlarını daha geniş göstermek için sanki şişiriyordu. Gözleri ölü balık pulları gibi mattı. Sanki hasta olmak istiyormuş gibi dişlerini gıcırdatıyordu.

"Az sonra" dedim. Sesinin tonu gerçekten küstahçaydı ve bir genç olarak pek çok şeyi umursamayan bir sestti.

"O zaman pek bir şey kalmadı, öyle mi zenci?" dedi, hâlâ ölü balık gibi gözlerini üzerime dikerek.

Daha sonra onun arkasında sanki bir nevi onun ikizini görmeye başladım -fakat o sanki aynı elbiseler içinde bir başka gençti-. Ve daha sonra onun dışında barda bekleyen ya da ayaklarını masalardan uzatıp uzanan altı yedi kişi daha gördüm. O an Belle'in [mekân sahibi kadın] gözlerini gördüm ve o bana odanın öte tarafından ümitsizce omzunu silkti -sanki bu ani gelişen olay onu da aşırırmış gibi-.

219 Bu çok çeşitli "yapmacık hareketler" bir kişiye karşı yönelir, bu kişi genelde daha geniş bir grubun simgesi olarak görülür -yani yetişkinler dünyasının, polis otoritesinin, beyazların vb.-.

Genç adamı görmezden gelerek hâlâ orada durmuş bana doğru bakan Marie'ye dedim ki, "vaay, bu akşam ziyaretçilerimiz var."

Genç adam, "evet var, gerçekten de bu akşam ziyaretçileriniz var" dedi ve sanki ayakları uyuşmuş gibi ağır ağır bara doğru gitti. Orada diğerlerine bir şeyler söyledi ve o an hepsi benim tarafıma bakıp kafalarını salladılar -yine sanki ben çok kötü bir durumda ve tehlikeyemişim gibi-.

Bir an onları izledik. Hareketleri ve bakışları fena halde saldırgancaydı. Bir tepsıyla içki taşıyan Andrew kendi etrafında dönerek taşıdığı şeyleri korumak zorunda kalmıştı çünkü bacaklarını masadan dışarı doğru uzatmışlardı ve sessizce onu seyrediyorlardı. Birisi uzandı ve başkasının masasından kızarmış patatesleri aldı -hiç gülmeden ve bariz bir şekilde hiç pişmanlık duymadan-. Bardaki bir diğeri zeytin çekirdeklerini şişelere atıyordu. Belle, bunu yapmamasını söyledi. O da çok abartılı bir baş selamıyla eğilerek hemen başka bir çekirdek daha attı.

"Allah aşkına bir şeyler *çalın*" dedi Belle. Kalktım. Onlar hakkında böyle açıkça konuşmak büyük bir hata olmuştu. Onlara dair konuştuğumuzu biliyorlardı ve şimdi ben piyanoya giderken onların emirlerine itaat ettiğimizi görüyorlardı ve neredeyse iyice yayıldıklarını görebilirdiniz. Bu yüzden ben de onları biraz yavaşlatmak için neşeli bir bestenin notalarını seslendirmeye başladım.

Ancak kesinlikle işe yaramadı. Bu genç adamların ortak yanı her daim uyanık olmalarıydı. Oturup aptalca bir nefretle her şeyi seyrediyorlardı. Bu da onların o meşhur 'kısık' bakışlarla bakmasına neden oluyordu. Ve benim acemice piyano çalışım yavaş yavaş bir düzene girerken, bunlardan biri elleri ceplerinde, çenesi yerde, aheste aheste dolaşmaya başladı ve gelip tepemde dikildi. Adeta emrederek başka bir meşhur parçayı çalmamı söyledi. Bu kabalık bir yana, bir piyanistin en büyük korkusu, zaten çalmaya başladıktan sonra kendinden başka bir melodi istenmesidir -bu yüzden dişlerimi gıcırdattım ve kulaklarımı tıkamaya çalıştım-. Sağ kolumu dirseğiyle dürttü ve açıkça "hadi ulan" dedi ve yüksek sesle isteğini tekrarladı.²²⁰

220 W. Sansom, *The Cautious Heart* (New York, Reynal and Company, 1958), ss. 100-2.

Bazı önemsiz, küçük davranışların münakaşa ve hesaplaşmaya ciddi bir davet olarak kullanılabileceğini savunuyorum. Bu davranışlardan biri özellikle burada zikredilmelidir. Bu da orada bulunan herkesi açıkça aksiyona davet eden yürüyüş ve duruş biçimleridir. Bu yüzden, “suç çalımı” diyebileceğimiz ve sonuç itibarıyla orada bulunan yetişkinlerin otoritesine bir meydan okuma mahiyetinde olan, suçlulara has bir kasılarak durma ve yürüme tavrından bahsedebiliriz. Bu tavır aynı zamanda, sadece ilk hamlenin yapıldığını değil, bu hamlenin hedefi olan kişiler tarafından buna cesaretle karşı konulmadığını da gösterir.²²¹ Ringdeki boğa güreşçisinin çalımı ve kasıntısı aynı üslup ve ifadenin stilize edilmiş halidir.

Bu oyunlarda asıl meseleler değil de iletilen mesajlar ve ifadeler ön planda olduğu için, sembolün neredeyse tam olarak yok olana kadar, görünürlük ve süre açısından giderek daha zayıflamış hale gelmesini engelleyecek çok az şey vardır. Sonuç olarak, iki oyuncu ile (G.H. Mead’ın iletişim analizinde işaret edildiği üzere nerdeyse hiçbir görünür hamleyle belirlenmeyen) bir kazanan arasında bir dizi hamle değiş tokuş edilebilir.

Daha önce bir kişinin, akranları arasında aksiyon arayan kişi olarak nam salmış olabileceği iddia edilmişti. Mesela kişinin, daima rastladığı bir kıza sahip olma arzusuyla yanıp tutuştuğu ya da en ufak bir hakarete karşı “bir şeyler yapmaya” hazır olduğu veya her yerde bahse tutuşulabilecek bir şeyler gördüğü söylenebilir. Yine benzer şekilde, bir kişi belli türde bir kişilerarası eylem için daima *başkalarının* elinin altında olmakla nam salmış olabilir, yani tanım arayan bir kişi için tanımlayıcı bir test sağlamak üzere her zaman hazır olabilir. Batılı “silahşör” daima bunun numunelik bir örneği olarak resmedilir. Herkesçe tanı-

221 Buna bazen “yürüyen pezevenk” de denir. Suçluların kullandığı bu ya da diğer şuursuz hamleler için şu faydalı çalışmaya bakılabilir: C. Werthman, *Delinquency and Authority*, M.A. Thesis, Dept. of Sociology, University of California, Berkeley, 1964, s. 115, 55. Bölüm, “Gang Members and the Police.”

nan bilardocular kendilerini bu rolü oynarken bulabilirler. “Bir milyon üstüne bahse gir”, Gates olarak bilinen John W. Gates de insanları bu yolla bahis oynamaya çekiyordu.²²² Günümüzde (daha önce de belirtildiği üzere) irtibat kurdukları bütün sivillerden hürmet görmeye alışmış olan ve bu saygı görme talebini fiziksel yaptırımlarla devam ettirmeye istekli olan polisler, bazen test eden kişi rolünde olmaya mecbur kaldıklarını görebilirler. Sert kahraman rolleri verilmiş olan erkek film yıldızları da, tesadüfen onları sokakta gören kişiler tarafından test edici olarak kullanılabilirler. Çok saygı duyulan caz müzisyenleri de kırıkcı sözlere müsaade ettikleri için, en azından haklarında yazanlar için, bunun bir başka örneği olarak görülebilirler.

Bir kişi ister her zaman karakter yarışları arayışında olsun ya da isterse karakter yarışı için aranan kişi olsun, onun bu hali çok fazla sürdüremeyeceğini öngörebiliriz; bu şekilde eğilimleri olan biri en nihayetinde ihtimallerin işleyişiyle saf dışı kalacaktır. Her bir oyun kayda değer bir kumarı gerektirdiği sürece, sürekli şansını deneyen kişi çok da uzun bir gelecek düşünmemelidir. Eylem rolünün kendisi uzun ömürlüdür, fakat bu rolü oynayanların ömrü çok kısa sürer, tabii eğer televizyonda değilse.

Nasıl ki insanlara özgü bir uzmanlaşma varsa işaretlere özgü de bir uzmanlaşma vardır. Bazı hakaretler onurlu bir insanın tahammül edemeyeceği şeyler olarak görülmelidir. Bunlar, artık geri dönemeyecek kadar ileri gitmiş herkes tarafından anlaşılmış kritik noktalardır; bir kez bu noktalara ulaşıldığında, hakarete uğrayan kişi özürleri kabul etmemeli, meseleyi ciddiye almalı ve eğer onurunu korumak istiyorsa normatif düzeni yeniden tesis etmek için adım atmalıdır. Niyeti ne kadar masumane ve barışçı olursa olsun, onurlu bir kovboy, işitebileceği birçok söz arasında herkesin bildiği az sayıdaki “kavgacı” sözün farkında olmalıdır. Eylemlere bu türden bir uzmanlaşmış işlev yüklendiğinde, artık bunlar saldırgan tarafından kaçınılmaz bir eylem çağrısı olarak

222 Bkz. Lucius Beebe, *The Big Spenders* (New York, Doubleday, 1966), s. 85.

kullanılabilir. Ölçülü ve keskin bir şekilde ortaya konulan bu eylemler muhatabın onurunu test eder, yani bedelini düşünmeksizin, yaşamını sürdürmesini sağlayan ilkeleri savunmaya ne kadar hazır olduğunu görmemizi sağlar. Asıl saldırı, bütün taraflarca sadece talî bir mesele olarak önemsiz görülür ve sırf basit bir kazanç olarak algılanır; eylemin asıl anlam ve önemi, bireyin onurlu olduğuna dair üstü kapalı iddiayı test eden bir şey olarak görülmesidir.²²³ Bu yüzden, alışılmış bir ifade olan “kuyruklu yalan söylüyorsun” ifadesi geleneksel bir *yalandır* -saldırıya uğrayan tarafın, saldıran tarafı bir düelloya davet ederek meydan okumaya zorlamasıdır.²²⁴ Birinin yüzüne tükürmek daha az efendice ama daha yaygın bir örnektir. Günümüzde Amerika’daki ırklar arası ilişkilerde beyazların kullandığı “zenci” kelimesi aynı ölçüde tahrik edicidir. Diğer hareketler ise daha sınırlı gruplar içerisinde bir test işlevi görür. Geç kalanlara karşı okulun kurallarını hatırlatan, kentin varoşlarındaki bir öğretmen, ders zamanında aylakça dolaşan ve böylece meydan okuyan bir öğrencinin, sanki bunu daha da vurgulamak istercesine, dik dik bakışlarına maruz kalabilir.²²⁵ Bu test edici hareketler yarışma yarışlarındaki en makbul hamlelerdir.

Bir kişinin diğerine karşı yaptığı saldırganca hareketten bir testin ortaya çıkması gibi, bir kişiden, tehdit altındayken doğru olmadığını düşündüğü bir tarzda davranmasını talep ederek de bir test ortaya çıkarabiliriz. Bir kişiyi boyun eğen konumuna

223 Küstahlık ve keskin bir itaatsizlik ifade eden bu hareketler, bedenin hürmetkâr davranışlarının zıddı olarak görülüp karşılaştırılabilir. Bunlar da uzmanlaşmış hareketlerdir ama aktörün, şu an mevcut durumu kabul etme yönündeki isteğini beyan etmesine yarar.

224 Bryson, a.g.e. Bölüm 4. Daha önce ifade edildiği üzere, saldırıya uğrayan taraf saldıran kişiye meydan okuyamaz çünkü bu, saldıran tarafa silahları seçme hakkını verecektir. Bu yüzden saldırganların, üstü kapalı olarak kendilerini meydan okuyan kişi rolüne büründürmeye izin verecek kadar onurlu oldukları varsayılır.

225 Buna benzer bir hadiseden şurada bahsedilmektedir: Werthman, a.g.e. ss. 68-69.

yerleştirmek için saldırgan, onu açıkça vakar taşımayan bir itaat ve uşaklığa zorlayabilir, zira bir kez yenilgiyi kabul ettikten sonra artık ondan istenilen her talebe razı olacağı gibi bir varsayıma sahiptir.²²⁶ Mesela at binicileri söz konusu olduğunda, kuvvet ve cesaretin kaybolduğu düşünülür, fakat bu sefer kaybolan şey kişilerarası eylem ve bu eylemin törensel düzeniyle ilgilidir. Ve elbette her iki taraf bu inancı paylaştığı sürece, toplumsal oyun da buna göre oynanır.

Eylemi ele alırken, eylem ve karakter arasında bir ilişki olsa da, eylemin ruhuna zıt bazı karakter türleri ortaya çıktığını söylemiştim. Aynı nitelendirme, kişilerarası eylem ve karakter yarışlarına ilişkin olarak da yapılmalıdır. Bir kişinin onur mücadelesine çekilmeyi reddetmesinin kabul gördüğü ve meydan okuyan kişinin “toyluk”la itham edildiği durumlar da vardır. Kişinin bütün bir ritüel referans çerçevesini kabul etmekten kaçınması ve üstelik, özellikle akranları böyle davranmasını desteklerken, korkuya kapılmasına rağmen bunu belli etmeden metanetli bir şekilde davranması her zaman mümkündür:

Ancak şu da vurgulanmalıdır ki, alışılmış basmakalıp örneklerle rağmen, genç çetelerin hepsi çatışma odaklı değildir ve dolayısıyla diğer insan grupları arasında olduğu gibi bu gençler arasında da değer sistemleri çeşitlilik gösterebilir. Değer sistemlerini uyuşturucu etkisi etrafında inşa eden, “geri çekilmeye eğilimli” bir çete, bu anlamda zıtlık teşkil eden dramatik bir örnektir.

Bu gruplar korkaklıkları ve erkeklikten mahrum olmaları iddiasıyla diğer çeteler tarafından sürekli alay edilip eleştirilseler de, geri çekilmeye meyyal olan bu çete üyeleri alay ve hakaretlere nadiren karşılık verirler ve daima dövüşten uzak dururlar. Bu türden çete üyeleri -zaten olmayan- dövüşçü itibarları için hiç üzülmezler ve alay edenleri önemli görmezler -aslında çatışma odaklı çetelerin “eski kafalı” olduklarını düşünürler-. Diğer be-

226 “İtaat testleri”ne dair bir değerlendirme için bkz. Goffman, *Asylums*, a.g.e.

yaz çeteler, çatışmaya yanaşmayan bu çete üyelerinin, Chicago'da bir plajdaki "saldırgan" zenci göstericilerin püskürtülmesine yardım etmelerini istemişlerdi, ama onlar bütün bu vukuatı hiç umursamadan uyuşturucuyla kafayı buldular ve ilgisizce kâğıt oynadılar.²²⁷

Saldırıya uğrayan kişinin, gizliden gizliye, en azından o an belli olan rakibiyle kendisine "tatmin aradığı" orta sınıf barla-

227 Short and Strodtbeck, "Why Gangs Fight," a.g.e. ss. 27-28. Ayrıca yine aynı yazarların şu çalışmasına bkz. "The Response of Gang Leaders to Status Threats," *American Journal of Sociology*, LXVIII (1963), 576-77. Edebi bir örnek ise Louis Auchincloss'un *Sybil* adlı romanında görülebilir (New York, Signet Books, 1953), ss. 122-23. Philip adlı bir adam kulüpte metresiyle takılırken, tanıdığı biri olan Nicholas Cummings'i kenara çekip metresiyle tanışıp tanışmak istemediğini sorar. Nicholas tanışmak istemez ve aralarında şöyle bir konuşma geçer: "Adımlarına dikkat et, Cummings! Evlenmeyi düşündüğüm hanımefendi hakkında konuşuyorsun" diye tehditkâr bir tarzda konuşur. Fakat Nicholas ısrarla soğuk bakışlarını adamın üstüne dikip şöyle sordu: "İnsanların bunu bilmesi zor, değil mi? Üstelik sen hâlâ benim kuzenimle evliyken" Bu arada ağır bir duraksama oldu. Philip bu kadar münasebetsiz bir durumda nasıl bir onur gerektiğini bilmeden, "tamam, her neyse, kendi idam sehpanı kendin tekmelemek istemiyorsan, Julia hakkındaki dedikoduları kessen iyi olur." Ama Nicholas durmuyordu: "'Metres' tabirini bir 'dedikodu' olarak mı görüyorsun? Üzgünüm. Bunun doğru olduğunu düşünüyorum. Onun metresin olduğunu yalanlamayacaksın değil mi? Eşinin avukatı olarak (ama kesinlikle onun tahrikiyle değil) sana şunu söylemeliyim ki Bayan Anderson'la ilişkinin tam olarak ne olduğunu anlamayı kendime iş edindim. 'Metres' tabirinin de bu ilişkiyi tam olarak tanımladığını düşünüyorum. Daha iyi bir önerin var mı? Her ne olursa olsun, senin ilişkini bütün ilgili kişilerle tartışırken, bu durumu tanımlamak için metres ifadesini kullanmakta kendimi haklı görüyorum. Eğer itirazın varsa, yasal anlamda sözlü hakaret davası açarak bu yanlışı düzeltmekte özgürsün ya da yasadışı olarak tehditlerinde belirttiğin gibi bizzat bana saldırarak karşılık verebilirsin." Philip şimdi burnundan soluyordu. İyi ahablığın en temel kurallarına bu kadar cesurca başkaldıran birini idare etmenin bir yolu yoktu. "Şimdi dışarı çıkalım ve bunu bir beyefendi gibi çözelim mi?" diye sordu. Nicholas, "Tabii ki hayır. Kulübe, sana sokakta bir kavgaya tutuşma fırsatı vermek için gelmedim" dedi. Philip, Nicholas'a mütereddit bir şekilde bakarak orada bir an daha durdu: "Cehennemin dibine kadar yolun var" diye sert bir tepki verdi, "Allah avukatların belasını versin. Hepsi üçkâğıtçı bunların."

rında da buna benzer şeyler olur. Böylece, bir kişiye, ona sadece sosyal olarak denk olduğu düşünülen başka birinin meydan okuyabileceği yönündeki şövalyece düşünce demokratikleştirilmiş olur. Kurban, rakibine muhtemelen ne kadar “ruh hastası” olduğuna dair nutuk çekmekten mutlu olacaktır. Onura son derece yüksek bir değerin atfedildiği ve insanların yüzlerini kurtarmak için hayatlarını ortaya koymak zorunda oldukları toplumsal dünyalarda, ahlâkî tavırlar çok hızlı değişebilir ve mesela “erkeklik” gibi vasıfları ispatlamanın önemi azalabilir.²²⁸ Hatta burada, edebî bir ideal olan ve kendinden emin bir şekilde

228 Brown (a.g.e. ss. 211, 253-256, 261), Harlem gençliğine 1930’larda ve 40’larda parasını ve kadını korumak için ölümcül dövüşler yapması gerektiğinin nasıl öğretildiğine ve 1950’lerde ise, uyuşturucuların öneminin artmasıyla birlikte yasanın yaptırım gücünün bariz bir şekilde nasıl düştüğüne dair iyi bir açıklama sunar. Bu sadece büyük bir tarihsel gelişmenin küçük bir parçasıdır. Mesela onur düellosu Fransa’da pek revaçta iken, Kuzey ülkelerinde ise vatandaşlar tarafından kabul görmediği için nadiren yapılmaktaydı. 1844 yılında İngiltere’de “İsyanların Bastırılması”na dair yasanın, askerleri onurlarını korumak için düello yapmaya mecbur kılan maddesi yürürlükten kaldırılmış ve bunun yerine düelloları yasaklayan maddeler ilave edilmiştir. Bu yeni maddelerin üçüncüsü, alınıp gücenmemeye dayanan modern bakış açısını çok iyi özetlemektedir: “Başkalarına saldırıp ya da yaralayıp ya da onlara hakaret edip dürüstçe durumu açıklayan, özür dileyen ve durumu telafi edip zararı tazmin etmeyi teklif edenlerin davranışına dair ya da saldırıya uğrayıp yapılan dürüstçe açıklamaları ve özürleri içtenlikle kabul edenlerin davranışına dair övgü ve takdir ifade edilir. Ya da eğer özür dilenmesi kabul edilmez ya da beyan edilen özürler kabul edilmez ise, mesele o bölgenin yöneticisine götürülür. Son olarak, meydan okumaları kabul etmek istemeyen ve telafi ve tazminatı kabul etmeye hazır ve istekli olan bütün askerler ve görevliler, onurlu bir adamın karakterine yakışır şekilde davrandıkları için her türlü hakaret ve dezavantajdan muaf tutulur. Bu kişiler disipline riayet eden iyi askerler olarak görevlerini en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. (Şuradan alınmıştır: Baldick, a.g.e. s. 114). Baldick bunu şöyle yorumlamıştır: Britanya’nın ‘Ahlâk Kuralları’nı oluşturmak üzere yeniden düzenlenen bu maddeler çok şaşırtıcı bir anilikle, yargıçların ve jürilerin, cinayet düellosu yapanları, basının alaylarını ve kamuoyunun yoğun baskısını mahkûm etmeye yönelik bariz kararlılığıyla birleşerek Britanya’da düelloyu ortadan kaldırmayı başarmıştır... Hangi amaçla ya da niyetle yapılıyor olursa olsun, Britanya’da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında düello, saygı duyulan ve onurlu bir kurum olarak varlığını noktaladı”(a.g.e.).

bütün maliyetli erdemleri gösterme fırsatını reddeden ve ahlâkî yükümlülüklerinden kaçıp hiç risk almayarak gizli bir gurur sergileyen anti-kahraman bile ortaya çıkmıştır. Elbette bir kişi, bir meydan okumayı soğukkanlı bir tarzda reddediyorsa veya bir saldırı karşısında yaltaklanmıyorsa, zor şartlar altında kendine hâkim olabiliyordur ve bu yüzden de kahramanca bir karakter olmasa bile, bir karakter inşa ediyor demektir.

Kısacası, fiziksel güçle ilişkili olmayan bir karakter yarışı pek yaygın olmayan bir şey değilse de, klasik yumruklaşma ve deri eldivenlerle yumruk atma gibi gösteri çeşitleri sinemaya özgü şeylerdir. Yine de düello ve dövüşlerin mantığı günlük toplumsal hayatımızın önemli bir özelliğidir. Zayıf da olsa, işlerin bu yönde bozulabileceği ihtimali, birbirinin yanında olan insanlara düşmanlık ifadelerini sınırlamak için bir sebep sağlar. Böylece neyin meydana gelmesine izin verilmeyeceğine dair sağlam bir rehber edinmiş olurlar. (Aslında, “dışarı çıkmaya” dair şakalar, toplumsal söylemdeki tehditkâr bir gelişmeyi gayrı ciddi hale getirmek için stratejik bir hamle olarak kullanılabilir.) Bunun gibi birçok ortak kolaylık ve uzlaşmayla, nerdeyse hiçbir onursuz durum ortaya çıkmadan aklımızın sesi galip gelir.

X. Sonuç

İnsana dair geleneksel sosyolojik bakış iyimsercedir. Bir hayvanın, sosyal anlamda net olarak belirlenmiş hedefleri kişisel çıkarlarının da yardımıyla arzu etmesini sağladıktan sonra, artık geriye sadece onu, uğraştığı işleri ayrıntılı bir dizi temel kuralla uyum içinde yürütmesi gerektiğine inandırmak kalır. (Bu kurallar arasında önemli olanlardan biri, “duruma özgü görgü kuralları”, yani sürdürülmesi, mevcut duruma yönelik bir saygıyı ifade eden davranış standartlarıdır.) Dolayısıyla kişinin yol açabileceği temel sorun, uygun istek ve ihtiyaçları edinmemesidir ya da edindikten sonra bu gibi ihtiyaçları karşılarken kasten kurallara uymamasıdır. Fakat diğer bariz güçlükler de ele alınmalıdır. Bu yazı işte bu sorunlardan birini ele almıştır.

Bir kişi ister şahsi bir hedefe ulaşmakla ya da isterse düzenleyici bir normu idame ettirmekle meşgul olsun, bunu yapabilmek için bedensel anlamda kendine hâkim olabilmelidir. Ve bazen durum içerisindeki bu gibi olasılıklara karşı uyanık oluşunun, mevcut işlerini sekteye uğrattığı zamanlar olur: Sıradan zihinsel ve bedensel görevleri yerine getirme kabiliyeti belirsizdir ve standart ahlâkî ilkelere bağlılığı sarsılmıştır. Kişinin amaçlarına ulaşmaya çalışırken öngörü ve hesaplama yapabilmesini sağlayan zekâsı ve onu basit bir makineden daha karmaşık kılan vasıfları, bazen aklına getirdiği şeylerin, her zamanki ahlâklılığını ve erdemini sergileme ve bozma kabiliyetini sekteye uğratacağını garanti eder.

Güç şartlarda kendine hâkimiyetini devam ettirme kabiliyeti önemlidir, tıpkı bunu yapmak için gerekli olan soğukkanlılığı ve ahlâkî azim ve sebatı devam ettirmenin zor olması gibi. Toplumun bireyden faydalanabilmesi için, o kişinin, almakta olduğu ciddi risklerin farkında olacak kadar zeki olması ama bu farkındalığın da dağılmasına ve moralini bozmasına izin vermemesi gerekir. Ancak o zaman, toplumun eylem anlarına, toplumsal örgütlenmenin devam ettirilmesini sağlayan bir istikrar ve süreklilik getirebilir. Toplum, kendine hâkim olabilenleri güçlü karakter olarak görüp, kolayca bunalıp hüsrana uğrayan ve yolundan şaşanları zayıf karakter olarak adlandırarak, bu kabiliyeti ahlâkî karşılıklarla ödüllendirir ya da cezalandırır. Bu yüzden, tahrik edici ayartmaları dışlayan, çok iyi uygulanan bir plan ile gayri ahlâkî bir iş başarıldığında, suçluya adeta yarı-hayranlık duyulması gibi bir çelişkiyi anlayabiliriz. *Zayıf* olmayan bir karakter olduğu için takdir edilirken bile kişinin çok *kötü* bir karakter olduğu düşünülebilir.²²⁹

Güçlü bir karakter göstermek için çok önemli fırsatlardan

229 Son zamanlarda buna dair güzel bir örnek, İngiltere'deki büyük tren soygununu bütün zorluklarına rağmen başaran zamanlama kahramanlarıdır. Onlara nasıl saygı duyulduğunu görmek için bkz. J. Gosling ve D. Craig, *The Great Train Robbery* (Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1965), ss. 173-75

biri kadere bağlı durumlarda bulunabilir ve böyle durumlar risk alan kişiyi ve onun kaynaklarını ister istemez tehlikeye atar. (Zaten önceden belirlenmiş olan ve şu an çözüme kavuşmakta olan bir kader de faydalıdır ama yine de daha maliyetlidir.) Bu yüzden aktör muhtemelen bu riski almaktan kaçınacaktır ve kaçınmadığı durumlarda da eğilip bükülecektir. En nihayetinde, bizim toplumumuzda anlar sadece yaşanmaz, bilakis tecrübe edilerek o anın içinden başarıyla çıkılır. Dahası, kadere bağlı eylem çoğunlukla toplumsal rutinleri yıkıcı bir etki oluşturur ve büyük ölçekli örgütlenmeler tarafından hoş görülmez. (Bu yüzden Avrupa'da düellolar monarşi yönetimleri zamanında büyüyüp gelişmiştir ama hükümdarlar ve onların önde gelen soyluları, bu kurumu zapturapt altına almaya başlamışlardır. Kısmen bunun sebebi, düellolarla ilgili olarak artık sıranın kilit konumdaki kendi adamlarına gelmiş olmasıdır.) Ev ve iş hayatında, risklerin çoğu güvenli bir şekilde bertaraf edilmiş gibi görünmektedir.

Ancak, içerisinde anların olmadığı, güvenli bir yaşam konusunda bir hayli tereddüt ve müphemlik vardır. Bu güvenli yaşamda karakterin bazı yanları kolaylıkla doğrulanabilir ancak diğer yanları ise ne ifade edilebilir ne de güvenlice kazanılabilir. Bu yüzden, dikkatli ve ihtiyatlı kişiler bazı değerli vasıfları gösterme fırsatlarını önceden sezerler. En nihayetinde, kişinin anlarını kadere bağlı olmaktan kurtaran araçlar, aynı zamanda onu kendisine dair yeni bilgilerden de kurtarır -kısacası kişiyi önemli ve anlamlı ifadelerden bağımsız hale getirir-. Sonuç olarak ihtiyatlı kişi, toplumun bazı değerleriyle, yani tam da kişiyi olması gerektiği gibi resmeden değerlerle bağını yitirir.

Bu sebepten dolayı bazı işe yarar kumarlar aranabilir ya da eğer aranmazsa bile hayatın olağan akışı içerisinde böyle kumarlarla karşılaşılırsa bir şeyler yapılır. Ya da normal akışın dışında görülen, mümkünse uzak durulan ve büyük fırsat ve risklerle dolu bazı işlere girilir. Bu, eylem ve aksiyondur. Kadere bağlı olma durumu ne kadar büyükse eylem de o kadar ciddidir.

Kadere bağlı olma durumu insanın zamanla çok özel bir ilişki içerisinde olmasına yol açar ve ciddi bir eylem onu o noktaya gönüllü olarak getirir. Gidebilmesine uygun bir konumda olmalı ve sonra da gitmelidir. Bu yüzden, kendisini içine soktuğu şartlar sorun oluşturan ve önemli sonuçlar doğuran meseleleri içermelidir. Ve en saf haliyle, bu şartlarla kurduğu ilişki ve yaptığı işler, onun için öznel anlamda sürekli bir deneyim olan müddet içerisinde çözüme kavuşmalı ve bunların karşılığı verilmelidir.²³⁰ Kendisini zamanın insafına bırakmalıdır; kendisinin kontrolü dışında ilerleyen saniyelere ve dakikalara; belirsiz bir sonucun hızlıca belirli bir çözüme kavuşmasına kendini bırakmalıdır. Ve makul bir maliyetle kaçınabileceksen, bu şekilde kendini kadere bırakmalıdır. Kaderiyle “kumar” oynamalıdır.

Ciddi eylem ciddi bir hareket demektir ve bu tip ciddi hareketler günlük hayatın dışında düzenlenen şeylerdir. Daha önce belirtildiği üzere, her birey önemli sonuçlar doğuran hareketler yapar fakat bunların çoğu sorun oluşturmayan hareketlerdir ve sorun oluşturan hareketler olmaları durumunda ise (mesela kariyer kararları hayatı etkilediği zaman) bu gibi bahislerde karar verilmesi ve çözüme kavuşma, çoğu zaman on yıllar sürecektir ve o zamana kadar da, diğer birçok kumardan gelen ödül ya da cezalar sebebiyle, bu kumardaki sonuç muğlak kalacaktır. Buna karşın eylem ise, riske girmeyi ve kararı aynı hararetle deneyim

230 Kişiler, sürekli bir deneyim boyunca nefeslerini ne kadar süre tutabildiklerine göre farklılaşırlar. Mutaassıp kişiler ve gerçekten inanmışlar, bir coşku ve deneyim döngüsünü muhafaza ederek her şeyi biraz daha uzatıp esnetmeye meyyal gibi görünmektedirler. Diğerleri ise bu arada nefes alıp verirler ve farklı oyunlara bulaşırlar. Şüphesiz, şairler ve dindarlar şunu iddia etmeyi âdet haline getirmişlerdir: eğer kişi öldürmeyi düşündüğü kayda değer büyüklükteki zamanı, sıkıntılar çektiği ve zorlukları göğüslediği nispeten kısa olan zamanla mukayese etse, hayatını, çok kısa bir müddeti olan ve her saniyesi, neyi tükettiğine dair kaygıyla dolmasına sebep olması gereken, kadere bağlı bir oyun olarak görmek için pekâlâ sebepler bulabilir. Ve gerçekte bir hayli kısa olan zamanımız acımasızca akıp geçiyor ve öyle görünüyor ki biz sadece saniyeler ve dakikalar boyunca nefesimizi tutuyoruz.

anında birleştirir. Eylem olayları, bir anlık olan şimdiyi, bu olayların hayatın geri kalan kısmı için doğurduğu sonuçlara boğar.

Ciddi eylem, kahramanca davranışın ahlâkî faydalarından bazılarını, kahramanlık fırsatının zaten içerdiği kayıp riskinin tamamını üstlenmeden elde etme aracıdır. Fakat ciddi eylemin kendisi kayda değer bir bedel gerektirir. Birey, ticarileşmiş eyleme girerek bu riski en aza indirebilir. Zira ticarileşmiş eylemde, sonuçları hayatın geri kalanından tecrit edecek şekilde hesaplanmış bir alanda, kadere bağlı olma durumu kontrollü bir şekilde üretilebilir. Bu eylemin maliyeti; koltuğunu, odasını, evini bırakmak gibi çok küçük bir bedel olabilir. Burada toplum, karakterini yukarıda ama maliyetlerini aşağıda tutacaklar için başka bir çözüm daha sunar: temsili deneyimin kitle iletişim araçları yoluyla üretilmesi ve yayılması.

Ticarileştirilmiş, *vekâleten sergilenen*, *temsili* deneyimin içeriğini incelediğimizde, şaşırtıcı bir tekdüzelik ve bir-örneklik buluruz. İşe yarar kumarlar, karakter yarışları ve ciddi eylemler tasvir edildi. Bunlar inanmış gibi görünmeyi, biyografiyi ya da başka birinin o an devam eden kadere bağlı eylemini içerebilir. Fakat öyle görünüyor ki, canlı görüntülere dair her zaman aynı ölü katalog sunulmaktadır.²³¹

Bize her yerde, çeşitli türdeki kaderi tayin edici öneme sahip işlere girişen gerçek ya da kurgusal kişilerle özdeşleşme ve vekâleten bu durumlara dâhil olma fırsatı sunulur.

Hayatın bileşenlerinden biri olarak bir kez ortadan kaldırıl-

231 James Bond'a kadere bağlı bir görev verilir. Sıra dışı bir kulüpte, kendilerine her zaman hizmet ettiği amirlerine danışır. James Bond, daima dünyanın lüks bir yerindeki, lüks bir otelin, lüks bir odasında kalır. Hiç kimsenin elde edemediği bir kadınla tanışır ve kısa zamanda onunla birlikte olur. Hemen ardından soğukkanlı bir şekilde, kadının yatağın başucunda öldürülmesinin üstesinden geldiğini gösterir. James Bond rakipleriyle, arabalar, kartlar, helikopterler, tabancalar, tüfekler, hünerler, şarapları ayırt edebilme yeteneği, judo ve şifahi bilgelik gibi özelliklerle yarışır. James Bond, fırsatçılık yapmaya çalışan bir adama haddini bildirir vesaire.

miş olan, bütün çeşitleriyle kadere bağlı olma durumu neden bu kadar revaçtadır? Daha önce de belirtildiği üzere, çünkü eğer tüketici, kahraman ile özdeşleşebilirse, bu ürün maliyetsiz bir heyecan sağlar.²³² Bu özdeşleşme sürecinin iki etken sayesinde kolaylaştığını görürüz. Birincisi, kadere bağlı davranışlar doğası gereği, tam ve etkili failin aktörün kendisi olduğu bazı kolaylıkları aktörün kullanmasını da içerir. Kişi tek başına karar veren ve uygulayandır ve duruma uygun örgütsel birimdir. Muhtemelen kurgusal ya da gerçek bir bireyle özdeşleşmek, en azından burjuva kültüründe, bir şehirle, bir grupla, bir sosyal hareketle ya da bir traktör fabrikasıyla özdeşleşmekten daha kolaydır. İkincisi, kadere bağlı olma durumu bütünüyle şahit olunabilecek kadar küçük bir zaman ve mekânda başlatılıp gerçekleştirilebilen bir olaylar gösterisini içerir. Kapitalizmin ortaya çıkışı ya da İkinci Cihan Harbi gibi olayların aksine, kadere bağlı olma durumu, baştan sona bir oturuşta her yönüyle seyredilip resmedilebilecek bir şeydir; diğer olayların aksine, tabiatı gereği seyretmeye ve tasvir etmeye uygundur.

Ülkeyi bir uçtan bir uca gezmenin kendisi için nasıl bir şey olacağını yazabilmek için bu seyahati yapan zenci bir gazetecinin anlattığı şu hikâyeyi dinleyelim:

232 İnsanların temsili olarak nelerden hoşlanabildikleri, elbette zamana ve kültürlere göre büyük farklılıklar gösterebilir. Günümüzde infazları seyretmenin bir ayrıcalık olarak sayıldığını düşünmüyorum ama bir zamanlar bu, temsili katılım yoluyla heyecan yaşamının daha sade bir biçimiydi. Mesela on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde şöyleydi: "İnsanların ölüme dair merakları, entelektüellerin ve üst sınıfa mensup kimselerin darağacından fazlasıyla etkilenmelerine yol açtı. Pepys, idamları sık sık seyreden biriydi ve Johnson'ın hayatını yazan Boswell'in arkadaş edinmek için kullandığı önemli hediyeleri Londra'daki Keeper of Newgate hapishanesindekilerin idamında iyi bir seyirci sırası kapmaktan başka bir şey için pek kullanmadığı rivayet edilir. Bir keresinde, Londra'nın meşhur idam meydanı olan Tyburn'e kadar mahkûm kişiyle birlikte gelmişti ve kendisini sanki dünya ağır sıklet dövüşlerinde bir çift bileti olan modern spor fanatikleri gibi talihli hissetmişti. At arabasında onunla beraber gelen Bay Joshua Reynolds da aynı memnuniyeti paylaşmıştı (Atholl, a.g.e. s. 53).

Şimdi çok şiddetli bir göl-kenarı kışının pençesinde olup buna dayanmaya çalışan Indianapolis'te ya da Chicago'da çok oyalanmadım. Uygun bir şekilde emniyet kemeri belimde sıkıca bağlı vaziyette Ohio'dan geçiyordum. Öğleden sonra arkamdan gelen bir polis devriye arabası gördüm. Hız göstergesine baktım ve tam sınır olan yetmiş gösteriyordu. Polislerin beni geçmesini umarak aynen bu hızda devam ettim. Ancak etrafa baktığımda hızını bana uydurduğunu gördüm. Daha sonra aracı kenara çekmem için bana işaret verdi.

Kentucky'den sonra Georgia, Tennessee ve Mississippi'de polisler ya da eyalet şerifleri tarafından takip edilmiştim. Illinois ve California'da kenara çekilmiştim. Takip edilen, kenara çekilen ve tek başına büyük bir araçta, siyah bir adam olduğu kendisine daima hatırlatılan, fena halde savunmasız biriydim. Artık bezmiştim. Emniyet kemerini çıkardım ve pencereyi açtım. Bu da yeterli olmadı ve kapıyı açtım. "Sorun nedir?" diye bağırdım polise. Arabaya doğru yürürken cevap vermedi. Ben de her şeyimle teslim olmaya -hatta eğer isterse bedenimle karar verdim ki zaten bundan daha fazla taciz edilemezdim.

- "Ehliyetini görebilir miyim?"

- "Size sorun nedir diye sordum."

İstediği şey bu değildi. Ritüeller, tek bir söz dahi etmeden ehliyetimi ona vermem gerektiğini söylüyordu.

- "Ehliyetinizi görmek istiyorum."

Ehliyeti, görevinin gereği olan küstahlığı yapmak üzere olduğuna dair bir hava yayan polise verdim.

Hep o eski oyundu: "Sen siyahsın, ben beyazım, üstelik de polisim."

Ehliyeti parmaklarıyla tutup, özensiz bir şekilde cama dayandı. "John, ne iş yapıyorsun?"

Güldüm. Yaptığımı iddia ettiği trafik ihlaliyle işimin ne alakası vardı. İşimin ne olduğu, ona ödeyecek yeterince param olup olmadığına dair bir fikir mi verecekti? Ya da "doğru türden" zenci olup olmadığını bilmesini mi sağlayacaktı, mesela onu rahatsız edebilecek siyasi bağlantıları olan biri olup olmadığını? Sınıra uyuşturucu, bir ceset veyahut kız kaçırma bir iş-

siz olduğumu mu düşünüyordu? Amerika'nın polis ve şerifleri, sakın bir gün geliyor, eyaletinizde başıboş dolaşan bir ya da iki zenciye daima bulabilirsiniz. Tam olarak ne iseniz öyle davranın ve o sakın günü neşelendirin.

"Benim adım, Bay Williams" diye bağırdım. Eminim polis ve şerifler beyazlarla da benzer şekilde arkadaşça hitaplarla konuşuyorlardı ama bu sefer kötü kokular alıyordum. "John" düpedüz "oğlan çocuğu" demekti. Polis kollarını pencereden içeri saldı. Belgelerimi önüne fırlattım. Bunlara bakarken onu seyrettim ve düşündüm ki ben doğru türden zenci değilim, üstelik size diyet de ödemeyeceğim ve ayrıca her şeyi göze almaya sadece beş saniye uzaklıktayım -yani kafanı koparmaya beş saniye uzaklıkta-.

Elindeki belgenin en üstüne baktı. "Bay Williams, yoldan buraya doğru gelirken hızınız seksendi. Ben sizi yakaladığımda ise hızınız seksen ikiydi."

- "Siz bir yalancısınız, hızım yetmişti, ne sekseni? Hadi beni ikna edin ve bunu ispatlayın."

- "Bay Williams"

- "Bütün bu pisliklerinizden bıktım, tamam mı?"

- "Bay Williams"

- "Bu saçma ve anlamsız şeylere devam edeceksiniz ve kendinizi boşuna yoracaksınız."

Arabalar yanımdan geçerken yavaşlıyorlardı. Polislerin yüzü kaygılı bir hal alıyordu. Evet, öfkemden iyice deliye dönmüş ele avuca sığmaz olmuştum. Fakat gitmeye hazırdım. Dahası karşılaştığım aşağılamalar sebebiyle, eğer *haklı olmuş olsaydı* beni tongaya bastırabilirdi. Bunu yapmak yerine arabasına döndü ve ben saatte yetmiş mil hızla arabamı sürmeye devam ettim.²³³

Bay Williams gerçekten böyle bir tecrübe yaşamış ve ardından popüler bir dergide bunu anlatmıştı. Dramatik bir anlatımla bahsi geçen olaylar sanki bir sahne ya da sinemada olduğu gibi

233 J. Williams, "This Is My Country Too," İkinci Bölüm, *Holiday*, Eylül 1964, s. 80.

sunuluyordu. Okuyucular olarak bizler de kendi yaşadığımız şeylerden güvenli bir şekilde uzaklaşarak, temsili anlamda bu olaya dâhil oluyorduk. Onun için bir karakter yarışı, bir hakikat anı olan şey bizim içinse sadece erdem ve ahlâkımızı okşama aracıydı.

Kadere bağlı olma durumunu temsili olarak tüketmemizin sebepleri ne olursa olsun, bunun toplumsal işlevi çok açıktır. Kadere bağlı olma durumundaki onurlu kişiler, ne zaman gerçek dünyalarımızdan çıkıp yönümüzü buraya dönssek hepimizin özdeşleşmesi için güvenli bir şekilde erişilebilir hale gelirler. Bu özdeşleşme yoluyla, kadere bağlı faaliyetlerde tasdik edilen -ve gündelik hayatta muhafaza edilmesi çok maliyetli ve çok zor olan- davranış kuralları yeniden net bir şekilde açıklanıp tekrar savunulabilir. Herhangi bir ceza ödemek zorunda kalmadan, günlük davranışlar hakkında hüküm vermek için bir referans çerçevesi elde edilir.

Aynı özdeşleştirme figürü, çoğu zaman her üç türden kadere bağlı faaliyetle de meşgul olur: tehlikeli görevler, karakter yarışları ve ciddi eylem. Bu yüzden bunlar arasında aslî bir bağlantı olduğuna kolaylıkla inanırız. Öyle ki, hangi karakter kadere bağlı faaliyetlerden birine yöneliyorsa o, diğer ikisine de dâhil olmayı makbul ve gerekli gören bir hayat içerisinde yaşayan bir insan olacaktır. Kahramanın bütün kadere bağlı olma durumlarıyla taşıdığı doğal yakınlığın ona ait bir şey olmadığını, aksine temsili olarak onun alinyazısına katılan bizlere ait olduğunu anlayamamak pekâlâ mümkündür. Kendi ihtiyaçlarımızı karşılamak için bu romantik figürleri şekillendirir ve onların içini doldururuz ve ihtiyacımız aslında ekonomiyle ilgilidir -aynı kabul fiyatı karşılığında, mümkün olduğu kadar fazla karakter temeliyle irtibat içerisinde olma ihtiyacı-. Her türlü kadere bağlı olma durumunu arayıp bulma hususunda yanlış yönlendirilmiş bir birey, başlangıçta tüketici paketi olarak ortaya çıkan şeye, sadece etiyle ve kanıyla insanlığı da ekler.

Bu durum, toplumsal örgütlenme kurallarının, örnek teşkil eden kadere bağlı durumların temsili dünyasını destekleyeceğini ve bu dünya tarafından destekleneceğini hatırlatır. Bu yüzden, karakter kahramanı muhtemelen sokaktaki adam gibi değildir.

Eğer muhasebecilerden, bilgisayar programcılarından ve insan kaynakları yöneticilerinden kahramanlık efsaneleri yaratmamız istenirse, bunun ahlakla ilgili kelime dağarcığımız üzerinde yaratacağı gerilimi düşünün. Detektifleri, kovboyları, boğa güreşçilerini, spor araba yarışçıları tercih ederiz, çünkü bu türler, ahlakla ilgili kelime dağarcığımızın övmeye hazır olduğu erdemlerin vücut bulmuş halleridirler: bireysel başarı, kahramanlık ve yiğitlik.²³⁴

Resim gerektiği için resmeden kişiye bir yer bulunmalıdır. Ve bu yüzden toplumun en uçlarında, onurlu hayatın riskli işlerine doğrudan dalmayı açıkça makul gören bir sürü insan vardır. Bu insanlar, kendilerini toplumumuzun cisminden gittikçe daha çok uzaklaştırırken, öyle görünüyor ki toplumun ruhunun bazı yönlerini çok daha fazla kavıyorlar. Bizim gerçekliğimize yabancılaşmaları, onları bizim ahlâkî fantezilerimizi gerçekleştirmeye kurnazca razı edilmekten kurtarır. Suçlular hakkında iddia edildiği üzere, onlar karakter dinamiklerimizi yansıttığımız bir olayı sahneleyerek bir şekilde işbirliği yaparlar:

Suçlu ipsis sapsız bir erkekti. Bu kişinin davranışı sadece saygıdeğer bir kültüre saldırmak ve onun kurallarını ihlal etmek açısından olumsuz anlamda değerlendirilemez. Aynı zamanda olumlu anlamda, geleneksel olarak hiç engellenmemiş ve serbest yetişmiş erkekliğin simgesel davranış biçimlerinden istifade edilmesi olarak da değerlendirilebilir ama bu durum orta sınıf kültürü tarafından reddedilmektedir çünkü bu kültürün amaçlarıyla uyumlu değildir, fakat bir parça aşk ve cazibe havasından da yoksundur denilemez. Bu nedenle suçlu, saygıde-

234 B. Berger, "The Sociology of Leisure: Some Suggestions," *Industrial Relations*, 1, 2 (1962), s. 41. Yablonsky, a.g.e. ss. 226-227, "sosyopat kahraman" olarak adlandırdığı tipi tartışırken benzer bir noktaya dikkat çekmektedir.

ğer kültürde de yolunu bulabilir ama tıpkı düzenli sporlarda, fantezilerde ve inanmış gibi görünme oyunlarında ya da film, televizyon ve çizgi romanlardaki temsili tarzda olduğu gibi disiplinli ve incelmış bir şekilde. Tüm bunların ciddi iş dünyasına müdahale etmesine izin verilmez. Öte yandan suçlu, orta sınıf tarafından tanımlandığı üzere ciddi işlerden vazgeçmiş olarak, kültürel geleneğimizin gizli akımlarını kendi kullanımı için yönlendirmekte özgürdür. Bizim amacımız açısından önemli husus ise, suçlunun verdiği karşılığın, “yanlış” ve “adı kötüye çıkmış” olsa da, bir erkek olarak benliğine dair özdeşleştirmeyi tehdit etmeyen karşılıklar kapsamında yer almasıdır.²³⁵

Kadere bağlı girişimler çoğunlukla saygı duyulan şeyler iken, birçok karakter yarışı ve ciddi eylem sahneleri böyle değildir. Ancak bunlar da erdemli bir karaktere saygı gösteren durumlar ve olaylardır. Yalnızca tırmanıcıyı davet eden sıradağlarda değil, aynı zamanda kumarhanelerde, bilardo salonlarında, yarış pistlerinde adeta taparcasına seviyecek mekânlar bulabiliriz. Oysaki kadere bağlı olan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğine dair teminatın çok yüksek olduğu kiliselerde belki de o ahlâkî duyarlılık zayıftır.

İnsan, aksiyonun döndüğü yeri ararken, dünyaya dair romantik bir ayrıma gider. Bir yanda güvenli ve sessiz, sakin yerler, ev, işyerinde belirli bir rol, sanayi ve meslekler; diğer yanda ise kişinin kendisini geçici bir an için tehlikeye sokmasını ve riske atmasını gerektiren anlam ve ifadeler üreten bütün faaliyetler. Neredeyse bütün reklam fantezilerimizi işte bu zıtlıktan devşiririz. Suçlular, caniler, dolandırıcılar ve sporcular kendilerine olan

235 A. Cohen, *Delinquent Boys* (Glencoe, The Free Press, 1955), s. 140. Burada yazar Norman Mailer'dan daha iyi bir örnek bulmak çok zordur. Onun romanları kadere bağlı durumlara, karakter yarışlarına ve ciddi eyleme dair sahneler sunar. Onun denemeleri risk almayı açıklar ve över. Onun şahsi hayatı açıkça, evliliğinden bütün sosyal karşılaşmalarına kadar her şeyi dövüş oyununun dili ve yapısıyla tanımlama eğilimindedir. Hayatı boyunca kumara yönelik eğiliminin maliyeti ve ödülü ne olursa olsun, o ne ektiye onu biçmiştir. Kendi hayatını da bu gibi fantezilerle doldurmakta şüphesiz şampiyon olan kişi Hemingway'di.

saygılarını işte bu zıtlıktan alırlar. Belki de bu, bizim onların performanslarıyla ortaya koydukları ritüelden istifade etmemiz karşılığında aldıkları bir ödemedir.

Son bir husus: Temsili tecrübe, bizim karaktere dair değerlerle olan bağımızı yeniden tesis eder. Ayrıca eylemle olan bağımızı da tazeler. O halde, yüzeyde çok farklıymış gibi görülen eylem ve temsili tecrübe, galiba çok sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Buna dair kanıtlar sunulabilir.

Mesela giyinmeyi ele alalım. Kadın giyimi “çekici” olmak üzere tasarlanmıştır. Bu amaç da, şu veya bu şekilde, kim olduğu özellikle belirtilmemiş erkeklerin ilgisinin uyarılması anlamına gelir. Ve bu uyarılmayla birlikte eylemin bir türünün temelleri atılmış olur. Ancak meydana gelen bu eylemin gerçekteki ihtimali çoğu zaman çok düşüktür. Demek ki hayaller bu şekilde canlandırılabilir, gerçek hayatlar değil. Aynı temsili kışkırtmanın daha açık bir versiyonu, atsız kovboy Stetson şapkalarının, yüksek topuklu çizmelerin, Levi’ların ve dövmelemin günümüzde çok yaygın bir şekilde satışındır.²³⁶ Bıçak taşıyan ve “silahı” olan genç suçlular da eyleme yönelik benzer şekilde yüksek bir yönelim gösterirler fakat belki de burada, görünümlemin gerçekleri ihlal etmek konusunda şansı daha yüksektir.

Piyangolar, “sayısallar” ve kumarhanedeki keno oyunu, uzun vadeli kumarların çok küçük bir ücret karşılığında sunulan ticarileştirilmiş versiyonlarıdır. Şüphesiz, oyunun tahmini değeri, ödenen miktardan bile daha azdır fakat büyük kazançlara dair canlı fanteziler için bir fırsat sunulur. Burada eylem yine hem gerçek ve hem de temsildir.

İnsanlar aksiyonun döndüğü yere gittiklerinde genelde alınan risklerin arttığı bir yere gitmiş olmazlar, daha ziyade risk almak zorunda oldukları ihtimallerin arttığı bir yere gitmiş olurlar. Eğer eylemin gerçekten meydana gelmesi gerekiyorsa, ken-

236 Mesela bkz. J. Popplestone, “The Horseless Cowboys,” *Trans-Actions*, Mayıs-Haziran, 1966.

dileri *gibi* olan ama *başka* birini de kapsaması gerekir. O zaman gittikleri yer, başka birinin katılımının yakından seyredilebildiği ve temsili olarak zevk alınabildiği bir yerdir.

Şüphesiz ki ticarileşme, fantezi ve eylemin nihai olarak bir-biriyle kaynaşmasını getirir ve bu kaynaşmanın da kendine has bir ekolojisi vardır. Kentsel yerleşimlerin ve yazlık yerlerin kemer altı çarşı ve caddelerinde, çok az önemli sonuçlar doğurarak renklendirilen kumarlarda, çok iyi performans sergileyen oyuncuların müşteri olabildiği seyirlik manzaralar kiralanır. Burada o an toplumsal bağlardan yoksun olan bir kişi, diğer makinelere toplumsal anlamda kabul edilmiş karakter vasıflarına sahip olduğunu ispatlamak için, yetenek makinelerine bozuk paralar koyabilir. Benliğin bu küçük ve çaresiz heyecan ve çırpınışları dünyanın sonunda meydana gelir, fakat eylem ve karakter de işte o sonda bulunur.

“O hâlde insanlar ve onların anları değil, anlar ve o anların insanları vardır.”

Erving Goffman, 1967 yılında yayımlanan ve kariyerinde önemli bir dönemeç oluşturacak olan *Etkileşim Ritüelleri* adlı başyapıtında şöyle yazıyor: “Bu çalışma, doğal ortamlardaki yüz yüze etkileşime, yani başkalarıyla bir arada olduğumuz esnada ve bu vesileyle meydana gelen olaylara dair bir incelemedir. Ele aldığı temel davranışlar, insanların farklı durumlarda isteyerek ya da istemeyerek sürekli başvurduğu bakışlar, jest ve mimikler, duruşlar ve sözlü ifadelerdir.”

Goffman, burada da bir durumlar sosyolojisi savunur. Toplumsal örgütlenme ana konudur ancak örgütlenen şey, kişilerin birbiriyle karşılaşmaları ve bundan kaynaklı geçici etkileşim girişimleridir. Normatif olarak sabitlenmiş bir düzen söz konusudur. Goffman, kitabın ana gövdesini oluşturan “Aksiyonun Döndüğü Yer” başlıklı bölümde, son büyük etnografi projesi olan, Nevada’da bir kumarhanede yaptığı gözlemlerden yararlanır. Goffman kumarı da, bir anlamda her eylem gibi, benliğin “sunulduğu” ve ister istemez “riske” edildiği bir karşılaşma türü olarak ele alır. Bu riskli sunum, aynı zamanda aktörün etkileşime yaptığı duygusal yatırımın bir simgesidir de.

Duygular sosyolojisinin gündeme gelmesinden çok önce Goffman, etkileşime hâkim olan duygusal tonları keşfetmişti. Ona göre benlikler duygusal açıdan kırılabilir; kolayca yaralanabilir, aldatılabilir, onurları kırılabilir ve mahcup olabilirlerdi. Ancak sadece kırılğan da değillerdi; bir o kadar da coşku dolu olabilirlerdi. Etkileşimler, başarısızlık, ifşa edilme, reddedilme gibi riskler barındırmakla birlikte, eğer bu türden tehlikeler savuşturulabilirse bir mükâfat vaadini de beraberinde taşıyordu. Asıl kumar buradaydı.

Etkileşim Ritüelleri bu meselenin her iki tarafını da dikkate alan çarpıcı bir çalışmadır. Benliğin hem kırılğanlıklarını hem de coşku ve heyecanlarını öne çıkarır. Ancak her ikisinin de hayatımızın farklı cephelerini oluşturduğunu ve etkileşim ritüellerinin insanlar arasındaki en sıradan ve mikroskobik faaliyetleri bile biçimlendirdiğini fark eden ve bizim de bunu fark etmemizi sağlayan, Goffman’ın dehasıdır.

